LOOMADE ILMAST

SÜNDMUSED, KIRJELDUSED
JA JUHATUSED LOOMADE
ELUST JA OLUST

1924
TALLINNA EESTI KIRJASTUS-ÜHISUS

LOOMADE ILMAST

SÜNDMUSED, KIRJELDUSED JA JUHATUSED LOOMADE ELUST JA OLUST

Dr. KARL OPPEL'I KORJANDUSTE JÄRELE

KOKKU SEADNUD

C. H. NIGGOL

VOLDEMAR ILJA
RAAMATUKOGU

1924
TALLINNA EESTI KIRJASTUS-ÜHISUS

Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse trükikoda. Pikk tän. 2.

48064853

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Eessõna.

Tulge siia, vaadake loomi, saagu nad teile armsaks! Iseteadvusega sammub inimene oma teed; ta näeb tee ääres ussikese ja tallab ta puruks; — misjaoks on siis ka vihmaussikene olemas, kui mitte purukstallamiseks?! Poisikene püüab putukaid ja liblikaid, surmab nad ja paneb nõelte otsa kastikesse, nagu oleks loodusega tutvunemine, temaga ümberkäimine ja looduse elu uurimine niisugune loomade surmamine ja nende surnukehade korjamine ning kogumine — kõige paremal korral ka nende nimede juurekirjutamine; enamasti ei ole ka sedagi olemas. Teaduslikkudest kogudest ei taha ma siin kõneleda, neil on oma tähtsus ja õigus. Tahtsin siin peaasjalikult selle peale tähelepanu juhtida, et meie elava loodusega peame teisel alusel ühendusse tulema, tema eluolust teistviisi, enam inimväärilisel viisil osa võtma, teda kõrgemalt seisukohalt hindama ja temast õigema arusaamise põhjal lugu pidama. Meie oleme osa temast ja ripume temast paratamata ära, seepärast ei pea meie mitte üksnes omakasu kohaselt temaga läbi käima, vaid peame selle peale mõtlema, et meil ka kohuseid tema vastu on.

Seks peame meie oma noorsugu kasvatama kodus ja koolis. Meie peame loodust tundma õppima otsekoheses, vahendita läbikäimises temaga, mitte üksnes raamatutest looduslugu pähe õppima ja sellekohaseid pilta vaatama. Isenägemine, isekatsumine, isetundmine, isevaatlemine, iseuurimine asja enese kallal — üksnes see valmistab jäädavaid tagajärgi südamele ja vaimule, silmale ja käele, meelele ja tahtmisele.

Eesolev kirjatöö pole mitte süstemaatiline loodusloo õpetus. Tema ei taha kuiva loodusteaduselist õpetust anda, vaid tahab huvitust ja kaastundmust äratada loomade eluolu kohta, seepärast annab ta loodusuurijate, loodusteadliste reisijate, looduse armastajate ja tähelepanijate poolt ülestähendatud huvitavaid ja õpetlikka pilta ja kirjeldusi loomade elust, igaühest, mis just tema juures kõige tähelepanemisväärisem on. Ta on huvitav lugeda noorsoole, aga ka igaühele täisealisele. Ta peaks kasulikuks perekonna- ja rahvaraamatuks saama; ta võiks aga ka loodusloo õpetajale koolis mõndagi pakkuda õpetuse elustamiseks.

Tartus, sügisel 1923.

C. H. N.

Sissejuhatuseks.

A. Üldised vaatlused.

Suurepärane on loodus ja imestamisväärilіne igas oma teos. Pöörgu inimese silm kuhu tahes, igal pool on imesid näha; uurigu mõtleja vaim kus tahes, igal pool leiab ta mõistatusi; ja mida enam imesid meie ära seletame, ja mida enam mõistatusi meie ära mõistame, seda suuremaks läheb uute mõistatuste arv, mis kõik jälle seletust nõuavad. Mida kaugemale meie aga teadmises ja mõtlemises edasi tungime, seda suuremaks läheb himu uue teadmise ja mõistmise järele. Uurimisega kasvab uurimise sund. Mida sügavamale meie veel selgitamata piirkonda kaevame, seda suuremaks läheb meie südidus ja erkus ikka kaugemale edasi tungida. Rahul ei ole meie iialgi, jah, mida enam meie õpime, seda kaugemale jääme meie rahulolemisest.

a) Kivide riigis.

Tähelepanemata lamab kivi tee ääres, mõnigi läheb temast mööda ja tõukab üksnes jalaga tema pihta. Aga kes tema kätte võtab, tema sisuosasid uurib, suurenduse klaasiga tema korralisi kristall-vorme vaatleb, see imestleb ja märkab, et sellles näotumas porises kivis enam olemas on, kui ta on mõelnud, ta võtab ehk veel teisi kiva maast üles ja vaatleb neid; — seega on esimene samm tehtud selle tee peal, mis temal pärast ettearvamata rõõmu teeb, mis tema vaimu ülendab ja kallistab ja mis temale maailma ja inimeste vaatlemiseks täiesti uue seisukoha valmistab.

Kui meie kriiditükikese ettevaatlikult tolmuks purustame, seda tolmu siis suurendusklaasi alla paneme ja vaatleme, siis näeme, et igaüks tolmuterake tigukarbike ehk sarnane konnakarbike on. Kui meie siis mõtleme,

kui palju miljonid karbikesi kokku pidid tulema, enne kui neist niisugune kriiditükikene sai, siis jääb mõtlemine imestlemisest seisma. Suur jagu Inglise rannast kaanali ääres on kriidikalju ja terve Pariisi linn seisab kriidialusel. Kuidas võib nende elajakeste arvu ära määrata, mis siin on surma saanud? Missuguse arvuga võib niisugust suurust üles tähendada, suurust, mille äraarvamise juures miljoni- ja biljonivead enam midagi ei tähenda? Ja kui palju aastatuhandeid pidid igavuse merre langema, enne kui need mikroskoobilised elukad selle põhja valmis said, mille peal nüüd suur Prantsusmaa pealinn seisab? Kas niisugune vaatlemine ei ole mitte ülendav ja kallistav?

b) Taimede riigis.

Veel selgemalt ja kergemalt äratuntavad kui kivide riigis on imed, mis taimede riigis meie ees ilmuvad. Kuhu meie ka vaatame, kõige väiksemast ja peenemast seenekesest, mis kui kerge kirm võõra keha peale on välja laotatud, kunni hiiglapuudeni võõral maal, mis meie kõrgemate tornide kõrguseni ulatuvad, — igal pool on asja ja kihutust uurimisele ja vaatlemisele, igal pool on arusaamata ja äraarvamata olemist küllalt.

c) Loomade riigis.

Aga kõige enam juhivad loomulikult loomad meie vaadet enese peale, nemad, kes meile kõige ligemal seisavad ja kelle vaatlemine kõige vähem teadmist, haridust ja õppimist nõuab. Kes loomade riigi tundmisesse tahab süveneda ja mingisugust haru temast teaduslikult tundma õppida, sellel läheb muidugi sellekohast ettevalmistust ja haridust tarvis; aga igaüks, ka õppimata inimene, kellel loomadega tegemist on, ehk kelle ümbruskonnas loomad on, leiab nende juures juba tahtmata seda ehk teist, mis teda ajab vaatlema ja tähele panema. Siis leiab ta niisuguse vaatlemise juures, mis teda ikka enam ja enam huvitab. Põllumees ehk ei mõtlegi vaatlemise peale. Ta peab oma loomi sõnniku pärast, ehk sellepärast, et neid nuumata, ja arvab üksnes seda kasu välja, mis loomad toovad. Aga ka tahtmata kukub temale siin ja seal midagi silma, mis teda imestlema ajab; ja õpetlased võiksid kahtlemata väga paljude neile veel tundmata asjade üle teada saada põllumeestelt, jahimees-

telt, karjastelt, kutsaritelt ja teistelt, kellel loomadega tegemist on. Nemad saavad altkäe paljugi näha ja teada pesaehitamise, poegade eest hoolitsemise, pealetungimis- ja kaitsmisviisi, toitmise, eluea j. n. e. kohta, kõik asjad, millest veel palju tuleb õppida ja tähele panna.

Üks küsimus aga tungib kõikide teiste seas igaühel etteotsa, kes tahes ehk tahtmata loomade elu tähele paneb ja ligemalt vaatleb: Kas loomadel on mõistust? Kas nad võivad mõtelda? Kas nad võivad kavakindlalt talitada? Ja see on küsimus, mille üle ühelt poolt nii, teiselt poolt aga just selle vastu otsustatakse; — see ei ole seega kogunisti veel mitte selge ja ära otsustatud.

Ühelt poolt öeldakse: Üksnes inimesel on mõistus; inimese oluline eesõigus on, et ta võib mõtelda. Loomad teevad kõik, mis nad teevad, mitte mõtlemise varal, mitte otsustamise tagajärjel, vaid sundivast tarvisusest. Nagu inimene, keda keegi tahab näkku lüüa, teadmata ja tahtmata silmad kinni pigistab, ilma et ta enne mõtleks: „Ma tahan silmi kaitsta seeläbi, et ma nad kinni pigistan", nõnda ehitab lind oma pesa, haudub oma munad välja; nii lendab kurg soojale maale, sest et ta teisiti mitte ei või; aga tema ei tea mitte, m i k s ta ära lendab. Et kivi mäest alla veereb, sest et ta mitte ei või kallaku pinna peal seista, nii lendavad pääsukesed sügisel lõuna poole, sest et nad mitte ei või siia jääda, sest et vastupanematu looduse seadus neid ajab.

Otse selle arvamise vastu seisab teine arvamine. Selle järele on elajatel mõistust, nad vaatlevad ja järeldavad, proovivad ja plaanivad. Vahe inimese ja looma vahel on peaasjalikult kehaline. Inimese keel on niiviisi loodud, et inimene võib tema abil rääkida, ja tema kaks kätt teevad teda kõlbavaks lugematuid asju teha, mis neljajalgsed, ega ka neljakäelised loomad mitte ei suuda teha. Kui hulk põtru jõe ääre läheb ennast karastama, siis läheb üks vana ettevaatlik põder ees ja vaatab järele, kas on julge minna. Kuidas ta nüüd ümbruskonna leiab, nõnda hüüab ta teiste poole tagasi, ja tema hüüdmise peale tulevad teised järele, ehk jäävad seisma ja ootavad, ehk panevad äkki põgenema. Ei ole siin mitte kahtlust, et loomad siin hääle läbi üksteisele teateid annavad. Aga nad ei või seda mitte sel mõõdul teha kui inimesed; nad võivad üksnes kõige lihtsamat asja üksteisele teada anda, ei või aga mitte üksteise

elunähtustest õpetust võtta, üksteise teadmistest ja arvamistest kasu saada. Vastastikku kasvatus jääb ära, igaüks peab oma elunähtustega ja arvamistega algotsast peale hakkama. Pealegi puudub neil püsti käik kahe jala peal ja sõrmede osavus. Nad ei või enestele mitte anumaid ja riistu teha nagu meie, ja sellega jääb neist jälle palju maha, mis nad võiksid muidu ka õppida.

Nende kahe äärmise arvamise vahel on lugematu hulk teisi arvamisi, mis enam ühele ehk teisele poole kalduvad. Õpetlaste katsed neis asjus selgust saada on juba väga vanad ja mitmesugused.

B. Loomusund.

Harilikult öeldakse: Loomadel ei ole mitte mõistust, vaid neil on loomusund, s. o. looduse poolt sisseantud vastupanematu sund seda teha, mis neile kõige tululisem ja tervem on, ilma et nad peaksid seda enne järelmõtlemise varal üles leidma. Loodusuurija Oken ütleb: „Lind tunneb oma rändamissundi seespidi, sest et ta sigitustöö on lõpetatud, välispidi, sest et ta toit vähemaks läheb, soojus kahanenud, õhuelekter muutunud on, lõunatuul kauemat aega puhub, mis temale teed soojemale kohale näitab, ja et valgustav ja soojendav päike lõunas seisab. Samasugustel põhjustel tuleb ta jälle tagasi. Paarimissund suurendab tema keha soojust, palavas Aafrikas läheb elu ikka enam võimatuks, üleüldine põud vähendab toiduaineid, põhjatuuled puhuvad mõnusasti temale vastu, ta tuleb sellele vastu ja põgeneb põletava päikese eest. Loomade üksikud loomusünnid, nagu kavalus saagi püüdmises, kavalus ja osavus hädaohu eest hoidmises, kui ka kunstisund pesade, koobaste, püüniste, võrgu ehitamise juures on väga mitmekesised ja põhjenevad kokkukõla peal nende iseäraliste organismide ja nende ümbruskonna vahel.

Et need sagedasti imetlemisväärilised loomade toimetused mitte mõistuse saadused ja tagajärg ei ole, seda seletatakse järgmisel viisil: Putukas muneb oma munad ikka sinna kohta, kus munadest väljatulevad loomakesed tarvilist toitu leiavad; et ta ise aga iialgi niisuguste loomade väljatulemist pole näinud, et ta ise ei teagi, et elu nendes munades olemas on, siis ei või tema ka mitte mõtlemise ja otsustamise varal oma mune siia ehk

sinna muneda, vaid ta teeb seda, et ta on loomu poolest seks sunnitud ja aetud. Kana, kes esimese muna muneb, ei tea kahtlemata vististi mitte, et selles noore kanakese idu peidus on ja et see idu soojuse käes areneb, — ta ei või seega mitte mõtelda: „Ma tahan sellele kanapojakesele elu anda seeläbi, et ma muna soojendan," vaid ta haudub muna, et ta enese sees seks tungi tunneb, just nõnda, kui inmene sööb, sest et tal söögiisu ehk nälg on, ja mitte, et ta mõtleb: „Kui ma kehale mitte uusi aineid juure ei muretse, siis ei või mina seda verd mitte tagasi tasuda, mis tarvitamise läbi ära kulunud jagude uuendamiseks alati tarvis läheb, ja keha lõpeb pikkamööda ära." Ämblik ei mõtle mitte: „Ma tahan enesele sääski püüda, aga et ma mitte ei või temale järele lennata ja teda õhus kinni püüda, sellepärast tahan ma enesele võrgu valmistada, millesse sääsk kinni jääb; siis võin ma teda rahulikult kinni võtta ja välja imeda". Ei, tema valmistab võrgu, seestpidist sundi mööda, mille põhjust ja otstarvet ta ei tunne, ja kui ta sääske võrgus rippuvat näeb, siis ruttab ta sinna ja imeb ta välja, — sest et nälg teda niiviisi teha käseb ja mitte teisiti.

Mesilased teevad oma kärjetoobid korraliste kuusnurkade näol. Millal on nemad geomeetria seadusi enne kärgede valmistamist õppinud? Ehk kes on noort mesilast õpetanud oma tööd mee ja vaha kogumises ja valmistamises laitmata tegema?

Mis loomusund käseb loomadele teha, seda nad teevad ja teevad seda täielikult; kus loomusund ära lõpeb ja töö järelmõtlemist nõuab, seal lõpeb ka looma otstarbekohane töö. Kui metsas, kus ahvid elavad, tuld tehakse ja ära minnakse, siis tulevad ahvid ja istuvad tule ümber kokku, soojendavad ennast ja on rõõmsad; aga kui tuli on ära põlenud, on rõõm otsas; ühelegi ahvile ei tule meele puid juure visata, et tuli veel kauemini põleks.

Selle vastu öeldakse: „Ka rumalale lapsele ei tule meele puid juure visata, aga ometi ei kahtle keegi, et temal mõistust on. Laps peab seda enne teada saama, mis tingimistel tuli põleb, tema peab nägema, kuidas uus puuhalg tulle visatakse, siis teeb ka tema seda. Ja kui ahv seda näinud on, siis teeb ka tema seda ja veel palju muid teisi asju."

Nii kergelt ei ole see küsimus, kui kaugele loomusund ulatub, mitte veel otsustatud. Kõige pealt on tarvis selle loomusunni kõige tähtsamaid avaldusi tähele panna ja võrrelda, siis ehk võib kuidagi viisi tähendada, kus loomusund ära lõpeb ja vaba vaimutegevus algab.

a) Ehitussund.

Kõige nähtavam on see ehitussunni juures. See on selge, et võrgu väljatõmbamine ämbliku poolt mitte mõtlemise varal ei sünni, aga kui meie näeme, et tema välimised nöörid, millega ta võrk kinnitatud on, kõige lähema kinniseisva asja kauguse järele peenemad ehk paksemad teeb, nende jämedust ja kõvadust nende pikkuse järele sisse seab, neid seega kõvemaks ja tublimaks teeb, kui nad enam kandma peavad, — siis ei näi see enam loomusunni avaldus olevat.

Vaapsikud ja erilased ehitavad oma pesad lugemata paljudest väikestest puukildudest, ja üks teeb üleüldiselt seda niisama kui teine, õpetanud ei ole neile seda keegi; aga kohta pesa tarvis peavad nad enestele ise otsima. Tõuk kujub ennast sisse, — kus aga? — see jääb ta enese mureks. Ja ometi peab arvama, et ka siin vastupanematu tung loomakest sinna kohta juhib, kus temal tarviline kaitse on. Termiitide ehitused on nii imestlemisväärt, et ütlema peab: Seda ei või need loomakesed mitte õppinud olla, seda osavust on nad juba loomu poolest ligi saanud.

Aga lähema ja alalise vaatlemise juures leiame meie tegevusi, mis harilikust korrast välja lähevad. Mesilaste juures tuleb sagedasti ette, et väikese vea läbi kõik ehitus tükib nurja minema, sest igaühe uue kärjetoobi juureehitamisega kasvab viga ikka suuremaks. Aga mesilased näevad seda ikka veel õigel ajal ära ja teavad ka, kuidas parandada tuleb. Nad teevad mõned toobid väiksemaks ehk suuremaks kui teised, ehk nad ei sea mõne toobi seinu mitte täiesti kõrvuti, ehk nad valmistavad mõne viienurgelise toobi kuuenurgelise asemel, — viga parandatakse ära ja ehitus läheb jälle täiesti korralikult edasi. Siin tuleb tahtmata küsimus: Kas see ka loomusund on?

Ka teisi takistusi pesaehitamise juures katsuvad loomad sagedasti õige mõtterikkal viisil kõrvaldada ja nende üle võitu saada. Sipelgalõvi viskab liiva ja õige väikseid

kiva omast august välja, mis teatavasti nii sisse seatud on, et sipelgad sinna sisse libisevad ja sel viisil ootaja lõvi saagiks saavad. Nüüd libiseb aga sipelga asemel kivikene, mis üleval ääre peal oli, auku ja on nii suur ja raske, et sipelgalõvi teda mitte üles välja visata ei suuda. Mis teeb sipelgalõvi? Kui ta ennast ju küllalt on vaevanud, et kivikest välja visata, katsub ta oma keha tagumist otsa kivikese alla lükata, nõnda et ta selle oma selga võtab ja niiviisi välja kannab. Aga ta ei roni temaga mitte otse oma augu seina mööda üles, sest sel viisil peaks ju kivikene jälle sisse tagasi langema, vaid ta ronib tagurpidi keerjoones üles ääreni ja lükkab niiviisi kivikest enese ees edasi. Sagedasti kukub aga kivikene ometi jälle tagasi; aga väsimata hakkab loomakene oma tööd ikka jälle uuesti otsast peale, kunni see temal viimaks korda läheb. Kas see on ka loomusund?

Linnud ehitavad oma pesi väga mitmesugusel viisil. Suurem jagu ujujaist lindudest kaabivad augu kaida liiva sisse ja katavad selle seinad seespidi sulgedega ehk roolehekestega. Kured ehitavad oma pesad puude otsa. Mõned veelinnud teevad roost ujujad pesad; jäälinnud teevad enesele koopa, kus nad elavad; pääsukesed ehitavad oma pesad niiskest mullast; rähnid taovad augud puu sisse; kiskjad linnud seavad omad pesad kuivist puuokstest kokku; laululinnud punuvad enestele kenad korvikesed; üks tigase tõug kujub enesele kotikese ja laseb selle vabalt õhus nööri otsas rippuda; kolibriid teevad tuhandetest üksikutest niidiotsakestest ja karvakestest, mis nad kokku kannavad, pesakese, mis nagu vildist tehtud on.

Kõik ühte tõugu linnud ehitavad oma pesad oluliselt ühte viisi, ja iialgi ei tule räästal meele oma punutud korvikpesa asemel kord ka teistmoodi pesa karvadest teha, nagu lepalind seda teeb. See tähendab, et siin loomusund valitseb. Ja kui meie tähelpanemisega vaatame, kuidas rätsepplind omale niite valmistab, siis taimede lehti oma nokaga läbi pistab, need niidid aukudest läbi tõmbab ja nõnda omale pesa valmistab, siis peame ütlema, et niisugune viis omale pesa ehitada, loomale sisse antud on.

Aga, kes linde hoolega vaatleb, kui nad oma pesadele kohta otsivad, kaugele sinna ja tänna lenda-

vad, siia ehk teise puu otsa istuvad, seda ja teist oksa katsuvad, ikka jälle ühe koha peale tagasi tulevad, mõnikord ka ehitust algavad ja jälle maha jätavad, et seda teisel kohal jälle uuesti alata, — see tohiks ometigi arvata, et siin mitte üksnes loomusund ei kihuta.

b) Toidumuretsemissund.

Väga silmapaistvalt avaldub loomusund toidu eest murekandmises. Kui elajad talvetagavara koguvad, siis on see küll kindel, et nad aastaaegadest midagi ei tea. Nad ei kogu ka mitte sellepärast, et neil talvel midagi süüa oleks; ei, nad kannavad kokku, sest et loomus neile selle kogumissunni on annud; ja seda, mis nad niiviisi on kogunud, söövad nad muidugi ära, kui mets ja väli neile külmal ajal midagi enam ei paku. Kui meie niisuguse looma soojemale maale viime, mis ilma vahetpidamata toitu annab, siis koguks niisugune loom ometi ikka, ehk ta toidulaud küll aasta otsa kaetud on.

Jaanalinnud Aafrikamaal ei haudu iialgi kõiki oma mune välja, vaid üksnes ühe jao neist. Teised jäävad kõrvale seisma, mida vanad kui noored pojad välja tulevad, puruks tallavad, et noored kohe kohast toitu ees leiaksid.

Aga võiks ometi mõtelda, et loomus oma sunnivaral elajaid nii kindlasti peaks juhatama, et nad iialgi ei tohiks eksida; aga see ei ole ometi mitte nõnda. Harilikult ei söö elajad küll mitte seda, mis neile kahju teeb, aga kuulus loodusuurija Linné on tähele pannud, et loomad, kes lagedailt maadelt metsadesse on aetud, seal rohtu söövad, mis seal sündinud ja üleskasvanud loomad puutumata jätavad, ja et nad seeläbi kõhutõve saavad. Esimese pilgu peale võiks ütelda: „Siin on selge, et mitte loomusund ei valitse, vaid et teadasaamine ja äranägemine õpetab." Aga seks on ometi veel teine seletus. Metsas üleskasvanud loom teeb juba, kui ta alles noor ja tema meeled teravad on, haistmise läbi vahet kahjuliku ja hea rohu vahel, harjub ära seda haisu tundma ja jätab oma eluaeg kahjulikud taimed kõrvale; aga loomadel, kes alles hiljemalt neisse kohtadesse tulevad, ei ole enam noore elaja teravad meeled, nad ei mõista kahjuliku ja hea rohu haisu vahel suuremat vahet teha ja söövad kõike ühel viisil.

Peeter Suure juures oli, kui ta Preisimaal reisis, Inglise arst Boll, ja see jutustab, et kord ühelainsal ööl 1500 hobust üles paistetasid ja lõhki läksid, sest et nad Rooma koirohtu olid söönud, mis seal sagedasti ette tuleb, aga mida sealsed hobused põlgavad. Vene hobused aga ei tundnud seda mitte. Sedasama koirohtu pakuti ka härgadele ja kaamelitele süüa, aga need ei söönud seda, vaid pöörasid kohe pea teise külge.

Just nõndasama, kuidas loomad võivad oma enese toidu väljavalikul mõnikord eksida, nõnda teevad nad ka mõnikord vigu oma poegade toitmises. Niisuguseid putukaid on olemas, kes oma munad mädanenud liha sisse munevad. Nüüd on aga ka taimi olemas, mis just niisama haisevad kui mädanenud liha, ja sellepärast tuleb siis ka ette, et need putukad oma munad nende taimede õitesse munevad, aga seeläbi oma pojad ära hukkavad, sest et neil väljatulemise ajal mitte ei ole tarvilist toitu ümbruskonnas leida ja nad seepärast peavad ära surema.

c) Poegade eest hoolitsemissund.

Edasi näeme loomade loomusundi nende poegade kasvatamises, kaitsmises ja nende eest hoolitsemises.

Vähid kaitsevad oma mune, mis nad oma kõhujalgade narmaste küljes ühes kannavad, nõndanimetatud vähi sabaga. Ämblikud kannavad oma munad neist seks kujutud munade kotis, mida nad kahe haagikese otsa võrguainet sisaldavate käsnakeste kõrvale üles riputavad. Seda kotikest kaitsevad nad kangesti ja ei lase teda eneselt mitte ära riisuda.

Professor Reichenbach leidis oma uurimiskäikudel kord ühe toreda kellalille peal, mille ta ligivõtmiseks oli ära murdnud, suure ämbliku. Ta pani ämbliku tasakesi rohu peale, aga ootamata kiirusega kargas ämblik lille peale tagasi. Reichenbach võttis ta sealt teist korda ära, ämblik aga tuli teist ja veel kolmat korda tagasi. See pani loodusuurija mõtlema. Ta otsis lilleoksa tähelepanemisega läbi ja leidis, et ühe kokkutõmbunud lehe vahel ämbliku munakotikene oli. Nüüd murdis ta selle lehe ära ja pani tema kõrvale; ämblik jooksis silmapilk tema peale, võttis oma munakotikese ära ja oli nüüd rahul.

Liigutava hoolega kannavad väikesed linnud oma poegadele toitu ja pistavad seda neile nokkade vahele; suuremad kannavad toitu pessa ja annavad poegadele ette, ehk nad teevad seda nõnda, nagu kanad, ja võtavad pojad enestega ühes, et need näeksid, kuidas peab toitu otsima. Pääju linde võtab oma poegi kaitstes neid oma tiibade alla; kukkurloom kannab neid kotis oma kõhu all; Aeneas-rott kannab neid oma seljas, kus pojad ema sabast, mida see selja kohal üleval kannab, oma sabadega kinni hoiavad. Ahviema võtab oma poja ka oma selga, kuna poeg oma käekestega ema kaela ümbert kinni hoiab. Nahkhiir võtab oma poja lennu peale ühes; see hakkab ema rinnust kinni, ema katab teda oma lennunaha kottidega ja kannab teda nõndaviisi igal pool ühes.

Karuema kasvatab enesele iseäralise lapsehoidja. Nendest kahest pojast, mis tal jaanuarikuul sünnivad, laseb ta emase sügisel enese juurest ära, isase jätab ta aga veel aastaks enese juure, sest see peab tuleval suvel väikesi juhtima ja kasvatama.

Kuidas veelinnud oma poegi, kes esimesi ujumiskatseid vee peal teevad, kaldalt tähele panevad ja neid oma hüüetega saadavad, ehk kuidas nad nende kõrval ühes ujuvad, see on tuttav, niisama ka, kuidas õhulinnud oma poegadega esimeste katsete juures ühes lendavad, et need, kui nad väsinud on, mitte maha ei kukuks.

Missuguse julguse ja südidusega ka juba kõige jõuetumad emaloomad oma poegi kaitsevad, teab igaüks. Kana ei tunne kartust ja astub kõige kangemale röövlinnule vastu; ka väikesed laululinnukesed hakkavad julgesti oma vaenlastele vastu, kui tuleb poegi kaitsta, ja tuhandeid kordi tuleb ette, et emaloom oma elu ohverdab, et aga poegade elu päästa. Loomulik kartus on ära unustatud; on nähtud, et emajänes jahikoerale vastu hakkas, et ta koguni inimesele vastu hakkas, kui tema pojad ligidal olid ja tema neid kaitsma ja päästma pidi.

d) Salakaitsesund.

Mure tulevase soo eest sünnitab salakaitsesundi, mis ka loomusunni saaduseks peetakse. Ussikene, kes puukoore karva on, hoiab ühe otsaga oksakesest kinni ja sirutab oma keha liigutamata õhku; ta näeb

täiesti nagu kuiv oksakene välja ja väga raske on teda okste vahelt üles leida. Nõnda on loomadel palju viisisid oma vaenlasi petta ja eksiteele juhatada ja iseennast nende eest peita. Nimelt on pesakoht nii õnnelikult välja otsitud, et inimene ei suuda seda kõige parema mõtlemise ja väljaarvamisega paremini teha. Ja kuidas muretsevad loomad pärast veel, et pesa mitte üles ei leitaks!

Väikesed linnud, kes maa peal pesitavad, ei lenda otse oma pesa pealt iialgi üles, vaid jooksevad temalt ära tulles tükk maad rohus ehk põõsastikus edasi, enne kui nad üles lendavad. Puudel pesitavad linnud kukutavad ennast sagedasti lehtede läbi loodis maa peale, jooksevad seal tükk maad edasi ja lendavad siis alles üles. Jaanalind teeb pesa juure minnes ja tulles suuri käänakuid, et kütt pesa üles ei leiaks.

Kõiki niisuguseid asju võiks teadmata loomusunniks nimetada; võiks ütelda: „Väikestel lindudel on vastupanemata tung tükk maad maas joosta, enne kui nad üles lendavad; jaanalind ei või teistviisi, ta peab käänakutes oma pesale liginema j. n. e., aga nad ei tea, mis kasu niisugune tegutsemine neile ja nende poegadele toob, nad teevad seda nii tahtmata, nagu meie käies ja joostes oma käsi ja jalgu liigutame."

Seda võiks ütelda, raske on aga järgmist sündmust ka loomusunni saaduseks nimetada: Keegi jalutaja istub metsas rohule maha; seal kuuleb ta äkki oma kõrval karjumist, vidistamist ja piiksumist, ja kui ta sinnapoole vaatab, näeb ta väikest lindu, kes kartlikult karjub ja hädavaevaga edasi roomab. Sellejuures vaatab ta alatasa vaatleja otsa, nagu tahaks ta paluda: „Võta mind ometi üles!" Jalutaja tõuseb püsti ja läheb tasakesi linnule järele, et asja ligemalt vaadelda. Seal näeb ta siis, kuidas linnukene on oma pea koguni teise külje peale langeda lasknud ja et tiivad jõuetumalt maha ripuvad, — ta on ehk puu otsast maha kukkunud; igatahes äratab ta oma olekuga jalutaja kaastundmust. Vahete-vahel jääb ta silmapilguks seisma, vaatab paludes vaatleja otsa ja tõstab haledasti ja kartlikult oma häält; tuleb vaatleja temale ligemale, siis roomab ta jälle vaevaga edasi. Nii kestab see tükk aega, ja kaastundlik inimene tahab ehk juba loomakest maast üles võtta, et ta vea üles otsiks ja selle ära parandaks.

Aga vaata, seal lendab linnukene äkki tema nina eest rõõmsa lauluga üles õhku. Mis see oli? Jalutaja oli õnnetumal viisil kogemata linnukese pesa kõrvale maha istunud, kus selle pojakesed sees olid, ja lind tahtis teda sel viisil pesa juurest kaugemale petta. Niisugust asja ei ole mitte üksnes loodusuurijad, vaid ka palju teisi inimesi tähele pannud, kes sagedasti metsas käivad; viimased pole aga niisugusest nähtusest aru saanud.

e) Seltsimissund.

Loomusunni varal seletatakse ka seltsimist loomade juures. Mesilased, sipelgad, vaablased, termiidid, kobrad ja teised loomad ehitavad ühise hoone, kus nad suuremas ehk väiksemas kogus koos elavad. Ka teisi asju toimetavad nad üheskoos ja paljud elavad suurtes karjades ja peavad üheskoos jahti ehk otsivad üksteisega enesele toitu. Seda kooselamist seletatakse seeläbi, et öeldakse: „Need loomad on loomu poolest säärased, et nad oma eluotstarvet üksteisega seltsis olles täidavad; mõned elajad ei saaks enesele mitte üksinda toitu muretseda, sellepärast on neile seltsimissund loodud, nõnda et nad üheskoos kergesti oma elu-ülespidamist leiavad. Aga see ei ole neil mitte teatud otstarve, vaid nad teevad seda tahtmata üksnes loomusunnil.

Selle sunni järeldused on ka paljude elajate ühised rändamised. Aga, öeldakse jälle, igakord ei ole ju neil loomadel oma ühistest rändamistest mitte kasu, vaid nad saaksid palju julgemini edasi, kui nad üksikult lendaksid ja mitte suures karjas. Ja kas see ka loomusund on, kui kured sügisel suure heinamaa peal läbivaatust teevad, kus nad väga noored ja jõuetumad välja otsivad ja neid mõne päeva enne lasevad välja lennata, kui peahoog läheb, nõnda et need võivad siin ja seal teel välja puhata ja neid alles Vahemere kallastel suure kogusse jälle vastu võetakse.

f) Kasvatuseline mõju ja edu.

On veel teisi asju olemas, mida võib veel vähem loomusunni läbi ära seletada. Need õpetlased, kes tõendavad, et kõik elajate tegemine ja jätmine täiesti loomusunni seadus on, ütlevad: „Kui loomadel tõesti mõistust

oleks ka kõige väiksemal mõõdul, siis oleksid nemad ka kasvatuse ja täiemakssaamise võimu all; aga jääkaru meie ajal ei ole mitte sugugi targem, kui niisugune loom Moosese ajal oli."

Selle vastu öeldakse aga teiselt poolt: „Kes on teie seast mooseseaegset jääkaru näinud? Teie ütlete, nemad olid nõnda, sest et teie seda nõndaviisi tahate, sest et teie mitte ei või seda teistviisi mõtelda; tõeks teha ei või teie seda mitte. Meie aga võime näituste varal näidata, et omaviisi kasvatus ometi olemas on. Mis ei õpi kõik koer, hobune, elevant! Teie ütlete: See on üksnes mehaaniline harjutamine ja sellel pole mõistuse ja mõtlemisega midagi tegemist. Aga kui elevant kaste üksteise peale laob, ehk vaatisid teineteise otsa tõstab ja siis aegajalt oma londiga selle virna külge tõukab katsudes, kas asjad ka kindlasti üksteise peal seisavad, siis ei või see tõesti mitte harjutus olla. Ja kus on siis see selgesti tõmmatav piir kasvatuse ja harjutuse vahel? Et loomade juures vanemad oma poegi kasvatavad, on kahtlemata tõsi. Ülevalpool öeldi, et emakaru ühe omast isastest poegadest lapsehoidjaks kasvatab, kes peab tulevaastaseid noori poegi kasvatama. Ta peab neile toitu otsima ja ette panema, peab neid oma seljas soodest, jõgedest ja raskesti läbisaadavaist ja hädaohtlikest kohtadest läbi kandma, neid vaenlaste eest ära peitma ja kaitsma j. n. e. Kõigist neist toimetustest ei võta ema mitte ühtegi enese peale, need annab ta oma vanema poja hooleks ja valvab nende täitmise üle. Kui see oma kohust mitte ei täida, kui ta näit. väikese pojakese laseb vette kukkuda, annab ta suurele pojale pahemalt ja paremalt poolt mööda pead, ja kui ta veel suuremat süüdi teeb, ehk kui see tema hüüdmist ei kuule, siis peksab ta teda nii kangesti, et tal ülestõusmine selle peale raskeks läheb. Et looma plaanikindlalt tema vanemate ja inimese poolt kasvatatakse, selle üle ei või nende paljude äranägemiste järele mitte kahelda. Puhas kass paneb oma mustused niisuguse koha peale, mis tema puhkepaigast kaugel on; noor kass ei tee seda veel mitte, aga vana kass ajab ta ära, kui ta näeb, et noor tahab mustust teha. Ja kui ta seda juba teinud on, siis võtab ta tema kaelanahka pidi kinni ja pistab ta nina väljaheidete sisse — ja noor loomakene on peagi ka niisama puhas, kui tema ema. Kas see mitte kasvatus ei ole?

Ja kas inimesel ei ole mitte korda läinud kõiki maja-loomi oma tarvituseks kasvatada? Kas ei ole isegi mustadele sigadele ülevalnimetatud puhtust sisse harjutatud?

Niisuguste tähelepanemiste peale üksikute loomade juures vaatamata, leiame meie suurt vahet ka tervete tõugude vahel sedamööda, kuidas nende kohta käivad mõjud on olnud, nõnda et meie selle tuntuse vastu mitte pimedad ei või olla, et loomade hingevõimed võivad välimiste mõjude tagajärjel enam-vähem muutuda.

Suur vahe on samade loomade eluavaldustes selle järele, kas nad inimese ümbruskonnas elavad, ehk iialgi pole tema ligidale saanud. Kohtades, mis inimeste elukohtadest kaugel on, on näit. hundid tugevad, juhmid loomad; nad leiavad kergesti oma toitu, ei tarvita selleks midagi iseäralist kavalust ja peensust, nende jõust ja kiirusest on tarvilise toidu kindlaks kättesaamiseks küll. Seal aga, kus inimesed neid taga ajavad, kus kütt neil alatasa kannul on, kus jõud ja kiirus üksinda mitte enam ei jaksa, seal on nad õige kavalateks loomadeks saanud, nõnda, et nad niisuguseid tükka teevad, mis hundile inimestest kaugel olevail kohtadel iialgi meele ei tule.

Nii mõjub siis ümbruskond selgesti nähtavalt teataval viisil nii inimese kui ka looma peale. Kliima, taimekasv, maapinna kuju, kõik mõjub ühes, ja on näit. tõeks tehtud, et niisugune vahe ööpikute juures hääle kui ka lauluviisi poolest tunda on.

Peale üksikute loomade plaanilise kasvatuse võivad hingevõimed ka nõnda haritud ja arendatud olla, et neid järeltulijatele pärandatakse. Enam kui üks kord on katset tehtud jahikoeri kasvatada. Koer, kes jahi tarvis kõlbmata on, keda aga ikka metsa jahile ligi võetakse, toob poegi, kes juba seks otstarbeks natukene paremad on, keda mitte enam nõnda taga sundida tarvis ei ole. Ja kui neid ka alatasases harjutuses peetakse samal viisil, siis saab viimaks häid jahikoeri, kelle õpetamine enam suurt vaeva ei tee.

Loom katsub oma võimeid harjutada niisama kui inimene. Lind ei laula hakatuses mitte nõnda ilusasti; ta õpib seda alles pikkamööda. Põder ei karga hakatuses mitte nii osavasti, ta peab ennast enne harjutama. Ja niisama kasvavad kavalus, valvsus, hädaohu äratundmine aegamööda, ja noor rebane teab ja teeb neis asjus palju

vähem kui tema vanemad; tulevikus saab ta aga neist ehk üle.

g) Loodussunni piirimääramine raske.

Ei ole selle poolest kahtlust, et loom loomusunni järele nii ehk teisiti toimetab; aga niisama kindel on, et mitte kõik, mis ta teeb, loomusunni saadus ei ole; raske on aga piiri määrata, kus loomusund ära lõpeb ja vaba vaimutegevus algab. Imelik on aga see, et just need, kes loomal sugugi mõistust, järelmõtlemist ja tahtmist ei arva olevat, loomadega mõnikord niiviisi ümber käivad, nagu oleks nad tõesti arulised ja kõlbliselt vastutamisvõimelised.

h) Pööriti seisukord loodussunni vastu.

Aastal 1725 tulid suured rohutirtsuparved lõunapoolse Itaalia maale, sõid üheainsa päevaga terve maakoha tühjaks, läksid siis põhja poole edasi, asusid jälle maha, hävitasid seal kõik ära ja ähvardasid nõnda kõike maad tühjaks teha ja nälga sünnitada. Nendele hädatoojatele võõrastele astuti kõige jõuga vastu, visati tuletukke nende keskele, lasti loomad nende vastu lahti, aeti neid labidatega kokku, tambiti puruks ja maeti maha, rulliti neist raskete rullidega üle, aga vähenemist ei olnud märgata. Mis see ka välja teeb, kui sadade miljonite seast paar miljonit ära hävitatakse!

Inimesed nägid ära, et nende võim siin otsas oli, niisuguse maapiina vastu olid nad võimetud. Seal pöörsid nad püha isa poole Rooma linna ja palusid teda neile oma vaimuliku väega appi tulla. Paavst Benedikt XII tuli heameelega oma usuliste palvetele vastu; ta pani tirtsud suure vande alla ja käskis neid püha Peetruse nimel ja temalt pärandatud võimu väel üles lennata ja endid merre kukutada. Muidugi ei teinud rohutirtsud seda, vaid kadusid pikkamööda maalt ära, põhja poole rännates, aga imelik on see, et „mõistmata loomaga" niisugust asja ette võetakse.

1474. poodi Mâconis siga üles, sest et ta lapse ära oli surmanud. 1499. poodi Pariisis härg üles, sest et ta neljateistkümneaastase poisikese põllu peal oli maha tõuganud ja ära surmanud. Kuueteistkümnenda aastasaja hakatusel sünnitasid rotid Autuni viinamägedes palju

kahju ja miski abinõu ei aidanud nende söödikute vastu; seepärast paluti viimaks piiskopilt abi. See oli aga mõistlik ja õiglane mees ja ütles: „Nii see ei lähe, ma ei või rottide üle ilma neid kuulmata mitte kohut mõista; ma pean neid niisama kuulma kui teid.“ Selle peale nimetas ta advokaadi rottide kaitsjaks, ja kui see ennast seks oli tarviliselt ette valmistanud, võeti asi oma täiel korral ette. Sisseantud kaebuse peale tuli siis kaitsekõne. Aga ehk küll kaitsja palju vaeva nägi oma kaitsmise juures, ei suutnud ta siiski kaebusaluseid rotte trahvita läbi viia. Rotid pandi vande alla ja neil kästi kolme tunni jooksul Autuni põldudelt ja viinamägedelt ära minna niisugusesse kohta, kus nad kellelegi ei või kahju teha. Kas nad seda on teinud, ei ole teada.

1545. hävitas roheline tõuk koledal viisil St. Julieni viinamäed ära. Pahemat asja ei võinud St. Julieni elanikkudele sündida, sest nende marjaviin oli tuttav ja lugupeetud ja viinamäed olid seega nende kõige suurem vara. Kui nüüd mitte korda ei läinud tõukusid ära ajada, vaid nende arv ikka veel enam kasvas, mindi lähemasse piiskopi linna St.-Jean ja paluti vaimulikku abi. Sealt saadeti väljaajamise kiri tõukude vastu välja ja valiti kommisjon, kes pidi viinamägesid järele vaatama ja kahju suurust määrama. Aga tõugud ei pannud seda tähele. Kommisjon andis oma aruande sisse. Selle peale anti kaebus kohtusse. Tõukudele anti 2 kaitsjat ja kohtuistumised algasid. Aga nad vältasid liig kaua; tuli kevade, siis talv, ja kui viimaks maikuul 1546 söödikute vastu kohtuotsus küpseks oli saanud, ei olnud ju poole aasta jooksul mitte üht tõuku viinamägedel enam näha. Aegajalt tuli see tõuk jälle tagasi, aga kahju, mis ta tegi, ei olnud mitte suurem kui kahju, mis teised tõugud tegid. Aastal 1487 tulid nad jälle nii suures hulgas, nõnda et St.-Julieni kohtunikud teist viisi ei arvanud hädast pääseda, kui et nad mehi St.-Jeani linna läkitasid ja 41 aasta eest tehtud kohtuotsuse täitmist palusid. Jälle valiti kommisjon viinamägede läbivaatamiseks ja tõukusid kutsuti selle läbivaatamise ja kahju äramääramise juures olema, mis need siis ka ilma vastupanemata tegid. Aga õigusteadlane Pierre Rembaud, nende kaitsja, oli osav mees ja tema tubli kaitsekõne tagajärjel võeti otsuseks asja leppimise viisil lõpule viia. Tõukudele pakuti ilus tükk maad elamiseks, mis väljaspool viinamägesid oli.

Sinna pidid nad minema, see tükk pidi nende oma olema, aga nad pidid lubama, et St.-Julieni elanikud sellest tükist üle võisid sõita, kui nad oma ookerikaevanduste juure tahtsid saada. Kui seda tükki maad tahetakse kord tagasi nõuda, siis võib see üksnes täielise tasu ja mõlemate poolte nõusolemisega sündida. Aga tõukude eestkostja ei võtnud tähendatud maatükki mitte vastu, sest et ta kuiv ja viljakandmata oli ja milgi viisil tasu viinamägede vastu ei olnud. Seeläbi läks protsess pikaks ja ei olnud veel lõpetatud, kui külma aastaaja tulemisega tõugud juba kõik olid kadunud.

Niisugused sündmused tulevad tänapäev vististi igaühel naeruväärt ette ja öeldakse vististi nõndasama, kui ülevalnimetatud advokaat enam kui 400 aasta eest ütles: „Loomad on jumalast loodud, et nad maa viljast ehk teistest loomadest elavad, ja kui nad seda teevad, siis ei tee nad mitte ülekohut, ja keegi ei tohi neid sellepärast laita." Kas hundile peab seda ette heitma, et ta lammast röövib? Kas tiiger ülekohut teeb, kui ta metskitse ära sööb?

Järeltulevad kirjeldused ja jutustused peavad ainet andma loomade hingeelu tähelepanemiseks ja peavad aitama nende vaimliste võimete üle õiget otsust teha.

C. Loomade kasu.

Inimese elu on nii mitmelt sajalt poolt loomade olemise külge köidetud, et meie elu küll täiesti teistviisi peaks sisse seatud olema, kui loomi ei oleks. Juba sellepärast on iga inimese kohus loomariigiga enamvähem tutvuneda.

Oma eluülespidamiseks tarvitame meie loomadelt: liha, piima, mune, rasva, mett, villa, nahku, karva, sulgi, sarvi, luid, elevandi hambaid, valaskala hambaid, kilpkonna koorikut, koralle, kalasoomuseid j. n. e., nimetamata arstirohud, mis meie loomadelt saame.

Meie elu kergituseks aitavad loomad meid seeläbi, et nad vankrit ja saani tõmbavad, meid ennast ja teisi koormaid kannavad (hobused, eeslid, härjad, kaamelid, koerad, elevandid); ka puuduks meil nendeta truu majavaht ja jahiabiline.

D. Loomade tõugude arv.

Elavate loomade tõugusid on rohkem kui sadatuhat; majaloomadena teenivad meid umbes 40 tõugu. Soovitav oleks, et meie koduloomade arvu suurendataks, sest et see meile kasu tooks.

E. Loomade tõugude hävitamine.

Ajajooksul on tähele pandud, et mõnigi kasulik loomatõug pikkamööda ära kaob, ja nimelt inimese süü läbi, tema ahnuse, tapmis- ja hävitushimu tagajärjel. Mitte ei ole siin kõne enne veeuputust elavatest loomadest, vaid neist, kes viimastel aastasadadel on elanud.

F. Loomade jaotus.

Loomad jaotatakse nende kehaehituse järele:

I. Selgroolised ehk lülisamba loomad.

Esimene liik: Imetajad loomad.

1. Ahvid.
2. Nahkhiired.
3. Putukasööjad.
4. Murdjad.
5. Närijad.
6. Kukkurelajad.
7. Hambavaesed.
8. Mitmekabjalised.
9. Mäletsejad ehk sõralised.
10. Ühekabjalised.
11. Hülgesarnased ehk sõudjalad.
12. Valaskalad.

Teine liik: Linnud.

1. Kiskjad linnud.
2. Ronijad „
3. Kisajad „
4. Laulu „
5. Tuvid.
6. Kanad.

7. Jooksjad linnud.
8. Soolinnud.
9. Ujujad linnud.

Kolmas liik: Roomajad loomad.

1. Kilpkonnad.
2. Sisalikud.
3. Maod.

Neljas liik: Kahepaiksed.

Konnad.

Viies liik: Kalad.

1. Luukalad.
2. Krooks- või krõmpskalad.

II. Lüliloomad.

Esimene liik: Putukad.

1. Põrnikad.
2. Nahktiiblased.
3. Liblikad.
4. Kärbsed.
5. Võrktiiblased.
6. Sihktiiblased.
7. Nokk-putukad.

Teine liik: Ämblikud.

1. Skorpionid.
2. Ämblikud.
3. Poolämblikud.
4. Lestad.

Kolmas liik: Koorekandjad ehk koorikud.

1. Vähid.
2. Lülikoorikud.

III. Ussid (vaglad).

1. Muldussid.
2. Kaanid
3. Sisikonna-ussid.

IV. Limulised.

1. Peajalglased.
2. Teod.
3. Karbid.

V. Joonikud.

1. Harjasjoonikud.
2. Merepilved.

VI. Polüübid.

VII. Algloomad.

1. Infusoorid.
2. Vammid.
3. Merepõhja lima.

I. Selgroolised ehk lülisamba loomad.

Esimene liik: Imetajad loomad.

Peaaegu kõik imetajad loomad on karvadega kaetud; selle järele, kuidas karvad pehmemad või kõvemad on, nimetatakse neid villaks, karvaks, harjasteks ehk koguni okasteks. Üksnes kalamoelised imetajad loomad on ilma karvadeta. Vähedel loomadel on karvade asemel soomused ehk soomusmoelised vööd. Peale valaskala, müti ja nokk-looma on kõikidel imetajatel loomadel välimine kõrv, mis lindudel puudub.

Imetajate loomade tõugusid on enam kui 2000, millest umbes 100 tõugu meres elab. Maade peale vaadates on neid Ameerikas kõige rohkem, selle peale Aasias, siis Aafrikas, siis Euroopas ja kõige vähem Austraalias.

Maa pealt on täiesti ära kadunud 670 imetajate loomade tõugu; meie tunneme neid üksnes veel nende kivistunud luujätistest.

Imetajate loomade siginemine on väga mitmesugune. Suured loomad, nagu valaskalad, elevandid, lehmad j. n. e. toovad üksnes ühe poja, suuremad kiskjad loomad 2, väiksemad 3 kunni 4, jänesed ja oravad 6—7, kodujänesed ja hiired 10—12, sead ka 20 poega. Kasulikkude loomade rohkendamise eest peab inimene hoolt kandma ja ei pea neid mitte püüdma plaanita ära hävitada; kahjulikkude loomade vastu aga sünnib iseenesest vastupanemine ja sõda, sest et inimeste elu nende läbi mõnel maal suures hädaohus on, nagu näituseks: Bengali maal tiigrite pealetungimise läbi.

Kõikide loomade seast on meile imetajad loomad kõige tähtsamad ja kasulikumad; neid võib kõige ker-

gemini ja rohkem inimese teenistuses tarvitada; nende peale mõjuvad harjutused ka kõige rohkem.

Kihvtiseid imetajaid loomi ei ole olemas.

Imetajate loomade liikidesse jaotamine sünnib peaasjalikult nende kehaliigete ja hammaste järele.

A. Ahvid.

1. Loodusteadline kirjeldus.

Ahvil on neli kätt, aga ometi ei pea mõtlema, et ahv sellepärast oma toimetuste poolest inimesest ees oleks, kellel kaks kätt on. Kahtlemata on käsi täielisem kehaliige kui jalg, aga ta ei suuda ometi selle aset täita. Ahvidel puudub seega täieline kehaliige, mis inimesel on; nemad võivad oma nelja käega muidugi paremini ümber ronida, võivad aga väga puuduliselt käia, jah, isegi seismine on neil ilma kinnihoidmata raske. Jalatald puudub neil; käimises ja seismises tõmbavad nad sõrmed rusikaks kokku ja kõnnivad siis sõrmede pealpoolsete külgede peal, ehk nad astuvad käe välispoolse serva peale.

Loodusuurija Oken kirjutab ahvidest järgmist: „Nad on inimeste sarnased kõigis pahades kommetes ja inetuis ülespidamisviisides. Nad on tigedad, kavalad, kurimeelsed, varglikud, reotud; õpivad hulga jändusi ja naljatempusid ära, on aga sõnakuulmatud ja rikuvad nalja ja mängu sagedasti tõlplaste vahetempudega. Ei ole mitte üht voorust olemas, mis võiks ahvide omaks nimetada, ja veel vähem on kasu teada, mis nad inimestele tooksid. Nad on üksnes inimese pahem külg nii kehaliselt kui ka kõlbliselt."

Kas see ütelus täiesti kohane on, näitavad järeltulevad jutud ja kirjeldused.

Gorilla

Selle ahvi kodumaa on soe Aafrika; seal elab ta paksudes metsades, kust ta mitte kergesti välja ei tule; sellepärast tuntakse teda ka alles lühikest aega. Tema on 5½ jalga kõrge ja veel kõrgem (mõned reisijad räägivad 9 jalast); tema õlgade laius on 3 jalga. Ta on väga tugev ja kõva; tema käed on mehe reie paksused; nägu on karvuta, tumepruun või must. Tema

keha on pikkade mustade karvadega kaetud, pealael kasvab karvatutt. Saba tal ei ole, sellepärast on ta väga inimese sarnane. Teda on väga raske vaadelda ja tähele panna, sest et tema ligidal keegi ei või olla. Ta ei karda mitte üht looma, hakkab julgesti lõvi, elevandi, leopardi kallale, ei karda ka inimest, vaid tungib kartuseta ta kallale; ja kui teda esimese pauguga mitte maha ei lasta, siis on kütt tingimata kadunud. Gorilla murrab ta püssi kui kepikese katki ja kisub ta enese lõhki.

Gorilla.

Sealsete kohtade elanikud ei karda ühtegi looma nii väga kui g o r i l l a t. Nad hoiavad ennast tema eest kõige suurema ettevaatusega kõrvale; ja kui nad ka ikka valmis on hea maksu eest lõvi- ja elevandijahile minema, — on neil gorillajahi eest suur hirm.

Täiskasvanud gorilla ei ole veel iialgi elavalt eurooplase kätte tulnud.

O r a n g - u t a n.

See ahv elab suuremalt jaolt Borneo saarel ja väga harva Suumatra saarel, muidu aga mitte mujal. Orang tähendab Malai rahva keeles i n i m e n e, utan tähendab m e t s, ja orang-utan on m e t s i n i m e n e. Ta on 4—5 jalga kõrge, seega mehe kõrgune, on väga tugev, julge, arukas, ja tal on imestlemisväärilise visa elu. Kui ta haavatud on, siis rändab ta veel kaua puust puule, murrab suure jõuga paksud oksad maha ja viskab nad

karjudes oma tagaajajate peale. Reisija Wallace oli aastal 1865 ühe orang-utani peale viis kuuli lasknud: kui ta puu otsast maha kukkus, leiti, et tal mõlemad jalad murtud, üks puusaluu ja selgroo alumine ots purustatud olid, kuklas ja pealmises lõualuus olid lapikukslöödud kuulid, aga ta elas ikka veel. Keegi loom peale krokodilli ja püüton-mao ei julge orang-utani peale hakata, kõik kardavad teda; ka kui nad paarikaupa tema kallale tulevad, saab ta nendega valmis. Krokodillile lööb ta valjusti pähe ja kisub ta kõri lõhki; püüton-mao võtab ta oma nelja käega kinni ja hammustab teda niikaua, kunni ta surnud on.

Orang-utan.

Metsas on raske teda vaadelda, sest et ta inimese eest ennast kõrvale hoiab. Elavalt kinni püüda ei lase ta ennast mitte kergesti, sest ta on samuti nobe, kui ka kõva jõuga, nõnda et keegi ei julge temaga võitlema hakata; 2—3 meest heade sõjariistadega võivad tema kallale tungida. Mis meie loomaaedades näeme, need on noorelt kinnipüütud loomad; ja vangipõlves ei kasva nad iialgi oma täie suuruseni välja, nad surevad ikka varakult. Meie kliimat ei kannata nad sugugi.

Shimpanse ehk Aafrika orang-utan.

Tema elab Guinea maal Aafrikas salkadena suurtes metsades. Tema kõrgus on 3—4 jalga, aga ta on sellegipärast tugev ja kardetav loom. Karja eestvedajaks on kõige tugevam ja julgem. Kui ta hädaohtu märkab, laseb ta oma hädahüüdu heliseda; silmapilk jookseb

kari mitmele poole laiali, ronib kõige suurema rutuga puude otsa ja hoiab ennast lehtede varjul peidus, kust nad vihaselt välja hauguvad. Eestvedaja aga jääb oma kohale, et näha, mis edasi sünnib.

Kui neid rahule jäetakse, siis ei ole neilt midagi karta; nad ei tungi ärritamata mitte peale, nagu gorilla seda küll teeb. Kui aga kütt mõnda haavab, ehk mõne ära tapab, siis jäävad emased loomad kaitseks poegade juure, isased aga kargavad vihaselt mõrtsuka peale; ja häda talle siis, kui ta üksinda on; siis on ta paratamata kadunud, ahvid kisuvad ta silmapilk lõhki.

Shimpanse.

Täiskasvanud shimpanset ei ole taltsutatuna nähtud. Noorelt püütakse nad mõnikord kinni ja tuuakse meie juure, aga nad on senni kõik vangipõlves kopsutõppe ära surnud, meie kliima on neile liig külm. Oma kodus harjutatakse neid, kui neid noorelt kinni võetakse, mõneksiki toimetuseks, mida nad õige hästi teevad. Nad avaldavad siis osavust, tähelepanemist ja arukat olekut. Nad toovad kruusiga vett jõest, kannavad raskeid asju, tambivad nuiaga uhmris, keerutavad küpsise ora j. n. e.

Gibbon.

Tema elab Hommiku-Indias ja on oma pikkade käte ja hirmsa kisendamise läbi tuttav. Kui ta oma käed välja laotab, siis on need kokku pikemad, kui keha kõrgus on, ja niisuguste pikkade kätega võib ta

imestlemisväärt ruttu ja osavasti puid mööda ronida, kuna ta maad mööda väga armetult edasi saab. Tema liikumisi ühelt puult teise võrreldakse pääsukese lennuga. Kinni püüda saab teda üksnes siis, kui ta maad mööda käib.

Paavian.

Tema on väga tark loom, keda kerge on õpetada. Tarvitada võib teda aga nii kaua, kui ta noor on, vanaduses läheb ta tigedaks ja, et ta suur ja väga tugev on, võib ta palju häda sünnitada. Ta elab suurte karjade kaupa Kapimaal, Abessiinias, Araabias j. n. e., kus nad põldusid riisuvad. Reisijatele ei tee nad midagi häda, kui aga karja sekka püssiga lastakse, jooksevad emased poegadega ära, isased aga hakkavad kütile vastu. Orangutani järele on ta kõige suurem ja kõvem ahv. Paavian on ahvide seas kõige enam kiskja looma moodi. Kõige suurem ja hirmsam paavian on

mandrill ehk metskurat.

Temal on sinised paled ja punane nina, elab Guineas ja on seal väga kardetud loom. Sealsed elanikud ei julge sinna metsa minna, kust nad mandrilli röhkimist kuulevad, olgu siis suuremas kogus heade sõjariistadega, sest metskurat tuleb kartuseta inimesele vastu. Iseäranis tugev ja metsik on ta ärritatud olekus, siis hävitab ta kõik, mis talle kätte juhtub, unustab kõik ettevaatuse ja kukutab ennast oma vihas otse hukatusse, aga häda sellele, keda ta enne veel kätte saab. Vanu

Mandrill.

mandrille ei ole veel iialgi elusalt kätte saadud, üksnes noored satuvad mõnikord eurooplaste kätte ja on siis meie loomaaedades näha. Aga ka siin kasvab nende metsikus, kui nad vanemaks saavad, ja siis võivad nemad väga hädaohtlikuks minna.

2. Jutustused ahvidest.

Gorilla.

Kartaago sõjapealik Hanno sõitis 550. enne Kristuse sündimist oma valitsuse käsul suure laevastikuga Gibraltari merekitsusest läbi, et Aafrika õhtupoolses rannas asumaid omandada. Temal oli 60 suurt laeva ja 30.000 meest ja naist ligi, kellel kõik ligi oli, mis uueks asumiseks tarvis. Ülem-Guinea rannas oli neil juhtumine, millest ta oma reisikirjelduses järgmisel viisil räägib: „Kolmandal päeval pärast seda, kui meie tulejõgedest olime läbi sõudnud, tulime merelahte, milles saar oli. Sellel saarel oli järv ja järves jälle saar, millel metsinimesed elasid. Nad olid enamasti naised karvaste kehadega. Tõlkijad nimetasid neid gorilla'deks. Mehi ei saanud meie kinni võtta. Kui meie neid taga ajasime, põgenesid nad ruttu ära, sest et nad kuristikkudest läbi ronisid ja ennast kaljurahnudega kaitsesid. Meie saime kolm naist kätte, aga meie ei võinud neid ligi võtta, sest et nad hammustasid ja küünistasid. Meie pidime nad seepärast ära tapma; aga meie tõmbasime nende naha maha ja saatsime Kartaagosse."

Sagedasti tuli veel aastasadade jooksul sõnumeid metsinimestest, kes neegrite ütlemise järele Ülem-Guineas elavad; aga keegi ei uskunud neid. Naerdi üksnes niisuguste kergeusklikkude laevameeste üle, kes enestele lasksid ette luisata, et karvaseid metsinimesi olemas olla, kes ehk mõnda orang-utani näinud ja seda olid inimeseks pidanud. Seal leidis aastal 1847 misjonäär Savage Nigeri jõesuu ligidal kolesuure ahvi, kes kehalikult inimesele veel palju ligemal seisab, kui orang-utan, aga palju suurem on kui mees. Vististi oli Kartaago sõjapealik Hanno 2400 aasta eest sedasama ahvi näinud, nõnda et siis tema reisikirjeldus koguni mitte nii naeruväärilise ei ole.

Kohe anti Savage'i leitud ahvile ajalooline nimi gorilla.

Ameeriklase Du Chaillu kokkupõrkamine gorillaga.

(Explorations and adventures in Equatorial Africa.)

— — — „Rutulist liikumist oli põõsastikust näha ja äkki seisis kolesuur isane gorilla minu ees. Paksust põõsastikust oli ta neljakäpakili läbi roomanud; kui ta aga meid oli silmanud, tõusis ta püsti ja vaatas julgesti meile otsa. Nii seisis ta meist umbes 12 sammu eemal, — vaade, mida ma iialgi oma elus ära ei unusta! Aafrika metsade kuningas tuli mulle nagu viirastustaoline nähtus ette. Sirgesti püsti seisis see hirmus, peaaegu 6 jalga kõrge keha meie ees: suur — lai rind, tugevad, lihavad käed, metsikult välkuvad tumehallid silmad, tõesti nagu põrgulik kuju. Ta ei kartnud. Seal ta seisis ja lõi vägevate rusikatega omale vastu rindu, mis nii kõlas, kui oleks suure metalltrummi peale löödud. See on gorilla võitlemise märk. Ja vahetevahel möirgas ta hirmsasti, häälega, millest hirmsamat Aafrika metsades kuulda ei ole. See möirgamine hakkab peale ägeda haukumisega, nii kuidas seda suurest koerast kuulda on, siis läheb see sügavaks kõminaks, just nagu kange müristamise kõmin on, — olen ma ju mitu korda seda möirgamist müristamiseks pidanud, kui ma gorillat mitte ei silmanud.

Meie jäime kaitseolekus seisma. Gorilla silmad välkusid ägedamini, karvatutikene otsaesisel liikus üles ja alla, ta näitas oma tugevaid käsi ja kordas müristavat möirgamist. Nüüd oli ta täielise põrgulise viirastuskuju sarnane, nende olevuste sarnane — pool inimest, pool elajat — nagu vanad maalrid oma põrgulisi kujutavad.

Jälle tuli ta paar sammu ligemale, jäi seisma ja tõstis jälle oma hirmsat häält. Ja veel kord lähenes ta ja jäi veel kord seisma ning lõi suures vihas müriseedes omale vastu rindu. Nii oli ta meile kuue sammu peale liginenud: — seal andsin ma tuld ja surmasin ta.

Ohkamisega, mis hirmus inimline, aga ometi läbi ja läbi elajalik oli, kukkus ta ettepoole näo peale maha. — Ta keha tõmbus mitu minutit kramplikult kokku, siis oli kõik vaikne — surm oli oma töö teinud.

Nüüd vaatasin ma surnukeha lähemalt järele. Ta oli 5 jalga 8 tolli pikk, ja nüüd nägin ma tema lihastest

käte ja rinde peal, kui kolesuur ta jõud pidi olema. Hirmus oli ta peale vaadata, ja nüüd sain ma sest hirmust täiesti aru, mis sealsetel küttidel gorilla ees on.

Kindel juhtmõte hästi väljaõppinud gorilla-küti juures on see, et ta oma laengu viimase silmapilguni alles hoiab. Seda on ära nähtud, et kui kütt mööda laseb siis gorilla selsamal silmapilgul tema peale kargab. Ja tema pealetungimisele ei või keegi mees vastu panna. Üksainukene hoop tema vägeva käega, kus suured, tugevad küüned küljes on, ja vaese küti sisikond ripub väljas, tema rinnad on lõhki, ta pealuu purustatud. Püssi laadimiseks on liig vähe aega ja põgenemine võimatu. Mõned neegrid on niisugustel kordadel hirmu pärast gorillaga võitlema hakanud ja on oma tühja püssiga ennast kaitsta tahtnud; aga enam kui üht asjata lööki pole nad võinud anda, — lähemal silmapilgul tõusis pikk käsi hirmsa jõuga ja purustas püssi ja neegri pealuu ühe hoobiga.

Keegi loom ei võitle sel viisil inimesega, kui gorilla. Ta seisab inimesega nägu näo vastu ja tarvitab võitlemiseks oma käsi, aga niisugusel viisil, nagu kõige tugevam, kõvem ja osavam rusikavõitleja inimene seda ilmaski ei suuda teha." —

Väikene Ndshina.

Aafrika-reisija Walker kirjutas 29. augustikuu p. 1867. Fernando Vaz'ist Dr. Gray'le Londonis: „See tohiks küll loomateaduselist seltsi huvitada, kui nad teada saavad, et mul kena, terve, noor isane gorilla on, kes, nagu ma loodan, kord loomaaeda tuleb. Mulle öeldi ka, et siit mitte kaugel noor shimpanse elavat, seda tahan ma oma väikesele Ndshinale seltsimeheks kinni püüda. Ma püüan kõike teha, mis võimalik, et seda paari siis elavalt Inglismaale tuua. Et aga talv tuleb, enne kui ma neid võin laevale viia, pean ma neid, ehk see küll raskusi teeb, tuleva kevadeni enese juures. Gorilla püüti 13. augustil kinni ja toodi teisel päeval minu juure. See mees, kes siin sündinud ja minuga äriliselt läbi käib, oli oma jalutusel äkki gorilla perekonna peale sattunud, kus isane, emane ja poeg koos olid. Emane jättis ootamata oma pojakese maha ja jooksis ära, isane aga võttis võitluse käsile ja kargas vihaselt

lahtise suuga mehe peale. Mees, kellel muud kaitseriista käes ei olnud kui oda, pistis sellega ahvi külje sisse ja sundis teda sellega natukene tagasi minema. Seda silmapilku tarvitas mees oma kasuks, võttis, enne teist pealekargamist ära oodates, ahvi poja kinni ja ruttas sellega nii ruttu, kui võimalik oli, koju. Ta oli ahvile haralise puuoksa kaela ümber sidunud, nagu oleks see suur kiskja loom, ja tõi ta siis teisel päeval minu juure. Ma võtsin puuoksa kaelast ära, panin vöö ta keha ümber ja sidusin selle külge pika nööri. Ehk ta küll paar päeva kartlik oli ja enese ümber hammustas, läks ta ometi varsti usaldavaks ja taltsaks, ja ta suurem rõõm oli nüüd minu süles istuda, kuhu ta ikka jääks, kui ma seda temale lubaksin ja mul muud teha ei oleks, kui üksnes tema eest hoolt kanda.

Ma usun, ta on üks kunni kaks aastat vana, on terane, tugev ja terve; tal on suur söögiisu, ta sööb päevas mitu naela marju ja joob kitsepiima.

Tema kurbust näha pärast vangivõtmist oli liigutav; ta ei võinud seda kannatada, et tema otsa vaadati. Ja kui inimeste juuresolemine teda vaevas, heitis ta põrandale maha, hoidis mõlemad käed silmi ees ja liigutas pead sinna ja tänna, kui tunneks ta kõige suuremat valu oma vanemate kaotamise pärast. Ja ka nüüd veel tulevad, kui ta üksi jääb, niisugused kurvastustujud tema peale.

Orang-utani tähelepanemisand ja järelemõtlemine.

Imestlemisväärt on, missugust tähelepanemisandi orang-utan avaldab ja kuidas ta selle järeldusel vangipõlves oma elu inimlikult sisse seab. Ta teeb enesele aseme, mis voodi sarnane on, raputab ta üles, tõmbab siledaks, heidab maha ja katab enese kinni. Ta tõmbab heameelega riided selga, sööb kui inimene lusikaga ja kahvliga, pühib huuled rätikuga puhtaks, joob klaasist, kannab tooli laua juure, istub selle peale, viib selle siis pärast söömist jälle oma kohale tagasi, õpib vett tooma, puid lõhkuma, teeb uksi lahti ja paneb neid kinni — ja kõike seda mitte, et teda oleks õpetatud, vaid ta paneb ise tähele, saab aru ja teeb järele.

Iga uut asja, mis temal ette tuleb, vaatab ta väga murekalt järele, katsub seda kätega, vaatab kõigist küljist, katsub seda lahti teha ehk pooleks võtta, ja niisuguse järelvaatamis- ja tähelepanemissunni tagajärjel õpib ta väga palju. Aga ta mõtleb ka järele. Suur osavus on tal sõlmede lahtivõtmiseks. Kui see tal aga mitte korda ei lähe, on ta seda kõigelt poolt katsunud, siis võtab ta sõlme ühelt poolt hammaste vahele ja tõmbab seda teiselt poolt pealmiste kätega.

Orang-utan, kes keiser Napoleonil oli, mängis heameelega kassidega, kes sagedasti tema peal ümber ronisid, kusjuures siis sagedasti juhtus, et nad ahvi küünistasid. Siis võttis ta kassi sülle, võttis selle käpad sõrmede vahele, vaatles neid igalt poolt, ja kui ta oli kassi küüned üles leidnud, katsus ta neid välja kiskuda.

Üks orang-utan pandi kord ahelate otsa ja ahelad kinnitati klambritega põranda külge. Vabaduse kaotamine tegi talle palju kurbust; ta otsis omale puutükikese, kiskus suure naela seinast välja ja katsus nende varal siis klambrid põrandast välja kangutada. Kas tema oli niisugust tööd ju kord näinud, ehk oli ta selle abinõu ise välja mõelnud, seda ei tea ma ütelda.

Oma kambri peab ta puhtuses, toob vett ja peseb põranda nartsuga hoolsasti puhtaks. Ka nägu ja käsi peseb ta ja kuivatab siis kenasti ära. On tal peavalu, siis seob ta rätiku pea ümber.

Buffoni shimpanse.

Noored shimpansed, kes mõnikord eurooplastest üles kasvatatakse, ei näita sugugi tigedust, vaid nad on healoomulikud, sõbralikud ja heameelega inimeste juures. Nad istuvad ühes lauda, söövad lusikaga ja kahvliga, lõikavad noaga, joovad klaasist, pühivad pärast söömist suu rätikuga ära, heidavad kui inimesed magama, tõmbavad teki ilusasti peale, on ülepea väga tarvitatavad ja sõnakuulelikud loomad, keda mitte, nagu teisi ahve, piitsa ja kepiga ei tarvitse õpetada ja taga ajada. Buffoni ahv oli niisugune, kes teelaua juures ennast väga viisakalt üleval pidas; ta kallas enesele ise teed ja piima klaasi, pani suhkrut sisse ja ootas siis, kunni tee külmaks läks. Sagedasti käis ta oma peremehega käsikäes toas edasi ja tagasi.

Ahvi ähvardus.

Ohvitser Henry Sayers'il oli noor shimpanse, kes teda väga armastas, õrnalt ja meelitavalt temaga ümber käis, muidu aga kui vallatu laps ennast ülal pidas. Kord ei tahtnud Sayers temale juurevilja anda, mida ahv heameelega sõi. Kui kõik meelitamine ei aidanud, läks ahv vihaseks, jooksis mitu korda peaga vastu seina, kargas siis ühe kõrge kasti otsa, laotas meeleäraheitmises käed laiali ja kukutas enese sealt maha. See oli just seesama nähtus, kui inimene ennast kõrgelt maha ehk vette kukutab.

Ohvitser kartis, et ahv oma elule otsa teeb, ja andis talle nimetatud puuvilja kätte, mida võitusaaja loom nüüd suure rõõmuga ära sõi. Niipea kui see temal mitte korda ei läinud oma tahtmist saada, tegi ta, nagu tahaks ennast surmata, — ja see aitas ikka.

Kes oli nüüd targem, ahv või tema peremees?

Haavatud autundmus.

Kapten Grandpreti laeval pidi üks emane shimpanse Ameerika viidama. Temal olid iseäranis head vaimuanded; ta tegi täiesti nagu teised madrused tööd, pani purjesid suure osavusega kokku, sidus nad hoolsasti kinni, vinnas ankruköit üles, küttis leivaahju, kusjuures ta väga ettevaatlik oli ja hoolsasti selle peale vaatas, et süsi mitte kaotsi ei läinud, ega kahju teha ei võinud, katsus hästi soojust järele, ja niipea kui see õige oli, kutsus ta leivaküpsetaja. Kõik, mis ta tegi, tegi ta korrapäraselt ja karvapealt, tema ülespidamine oli hea.

Kord kahtlustas teda tüürimees ahvitembu tegemises ilma süüta. Nuhtlusalune avaldas igapidi teenimata karistuse pärast pahameelt; kui aga piinaja mehe süda seeläbi liigutatud ei saanud, langes ahv tema ette maha, pani käed risti ja sirutas nad paludes tema poole. Ka see ei aidanud. Tundmuseta, toores tüürimees lõi vaest looma ja tallas teda jalgadega. Viimaks lõppes ahvi tahtmisjõud ja vastupanemisvõime ära, ta ei katsunud mitte enam teenimata piinamist tagasi tõrjuda; ta heitis maha ja laskis kõik enesega sündida. Niisuguse teo läbi oli ta aga sügavasti haavatud ja alandatud, — sellepärast ei võtnud ta enam toitu vastu. Mad-

rused püüdsid teda söömisele liigutada. Nad tõid temale sööke, mis ta muidu kõige suurema heameelega sõi ja meelitasid teda igaviisi, — ta oli tänulik ja tundlik niisuguse armastuse eest, aga kindlasti lükkas ta kõik pakkumised tagasi. Viiendal päeval suri ta, kõik madrused olid selle üle väga kurvad, sest ta oli neile truu ja hea seltsimees olnud. —

Kui ta inimene oleks olnud, siis võiks ütelda: ta on haavatud autundmuse pärast enesele otsa teinud. Aga kuidas võib ahvi kohta ütelda?

Kuidas shimpanse mõistab enesele abi leida.

Frēd Cuvier jutustab ühest noorest orang-utanist, kes 1808. Pariisi linna toodi, et ta kaht noort kassi, keda temale seltsilisteks anti, heameelega oma pea peale pani. See oli iseenesest mõista, et nad temale haiget tegid, kui nad oma küüntega ennast kinni hoidsid, et mitte maha libiseda. Ta vaatas nüüd kaks või kolm korda nende käppi hoolsasti järele, leidis küüned ja katsus neid siis välja kiskuda. Kui see aga mitte korda ei läinud, kannatas ta parem küünistamist, kui et ta lõbu kassidega mängida oleks maha jätnud.

Ma tuletan siin seda sündmust meele, sest et ma sarnast asja ka noorest shimpansest jutustada võin, mida ma ühelt Aafrika õhtupoolses rannas elavalt hamburglaselt olen kuulnud. Ta andis niisugusele ahvile, keda ta oma majas pidas, väikese kassi seltsiliseks. Mõlemad leppisid väga hästi üksteisega. Kui aga kass suuremaks sai, kriimustas ta oma küüntega mängimisel ahvi nahka. See võtab kassi käpa, leiab küüned ja hammustab nende otsad ära. Temal läks see paremini korda kui orang-utanil neid riistu ära näpistada, mis temale valu tegid.

Neist nähtustest on selgesti näha, et loomad võivad aru saada, et igal sündmusel oma põhjus on. Seda tõendagu veel teine näitus surnud emasest shimpansest Hamburgi loomaaiast, mida selle loomaaia direktor Dr. Möbius järgmiselt jutustab:

Väljastpoolt lüüakse shimpanse eluruumi tagumisse seina nael. Ahv kuulab ja näeb, kuidas naela ots ikka enam sisse tungib, läheb oma joogikausi juure, võtab

selle kätte ja lööb sellega naela jälle tagasi. Nael on kadunud, aga naela asemel näeb ahv augu. Ta võtab õlgi ja teisi väikseid asju maast ja pistab neid auku; aga nad kukuvad ikka jälle välja. Siis ronib ta puu otsa, mis tema eluruumis kasvab, hammustab sealt laastukese ära ja pistab selle auku; see jääb auku seisma, ja nüüd on ta rahul.

Nõnda jutustab loomaaia juhataja ja meil tõuseb mõte: Kas Jumal ka loomadele ei ole mõtlemisvõime annud? Kui nad ka inimesest madalamal seisavad, on ta neile ometi andisid ja võimeid annud, mis neile võimalust annavad hädaohtude vastu võidelda, ehk nendest koguni ennast eemal hoida ja oma elu kergemaks ja lõbusamaks teha. Seepärast ärgu põlatagu loomi, kõige vähemalt ärgu käidagu nendega mitte halvasti ümber. Jumal on nende peale palju armulisemalt vaadanud, kui meie inimesed seda teeme.

Võrdlus ahvi ja koera vahel.

Kui kõrgel ahv mõistuse poolest koera üle seisab, sellest saab siis alles kõige paremini aru, kui neid samasugustesse oludesse pannakse ja nende ülespidamist siis võrreldakse. Ahv keti otsas ei satu sugugi kimbatusse, kui ta kett sassi ja tema liikumise ruum seega kitsamaks läheb. Rahuliselt võtab ta sõlmed keti seest lahti, nõnda et endine seisukord jälle olemas on. Kui kett jalutamise juures kuskile etteulatava asja külge kinni jääb, siis tõstab ta keti takistustest üle ja jalutab edasi. Koer ei teeks seda iialgi, kui ta ka keti lühemaksminemise läbi kõige suuremasse kitsikusse astuks. Tema mõistus ei ulata kaugemale kui nöör katki tõmmata, ehk ka temalgi abinõud ei puuduks nööri ehk ketti maasolevast takistusest üle tõsta.

Kui ahv onnikese külge kinni seotakse, millel uks ees on, siis vaatleb ta seda kõige suurema tähelepanemisega. Kui ta juhtumise korral uksest kinni hakkab, siis näeb ta suure rõõmuga ja imestlemisega, et see liigub. Ta lükkab ust mõni kord sinna ja tänna ja katsub, kui kaugele ta võib igale poole liikuda. Kohe on ta niisuguse sisseseade tähendusest aru saanud, ja kui ta oma asemele läheb, siis ei heida ta iialgi enne maha, kui ta pole ust kinni pannud.

Peetagu nüüd koera mõistusest kui tahes palju, aga seda peab ometi tunnistama, et ta sarnastel kordadel iialgi samal viisil ei toimeta. Talvekülm võib ka ei tea kui suur olla, iialgi ei tule temale meele oma onnikese ust kinni tõmmata, ehk ta seda oma esimeste käppadega küll võiks teha.

Koko.

Loodusuurijal Brehmil oli tema kauaaegsel elamisajal Aafrikas ikka suur hulk ahve ja nende hulgas ka merekassa. Ühest nendest jutustab ta järgmisel viisil:

„Kui ma Sinisel jõel reisisin, tõid mulle kuskil kaldaküla elanikud kord viis praegu kinnivõetud merekassi. Hind oli madal, sest nõuti üksnes kümme krossi igaühe eest. Ma ostsin nad ära selles lootuses, et nad mulle lustilikud reisiseltsilised oleksid, ja sidusin nad üksteise kõrvale laevalaele kinni.

Minu lootus aga ei läinud täide, sest loomakesed istusid kurvalt üksteise kõrval, katsid mõlemate kätega näo kinni, nagu kurvad inimlapsed, ei söönud ja lasksid aegajalt kurbi kurguhääli kuulda, mis vististi pidid kaebused nende saatuse üle olema. Aga võimalik on, et nad selle üle nõu pidasid, kuidas vangist lahti saada; öösine juhtumine näitas mulle seda tõendavat. Teisel hommikul istus üksainuke ahv veel oma kohal, teised olid ära põgenenud. Mitte üks nöör, millega nad seotud olid, ei olnud katki hammustatud ehk katki kistud. Kavalad loomad olid sõlmed hoolsasti lahti

Merekassid

teinud, ei olnud aga oma seltsilise peale, kes natuke kaugemal oli, mitte mõtelnud ja olid ta üksi vangi jätnud.

See mahajäänud ahv oli isane ja sai nimeks Koko. Ta kandis oma saatust rahulikult. Esimene katse oli temale selgeks teinud, et tema köidikud temale lahtisaamatad olid, ja kui õige ilmatark näis Koko paratamata saatusele alla andvat ja sõi juba lõuna ajal ettepandud toitu. Meie vastu oli ta pahane ja hammustas igaüht, kes tema ligidale tuli, aga ometi näis ta süda seltsiliste järele igatsevat.

Ta otsis seda teiste loomade seast ja valis seks viimaks ühe ninasarvlinnu, mida meie olime tema koduimetsast ligi võtnud. Koko käis oma hoolealusega häbematal viisil ümber, see aga oli kõigega rahul. Lind võis vabalt ümber käia, kuhu ta tahtis, läks aga sagedasti ahvi juure vabatahtlikult ja laskis enesega teha, mis sellel just meele tuli. Ehk küll linnul suled olid ja mitte karvad, siiski otsis Koko neist täisid. Lind harjus ka sellega varsti nõnda ära, et ta pärast, kui ahv otsima hakkas, ise oma suled püsti ajas. Et ahv selle puhastamistöö juures teda pea nokast, pea jalgest, pea kaelast, pea sabast siia ja sinna käristas, see ei ärritanud teda. Viimaks seisis ta ikka ahvi lähedal, sõi leiba, mis ahvi ees oli, puhastas ennast ja ootas, et ahv temaga tegemist teeks. Need kaks looma elasid nõnda mitu kuud sõpruses koos. Alles linnu surm lahutas neid. Koko oli nüüd üksinda ja ta aeg läks igavaks.

Viimaks leidsime Kokole jälle väikese emata ahvipojakese sõbraks. Kohe, kui ta väikest looma nägi, oli ta rõõm otsata suur ja sirutas igatsedes käed tema vastu välja. Meie lasksime väikese ahvi lahti ja nägime, et see ise kohe Koko juure jooksis. See peaaegu lämmatas oma väikese kasupoja sõprusavaldustega, ta pigistas teda oma rinna vastu, kuristas rõõmsal meelel ja hakkas siis hoolsasti tema nahka ja karvu puhastama. Igaühe poriterakese, okka, pinnu koristas ta ära, siis järgnes jälle uus kaisutamine ja teised hellameelelised avaldused. Kui keegi meist Koko käest tema kasupoega tahtis ära võtta, läks ta vihaseks; ja kui meie väikese tõesti olime tema käest ära võtnud, läks ta kurvaks ja rahutuks. Ta tegi nii, nagu oleks ta tõesti väikese ahvi ema. See hoidis ka suure armastusega oma heategija poole ja oli täiesti sõnakuulelik.

Kahjuks suri aga noor ahvikene kõige hoolitsemise peale vaatamata mõne nädala pärast ära. Koko oli selle üle väga kurb. Ma olen niisugust kurbust loomade juures sagedasti tähele pannud, aga iialgi niisugusel mõõdul, kuidas Koko seda nüüd avaldas. Esiti võttis ta surnud kallikese käte peale, kaisutas teda, tegi kõige õrnemaid hääli, pani tema oma äravalitud kohale istuma; kui aga surnud ahv ikka jälle kokku langes ja liikumata maha jäi, hakkas ta uuesti südantlõhestaval viisil kaebama. Tema kuristamise hääled muutusid viimaks niiviisi, nagu ma seda enne iialgi pole kuulnud, — nad läksid pehmeks, meeltliigutavaks, helirikkaks ja siis jälle lõpmata valuavaldavaks, lõikavaks ja meeleheitlikuks.

Ikka ja ikka jälle kordas ta oma katseid, aga ikka jäi see asjatuks ja tagajärjetuks ja ta hakkas uuesti kaebama ja oigama.

Valu oli teda kaunistanud ja vaimustanud, ta liigutas meie südameid kõige sügavamale kaastundmusele. Viimaks lasksin ma surnukeha ära võtta ja üle kõrge müüri välja visata. Koko oli tähelepanemisega pealt vaadanud, siis kargas ta nagu hull ümber, kiskus mõne minutiga oma nööri katki, kargas üle müüri ja tõi surnukeha oma käte peal tagasi. Meie sidusime tema jälle kinni, võtsime surnukeha tema käest ära ja viskasime selle kaugemale. Koko aga kiskus enese teist korda lahti ja tegi nagu ennegi. Viimaks matsime meie surnukeha maha; aga pool tundi pärast seda oli Koko kadunud ja teisel päeval kuulsime meie, et lähema küla metsas, kus muidu iialgi ahvi pole nähtud, ahvi nähtud, kes inimestega oli ära harjunud.

Kees.

Levaillant pidas oma reisil Lõuna-Aafrikas ahvi enese juures, kellest ta järgmist jutustab:

„Kui meie puuvilja ja juuri leidsime, mida minu hottentotid mitte ei tundnud, ei puudutanud meie enne neid, kui minu ahv Kees oli neid maitsnud. Viskas ta nad ära, siis otsustasime meie, et nad halvasti maitsesid ja kahjulikud olid ja lasksime nad seista. Kees oli ka minu kõige parem vaht, sest päeval kui ööl kargas ta ikka üles, kui ta kõigevähemat hädaohtu arvas liginevat. Tema karjumisest ja hirmuavaldusest

saime meie ikka aru, et vaenlane liginemas oli, ilma et koeradki olid seda tähele pannud. Need lootsid viimaks nii täiesti tema peale, et nad öösel rahulikult magasid.

Ma võtsin Keesi sagedasti jahile ligi, ja niipea kui ta nägi, et ma sinna tahtsin minna, oli ta täis rõõmu. Teel ronis ta siis sagedasti puude otsa kummi otsima, mida ta väga armastas; mõnikord leidis ta ka mett kaljude sügavates nurkades ja õõneis puis. Kui ta aga kummi ja mett mitte ei leidnud ja ta nälg oli ümber joostes suureks läinud, siis otsis ta enesele juuri, mida ta heameelega sõi. Iseäranis oli üks tõug, mis väga karastas ja mida mina sellepärast ka heameelega sõin ja leidust temaga jaotasin. Aga Kees oli kaval. Niipea kui ta niisuguse juure oli leidnud ja mina mitte nii ligidal tema juures ei olnud, et leidusest ka osa saada, sõi ta juured ruttu-ruttu ära ja vaatas sealjuures pilgutamata minu otsa. Tema takseeris teevahe meie vahel ikka õieti ära, nõnda et ma saagi jaotamiseks ikka hilja kohale jõudsin. Kui ta aga mõnikord oma arvamises ometi eksis ja mina enne tema juures olin, kui ta seda oli arvanud, siis püüdis ta juure ruttu ära peita. Siis sundisin ma teda kõrvahoopidega mulle mu osa kätte andma. Aga sellepärast ei pidanud ta minuga mitte viha, vaid meie olime pärast niisama suured sõbrad, kui ennegi.

Ta mõistis osavasti korvinöörisid lahti teha, et sealt toitu, iseäranis piima, välja võtta, mis ta suure himuga jõi. Minu teenijad karistasid teda sellepärast, aga asi ei paranenud. Ka mina piitsutasin teda mõnikord, siis jooksis ta ära ja ei tulnud enne tagasi, kui öö juba käes oli.

Kord tahtsin ma lõunat süüa ja panin oad, mis ma enesele olin keetnud, taldriku peale, kui ma äkki linnuhäält kuulsin, mida ma ei tunnud. Ma jätsin söögi seisma, võtsin püssi pihku ja läksin välja. Veerand tunni pärast tulin ma linnuga tagasi, ei leidnud aga mitte üht uba enam taldriku peal. Kees oli nad mult varastanud ja ise plehku pannud.

Muidu oli ta, kui oli sarnast tempu teinud, ikka teeajaks tagasi tulnud ja oma hariliku koha peale maha istunud, aga sel õhtul jäi ta tulemata. Et nüüd ka teisel päeval keegi teda ei näinud, siis hakkasin ma kartma, et ta mul kogunisti kadunud on. Kolmandal

päeval ütles aga üks sulastest, kes oli käinud vett toomas, et ta oli Keesi ümberkaudsuses näinud, kohe aga silmist jälle kaotanud, niipea kui Kees oli teda tähele pannud.

Silmapilk läksin ma oma koertega teda otsima. Äkki kuulsin ma karjumist, mis Keesi karjumise sarnane oli, kui ma jahilt koju tulin ja Keesi mitte ei olnud kaasa võtnud. Ma vahtisin enese ümber ja nägin viimaks, kuidas Kees püüdis ennast lehtede ja okste taha ära peita. Ma hüüdsin teda nüüd sõbralikult ja kutsusin enese juure, aga ta ei usaldanud mu sõprusavaldust, nõnda et ma ise pidin puu otsa tema järele minema. Ta ei põgenenud ära, ja meie läksime siis üheskoos laagri juure tagasi. Siin ootas ta nüüd oma saatust, aga ma ei teinud temale midagi, sellepärast et see midagi poleks aidanud.

Kui meie laagris midagi toidukraamist kaotsi läks, siis aeti süü ikka Keesi peale ja harva oli niisugune kaebus põhjuseta. Kord läksid mul kõik kanamunad kaotsi. Ma tahtsin nüüd selgust selle kohta saada, kas ka nüüd jälle Kees süüalune on. Sellepärast hakkasin ma ühel hommikul kana kaagutamist ootama. Kees istus just vankril; hädalt oli ta aga kana kaagutamist kuulnud, kui ta silmapilk vankri pealt maha kargas, et muna järele joosta. Kui ta aga mind nägi, jäi ta äkki seisma ja tegi nii, nagu ei oleks tal midagi mõttes, kiikus mõni minut tagumiste käte peal paremale ja pahemale poole, pilgutas silmiga, ja tarvitas kõike kavalust mind oma jälgedelt ära saada ja mind selle üle eksiteele viia, mis tal praegu ees oli. Tema salalik tembutamine tegi mind aga mu kahtlustuses veel kindlamaks. Et teda ka nüüd omalt poolt petta, pöörsin ma põõsale, kus kana kaagutas, selja, ja nüüd kargas ta ruttu sinna. Ma jooksin talle järele ja sain just sel silmapilgul sinna, kui ta muna katki löönud oli ja alla neelas. Ma peksin ta selle tembu eest kohe läbi, aga see karistus ei parandanud teda mitte, varsti varastas ta jälle endiselt edasi.

Mandrill tubakatoosiga.

Dr. Hensl, kes kaua Brasiiliamaal elas, seal sügavamalt oli ahvide vaimuvõimeid uurinud ja sellele otsusele tulnud, et ahvid vaimliselt palju kõrgemal seisavad,

kui seda arvatakse, nimelt palju kõrgemal, kui koer ja hobune, jutustab ühest mandrillist järgmise lookese:

„Ma mäletan veel väga hästi juhtumist, mida ma kord Breslau linnas loomadeaias tähele panin. Siin oli suur mandrill, kes vagase loomuga näis olevat, mis seda tõugu ahvid loomu poolest muidu mitte ei ole. Üks loomaaias käijatest andis temale puuvilja asemel mõtlemata viisil oma ninatubaka toosi. Ahv võttis selle rahuliselt ja tõsise meelega kätte ja mõtles siis mõni silmapilk järele. Et toos nii kerge oli, sai ta vist sellest aru, et ta õõnes peab olema.

Ta ei saanud selle üle vihaseks, et talle mittesöödav asi oli pakutud, vaid pistis toosi suhu ja hammustas ta seda, nagu tahaks ta pähklat purustada. Toos pidas aga selle vajutuse välja ja ahv pidi teist katseviisi tarvitama. Ta võttis toosi jälle suust välja, hoidis teda silmade lähedal, nagu oleks ta lühikese nägemisega, vaatas teda kõigilt poolt. Peagi oli ta toosi kaane ääre üles leidnud, lükkas oma küüned sinna alla ja tõmbas sel viisil kaane lahti. Irvitades leidis ta toosi seest ninatubakat, mida ta mitte, nagu ta seda loomaaias käijate juures sagedasti küll näinud oli, ninasse ei tõmmanud, vaid suhu pistis ja alla neelas, ja selle peale toosi siis ka veel puhtaks lakkus. Selle peale pani ta toosi jälle kinni, ei annud teda aga mitte oma käest ära, kui ta nägi, et toosi omanik tahtis seda tagasi saada. Vägisi ei olnud siin midagi teha, sellepärast tarvitas see mees vahi nõu peale kavalust ja andis teisele ahvile tema kõrval puuris õuna. Mandrill sai selle üle kangesti vihaseks, võttis oma aseme pealt peotäie põhku ja püüdis seda oma vaenlase peale visata. See katse ei läinud aga mitte korda ja ahv pidi viskeabinõuna tubakatoosi tarvitama, nõnda et toosi omanik selle jälle kätte sai.

See nähtus näitab meile, et ahvide teguviis mitte üksnes järeltegemise sunni, vaid järelmõtlemise läbi määratud on. Üksnes siis, kui inimeste teguviis temale kasu näib toovat, teeb ta seda järele, muidu teeb ta ikka oma arvamist mööda."

Kadedus.

Peaaegu tahaks ütelda: mitte ükski inimline tundmus ei ole ahvile võõras: tänutundmus, poolehoidmine,

autundmus, vihkamine, kahjurõõm, kadedus, — kõik on nende juures leida. Novembrikuul 1871. pani Broekmann, suure ahviteatri omanik, oma ahvide juures kadedust tähele.

Juba mõnda aega oli ta tähele pannud, et suure mandrilli ja hiljaaegu juuretulnud gorilla vahel kuri vaen valitses, mis vististi oli gorilla tublide etenduste tagajärjel tõusnud. Riidessepanemise ajal, millal nad vabalt ümber käisid, vaatasid nad ikka vaenulikult üksteise otsa, hõõrusid ka vihaselt üksteise külge ja raskendasid seega väga teenija tööd, kes neid riidesse pani. Head sõnad ei aidanud ja valjus oleks nad veel kurjemaks teinud.

Ühel pühapäeva õhtul tuli kakelus täiesti käsile. Teater oli viimase platsini täis; gorilla oli oma kunsttükid hobuse seljas teinud ja võttis oma teenitud palka — pealtvaatajate kiiduavaldusi — vastu. Uhkelt sammus ta oma direktori käekõrval ratsutamisruumist välja, aga seal ootas teda juba kuri, kade saatus sinise mandrilli näol. Suure vihaga kargas ta gorillale kallale, kes seda ei mõistnud aimatagi, ja hakkas hirmsa kisaga tema karvu peast kiskuma. Keegi ei suutnud vihaseid loomi üksteisest lahutada. Nende kisa, koerte haukumine ja araksläinud hobuste tampimine ärritasid kõik tsirkusemehed ja pealtvaatajad üles, kunni direktor viimaks asjale lõpu tegi seeläbi, et ta pangitäie külma vett ahvidele kaela valas.

Selgesti on sellest näha, et mandrill auahne oli ja gorilla peale kade, — mitte õunte, pähklate, mandlite, kompvekkide ja suhkru pärast, vaid pealtvaatajate kiiduavalduste pärast.

Peeter.

Schlüter, loomaaia juhataja Brasiilias, loomade elu hoolas tähelepanija, jutustab oma kaputsiini-ahvidest järgmisel viisil:

Nemad on kõige huvitavam osa minu loomaaiast ja noorsugu kogub iga päev ahvimaja ümber nende kentsakaid tükka ja tegusid pealt vaatama, mis neile tundide kaupa lõbu teeb. Viiest ahvist on üks, nimega Peeter, peategelane. Ta on kõige vanem ja on juba kolm aastat vangis peetud. Tema esitleb oma seltskonna isa,

võtab nooremad oma kaitse alla ja kannab neid oma turjal. Kui hädaohtu neile karta on, ehk on ilm külm ja vihmane, siis kogub ta nad kasti, mis halva ilma ajal oli varjuks üles seatud. Aga ta jagab ka kõrvahoope välja, kui ülespidamine rahuloldav ei ole.

Kolme- kunni nelja-aastaste lastega käib ta väga õrnalt ümber ja võtab neid õrnalt oma kaissu. Aga kaheteistkümne- kunni neljateistkümne-aastaste poisikeste vastu kannab ta salaviha; kui need tema ligidale tulevad, hammustab ta neid ja kisub nende riided lõhki.

Ühel päeval oli ta söötmise ajal puurist välja läinud, seal oli ta umbes 20 sammu eemal temale vististi juba tuttavat poisikest näinud. Kohe kargas ta tema

Kaputsiini-ahv.

peale ja hammustas teda nii valusasti, et see valjusti kisendama hakkas. Mind kutsuti juure ja minul oli tegemist poissi tema käest lahti saada; see pidi 8 päeva voodis maas olema.

Pärast kuulsin ma teiste laste käest, et nimetatud poisikene oli ahvi narrinud ja välja naernud, mis Peetrile aga suurt haavamist tähendas ja mida ta ka mitte polnud unustanud.

See tegi mulle palju vaeva teda jälle puuri tagasi viia; ta oli nõnda ärritatud, et ta kogu päev ei söönud ja vaht seisis viha pärast huultel. Minu vastu ei ole ta iialgi paha, sest ma viin temale ta söömad ikka karvapealt; räägin temaga ikka õrnalt ja armulikult, mis ta ka tundelikult vastu võtab.

Mõni päev pärast seda istusid ühel hommikul, kui ma üles ärkasin, Peeter oma armsama hoolealuse Han-

suga minu voodi ees ja saatsid mulle käemususid. Ma imestlesin väga selle üle, kuidas nad puurist olid välja pääsenud. Kui ma nad mõlemad jälle olin keti otsa pannud, nägin ma, et üks liist ahvimaja küljes meelega oli läbi murtud. Mõlemad ahvid avaldasid minu vastu nii suurt poolehoidmist, et nad mind voodiski üles otsisid. Ka on nad mõlemad nii vagad loomad, et ma neid vabalt ilma ahelata võiks lasta ümber joosta, ilma kartuseta, et nad metsa jookseksid; aga nad teevad palju rumalaid tempa, nagu: Peeter katsub sagedasti väikese kivikesega, kas aknaruudud veel täiesti terved on, ehk ta läheb söögituppa ja valab enesele õlut sisse, kunni pudel tühjaks saab.

Mis kaputsiini-ahv õpib.

Oma peremehe vastu on kaputsiini-ahv sõnakuulelik, ja kui ta mõnikord just mitte otsekohe ei kuule, siis sünnib see enamasti nalja pärast; niipea kui ta tõsist ja kindlat käsku kuuleb, on ta silmapilk sõna kuulma valmis. Kui peremees teda mitte tähele ei pane, teeb ta kõik, et tema tähelepanemist enese peale pöörda, ja viskab mõnikord naljatades väikeste asjadega tema poole, et see temaga tegemist teeks.

On peremees mõni päev temast lahus olnud, siis avaldab ta jällenägemisel südamlikult oma rõõmu. On kaputsiini-ahvisid nähtud, kes jällenägemise juures oma peremehele nutulise kisaga õlgadele kargasid, oma saba tema kaela ümber keerutasid, käe tema palge peale panid, nukral näol tema otsa vahtisid, jah kogunisti pisaraid valasid, nõnda et neid hädalt suudeti eemale viia.

St. Domingo saarel pani Mery ahvi tähele, kes lühikese aja eest oli tuvikese kinni püüdnud ja temale viga teinud. Kui ta peremees selle peale välja sõitis, laskis ta enne tuvi tuua, hoidis selle ja vitsa, seda harilikku ahvide karistuse abinõu, ahvi silmade ees; ja sest oli küll, sest iialgi ei püüdnud ta enam tuvisid kinni, kui nad temale ka ei tea kui ligidale tulid.

Ta õpib kastikesi ja pudelid lahti tegema, kõvu pähklaid ja mandlid vasaraga puruks lööma j. n. e. On ta muna katkilöömises hakatuses osavuseta, siis teeb ta seda teise ja kolmanda katse juures palju osavamini;

viimaks lööb ta muna otsakesega tasakesi kõva asja pihta, nõnda et väikene augukene sünnib, võtab väikesed koorekesed sõrmedega ära ja imeb siis muna välja.

On ta ennast lõiganud ehk pistnud, siis ei puuduta tema niisuguse hädaohtliku asja külge mitte enam, ehk see sünnib siis kõige suurema ettevaatusega. Ta õpib võtit ümber keerama, lukkusid lahti tegema ja kinni panema, suhvlid välja tõmbama; teda võib paljudel toimetustel tarvitada, sest ta mõtleb järele ja tarvitab äranägemisi oma kasuks; näituseks: pistab ta võtme võrusse pulgakese, et see jõu poolest enam mõjuks kasti lahti tegema.

Kui temaga aga halvasti ümber käiakse ehk teda nokitakse, siis saab ta piinajaks loomaks. Siis ei jäta ta mitte üht elajat rahule, maksab etteäranägemata hammustamisega kätte ja varastab salaja, kuna ta inimeste juuresolemisel asjade kohta, mida ta heameelega tahab, hoolimata on. Kui ta niisugusel viisil on mõne maiusasja varastanud ja ära söönud, siis teeb ta ennast süütuks ja julgeks, nagu oleks tal kõige parem südametunnistus. Mis tal kord käes on, seda ei anna ta enam tagasi.

B. Nahkhiired.

Nahkhiirtel on karvata lennunahk, mis nende pikkade varvaste vahel on ning esimestest jalgadest tagumisteni ja sealt sabani ulatab. Nahkhiired on väga kasulikud loomad, sest et nad suure hulga putukaid ära hävitavad. Meie maal elavad nahkhiired ei söögi muud. See on ebausk, et nad rasva liha pealt ära söövad, mis suitsetamiseks on üles riputatud; nõndasama on see ebausk, et nad inimestele juuste sisse lendavad. Neid on mitu tõugu.

Hädalt tehakse kellegile loomale enam ülekohut kui nahkhiirele. Teda kardetakse ja põlatakse, tuntakse jälkust tema eest ja ei arvata temal mitte sugugi vaimujõudu olevat; ometigi on ka see põlatud loom oma looja käest vaatlemise annet ja kõiki neid võimeid saanud, mis temale ta ülespidamiseks tarvis lähevad.

Brehm ütleb: „Nahkhiirte vaimlised võimed ei ole sugugi mitte nii vähesed, kui seda arvatakse. Nende

peaaju on suur ja keerdudega. Seeläbi on ju tähendatud, et nende mõistus ei või mitte nii liig väike olla.

Kõikidel nahkhiirtel on kaunis hea meelespidamisvõim ja mõnede juures võib mõistlikku järelmõtlemist tähele panna. Et nad oma lennu järele ikka neidsamu kohti jälle üles otsivad ja oma talvekorteriks kõige sündsamad kohad välja valivad, see üksinda tõendab juba, et nad mitte nõnda rumalad ei ole, kui näib.

Nahkhiir.

Oma vaenlasi tunnevad nad väga hästi ja mõistavad neile kavalasti vastu tulla; niisama kavalasti mõistavad nad väikesi loomi, keda nad taga ajavad, kavalusega ära petta ja kinni võtta.

Nõnda jutustab Kolenati, et üks nahkhiir, kes pärnapuiestikus jahti pidas, emase liblika puudutamata jättis; arvatavasti oli ta tähele pannud, et see palju isaseid enese juure ahvateles, keda nahkhiir siis üksteise järele kinni püüdis ja ära sõi.

Et nahkhiired heal ümberkäimisel väga taltsaks ja oma peremehe poolehoidjaiks võivad saada, on paljud õpetlased ja loodusesõbrad tähele pannud. Mõned loodusuurijad harjutasid neid varsti käest sööma, ehk sööki klaasist välja tooma.

„Minu vend oli kõrvnahkhiire nii kaugele taltsaks teinud, et see temale kõikidesse tubadesse järele lendas, ja kui ta temale kärbest pakkus, siis silmapilk tema käe peale istus, et kärbest ära süüa.

Kui nahkhiiri tahetakse liblikatega õngede otsas püüda, siis on see asjatu ootamine. Nad lendavad ligidale, katsuvad loomakest igalt poolt, näevad aga peagi peenikest jõhvi, mille külge õng on kinni seotud, ja lähevad siis ära, saaki puutumata jättes, ka siis, kui neil toidupuudus on."

Nahkhiirte silmad on väikesed, nägemine kogunisti lühike. Nähtavasti käivad nad oma liigutustes peaasjalikult tundmuse järele, mis nende tiibade, aga iseäranis kõrvade nahas on. Nad on ööloomad, aga kui neid heledal päeval lennata lastakse, kus nad vististi midagi ei näe, ehk kui nende silmad kinni kleebitakse, siis ei tõuka nad ometigi mitte ühegi asja pihta, ka mitte

nagu Spallazani seda on tähele pannud, nööride vastu, mida toas ühest seinast teise on tõmmatud.

Kui praegu kinnipüütud lind toas lahti lastakse, siis lendab ta vististi kõige jõuga aknaruudu vastu, sagedasti ka peegliklaasi vastu, sest et ta mõlemaid ei näe; nahkhiir aga ei lenda nende vastu mitte, sest kui ta nende ligidale tuleb, siis teeb õhu vastuseis kohe tuntavaks, et kindel keha tee peal ees on.

Vereimeja.

Waterton, kes Lõuna-Ameerikamaal reisis, jutustab vereimejast nahkhiirest ehk vampiirist järgmist:

Mõne aasta eest tulin ühe shotlase Tarbot'iga Paumaroni jõe ääre. Meie riputasime oma magamisvaibad kusagil istandikus majapööningule üles ja magasime seal. Teisel hommikul kuulsin ma oma reisiseltsimeest oma kiigevõrgus pomisevat ja kiruvat.

Vampiiri pea.

„Mis seal on?" küsisin ma, „mis viga?"

„Mis seal on?" vastas ta pahaselt, „noh, nahkhiired on minu poolsurnuks imenud."

Niipea kui valgeks läks, läksin ma tema kiigevaiba juure ja leidsin selle pealt suure hulga verd.

„Vaadake," ütles ta oma jalga näidates, „vaadake, kuidas nad kurjad vaimud mu eluverd on välja imenud."

Ma vaatasin ta jalgu ja leidsin, et vampiir tema suure varba sisse oli hammustanud. Haav oli natuke vähem kui see, mis verekaanid teevad. Verd jooksis

ikka veel välja. Minu arvamise järele oli ta umbes õlleklaasi täie verd kaotanud.

Cassel jutustab: üks reisija lasknud vampiiri enesel verd välja imeda, et teda siis võiks vaadelda. See mees oli suures toas magama heitnud; et aga öö palav oli, ei olnud ta sääskede võrku oma voodi ümber maha lasknud. Kuna ta alles täiesti valvel oli, vahtis ta kuukiiri, mis läbi lahtise akna tema tuppa tungisid.

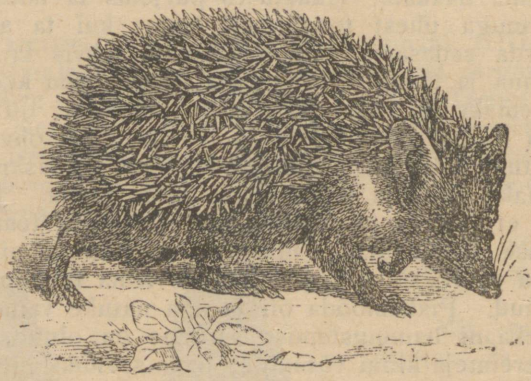
Äkki lendas suur vampiir tema tuppa. Meie vaatleja jäi rahulikult selili maha, et näha saaks, mis nahkhiir tegema hakkab. Hakatuses purjetas ta täiesti kuulmata lennuga ühest toanurgast teise; kui ta aga juba mitu korda sedasama teed oli teinud, lehvis ta puhkaja kohal sinna ja tänna. Pikkamööda läksid tema keerutused ikka lühemaks, ta vajus ikka enam allapoole, oli viimaks kogunisti ligidal tema kohal ja lehvitas oma ohvrile, tiibasid rutusti liigutades, lõbusat lahutust ja laskis ennast siis viimaks puhkaja palja rinna peale maha. Jutustaja tõendab, et ta seda silmapilku, millal vampiir tema rinnanaha sisse hammustas, määrata ei võinud, nii kogunisti ilma valuta oli see ja nii lõbus tema tiibade lehvitamine olnud. Pikkamööda oli ta aga natuke valu tunnud, mis verekaani hammustamise sarnane on olnud, siis oli ta aga vereimeja kinni võtnud ja tema surnuks pigistanud.

C. Putukasööjad.

Siil.

Siil on ööloom, elab hiirtest, konnadest, putukatest, ussidest, aga ka puuviljast, kui ta loomi ei leia. Kui ta hädaohtu satub, siis veeretab ta enese kuuliks ja on siis oma okaste vahel vaenlaste vastu kaitstud. Ta on healoomuline loom, kes ausasti ja rohke vaeva ning tööga oma elu üles peab. Ta elab ikka üksinda, ehk mõnikord ka paarikaupa, ei iialgi aga hulgana. Paksu põõsa ehk haohunniku all valmistab ta enesele sündsa aseme. Ehk ta küll kartlik on, nõnda et teda rahututel kohtadel päeva ajal iialgi pole näha, üksnes öösel oma käikude peale välja läheb ja inimeste ehk koera liginemisel enese silmapilk kuuliks kokku kerib ja sest olekust ka kõige suurema piinamise peale välja ei tule, (olgu siis, et ta vette visatakse), kunni kõik jälle ümberkaudu vaikne on, — siiski avaldab ta aga mõne asja poolest suurt julgust.

Looduseuurija Lenz jutustab: „Ma lasksin vana siili juure, kes oma poegi imetas, kaheksa suurt põlluhiirt tulla. Silmapilk hakkas ta selle hiire peale tungima, kes selles kasti nurgas seisis, kus ta ise heameelega viibis. Ta peaokkad olid püsti aetud nagu raudkübar; nina põranda ligidal hoides, ligines ta oma vaenlasele, kes tigedalt ta peale turtsus ja sagedasti enese kahjuks tema okastesse hammustas. Kui siil oli hiire ligidale saanud, hakkas ta teda oma raudkübara okastega pistma ja hammastega hammustama. Samuti tükkis

Siil.

ta ka teises kastinurgas istuva hiire peale, nõnda et ma nad pidin ära võtma, et aga nende elu päästa.

Kentsakad ja sagedasti naeruväärt olid need võitlused, mida ta pidi rästikmao vastu võitlema, keda ta heameelega sööb. Niipea kui ta kihvtist madu enese ümber haistab, jookseb ta tema juure, nuusib teda iseäranis suu juures, sest et seal paljas liha on, ei haara temast aga mitte täiesti kinni, vaid pitsitab teda sagedasti hammastega. Madu läheb vihaseks, sisistab ja hammustab hirmsasti; tema aga ei pane seda sugugi tähele, ei tagane ka tema hammustamiste eest. Viimaks, kui madu ennast väsinuks on mässanud, ja ta lõuad okastesse hammustamisest kangesti verd jooksevad, võtab ta tema peast hammastega kinni, purustab ta ühes kihvtihammastega ära, sööb siis pea ja pärast teise keha. Teiste usside juures on tal ükspuha, kust ta sööma hakkab.

Sagedasti on ta rästikmaoga võideldes kaheksa kunni kümme mao nõelamist kõrvade, mokkade, keele sisse ja näo peale saanud, aga ometi ei ole need kehajaod paistetanud ja ei ole need nõelamised temale ka mingit muud viga teinud; ka tema pojad, keda ta imetas, jäid terveks. Mis ussi kehast veel söömata üle jäi, selle tõi ta igakord hoolsasti oma pesa juure.

Need loomad on huvitavad, kui neid hoolsasti tähele pannakse ja nendega rohkem tegemist tehakse.

Mütt.

Mütt ei söö mitte taimeosasid, vaid üksnes putukaid ja ussa, sellepärast ei pea teda mitte taga ajama ja ära hävitama. Meie maal elavaid mütta ei leidu soojemates maades mitte enam; seal elab teine tõug, kes täiesti pime on.

Et mütt enamasti maa all elab, siis tunnevad inimesed teda väga vähe. Keegi ei armasta teda, keegi ei heida armu tema peale, igaüks ajab teda taga. Seepärast jookseb ta ka hirmuga inimese eest ära, kui ta teda juba kaugelt kuuleb. Tema elab üksinda oma maa-aluses riigis; ta ehitab oma kodu ja oma teerajad ise ja käib oma teed. On ta väljaspool tagaaetud võõras, siis ei kannata ta ka seespool kedagi seltsilist, ka omasugust mitte. Ta tahab üksinda olla ja mõistab seda õigust enesele nõuda. Tema elukoht ja need maa-alused käigud selle ümber on tema jahiväli, ja häda sellele sissetungijale, kes temale julgeb seal vastu tulla. Temal on aga üksainukene seltsiline, kes tema juures välja kannatab sündimisest kunni surmani, kes teda tunnikski üksinda ei jäta, kes teda silmapilkugi ei lase rahul olla, kes teda kogu ta eluaeg tööle ja vaevale kihutab, — see on nälg. See teeb ta kiskjaks loomaks ja ajab teda päevad ja ööd tema käikudele. Kõik, mis temale seal vastu tuleb, langeb tema võimu alla: väikesed putukad purustab ta ära, konna tõmbab ta jalgapidi maa alla ja kisub ta seal lõhki. Väikesi linde toob ta maa peal olevatest pesadest välja, hiirtele tungib ta ootamata nende oma kodus kallale; kõik, kellel tarvilisi kaitseabinõusid pole, peab alla jääma, ka omasuguse peale ei heida ta armu.

Tema elukoht on 1—2 jalga maa all, seal on ümmarguses koopas tema magamiskamber, kust igale poole käigud välja lähevad, et hädakorral võiks, kui tarvis, joosta. Oma käikudel läheb tema peaaegu üksnes oma haistmise ja oma kuulmise juhatuse järele, pimeduses ei ole tal silmi vajagi, kuna nimetatud kaks esimest meelt alatasase tarvitamise tagajärjel õrnaks ja peenikeseks arenevad.

Mütt sööb hirmus palju, iga päev nii palju, kui ta enese keha kaalub. Ka armastab ta palju juua, ja et

Mütt.

ta heameelega ei taha välja tulla vett otsima, siis ehitab ta omale maa alla kaevu, kuhu ta vett kogub, mida ta siis sagedasti käib tarvitamas. Nii ettevaatlik ja kartlik on ta oma väljaminemisega.

Kevadei otsib ta omale emase kaasniku; on mõlemad üksteisega ära harjunud, siis algab mure tuleviku eest. Rohtusid ja kõrsi kantakse väikeste mütipoegadele soojaks asemeks sisse. Üksnes sel ajal, kui poegade eest tuleb hoolt kanda, avaldab mütt ka armsaid külgi. Truudusega pühendab ta ennast naise ja laste hoolitsemisele ja kaitsmisele ja ei pea ka oma elu kalliks, kui seda nende elu kaitsmiseks tarvis on. Sel ajal käib

tema perekond kõigest üle, ja temast käib jutt, et ta, kui ta naise ja lapsed kaotab, ennast surnuks kurvastab.

Aga kahjuks ei välta see enesesalgamine kaua; see lahke õnneaeg läheb kui unenägu mööda. Lapsed on mõne nädala pärast suureks kasvanud ja jätavad vanemate kodu maha, et iseseisvalt edasi elada; ema otsib oma endise elukoha üles ja isa, kes nüüd jälle kõigist maha jäetud on, elab oma röövimise ja murdmise elu jälle edasi, mitte teiste eest, vaid üksnes oma nälja rahustamiseks.

D. Murdjad loomad.

Murdjad loomad ehk lihasööjad toidavad ennast lihaga, raipega, mõned söövad ka puuvilja. Nende varvastel on küüned otsas; varvaste arv on mitmekesine. Osalt kõnnivad nad varvaste, osalt terve jalatalla peal. Päris murdjad loomad elavad seal, kus nad kõige kergemini oma toitu leiavad, see on: kus õige rohkesti taimesööjaid elajaid on. See on enamasti soojades maades, kus taimi rohkesti olemas ja kergesti kättesaadavad on.

a) Karu.

Karud on murdjad loomad; nad söövad liha, aga ka heameelega puuvilja. Nende naha peal kasvavad pikad karvad, nad näevad väljastpoolt küll tömbid ja juhmid välja, aga sellegipärast võivad nad õige nobedad ja osavad olla. Neil on nende esimestes käppades imesuur jõud; nad võivad nendega vägevaid hoope välja jagada ja oma vaenlast nende vahel surnuks pigistada.

Euroopas tuleb karu veel hommikupoolseis ja põhjapoolseis kohtades ette. Ameerikas on neid mitu tõugu ja nad on seal sagedasti väga hädaohtlikud. Karu, kes meie pool veel leidub, on pruuni ehk kõrvi karva. Põhja jäämere ääres elab jääkaru. Tema elab seal jääkoobastes, ujub suure osavusega, võib kergelt vee alla minna, võib õige ruttu joosta ja on seal sellepärast väga hädaohtlik murdja loom. Harilikult toidab ta ennast

hülge lihaga ehk ka kaladega, aga ta tungib ka inimeste kallale ja ajab neid väsimata taga. Tema liha süüakse, tema paksust nahast tehakse saanitekke.

Karu.

Jääkaru suur armastus oma poegade vastu.

Üks Inglise laev külmas oma uurimisteekonnal põhjanaba poole talvel jäässe kinni. Laevamehed sulatasid kord tule peal merehobuse lihast traani välja. Seal tuli äkki jääkaru oma kahe pojaga jääd kaudu tule juure, tõmbasid lihatüki tulest välja ja sõid ta suure ahnusega ära. Laevamehed viskasid veel mõned suured lihatükid laeva pealt maha, mida vana karu oma poegadele andis ja enesele aga vähe üle jättis. Kui karuema oli viimase tüki ära kannud, lasksid laevamehed karupojad püssiga maha ja haavasid ema, aga mitte

surmavalt. Raske on seda kirjeldada, kui haletsevalt karuema oma surevate poegade juures tegev oli; isegi madruste kõvad südamed olid selle üle kogunisti liigutatud. Raskesti haavatud ema, kes vaevalt suutis jalge peal seista, kiskus kokkukantud liha tükkideks ja pani need tükid nagu ennegi, poegadele ette. Ja kui ta nägi, et nad ei söönud, pani ta oma käpad ühe, siis

Jääkaru talvekorteris.

teise peale ja katsus neid jalge peale tõsta, ise seal juures kaebavalt häält tehes. Nähes, et ta vaev asjata oli, tuigerdas ta natukene eemale, tuli aga jälle tagasi ja lakkus poegade veriseid haavu. Kolm korda tegi ta niiviisi; ja kui ta viimaks märkas, et tema katsed täiesti asjatad olid, pööras ta oma pea laeva poole ja möirgas hirmsal viisil. Siis aga saatsid laevamehed temale veel paar kuuli, nõnda et ta poegade vahele maha langes ja surres veel nende haavu lakkus.

Karu koolis.

Põhja-Ameerikas elab Ühisriikides väikene, must tõug karusid, kes rahulise loomuga on. Inimesele tulevad nad üksnes kõige suuremas hädas kallale, üksnes külmal talveajal, kui suur nälg neid seks paratamata ajab; muidu elavad nad meest ja puuviljast.

Siin leidis mõne aasta eest keegi poiss, kes oma isaga jahil oli, ühe alles kogunisti noore karupoja. Ta võttis karupoja enesega koju, hoolitses tema eest, kasvatas ta suureks, nõnda et karu niisamasuguseks taltsutatud koduloomaks sai kui koer. Poiss pidi iga päev koolis käima, mis tema kodukohalt kaunis kaugel oli; karu saatis teda ta käigu peal iga päev ja käis tema järel nagu healoomuline sõnakuulelik puudelkoer. Hakatuses kartsid teised poisid muidugi karu, kui nad aga nägid, et ta nii healoomuline oli ja kellelegi ei püüdnud haiget teha, võtsid nad ta oma mängukaaslaseks, jagasid temaga oma leiba ja tegid temaga kõiksugu nalja.

Kahe aasta pärast kadus karu äkki ära. Igatsus metsaelu järele oli temale peale tulnud ja ta oli oma kodumaale tagasi läinud. Neli aastat ei olnud temast midagi kuulda ega näha. Kooliõpetaja, kes nimetatud kooli oli sisse seadnud, suri ära. Kool läks ostuviisil kellegi võõra naise kätte, kes teda teisiti sisse seadis. Kui kord ühel külmal talvepäeval naiskooliõpetaja tundi andis, läks korraga uks lahti, mida keegi sissetulev koolipoiss polnud hästi linki pannud, ja must karu astus uksest sisse klassituppa. Lapsed hirmusid selle üle kangesti ära; kisades jooksid nad oma kohtadelt kõige kaugemasse toanurka. Aga karu tuli nende suureks hirmuks rahuliselt ikka ligemale. Ei teinud ta kellelegi haiget ega viga, vaid tuli pikkamööda ahju juure ja hakkas ennast seal kõige suurema rahuga soojendama. Vaheajal lähenesid mõned lapsed seina kaudu uksele, jooksid siis klassist välja koju, kus nad oma hädaohtu teistele kõnelesid. Kui karu ennast umbes veerand tundi oli soojendanud, pööras ta selle seina poole, kus laste võileivad ja õunad seisid. Osavasti seadis ta ennast oma tagumiste jalgade peale ja tühjendas suure meeleheaga ühe korvi teise järele. Siis läks ta veel kord ahju juure, soojendas ennast veel natuke ja läks

siis klassist välja. Vahepeal olid aga ümberkaudsed inimesed karu tulekust teada saanud, tulid kiiresti oma püssidega sinna ja lasksid karu maha. Nüüd võis igaüks julgesti temale ligineda ja teda lähemalt silmitseda, ja nüüd tundis mõnigi ära, et ta mitte vaenuliselt ei olnud laste hulka tulnud, vaid et ta seesama karu oli, kes mõne aasta eest siin lastega oli nii lähedalt sõprust pidanud.

Karu heasüdamlus.

Aastal 1839 oli keegi karutantsitaja Digne linnas Prantsusmaal oma tantsukaru väikese ahviga linna mööda ümber vedanud ja oma taltsutatud loomade kunsttükke näidanud. Ta oli päeva jooksul hea hulga raha teeninud ja pööras pärast lõunat kuhugile võõrastemajasse natuke kehakarastust võtma. Ta oli karu õue peale kinni sidunud. Umbes veerand tunni järele tormas ärahirmunud peremees võõrastetuppa, kus karutantsitaja istus, ja hüüdis: „Karu on enese lahti kiskunud ja ära läinud." Muidugi hirmus karuvedaja kangesti ära ja jooksis silmapilk välja karu kinni võtma; aga karu polnud enam kusagil näha. See oli rahuliselt ühest uulitsast teise läinud, oli kuhugile majasse astunud, kus uks lahti oli ja trepist üles teise korra peale läinud. Üleval oli ta ukse juure juhtunud, mis praokil oli, oli ukse oma käpaga lahti lükanud ja toredasse tuppa astunud, kus kolm väikest last mängisid. Hakatuses hirmusid nad muidugi ära äkki sisseastuva nii imelise võõra üle ja jooksid kartes toanurka. Kui aga karu täiesti rahuliseks jäi, pikkamööda seina kaudu edasi läks ja kõiki asju nuuskis ja haistis, läksid lapsed julgemaks, tulid pikkamööda ligemale, silitasid teda ja hakkasid viimaks temaga mängima. Nad lükkasid ja tõmbasid teda sinna ja tänna, istusid tema selga, tõmbasid siit ja sealt teda ta paksuist karvust ja läksid viimaks oma rõõmus nii elavaks, et nende vanemad, kes kolmandal korral olid, nende rõõmustamist ja kiljatamist kuulsid ja alla tulid, et vaadata, mis lastele nimelt seda suurt rõõmu teeb. Aga kui suur oli nende ehmatus, kui nad uksest sisse astusid ja nägid, kuidas karu toa põrandal nagu koer selili maas väherdas ja kõiki kolme last oma käppadega kaisus hoidis. Ema tahtis silmapilk karu kallale joosta ja lapsi ta kaisust ära võtta. Isa aga

hoidis ta tagasi, sest ta teadis väga hästi, missugusesse hädaohtu lapsed võisid sattuda, kui neid oleks vägisi katsutud karu käppade vahelt vabastada. Ta seletas seda oma abikaasale ka ja saatis ta toast välja. Ta ise jäi seina ääre seisma ja ootas nüüd hirmuga, kuidas asi viimaks lõpeb. Karu väherdas oma väikeste sõpradega veel paar korda põrandal edasi-tagasi. Siis kui lapsed olid üles tõusnud, tõusis ka tema üles, käis pikkamööda toas sinna ja tänna, läks uksest välja, trepist alla ja otsekohe sinna õue peale tagasi, kus ta peremees tema oli kinni sidunud. Niisuguse vaimustuse ja armastusega ei olnud vanemad veel iialgi lapsi oma südame vastu pigistanud, kui nüüd, kui karu oli toast välja läinud.

Karu püüdmine.

Et karu heameelega mett sööb, sellepärast riputatakse puu aukude ette, kus mesilased sees elavad, tugev puupakk, kus naelad on sisse löödud. Kui nüüd karul himu mee järele tuleb, siis ronib ta niisuguse puu otsa ja viskab puupaku, mis temal eksitavalt ees on, vihaga kaugele kõrvale. Puupakk aga kukub, sest et ta nööri otsas ripub, suure hooga tagasi ja annab karule hea hoobi pähe. Selle üle saab karu muidugi veel palju vihasemaks ja viskab ta veel suurema jõuga tagasi kui esimest korda, saab aga ka selle eest tagasikukkuvalt pakult veel tuntavama hoobi. Nõnda kordub see veel mitu korda, kunni karu viimaks neist ikka kõvemaks minevatest pakuhoopidest uimaselt puu otsast maha kukub teravate teivaste otsa, mis puu alla maha on pistetud.

*

See on tõesti naljakas, kui kergesti karu oma meehimu läbi ennast püüda laseb. Poolamaal tõmmatakse maja seina peale teatavale kõrgusele meega täidetud mesipuu üles. Kolm kunni neli jalga mesipuust lüüakse tugev teivas maa sisse ja sellest teibast pannakse mesipuu juure tugev laud, mis kui sild teiba juurest mesipuu juure viib. Ülevalt allà ripub mesipuu ees kõva köie otsas tugev puupakk just mesipuu ukse ees. Mõlemal pool lauda on maha teravad teibad löödud ja ümberpöördud äkked maha pandud, nõnda et teravad otsad ülespoole on. Karu ronib

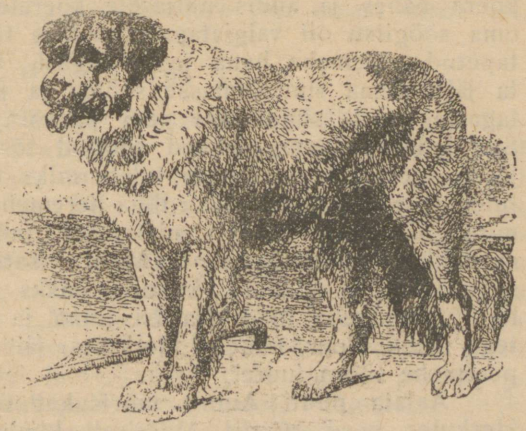
nüüd teivast mööda üles, läheb lauda mööda mesipuu juure, lükkab rippuva puupaku kõrvale. Aga pakk kukub kohe tagasi ja annab karule nii tugeva hoobi, et ta kitsa laua pealt maha teravate tikkude peale kukub. Nüüd väherdab ta siin hirmsasti möirates oma valus sinna ja tänna, talupojad aga, kes seda kuulevad, tulevad silmapilk oma tuleriistadega ja lasevad karu surnuks.

*

Uurali mägedes kinnitatakse laud mitme nööri abil kui vaekauss puuoksa külge ja seotakse mesipuu ukse ees niinest nööriga nõnda kinni, et niinenöör keelab mesipuu kallale saada. Karu ronib nüüd selle laua peale ja kisub niinenööri, mis teda takistab, katki. Seeläbi on ta aga laua vabastanud nõnda, et ta kui kiigelaud nööride otsas ripub ja alatasa liigub. Laua all on aga jälle teravad tikud maa sees, nõnda et ta maha karates nende otsas surma leiab.

b) Koer.

Koertest on palju tõugusid olemas. Tema on inimese kõige truim sõber, läheb temaga igale poole kaasa, harjub iga kliimaga ära ja teenib oma peremeest nii mitmel viisil. Ta on truu vaht, osav aitaja jahi peal ja veab põhjapoolseil mail koormat. Kui metsloomad ei tule meie majakoera tõug kusagilette. Metskoer, kes Austraalias elab, on kogunisti teist loomu loom, aga tema ja majakoera vahel on niisama suur vahe, kui majakoera ja hundi vahel.

Koer.

Koerad on inimese truud sõbrad ja tema tugevad ja usal-

datavad kaitsjad hädaohus, aga kui nad metsikuks lähevad, siis võivad nad ise hädaohuks saada. Siis tuleb murdja loom nendes ilmsiks. Nad tungivad siis igatahes inimesele kallale, murravad ta maha ja surmavad ta. Niisugused juhtumised ei ole väga haruldased. Ehk nad küll oma peremehele truud ja tänulikud on, võivad nad siiski ka kavalad olla ja midagi nagu silmakirjaks teha, kui see neile kasu toob.

Aubry koer.

Prantsuse kuningal Karl V-dal, kes aastast 1364 kunni 1380 valitses, oli tema ümbruskonnas mees, keda ta iseäranis kalliks pidas, tema nimi oli Aubry von Montdieu. Tema ümbruskonnas oli veel teine rüütel, nimega Macaire, kes kuningas Karli juures niisama tahtis au sees seista; aga seal oli temal Aubry tee peal ees, keda ta siis ka südamest vihkas.

Kui Aubry kord Pariisi linna ligidal metsakeses jalutas ja ta jahikoer temale üksinda saatjaks oli, tuli Macaire temale vastu. Vihaselt tormas ta Aubry kallale, pistis ta surnuks ja mattis surnukeha põõsastikku maha. Aubry koer jäi kaua selle koha peale seisma, ulus kaebli-kult ja katsus surnukeha välja kaapida, mis talle aga mitte korda ei läinud. Kui nälg teda viimaks koju ajas, jooksis ta Pariisi linna Aubry sõbra juure. See imestles koera nähes ja andis näljasele koerale süüa. Kui koer oma söögiisu oli vaigistanud, jooksis ta jälle kohe oma tapetud peremehe haua juure tagasi. Teisel päeval tuli ta jälle linna sinnasamasse sööma ja jooksis jälle kohe tagasi; nõnda sündis see päev päevalt kogu nädal läbi. Siis hakkasid tema lahked söötjad tõsisemalt selle üle järele mõtlema, kust koer tuleb, miks ta iga päev neile tuleb ja miks ta senni ikka ilma peremeheta ilmus. Temale mindi järele ja leiti ta nimetatud metsakeses väikese mullakünka peal lamavat. Muld visati ära ja kaevati sügavamale maa sisse, kunni viimaks Aubry surnukeha leiti. Surnukeha toodi Pariisi linna ja maeti auavaldus-tega maha. Koer, nimega Herkules, jäi nüüd oma surnud peremehe sõbra juure.

Asjata püüti Aubry mõrtsukat üles leida. Kui Herkules kord rüütlit Macaire'i kuninglikkude küttide hulgas nägi olevat, kargas ta vihaselt selle kallale, püü-

dis teda hammustada ja pikali maha tõmmata. Suure vaevaga läks ümberolijatel korda koera surmani hirmunud mehe kallalt ära kiskuda. Nõnda sündis see veel mitu korda, kui Herkules kusagil juhtus Macaire'ga kokku juhtuma. Kuningal, kellele seda teatati ja kes ise kord niisuguse juhtumise juures oli olnud, tuli asi väga kahtlane ette, ja ta küsis seepärast Macaire käest otsekohe, kas tema ehk mitte Aubry mõrtsukas ei ole. Muidugi salgas see kõik ära. Aga Karl V ütles: „Hea küll, siis otsustagu Jumal ise, kas sina see kurjategija oled või mitte; sina pead Aubry truu koeraga kahevõitlusse astuma."

Notre-Dame platsil Pariisi linnas seati kuningale tore telk üles. Kuningas tuli ja temaga ühes tema kõrged ametnikud. Nüüd tuli ka Macaire, paremas käes suur nui ja pahemas käes kilp; silmapilk toodi ka koer tema vastaseks ette. Kui koer lahti lasti, kargas ta kõvasti uludes ja hambaid näidates vihaselt Macaire kallale, aga nõnda, et ta teda oma hammastega kuklast kinni haaras. Muidugi oli see Macaire'il nüüd võimata ennast hullusti vihase koera hammastest vabastada, palus ümberolijaid, et nad koera tema kallalt ära kisuksid, ta lubas siis kõik üles tunnistada. Suure vaevaga vabastati ta koerast; ta tunnistas üles, et ta Aubry mõrtsukas olla, et ta teda kadeduse pärast olla ära tapnud. Kuninga kohus oli lühikene ja rutuline. Silmapilk kutsuti timukas kohale, kes Macaire pea otsast maha lõi.

Postiljoni koer.

Brandenburgi kreisis Saksamaal on väikene linn Zielanzig. Sealne postmeister oli oma postiljonile kord koera kinkinud, kes oma peremeest nüüd iga reisi peal saatis. See reis aga käis ikka Zielanzigist Crosesse ja sealt jälle tagasi. Ühel päeval jäi post tulemata, postmeister ootas asjata; viimaks tuli postiljoni koer haukudes ja uludes. Kui postmeister teda nägi, ehmatas ta ära ja mõtles: „Mis peaks see küll tähendama?" Ta hirm läks veel suuremaks, kui koer tema najale püsti kargas, siis ukse juure, sealt jälle tagasi jooksis ja püüdis teda kuubepidi ukse poole tõmmata. Selle peale jooksis ta uksest välja sinna poole tagasi, kust ta oli tulnud. Postmeister aga laskis omale hobuse

silmapilk valmis seada ja sõitis koerale järele. Poolel teel Zielanzigi ja Crosse vahel leidis ta postvankri seisvat, aga täiesti tühjaks röövitud; postiljoni ei olnud aga kuskil näha. Uludes tormab koer ligidale kuusepõõsastikku; postmeister läks ta järele ja leidis siin postiljoni tapetuna maas.

Kohe antakse seda muidugi kohtuülemusele teada. Kuulatakse igal pool järele, aga ei leita ka mitte vähematki, mis oleks võinud mõrtsuka jälgile viia.

Veerand aasta pärast sõitis postmeister koera saatel Crosseni. Äkki kargab koer ennenägemata suure vihaga soldati peale, kes kasarmu juures seisab. See kisendab ja vannub; postmeister kisub oma koera suure vaevaga soldati kallalt ära ja palub temalt andeks, et koer teda nii oli hirmutanud. Aga postmeister mõtles oma südames, et sel vististi oma tõsine põhjus on, et koer, kes muidu iialgi kellegile pole häda teinud, nii suure vihaga inimese kallale kargab, ilma et mingisugust põhjust seks oleks. Ta läks kohe polguülema juure, jutustas temale asjaolu ära ja palus, et soldat kinni võetaks. Polguülem ütles: „Armas mees, ma tulen teiega ühes kasarmusse, et näha saada, kuidas asjaolu on." Kui koer soldatit jälle nägi, kargas ta sellesama ägedusega ja vihaga tema kallale, tõmbas ta põrandale maha, jooksis siis toast välja pööningutreppi mööda üles. Kui teised temale järele läksid, nägid nad koera seal nurgas olevate õlgede sees kaapivat. Inimesed tulid juure, tõstsid õled ära ja leidsid nende all osa neist asjust, mis postivankrist olid röövitud. Soldat ei võinud nüüd muidugi mitte vargust ja mõrtsukatööd salata. Ta võeti silmapilk vangi. Kohus mõistis ta surma, mis otsus ka kohe täide saadeti.

Türk.

Königsbergi linnast jookseb jõgi Pregel läbi; selle jõe kaldal seisab vana linna tapamaja. Tapamaja hoovist läheb mehejämedune toru jõkke, mis läbi veri ja kõiksugune mustus jõkke jookseb. Leiti sagedasti, et hommikul tapamajas liha puudus. Hakatuses arvati, et see muidu eksitus on, aga peagi saadi aru, et siin vargusega tegemist on. Aga kõik otsimised jäid tagajärjeta, varast ei leitud kätte. Ei võinud kedagi

naabrit ega teenijat süüdistada. Seal võtsid mõned meistrid nõuks öösel vahti pidada. Öö esimene pool läks mööda, ilma et midagi oleks sündinud. Viimaks kuuldi pärast kella 12 kedagi vee sees solistavat. Vahid kuulasid pinguli kõrvul ja kuulsid, et keegi ähkides suure vaevaga jämedat toru mööda ülespoole ronis. Pea nägid nad, et see suur dogge-koer oli. Koer ronis pikkamööda torust välja, hakkas aga urisema, sest et ta inimeste ligiolemist tundis. Need olid aga kogunisti tasa, sellepärast läks ka koer jälle edasi ja nimelt sinna poole, kus liha oli üles riputatud; kiskus tapetud vasika haagi otsast maha, kandis ta toru juure, tõukas torru ja kadus siis ühes lihaga toru kaudu jälle ära jõkke. Kui koer oli jõkke saanud, nägid vahid, kuidas ta, liha lõugade vahel hoides, üle jõe ujus ja teisel pool kaldal lihuniku hoovi läks.

Teisel hommikul läksid lihunikuameti eestseisjad nende meistrite saatel, kes öösi olid valvanud, lihunikmeistri Sobõrka juure, kelle hoovi koer lihaga oli läinud. Nad rääkisid seal kõik ära, mis nad olid näinud ja nõudsid kahjutasu. Sobõrka imestles üliväga selle üle; aga ta sai asjast täiesti aru, sest ta oli juba mitu korda selle üle imestlenud, kust hommikul see hulk konta ja lihariismeid tema hoovi peale olid tulnud. Tema koer Türk, kes päeva ahelas oli, ööseti aga lahti lasti, oli enesele siis sagedasti teiselt poolt jõge oma tubli õhtusöögi toonud. Sobõrka maksis, mis nõuti, oli aga koera peale väga vihane ja tahtis teda maha lasta. Ta palus üht oma tuttavatest koera ühes võtta ja väljaspool linna maha lasta.

Püss õlal ja vaest Türki nööri otsas enese järele vedades läks Sobõrka sõber linnast välja Sobõrka soovi täitma. Linna värava ees tulid temale mõned poolakad vastu: üks neist aimas vististi, mis nii vägisi veetava koeraga ehk tahetakse ette võtta, kuulas lähemalt järele ja palus siis koera mitte maha lasta, vaid temale anda. Sobõrka sõber ei olnud sellega muidugi mitte nõus. Kui temale aga üks, siis kaks, viimaks kolm taalrit koera eest pakuti, andis ta koera ära, läks linna tagasi ja ütles oma sõbrale lihunikule, et Türk mitte enam liha ei varasta, sest et ta nüüd otsas olla. Nüüd tundis lihunik oma südames küll natuke kahetsust, sest koer oli temal ikka truu, sõnakuulelik ja usaldatav olnud, nõnda

oli ta maja siis ilma vahita jäänud. Aga sinna ei olnud nüüd midagi enam parata, Türki ei olnud enam olemas.

Umbes aasta pärast seda juhtumist, sõitis Sobõrka tapaloomade sisseostmiseks Poolamaale. See oli viimastel veebruarikuu päevadel. Kui ta juba mõne tunni oli teiselpool piiri edasi sõitnud, tuli öö. Ilm oli halb, oli kogu päev lörtsi maha sadanud. Sobõrka riided olid läbimärjad, ta oli täiesti väsinud, sellepärast võttis ta nõuks väikesesse, viletsasse kõrtsi ööseks puhkama jääda. Kõrtsis ei leidnud ta muud kui kõrtsimehe ja tema naise, mitte üht võõrast ei olnud. Oli ka üks armetu pime ja vastumeelne majakene. Õhtusöök, mis ta enesele oli tellinud, oli kehv, vähene ja kogunisti mitte maitsev. Ja kui Sobõrka palus omale puhkeaset anda, viis kõrtsimees tema redelit mööda üles pööningukambrisse. Siin ei olnud mitte lahkem olek kui all toas; voodi ei olnud puhas, küünalt ei olnud ka; valgustuseks oli põlev peerg seinaprao vahele pistetud. Sobõrka pani piibu põlema ja hakkas tuba mööda pahas tujus ja halva tundmusega edasi-tagasi käima. Oli ju kõrtsimees nii kahtlaselt-saladuslikult naisega sosistanud ja ahneid pilkusid heitnud rahavöö peale, mis Sobõrka ümber keha oli sidunud. Pealegi oli kõrtsimees tugev mees metsiku näoilmega. Kõrts seisis üksikult, kaugel teistest elumajadest; kes võis teada, kas ta mitte mõrtsukakoobas ei olnud. Sobõrka vaatas ukse järele, temal ei olnud riivi olemas, ka puudus võti lukus. Voodi all arvab ta veretäppe nägevat; nüüd on ta kindel, kus ta on.

Ta tahtis ennast läbi akna päästa, aga see oli liig väikene, et sealt läbi saada. Nüüd ei jäänud tal muud midagi enam üle, kui oma jõu ja oma hea, terava noa peale loota. Ta mässis peapadja kokku, pani selle otsa oma öömütsi, seadis vooditeki nõnda, nagu magaks keegi tema all, nõnda, et öömüts hädalt välja paistis, kustutas peerutule ära, nõnda et väikesest aknast aga natukene kuuvalgust sisse tungis, jäi ise ukse taha seisma ja põnevusega ootama, mis sünnib.

Vihm ja lumi löövad väikese akna pihta, harva pilgutab kuu mõnikord pilvede vahelt sisse. Iga kõige väiksema kahina, iga tuulehoo juures hirmus Sobõrka ära ja haaras noa tugevasti kätte. Umbes kell 1 öösel kuulis ta kedagi tasakesi trepist üles tulevat ja silma-

pilk selle peale astus kõrtsmik tuppa, paljajalu ja püss käes. Tasahiljukesi liginesta voodile, pani püssiraua otsa sinna kohta, kus ta arvas magaja pea olevat ja laskis laengu välja. Aga selsamal silmapilgul kargas Sobõrka ukse tagant välja ja haaras mõrtsuka ümbert kinni. Nüüd tõusis kõva võitlus, võitlus elu ja surma peale; ja ehk küll Sobõrkal nuga peos oli, ei võinud ta ometi tugevast ja osavast kõrtsmikust võitu saada. Pea hakkas ta tundma, et ta jõud pikkamööda ikka vähenes. Äkki hüüdis kõrtsmik: „Huss! Huss!" ja varsti selle peale kargas suur koer uksest sisse otsekohe Sobõrka kallale, et teda põrandale maha tõmmata. Aga mis sündis seal korraga?! Vihane loom jäi äkki seisma, pööras siis jalapealt ümber kõrtsmiku poole, tõmbas ta põrandale maha, pidas ta oma jalgade all kinni, vaatas vihaste, pöörlevate silmadega tema otsa ja ulus hirmsasti, oma suuri, hirmsaid hambaid näidates.

Kui Sobõrka oli oma hirmust natukene toibunud ja oma silmad koera poole pööras, tundis ta omaks suureks rõõmuks, et see vägev koer, keda tema vastane oli appi hüüdnud, tema oma vana Türk oli. Et Sobõrka tugeva mehega üksinda ei suutnud valmis saada, pidi ta hommikuni ootama. Kogu öö seisis koer oma käppadega mõrtsuka peal, vahtis vihaselt ta otsa ja ei lubanud teda ennast paigalt liigutada, kuna Sobõrka — nuga peos — nende kõrval seisis. Niisugune ootamine ei olnud muidugi lõbus asi. Viimaks hakkas hommik koitma ja Sobõrka kuulis inimesi õues kõnelevat. Ettevaatlikult vaatas ta aknast välja ja nägi, et reisijad liginesid. Ta kutsus nad sisse ja kõneles neile, mis oli sündinud. Ühise jõuga sidusid nad mõrtsuka kinni ja andsid ta kohtu kätte.

Sobõrka võttis muidugi oma koera jälle enesega ühes koju ja pidas hästi tema eest hoolt, kuidas ta seda ka vististi oli ära teeninud. Ja kui lihunikmeister viimaks suri, hoolitses tema poeg vana, pimedaks läinud koera eest, kunni ta loomulikku surma suri.

Minko.

Nüüd ehk saab vast viiskümmend aastat sest ajast, kui minu onu, pärastine Frankfurdi linnavanem Dr. Carl Diebl, Heidelbergi linna sõitis õigusteadust õppima. Et ta enne kodust veel kuhugile ei olnud välja saanud,

sõitis tema vend Joosep temaga ühes ja aitas teda ülikoolilinnas Nekkari kaldal omale korterit muretseda. Korter oli peagi leitud ja kaup juba tehtud, muud kui ühe punkti kohta ei saadud kokku leppida; noor üliõpilane arvas, et tema koerale sellest küllalt on, kui ta köögiriismeid süüa saab. Aga perenaine oli teisel arvamisel: ta üles, et üliõpilased oma koerte eest ikka head kostiraha maksavad. Nõutud hind koerakosti eest näitas aga mõlemale noormehele liig kõrge olevat, ja et perenaine sellest midagi maha ei jätnud, otsustas vanem vend koera jälle Frankfurdi linna kaasa võtta.

Teisel hommikul vara sõitis ta siis jälle koeraga kojupoole tagasi ja jõudis õhtu hilja Langeni linna, mis kolme tunni tee Frankfurdist kaugel oli. Siin pidas voorimees kinni ja söötis hobuseid. Noormees sõi ka siin õhtut, oli aga ära unustanud Minko järele vaadata. Alles siis, kui ta jälle tahtis edasi sõita, ei olnud Minkot kusagil leida. Aga kõik otsimine jäi asjataks, ta pidi viimaks ometi ilma koerata edasi sõitma. Koera kadumine tegi temale suurt muret, sest ta teadis küll, kui armas Minko ta vennale oli olnud.

Noorem vend ärkas Heidelbergis teisel hommikul õige murekalt üles; ta tundis ennast siin, kodust ära olles, üksinda ja nagu maha jäetud olevat, ei olnud tal siin ühtki tuttavat ja sõpra. Seal kuuleb ta äkki, et keegi tema ukse juures kaabib; kuuleb ka ühtlasi väga tuttavat haukumist. Ta tõuseb voodist üles, teeb ukse lahti, ja vaata: kõvasti ja rõõmsalt haukudes ja sabaga liputades, kargab Minko tema najale püsti ja annab oma rõõmu selle üle igapidi tunda, et ta nüüd jälle oma peremehe juures on. Öösel oli ta Langenist Heidelbergi tagasi jooksnud, ehk ta seda teed enne küll polnud käinud, sest ta oli ju vankri peal sõitnud. Muidugi ei saatnud üliõpilane oma koera nüüd enam enese juurest ära ja maksis tema eest heameelega nõutud kostiraha, kui ta ka seks mõnes teises väljamineku pidi kokkuhoidlikum olema.

Barri.

St. Bernhardi mäest Alpi mägedes läheb paljutarvitatud tee Itaaliasse, ja kõrges üleval kaljude ja mägede vahel, kus lumi iialgi ei sula, seisab püha Bernhardi klooster. Siin elavad mõned mungad, kes ene-

sele on kohuseks võtnud läbireisijaid vastu võtta, neid sööta ja neile kõiksugu tarvilikku abi anda. Nende kuude jooksul aga, kus tee üle mägede lume ja laviinide, udu ja paha ilma tõttu väga hädaohtlik on, käivad nad ka oma sulastega mägesid mööda ümber, et eksijaid üles otsida ja hädasolijaid päästa. Selles aitavad neid suured, iseäranis õpetatud koerad. Need käivad munkadega koos väljas, aga neid saadetakse ka üksinda välja otsimisele. Neile riputatakse siis kaela väikene lähkrikene viinaga ja korvikene leivaga, et nad võiksid ülesleitud väsinud ja poolnälginud reisijat kohe karastada. Neil koertel on iseäranis palju osavust eksijaid üles otsida. On nad kord niisuguse leidnud, siis jooksevad nad kiiresti kloostrisse tagasi ja annavad siin haukumise ja rahutu oleku läbi märgata, et keegi peaks nendega ühes tulema. Nõnda viivad nad siis aitajad, ikka jälle tagasi vaadates, kas neile järele tullakse, otsekohe sinna kohta, kus keegi õnnetu päästa on.

Kõige parem niisugustest koertest, kes püha Bernhardi kloostris on olnud õnnetute päästmiseks, oli koer Barri. Kaksteistkümmend aastat oli ta munkade teenistuses, ta on üksinda neljalkümnel inimesel elu päästnud. Tema südidus oli ka iseäranis suur. Niipea kui taevast tumedad pilved katsid, udu kaugele vaatamist keelas, lund tuiskama hakkas, ei olnud tal kodus enam rahu, vaid väsimata jooksis ta ümberkaudsetel kohtadel sinna ja tänna, haukus kõvasti, et eksijad tema sealolemist kuuleksid, tuli ikka jälle kõige hädaohtlikumate kohtade juure, et näha saada, kas mitte mõnda õnnetut inimest näha pole, kes kuhugile on alla kukkunud, ehk lume alla jäänud. Ta oli tubli, tugev koer, kes üksinda mõnegi inimese lume seest välja kaapis. Tundis ta aga, et tal jõudu seks ei jatku, siis jooksis ta silmapilk kloostrisse tagasi ja tõi omale abi. Kui ta ju vanaks oli läinud ja ta jõud otsa saanud, nõnda et ta mitte enam ei suutnud oma teenistuskohuseid täita, saatis kloostri esimees ta Berni linna, kus ta armuleiba sai. Ja kui ta oli ära surnud, topiti ta nahk täis ja seati sealses muuseumis üles.

Hästi õpetatud.

Kui lahingus Jeena linna juures 14. oktoobril 1806 Preisi vägi laiali pillati, oli keegi noor lipnik nelja ratsamehega oma väeosast lahutatud. Ta eksis kaua

ümber, ei teadnud, kus ta on, kunni ta viimaks ühte külla juhtus, kus ta kirikuõpetaja maja juures kinni pidas ja puhata tahtis. Kuningliku lipnikuna arvas ta, et õige soldati viis see on, kui ta tugevasti sõimab ja vannub ja inimestega toorelt ümber käib. Oli õhtu hilja, kui ta õpetaja maja juure jõudis. Maja uks oli kinni; noor vägilane lõi mõõgapidemega tugevasti ukse pihta ja kisendas valju häälega: „Uks lahti, ehk ma löön ta puruks!" Õpetaja tegi akna lahti ja küsis tasasel häälel: „Kes seal on?" „Isand! Tehke silmapilk lahti ehk ma löön teile aknad sisse", kisendas noormees ähvardades, kuna tema kaaslased rahuliselt tema taga seisid. Sulane tegi seestpoolt ukse lahti; 18-aastane vägimees näitas nüüd igal viisil, et tal õigust ei olnud haritud ohvitseri nime kanda.

See vihastas sulast Peetrit, sest ta peremees oli lahke ja täis armastust igaühe vastu ja võttis sõbralikult kõiki vastu, kes tema juure tulid. Ta ei olnud seepärast sugugi ära teeninud, et keegi võõras noormees temaga nõnda ümber käis. Sellepärast võttis Peeter nõuks noormehele õpetust teele ligi anda. Õpetaja oli suur koertearmastaja ja oli enesele juba ammugi kellegi ohvitseri käest õige suure dogge-koera ostnud, kes seks oli ära õpetatud vastuvõetud nekrutite üle valvama. Tema peremehel ei olnud muud vaja, kui ütelda: „Sultan, nekrut!" — siis oli ta julge, et tähendatud mees kuhugile ei võinud ära joosta. Iseäranis ei võinud keegi, keda koerale oli nekrutiks tähendatud, milgi tingimisel toast välja saada. Kui see uksele ligines, tõmbas Sultan teda kuuehõlmast esiti õige tasa, siis aga, kui seda tähele ei pandud, õige tuntavalt. Kui aga keegi vägisi tahtis temast lahti saada, siis tõmbas Sultan ta maha, astus tema rinna peale ja kutsus valju ulumisega peremeest appi. Nõnda pidi nii mõnigi nekrut, kes tahtis ära põgeneda, koera all liigutamata maas olema, kunni ohvitser tuli ja teda vabastas, koerale öeldes: „Lase minna!"

Õpetaja seisis õue peal nelja ratsaniku juures ja ajas nendega lahkesti juttu selle üle, kuidas see ometi võis sündida, et nad olid lahingu kaotanud. Lipnik oli üleval toas sohva peal pikali maas ja ootas, kunni hobused ärasõitmiseks korda seatakse. Seal tuli Peeter sisse, näitas Sultanile, kes temaga ühes oli, lipniku peale, ilma et see teda oli tähele pannud, ja ütles tasakesi: „Sultan, nekrut!" Selle peale läks ta jälle üksinda välja. Sultan läks

lipnikule ligemale, vaatas teravasti ta otsa ja jäi tema ette seisma. Nüüd hüüdis üks ratsanikkudest õuest: „Herra lipnik, hobused on sadulas!" „Silmapilk", vastas see, pani mütsi pähe, tõmbas kindad kätte ja tahtis kohe uksest välja minna, kui Sultan tema ja ukse vahele astus ja teda tugevasti tagasi tõrjus. Lipnik ehmatas ära ja haaras mõõgast kinni. Aga hädalt oli Sultan seda ähvardavat liigutust näinud, kui ta püsti kargas, lipniku selili maha viskas, tema peale astus ja hirmsa häälega uluma hakkas. Nüüd hüüdis ratsanik õuest teist korda: „Herra lipnik, kas meie ei ratsuta edasi, siin ei või meie julged olla?" Seal hüüdis meie vägimees ülevalt toast vastu: „Siis aidake mind ometigi, Jumala pärast!" Selle peale astus õpetaja kahe ratsanikuga tuppa ja kõik kolm hakkasid suure häälega naerma, kui nad nägid, kuidas lipnik nii kartlikult koera all maas oli. „Mis teil koeraga siin ees on?" küsis üks ratsanikkudest. „Oh, Jumala pärast, ma ei tea mitte", vastas ohvitser kahvatunult ja värisedes. Õpetaja sai muidugi aru, mis oli sündinud, sest see ei olnud esimene kord, kus Peeter niisugust tempu oli teinud. Aga Sultan oli oma ametis nõnda truu, et ta kellegi muu käest vastukäsku vastu ei võtnud, kui üksnes selle käest, kes temale oli esimese käsu annud. Seepärast pidi lipnik rahuliselt nii kaua koera alla maha jääma, kunni õpetaja Peetri oli tuppa kutsunud, kes siis lipniku vabastas, koerale öeldes: „Lase minna!" Kõik lipniku ülemeelsus oli kadunud, viisakalt jättis ta õpetajaga jumalaga ja sõitis võimalikult ruttu ära.

Koera truudus.

Esimese Prantsuse mässu ajal mõistis selleaegne hirmuvalitsus kellegi kõrgelseisva, lugupeetud riigiametniku surma. Kõik ta perekond põgenes ja vanal auväärt mehel ei olnud kedagi, kes sel raskel ajal tema ümber oleks olnud; sest kes sel ajal surmamõistetute kohta halastust avaldas, see ei olnud ka mitte surmamõistmise eest kindel. Üks oli aga ometi, kes truult tema juure jäi, see oli tema puudlikoer, keda ta juba kaksteistkümmend aastat kui oma ustavat sõpra oli tundma õppinud. Tema saatis oma peremehe vangikoja ukseni, ja et teda mitte ühes sisse ei lastud, ootas ta väljas teise päevani. Viimaks ajas nälg teda sealt ära, aga hädalt oli ta kusagilt midagi süüa

saanud, tuli ta jälle vangimaja ukse ette tagasi ja ootas, kiunudes, kas teda mitte ta peremehe juure ei lubata minna. Äraajamised ei hirmutanud teda, löögid ei hoidnud teda ära, iga päev tuli ta ikka tagasi, kunni viimaks vangihoidja, keda koera lõpmata truudus oli liigutanud, temal lubas sisse minna.

Koera rõõm oli lõpmata suur, kui ta oma peremeest jälle nägi, ta lakkus vahetpidamata selle nägu ja käsi ja ei tahtnud temast lahkuda. Viimaks pidi teda aga vägisi välja viidama, sest vangihoidja ei tohtinud kedagi vangide juure lasta. Aga igal hommikul tuli koer tagasi ja igal hommikul võis ta paar tundi oma armsa peremehe juures viibida.

Nõnda ligines viimaks otsuse päev. Kohus tuli kokku, et otsust vangi üle kindlaks teha. Rahvahulk tungis kohtusaali, nendest läbi tungis koer oma peremehe juure ja heitis tema jalgade ette maha. Surmaotsus avaldati ja varsti peale selle tuli ka tema täideviimise tund. Värisedes astus auväärt hallijuukseline vanarauk vangikojast välja, ta truu koer oli tal juba ukse lävel vastas, kogu öö oli ta ukse ees oodanud. Nüüd ei lahkunud ta omast peremehest mitte enam, ja kui surmanuhtlus oli täide saadetud, jäi ta ka surnukeha juure. Kui surnukeha mulda oli pandud, heitis ta haua kohta maha ja ei tulnud mingi meelituse peale sealt ära. Sinna jäi ta vahetpidamata päeva ja kaks ööd; viimaks läks kellegil tema peremehe vanal sõbral korda teda koju viia ja temale süüa anda. Hakatuses ei tahtnud ta midagi vastu võtta, viimaks aga sundis nälg teda sööma.

Kolm kuud elas puudel niiviisi, et ta oma surnud peremehe sõbra juures söömas käis ja siis jälle haua peale tagasi ruttas, kuhu ta siis päeva ja öö jäi. Aga iga päevaga läks ta ikka kurvemaks ja lõppes päev-päevalt ikka enam ära. Tema kaitsja katsus teda vägisi päästa ja pani ta paela otsa kinni. Aga koer kiskus paela katki, mis teda kinni hoidis, pööris oma peremehe haua peale tagasi ja ei läinud sealt ülepea enam ära. Siis läks tema hoolekandja haua juure ja pakkus koerale seal süüa; aga koer ei võtnud mitte raasukest oma suhu. Ta katsus oma käppadega hauda lahti kaapida, et oma peremehe juure saada; aga tema jõud oli juba seks liig väikene. Mõne päeva pärast leiti ta surnult oma peremehe haua peal.

Mis emaarmastus suudab teha.

Keegi lambur Waltershausenis läks kevadel Eichsfeldti osalt enesele ja osalt teistele lambaid ostma. Seal juhtus, et tema emane koer, kes temaga ühes oli, 18 penikoormat kodust, seitse kutsikat sai. Et tal võimatu oli emakoera ühes seitsme kutsikaga kaasa võtta, pidi ta nad kõik tee peale maha jätma. See oli temal küll kahju, aga ei olnud seal midagi parata, ta sõitis koju.

Kolmanda päeva hommikul vara, kui ta toast välja läks, leidis ta koera ukse ees lamavat, kõik seitse poega olid tema juures. See oli tal täiesti arusaamata, kuidas ta sellega valmis oli saanud, kõiki oma poegi seda pikka teed koju kanda, seepärast võttis ta ühel päeval nõuks inimeste käest, kes selle tee ääres elasid, järele kuulata, kas mõni ehk on näinud, kuidas koer selle üliraske tööga on toime saanud. Seal jutustasid siis inimesed siin ja seal, kes oma silmadega ise olid näinud, et koer oma poegi üksikult olevat edasi kannud. Ta olevat ühe poja hammaste vahel mõni tund edasi kannud, olevat seal siis maha pannud ja teised kõik üksikult niisama sinna toonud. Kui kõik olevat koos olnud, siis olevat ta kandmistööd niisama jälle edasi teinud, kunni ta kõik seitse oli koju kannud. Seega oli ta siis väsimata seda pikka teed mitu korda käinud.

Päästja.

Hispaania ülemohvitser Kaspar von Brandenburg, sündinud helveetslane, reisis oma teenijaga kord Alpi mägedes Gotthardi mäest üle. Äkki kuulsid nad oma pea kohal valjut mühinat ja selsamal silmapilgul veeres ilmatu suur lumelaviin mäe otsast alla otse nende peale ja mattis ohvitseri ühes teenijaga lume alla. Nendega ühes oli aga ka väikene koer; see oli õnnetuse ajal mõnikümmend sammu taha jäänud, nõnda et ta laviinist puutumata jäi. Kui koer nägi oma peremeest äkki ära kaduvat, kargas ta lumemäe otsa, mis tee täiesti ära kattis, ja hakkas oma käpakestega lund ära kaapima. See oli muidugi asjata vaev, ja kui koer sellest ka ise oli aru saanud, jooksis ta ruttu kloostrisse tagasi, mis Gotthardi mäe peal oli ja kus ta peremees mineval ööl oli puhanud. Silmapaistva sõprusega ja meelitusega lipitses ta munkade

ümber, hakkas nende riietest kinni, jooksis ukse poole, tuli jälle tagasi ja katsus igal viisil meestele arusaadavaks teha, et nad temale järele tuleksid.

Aga mungad panid teda vähe tähele; neil oli muu peale mõtlemist, sest suurtsugu võõrad olid kloostrisse tulnud. Muidu oleks see küll pidanud silma paistma ja neid mõtlema ajama, miks koer, keda nad ju päev enne seda olid näinud, nüüd ilma peremeheta oli tagasi tulnud. Terve päeva püüdis vaene loom munkade tähelepanemist enese peale pöörda. Viimaks kolmandal päeval läks neile koera ülevalpidamine ometi natukene imelikuks. Nad võtsid nõuks koerale järele minna, ja kui koer seda nägi, kargas ta rõõmsasti haukudes nende eel. Nüüd märkasid nad, et nad koerast olid õieti aru saanud. Ruttu otsiti tarvilised riistad: labidad, nöörid ja kangid kokku ja mindi teele koerale järele. Kui nad kohale olid jõudnud, kus koer oli seisma jäänud, aimasid nad kohe, mis oli sündinud. Kohe hakati tööle — lund ära kaevama. Aga see töö ei olnud kerge ja võttis mõnegi tunni aega, enne kui nad õnnetud lume alt kätte said. Need jutustasid, et nad koera haukumist hakatuses küll olid kuulnud, et aga pärast nende kõrv mitte mingit häält polnud enam kuulnud, kunni päästjad olid tulnud.

Kaspar von Brandenburg on Zugi linnas Osvaldi kirikus maha maetud. Seal on talle ka mälestussammas üles seatud: tema jalgade ees lamab tema truu koer.

Suur südidus.

Seltskond Hanau linna kodanikka tegi kord pühapäeva pärastlõunal jalutuskäigu ligidal olevasse Wilhelmsbatti. Nende seas oli ka keegi isand, kellel koer ligi oli, kelle tarkusest ja usaldusest ta küllalt ei võinud jutustada. Iseäranis tähendas ta seda, et ta oma koeraga kui teise inimesega rääkida võivat ja koer temast aru saavat. Niisugune kiitus näis aga teistele liialdatud olevat; paljud avaldasid kahtlust, rääkisid vastu ja pidasid mõndagi naeruks. Koera peremees oli seeläbi ärritatud, ta pani seltskonnale ette katset teha; teised olid sellega nõus ja katse pidi nimelt järgmine olema: koera peremees peab tund aega enne teisi ära minema, peab aga

oma taskurätiku sohva nurka maha jätma; koju tulnud peab ta siis oma koera tagasi saatma — taskurätikut ära tooma.

Nõnda siis ka sündis. Koera peremees jättis oma taskurätiku sohva nurka ja läks kellegi teisega seltskonnast, kes asja korraliku käigu üle pidi valvama, koju.

Koju saanud kutsus ta koera enese juure, käskis teda tähele panna, pistis siis mitu korda oma käe kuue tasku ja andis seda sõnades ja liigutustes igapidi märgata, et taskurätik tal puudub. Siis näitas ta sohva nurka, kus rätik peab olema, tegi siis ukse lahti ja saatis koera tagasi rätikut tooma. See oli ka silmapilk läinud.

Wilhelmsbattis aga võeti nalja pärast nõuks seda katset nurja ajada. Üks osavõtjatest võttis rätiku ja pistis oma fraki tasku, teine aga istus sinna sohva nurka, kus taskurätik oli olnud. Äkki oli haukumist ja kaapimist ukse taga kuulda. Kõik hakkavad naerma, kuid keegi ei lähe ust lahti tegema. Aga varsti selle peale astus kelner tuppa, temaga ühes jooksis ka koer sisse ja otsekohe tähendatud sohvanurga juure. Sohva nurgas istuja aga ei teinud sest midagi tegemist, ei nihkunud oma koha pealt ära. Aga koer ei jätnud järele oma pealeajamisega, nõnda et see mehel viimaks vastikuks läks ja ta teiste naeru all viimati kannatamata üles kargas. Koer kargas kohe sohva nurka, aga ei leidnud sealt muidugi midagi. Kõik hakkasid suure häälega naerma, kui nad nägid, kuidas koer ikka ja ikka jälle sohva nurgas ninaga ja käppadega ümber nuuskis ja ikka otsis. Äkki kargas ta sohva pealt maha, jooksis nuuskides tuba mööda sinna ja tänna ümber ja jäi siis selle isanda juures seisma, kelle taskus ta peremehe taskurätik oli. Koer hakkas haukuma, teda nuuskima ja riietest kiskuma; tema ei pannud seda sugugi tähele, vaid istus, nagu ei oleks koera seal olnudki. Kõik seltskond on ärevuses ja ootab elava huvitusega asja lõppu. Koer kisub ja kisub, aga isand ei liiguta ennast. Seal — trahh! — suur kiljatus, ja koer jookseb, kuuehõlm hammaste vahel, ruttu uksest välja.

Veerand tundi selle järele paneb koer oma peremehe jalgade ette musta kuuehõlma maha ja selles olevas taskus oli taskurätik, mida vaja oli tuua. Koera-peremees oli seega kihlveo võitnud ja oma koera au päästnud.

c) Hunt.

Hunt on kahtlemata kõige kahjulikum murdja loom Euroopas. Ta on tugev ja kaval ja tungib inimesele kallale, kui ta näljas on, ja häda sellele, kes näljaste huntide sekka satub. Vähe loomi on nõnda ettevaatlikud ja kavalad, kui hunt on. Iialgi ei röövi ta oma elukoha ligidal, ja kui ta kusagile on sisse murdnud, siis ei pea mitte arvama, et teda ka ligidal leida on. Tema läheb ikka kaunis kaugele ümbruskonda, ja sealjuures läheb ta, kui ta rööviteel on ja metsast välja tuleb, ikka vastu tuult, nõnda et inimesed ja loomad tema tulemisest mingid teateid ei saa. Tasakesi ja ettevaatli-

Hunt.

kult hiilib ta põõsaste vahelt, et teda mitte ei nähta ja tähele ei panda; langeb aeg-ajalt kõhuli maha, vahib ja kuulab igale poole. Inimeste elukohtade lähedal on ta iseäranis ettevaatlik. Sissemurdmise puhul paneb ta kõiki olusid hoolsasti tähele; on midagi kahtlast näha ja kuulda, siis astub ta silmapilk tagasi. Kui ta näituseks lambalauda ukse ette leiab nööri seotud olevat, siis ei lähe ta mitte siit sisse, ehk see talle küll kerge oleks nööri katki kiskuda ja uksest läbi murda. Ta ei tule nöörile lähedale, sest ta ei tea, mis ehk sellega võib ühenduses olla. Ta läheb sel korral parem seina kallale, murrab seal augu sisse ehk kaabib seina alt augu läbi. Kui neist mitu röövimiseks välja lähevad, siis lähevad nad kõik joones üksteise järele ja igaüks astub kõige suurema ettevaatusega eelmineva looma jälgedesse, nõnda et ka harjunud silm rohkem ei näe,

kui ühe looma jälgi. Ja missuguse järelmõtlemisega nad oma ettevõtmisi toime panevad, seda võib igal juhtumisel tähele panna.

On näituseks nõuks võetud lambakarja peale jahti pidada, mida tugev ja valvas koer hoiab ja kaitseb. Kaks hunti lähevad seks tööle. Üks neist peidab ennast aia ligidal ära, teine murrab aeda sisse, kui ta arvab õige silmapilgu tulnud olevat. On see temal korda läinud üht lammast kinni püüda, siis jookseb ta temaga nii ruttu kui võimalik ära. Tema seltsimees tuleb siis ka nägemata teesid mööda koosolekuks määratud kohale. Lambal tõmmatakse nüüd suure osavusega nahk maha ja liha jaotatakse mõlemate vahel ausasti ära. Läheb aga pealetungimine nurja, siis põgeneb pealetungija; kui aga koer teda mitte kohe ei tule taga ajama, jääb hunt seisma, teeb, nagu tahaks ta tagasi tulla, ja ärritab niiviisi koera nii kaua, kunni see teda hakkab taga ajama. On nad nüüd lambakarjast küllalt kaugele jooksnud, siis tuleb teine hunt omast peidukohast välja, murrab aeda sisse, võtab kõige parema lamba kinni ja jookseb temaga oma seltsimehe juure, kus siis saak jälle kahe vahel ära jagatakse. Vilunud karjased ei luba seepärast iialgi, et koer hunti taga ajab, nemad teavad ja tunnevad juba tema tükka.

Röövitud lamba hammustab hunt kohe surnuks, et see teda jooksmises ei eksitaks. Jooksu peal pöörab ta ühe kõrva ette ja teise tahapoole, et ta mõlemalt poolt kuuleb, kes teda taga ajab ja kes temale tee peal vastu tuleb. Raske on teda kätte saada, ta jookseb väga ruttu ja võib, kui vaja on, 15 kunni 16 tundi ühe joonega joosta.

Hundid, kes kohtades elavad, kus inimesi rohkem elamas, on palju vähem kiskjad, söödikud ja hädaohtlikud, kui need, kes kaugel inimeste elukohtadest elavad. Esimesed kardavad inimesi ja neid võib julge pealetungimisega põgenema ajada, kuna viimased, nagu Poolamaal ja Venemaal, igaühele ilma kartuseta kallale tulevad. Iseäranis on nad hädaohtlikud, kui nälg neid piinab. Külmil talvil on ette tulnud, et hundid Vene ehk Ida-Preisi küladesse on tunginud, päeva ajal kassa ja koeri ära viinud, tänavatel lastele kallale tunginud, ja kogunisti ka majadesse tunginud ning seal kahju teinud.

Näib nagu maitseks hundile inimeseliha väga hästi, sest seda olevat tähele pandud, et kui hunt kord inimeseliha on maitsta saanud, ta siis ka selle järele ahnitseb ja seeläbi seda hädaohtlikumaks läheb. Ametlikkude teadete järele on hundid Liivimaal aastal 1823 ära hävitanud: 703 koera, 1807 sarvlooma, 1841 hobust, 1873 hane ja kana, 3270 talle ja kitse, 4190 siga ja 15182 lammast, kokku 28.866 looma.

Sellepärast on mõista, mispärast hunti enam taga aetakse, kui kedagi teist looma. Viisisid, kuidas teda püütakse ja surmatakse, on mitmesugused. Siberis, näituseks, pannakse kihvti vorstide sisse ja pannakse nad siis õue siia ja sinna maha, ehk sedasama kihvti pannakse võipallidesse, mida hundid ka heameelega söövad. Kamtshatkas pistetakse suured lihatükid tugevate haakide otsa ja riputatakse need siis väljaspool seinade külge üles, aga nõnda, et lihatükk 4 kunni 5 jalga maapinnast kõrgel ripub. Tuleb nüüd hunt, siis kargab ta lihatüki järele ja kargab nii kaua, kui ta lihatüki on kätte saanud; aga sellega on ta ise vangi sattunud, sest ta ripub nüüd haagi otsas.

Kus aga palju hunta on, seal katsutakse neid ka veel teisel viisil ära hävitada. Peetakse mitmel viisil nende peale jahti. Seatakse sisse hundivõrkusid ja hundiaedu, kuhu hunta sisse ahvatletakse. Tehakse ka suurte puude okste vahele kõrgesse väikesed onnikesed jahimeestele, nõnda, et nad huntide eest täiesti peidetud on. Nende puude lähedale visatakse mõne surnud looma keha maha, mis oma haisu läbi palju hunta sinna kokku meelitab. Ka püütakse hunta hundikoobastes. Niisugune koobas on kõige vähemalt 12 jalga pikk ja lai, kõige vähemalt 16 jalga sügav; tal on siledad, loodis seinad ja keskel koobast seisab maa sees tugev, sile, 16 jala pikkune teivas, mille pealmise otsa peale väikene laud on kinni löödud. Selle laua peale seotakse lammas ehk põrsas kinni; koobas aga kaetakse kergelt hagudega ja tema ümber tehakse kahe jala kõrgune aed. Kuuleb nüüd hunt öösel looma häält, siis tuleb ta ligemale, ja et ta pimedas ei näe, mis teisel pool aeda hagude all on ja seda ka aia pärast ei või järele katsuda, siis kargab ta üle aia lambale lähemale ja kukub muidugi sügavasse auku, kust ta mitte enam välja ei saa. Ka püütakse hunta püünistes; need on niisama sisse seatud,

kui rebaserauad, on aga palju tugevamad. Kõige mõjuvamad on aga ajujahid, kust palju häid küttisid osa võtavad, kellel head tuleriistad käepärast on.

Liig vara hõisatud.

Ühel kenal laupäeva pärastlõunal seisid mitu talupoega kusagil Poolamaa külas juttu ajades üheskoos; mitte kaugel neist hulkus väikene seakari ümber. Seal tuleb äkki teisest küla otsast salaja ja ettevaatlikult hunt, vaatab igale poole ümber, kas keegi temale tee ehk võiks kinni panna, kuna ta ülevalnimetatud mehi ei näi tähele panevatki. Kui ta sigadele juba oli õige ligidale tulnud, kargas ta suure hooga äkki nende sekka, võttis põrsa kinni ja läks siis tasakesi metsa poole tagasi. Üks nimetatud meestest tõmbab maast kaika pihku, jookseb kähku hundile järele ja annab talle mõne tugeva hoobi. Hunt aga püüab hoopide eest võimalikult kõrvale hoida, laseb põrsa lahti ja pöörab põgenema. Hõisates tuleb mees teiste poole tagasi; aga hädalt oli ta mõne sammu teinud, kui hunt selja tagant talle kallale kargas. Hunt oli mõne sammu põgenenud; kui ta nägi, et tema tagaajaja temale oli selja pöörnud, pööris ka tema rutusti ümber, jooksis kiiresti talle järele, kargas vihaselt ta kallale ja veristas teda hirmsal viisil oma teravate hammastega. Siis jooksis ta nobedasti seakarja sekka, võttis sellesama põrsa jälle kinni ja jooksis sellega kärmesti metsa poole. See oli kõik nii väledasti sündinud, et meestel võimalik ei olnud oma seltsimehele õigel ajal appi tulla. Selle haavad olid nii väga rasked, et ta varsti hinge heitis.

Hunt ja hobune.

Oli õhtu, päikene oli ju looja läinud ja kuu saatis oma kahvatanud valgust lumepindadele, mis Ardenni mägede vahel laienesid. Seal sõitis voorimees kaherattalise vankriga üksinda talvist teed mööda. Kolm hobust olid järjestikku ette pandud. Voorimees istus ise keskmise hobuse seljas ja laskis hobuseid õige tublisti joosta, sest öö oli varsti käes. Äkki hakkavad hobused norskama, ajavad kõrvad kikki, lähevad ikka enam rahutumaks ja jooksevad ilma piitsata edasi, mis aga jõud kannab. Seda

näeb voorimees suure hirmuga, sest ta teab küll, mis see tähendab; ja tahapoole vaadates näeb ta ka peagi, et suur kari näljaseid hunta teda taga ajab. Praegu ei või ta oma päästmiseks midagi teha, sest kaitseriistu tal ei olnud ja hobuseid ei võinud ta mitte enam rutemale jooksmisele ajada, nad tarvitasid nüüd juba kogu oma jõudu, et verejänuliste vaenlaste käest pääseda.

Surmahirmus istub voorimees hobuse seljas; hobuste jooks on ju lennu sarnane, aga hundid on veel kärmemad ja tulevad iga silmapilk ikka ligemale ja ligemale. Nüüd on nad järel. Mõned neist jooksevad vankrist mööda esimese hobuse kallale, teised tungivad tagumise hobuse peale. Seal lõikab voorimees nöörid, millega hobune vankri küljes kinni on, katki, ja hobune, kes enese nüüd tunneb vaba olevat, tormab kui tuul risti üle lumevälja.

Kui aga hundid üksikut hobust pägid edasi jooksvat, jooksid nad sellele suure ulumisega järele, — see saak oli neile kindel. See hirmus ulumine ajab teisi hobuseid veel suuremale rutule ja peagi jõuavad nad aurates ja higist tilkudes lähemasse linnakesse, kus neid vanasse tuttavasse talli puhkusele viiakse. Ka voorimees heidab oma asemele pikali, aga uni ei tule tema silmi: see hirmus ärritus, mis tal praegu teel olnud, kus ta kogu aeg päris surma suus oli, ja mure tema kadunud hobuse pärast ei lase teda magama jääda.

Pea! Mis see oli? Kuula! Kes norskab, kaabib ja tambib seal õues talli ukse ees? — See on kadunuks arvatud hobune. Igale poole keha peale olid hundid oma hambad sisse löönud; veri jookseb lugemata haavadest, aga ta on elus, on seal, ta on läbi võidelnud. Voorimehel on oma armas hobune jälle käes; ta hoolitseb tema eest kõige suurema hoolega, lühikese ajaga on haavad paranenud ja hobune võib jälle oma harjunud kohta vankri ees täita.

Pärast seda juhtumist läheb seltskond linnalasi teele, et näha, kuidas võitlusplats välja näeb. Verejälgedel läksid nad edasi ja said viimaks sinna kohta, kus võitlus elu ja surma peale oli olnud. Viis hunti lamasid surnult maas, osalt nende eneste seltsilistest juba ära söödud. Oli näha, et hobune ennast imelise jõu ja osavusega oli kaitsnud.

Julge metsavahipoiss.

Ühel külmal talvepäeval, kui paks lumi igal pool maas oli, saatis keegi metsavaht Poosenimaal oma poja mingi asja pärast naabruses olevasse külla. Päikene läks juba kell neli looja, oli juba õhtu, kui poiss koduteel oli. Umbes viie minuti võrra teed kodust nägi poiss kuuvalgel suurt koera tee ääres istuvat; ta läks aga rahulikult edasi ja ei mõtelnudki selle peale, kust see suur koer võis tulnud olla. Äkki saab ta aru, et see hunt on, aga ta oli nüüd juba loomale nõnda ligidale tulnud, et põgenemine võimatu oli. See hirmus olukord millesse ta oli sattunud, segas ta meeled nii ära, et tal mitte midagi meele ei tulnud, mis nüüd tuleks teha. Silmapilgu seisis ta kohmetanult ühel kohal, siis langes ta kärmesti kõhuli maha. Ta oli kord kuulnud, et karud surnud inimese kallale ei tule ja et karu eest ennast seeläbi võib päästa, kui inimene nõnda maas lamab, nagu oleks ta surnud. Hirmuga oli ta hundi karuga ära vahetanud.

Nüüd tõuseb hunt püsti, läheneb pikkamööda ja ettevaatlikult poisile, käib paar korda tema ümber, tõukab siis oma ninaga poisi jalge külge, nuusutab teda ja tuleb niiviisi tõugates ja nuusutades poisi peale ikka ligemale. Siis astub ta jalaga poisi kehast nõnda üle, et poisi kael just tema esimeste jalgade vahel oli.

Seal käib surmani hirmunul poisil äkki miski mõte välgukiirusel peast läbi. Ta võtab hundi esimestest jalgadest kätega tugevasti kinni, kargab üles ja jookseb niiviisi hunti seljas kandes koju poole. Et hunt hammustada ei saaks, tõmbab ta tema võimalikult ligidale oma keha külge; aga oma tagumiste jalgade küüntega tõmbab hunt poisi sääred veriseks.

Õuevärava ees hüüdis hingetu ja täiesti väsinud poiss oma isa, aga keegi ei kuulnud teda. Tema käed olid mõlemad kinni, sellepärast ei võinud ta mitte värava pihta koputada ehk kella tõmmata, ja kaua ei suutnud ta oma praeguses olekus mitte välja kannatada. Seal pööras ta selja värava poole ja tõukas värava vastu kõige oma jõuga, nõnda et hunt hirmsasti hakkas uluma. Selle peale hakkasid koerad haukuma ja metsavaht jooksis laetud püssiga toast välja. Silmapilk tehti küüni uks lahti, kuhu poiss hundi selili maha viskas.

Pool tosinat vihaseid koeri kargas hundi kallale; kolm neist kiskus hunt lõhki, siis langes ta ise metsavahi kuulist.

Hirmus!

Keegi munk kloostrist, mis Belgia-Prantsusmaa piiril seisis, käis oma sõpra, kes naabruses olevas kihelkonnas kirikuõpetaja oli, suurtel pühadel tema ametitalitustes aitamas. Nii oli ta siis 24. detsembrikuu päeval jälle teel sõbra poole. Päikene oli ju looja läinud, rahuline vaikus oli igal pool ümberkaudsuses; maa oli täiesti valge lumekatte all. Üksinda sammus ta oma teed edasi ja pühalikud jõulutundmused ja jõulumõtted käisid tema hingest läbi.

Seal tungib imeline kahin kaugelt tema kõrvu; veel ei suuda ta aru saada, mis see on. Aga pikkamööda läheb see ikka selgemaks, ja peagi näeb ta videviku valgustuses huntide salka, kes temale tagant järele jookseb. Ta hakkas jooksma, aga hundid jooksevad rutemini kui tema; ikka ligemale tulevad nad, ikka selgemini kuuleb ta nende verejanulist ulumist, ikka lähemale tuleb talle surm. Ta jookseb kõigest jõust, et aga metsloomade küüsist ennast päästa. Tema, kes ta ehk kolmkümmend aastat enam ei olnud jooksnud, jookseb nüüd nooremehe kiirusega, — hirm annab talle seks jõudu. Aga kui kaua võis see niiviisi edasi minna? Ta tundis et ta jõud ikka enam otsa sai, viimaks oli ta nii väsinud, et ta enam edasi ei saanud. Seal langes ta põlvili maha, andis oma hinge Issanda hooleks ja ootas siis kindlat surma.

Aga mis on kindel? Lähedal põõsas oli metskits puhanud. Selle oli huntide ulumine üles hirmutanud; ta kargas põõsast välja ja jooksis kärmesti üle välja huntide eest ära. Need aga, kui nad kitse olid näinud ära jooksvat, kihutasid kohe tema järele ja ei pannud palujat munka enam tähelegi. Ta ei olnud mitte minutitki põlvede peal maas olnud, aga neist mõnest minutist oli küllalt seda kõige hirmsamat surmahirmu ja piina läbi elada — aga ka temale päästmist tuua.

Ta tõusis maast üles, südamest sügavalt liigutatud, ja vankus edasi. Kui ta õpetaja maja juure jõudis, magasid juba kõik. See oli ju enne sagedasti ette tulnud, et ta hilja öösel siia jõudis; niisugusel korral pandi

õhtusöök kambrisse, kus ta magas, ja kõik heitsid puhkama. Maja uks jäi lahti, ja see, keda oodati, tundis ju maja elu-olu. Nõnda läks ta siis ka seekord oma kambrisse, ilma et keegi teda oli näinud, kinnitas keha sellega, mis lauale oli pandud, ja heitis siis maha. Aga muidugi ei jäänud ta mitte kohe magama, vaid mõtles veel kaua selle üle järele, kui ligidal oli surm temale olnud.

Teisel hommikul tõusis ta vara üles, ruttas kirikusse ja pidas hommikujumalateenistust. Jumalateenistusest osavõtjad olid temale kõik tuttavad inimesed, kellega ta enne juba palju oli koos olnud ja sagedasti ühiselt palvet teinud. Nad tundsid teda kõik isiklikult, sellepärast tuli see temale natukene imelik ette, kuidas nad iseäranis tähelepanemisega tema peale vaatasid ja üksteisele kõrvu sosistasid. Pärast jumalateenistust tuli ta sõber tema juure, teretas ja ütles: „Aga kust see siis tuleb, et su juuksed nii äkki on halliks läinud?" Seda oli läinud öö suur hirm teinud.

Vaene kimmel.

Hundid teevad seda sagedasti, et nad loomadele, keda nad tahavad ära murda, vett silmi pritsivad, et neid silmapilguks pimedaks teha.

Poosenimaal oli viisiks suuremaid koduloomi ööseks välja jätta, ehk talupojad seeläbi küll sagedasti suurt kahju said, sest et hunt öösel sagedasti karjas võõrsil käis. Mõnigi hea lehm ja hobune oli temale ohvriks langenud, nõnda et talupoegadel tõesti häda käes oli. Hobuste seas oli tugev kimmel, kes juba mitu korda higist vahutades oli oma talli juure jooksnud, sest et hundid teda taga ajasid, tema peremees oli ta peale väga uhke. Kui keegi naaber kaebas, et tema karjast jälle loom ära olla murtud, ütles ta hõisates: „Minu kimmelt ei saa nad mitte kätte!"

Kõige niisuguse häda peale oleks pidanud arvama, et talupojad oma loomi mitte enam ööseks välja ei jätnud, ehk kõige vähemalt nende juure ööseks vahi oleksid pannud, — aga seda nad ei teinud, vaid kaebasid üksnes ja kahetsesid kimli peremeest. Nad olid tema senniaegse õnne üle kadedad ja kuulutasid talle ette,

et kord tõesti ka kimlile tuleb. Viimaks löödi ka käed ja võeti nõuks selle kohta iseäralist katset teha.

Järgmisel kuuvalgel ööl aeti kõik teised loomad ööseks lauta, üksnes kimmel jäi heinamaale välja. Kihlavedajad aga jäid ligidale küüni ööseks vahtima, kus nad seinaaugu läbi võisid kimlit lahedasti näha. Oli juba peaaegu kesköö, hobune oli edasi ja tagasi käies rahuliselt rohtu söönud. Äkki tõstab ta pea üles, norskab, läheb ettevaatlikult ikka ühele poole ja vahib ööpimedusse. Nüüd nähti hunti; pikkamööda tuleb ta ligemale. Kraavi ääre jääb ta seisma; siis kargab ta sellest äkki üle, jääb aga siis maa peale maha. Nii on ta tükk aega maas, roomab aga siis kui madu kõhu peal hobusele ligemale. Hobune läheb temale mõne sammu vastu, norskab, pöörab siis äkki ümber ja näitab hundile tagumisi jalgu, kus tugevad rauad küljes on. Hunt ei julge ligineda;ta katsub hobusele kõrvale või ette tulla, aga hobune ei lase seda korda minna, vaid pöörab oma tagumised jalad ikka sinna poole, kuhu hunt roomab, ja on igal ajal valmis tagumiste jalgadega hundile hoope andma.

Nõnda kestab see hulk aega, kunni hunt viimaks katsetest ära tüdineb ja taganeb. Ta läheb kraavi, pistab oma karvase saba mitu korda vette, tuleb siis jälle tasahiljukesi salaja, kargab hobuse ette, lööb oma märja sabaga hobusele silmi, — ja mõttekiirusega oli ka juba kimmel maas ning hunt oli tal kaela lõhki käristanud. Ütlemata hirm tuli vahtidele peale. Hobune ei olnud enam päästa; oleks võinud ometi hundile kallale minna, aga nii kaugele ei olnud neist keegi mõtelnud, keegi ei olnud mõtelnud tuleriista kaasa võtta. Muud ei mõistnud nad teha, kui läksid ligemasse kõrtsi, kus veel tuld näha oli, kus keegi mängumees kõrtsisolijatele viiulit mängis. Siin jutustasid nad, mis olid näinud. Seda kuuldes ütles mängumees: „Teie ei saa hunti iialgi kätte, teie olete seks liig rumalad. Kui teie mulle aga hundi naha lubate, siis tahan hundile otsa teha. Mina mõistan seda asja, ma olen seda küllalt teinud". Talupojad olid sellega rahul ja kogu seltskond läheb jälle küüni tagasi.

Hunt sõi alles suure ahnusega; kannatamata talupoegadele vastab mängumees: „Nüüd ei ole veel midagi teha. Tema peab nõnda kaua sööma, kunni tema sisse midagi enam ei mahu; mida enam, seda parem". Viimaks jättis hunt söömise järele, hammustas veel ühe

reie ära; mis ta lähedasse põõsastikku vedas. Poole tunni pärast läksid mehed hundile järele. Kõige ees mängumees, tubli vemmal käes; teised pidid tükk maad tahapoole jääma, et nad oma rahutuse läbi hunti tema seedimisunes ei segaks. Verejäljed liival näitasid selgesti teed, nõnda et eksimist polnud karta. Kui nad võsastikku olid saanud, jäi mängumees tiheda põõsa juures seisma. Siin oli hästi ärapeidetud hunt pikali maas ja norskas, sügavat und magades. Mängumees lähenes tasakesi ja ettevaatlikult hundile, võttis hundi sabapidi kinni, tõmbas ta välgukiirusel üles ja lõi temale oma tugeva vemblaga nii kõvasti ja nii sagedasti pähe, et hunt peagi surnud oli, enne kui ta oli üles ärganud.

Huntide kohtumõistmine.

Auvergne mägedes seisev üksik klooster kannatas talve ajal väga huntidest. Kui nad metsades mitte enam tarvilist toitu ei leidnud, tulid nad siia, katsusid õue peale saada, luurasid peidus, kunni keegi sulane ehk ümmardaja välja tuli, ehk kunni nad koera ehk mõne muu looma kätte said. Nii oli klooster huntidest täies mõttes ümber piiratud; keegi ei saanud hädaohuta sisse ega välja.

Ühel talvel, kui hundihäda jälle algas, laskis kloostri esimees mitut jahimeest naabruses paluda, et nad teda päästaksid neist verejanulistest kiskjaist loomadest. Need olid ka silmapilk valmis huntide peale jahti pidama. Kaksteistkümmend jahimeest tulid tublide tuleriistadega mõne päeva pärast kloostrisse. Aga just neil päevil sadas palju lund, mis jahipidamist täiesti takistas. Selsamal päeval oli aga hobune langenud, see äratas ühel vanal jahimehel mõtte jahipidamiseks kavalust katsuda. Ta laskis surnud hobuse keha keset õue maha panna, laskis iga väravatiiva külge tugeva nööri kinnitada, nõnda et väravat korraga äkki võib kinni tõmmata; jaotas, kui pimedaks oli läinud, jahimehed akende taha üksikult ära, laskis kõik tuled ära kustutada ja kloostri värava pärani lahti teha.

Surmavaikus valitses igalpool kloostris. Kaugelt oli huntide ulumist kuulda. See tuli lähemale ja ikka lähemale; terve hundikari tormas uludes kloostri poole ja jäi kloostri värava ees seisma. Nad olid langenud hobusest haisu saanud ja tahtsid seda nüüd kätte saada. Aga keegi

neist ei tulnud väravast sisse hoovi, seks olid nad liig targad ja ettevaatlikud. Nad kartsid hädaohtu ja tahtsid asjaolu enne ligemalt läbi vaadata. Nende ulumine vaikis. Kogunisti tasakesi vahtisid nad kaua aega õue peale, siis käisid nad ümber kloostri müüride tasahiljukesi, vahtisid igasse põõsasse ja igasse nurka ja üles müüride poole.

Nõnda oli kolmveerand tundi mööda läinud, siis tuli vana, suur hunt värava vahele, vahtis ettevaatlikult igale poole ümber, astus pikkamööda õue, vahtis umbusaldusega ühele ja teisele poole, astus tasakesi siia- ja sinnapoole, jäi siis jälle seisma ja tegi, kui tahaks ta jälle ära minna. Mitte kuskil ei liikunud midagi, keegi ei tulnud talle kallale, kõik jäi täiesti vaikseks. Ta pööris veel kord hoovi poole tagasi, nuuskis mitu korda kogu hoovi läbi, nuusutas langenud hobust, ilma et ta sellest suutäit oleks söönud ja ruttas siis hoovist välja oma seltsilisi tooma, sest ta nägi, et midagi ei olnud karta.

Lühikese aja pärast kargas ta jälle hoovi, ja kakskümmendkaks teist hunti tulid temale järele. Kõik ruttasid tasakesi langenud hobuse juure ja algasid seal oma söömaaega. Siis oli äkki hirmus pauk kuulda, — raudsed väravatiivad kukkusid korraga kokku. Ärahirmutatud hundid jooksid silmapilk hoovi värava juure; et see aga oli kinni tõmmatud, jooksid nad hoovi mööda meeleheitlikult sinna ja tänna ümber. Nüüd pragisesid püssipaugud igast aknast; hundid nägid, et nad täiesti on kadunud; nad pöörasid hoovi keskkohta tagasi, piirasid vana hundi, oma eestvedaja, ümber. Äkki kargasid kõik ülejäänud hundid tema kallale, tõmbasid ta maha ja käristasid lõhki. Siis andsid nad ennast kõik oma saatuse hooleks; mõne minuti pärast olid nad kõik maha lastud.

Taltsutatud hundid.

Loodusuurija Tshudi ütleb: „Kõige paremini õpetatud ja harjutatud hunt jookseb esimesel juhtumiskorral metsa tagasi ja on jälle seesama vana mõrtsukas. Ka kõige parem hoolitsemine tema eest ei sünnita temas põrmugi poolehoidmist ja truudust.“ Hundi õpetamise ja harjutamise peale ei tule muidugi mitte palju loota. Et hunt, kes metsas on vabalt üles kasvanud, oma vabadust

kõige paremast vangipõlve-toidust paremaks peab, on ju täiesti loomulik.

Loodusuurijal Buffonil oli hunt, kes vabalt kanadehoovis oli üles kasvanud ja poolteist aastat sulgloomadega õige hästi läbi sai. Äkki aga hammustas ta ükskord kõik kanad surnuks, ilma et ta üht neist oleks ära söönud. Teise hundi pidas loodusuurija ahela otsas õuekoera kõrval; nad said kaks aastat üksteisega õige hästi läbi. Äkki kiskus hunt ennast kord ahela otsast lahti, hammustas koera surnuks ja põgenes ära metsa.

Kui hunti tõesti tahetakse taltsutada, peab teda, kui ta alles mõni päev vana on, koju võtma ja teda emase koera juure imema panema. Siis ei ole ta metsavabadust iialgi maitsnud ja kasvab siis päris koduloomaks. Kohtades, kus palju hunta on, peetakse teda sagedasti õuekoera asemel, ta hoiab siis ka kui koer oma peremehe poole.

Kahesaja aasta eest oli Würtembergi hertsogil Eberhard Ludvigil must hunt nimega Melak; see oli nii vagane loom, et ta oma peremehega just nagu koer ühes käis, tema voodi ees magas ja väga harva temast lahkus. Aastal 1711 oli hertsog Frankfurdi linnas keisri kroonimise puhul; hunt oli temaga ka ühes. Aga alatasane suurtükilaskmine hirmutas ta nõnda ära ja käis nõnda ta närvide peale, et ta üksinda kojuteele asus. Mõne päeva pärast jõudis ta Ludvigsburgi lossi, kus hertsog Ludvig harilikult elas. Ta oli seega just nagu koer pika 50-tunnilise tee linnadest ja küladest läbi leidnud.

Veel imelikum on teine reis, mis ta hertsogiga ühes tegi. Ta oli hertsogiga üle Rheini jõe sõtta läinud. Aga olgu nüüd, et hertsog teda seal mitte nõnda tähele ei pannud kui harilikult kodus, ehk olgu, et laagrielu temale ülepea meelepärast ei olnud: ühel päeval oli ta kadunud. Keegi ei teadnud, kuhu ta oli jäänud; aga mõne aja pärast leiti ta jälle Ludvigsburis hertsogi ukse taga lamavat. Kuidas ta oma teed oli leidnud, kuidas ta läbi oli pääsnud, sest et kõik teda ju kui metsloomа tundsid, iseäranis kuidas ta laiast Rheini jõest oli üle saanud, sellest ei saanud keegi aru. Sõjaväljale minnes oli ta lootsikuga üle viidud; tagasi ei toonud teda vististi mitte keegi lootsikuga, ja sildu Keeli ja Mannheimi lin-

nade juures seekord ei olnud veel. Liigutava truudusega hoidis ta surmani oma peremehe poole.

Hertsogil Montmorencyl Prantsusmaal oli ka hunt, kelle ta juba noorelt oli enese juure võtnud ja teda truuks koduloomaks kasvatanud. Ta püüdis ikka oma peremehe lähedal olla, lipitses tema ümber kui koer ja avaldas imestlemisväärilist kaastundmust. Kui Montmorency kord haige oli, heitis hunt tema voodi ette maha, vahtis alatasa tema otsa ja ei tahtnud hakatuses midagi süüa. Mõne päeva järele võttis ta küll juba natukene toitu, aga ta lahjus silmnähtavalt. Kogu haiguse aeg valvas ta nõnda oma peremeest ja lahkus tema voodi juurest alles siis, kui see terveks oli saanud.

Kuri hunt.

Iseäranis külmal talvel peab ennast huntide eest hoidma; nad satuvad siis mõnikord niisugusesse vihasesse olekusse, mis väga marutõve sarnane on.

Bambergi linna lähedal murdis hunt loomakarja sisse. Karjahoidjate suure kisa peale jättis ta karja puutumata ja hakkas lapsi taga ajama. Need hakkasid muidugi ära jooksma, aga hunt oli ikka nende järel. Teel tuli neil sügav kraav vastu, sinna viskasid nad endid maha. Hunt aga kargas oma vihatujus kraavist üle, jättis lapsed sinna puutumata maha ja tormas edasi. Oma jooksu peal juhtus ta kellelegi mehele vastu, kellele ta vihaselt kallale kargas. See aga hakkas valjusti karjuma; seda kuulis ligidalolev metsavaht ja ruttas oma püssiga hädaohusolijale appi. Kui hunt teda nägi, jättis ta oma esimese saagi silmapilk maha ja kargas metsavahile kallale. See laskis oma püssiga, aga püss ei läinud õnnetuseks lahti. Metsavaht katsus ennast nüüd püssipäraga kaitsta; aga vihane metsloom lõi püssi ta käest maha ja hammustas teda kolm korda käevarre sisse. Tema kisa peale jooksis ta naine toast välja ja hakkas valjusti kisendama. Hunt jättis nüüd metsavahi rahule ja hakkas ta naist taga ajama. See jooksis aia taha, nõnda et hunt teda ei näinud, vaid oma vihatujus ikka edasi tormas. Teel tulid talle mitu puuvedajat vastu; need hirmutasid teda oma piitsadega, et ta mitte nende hobuste kallale ei läheks. Aga see ei keelanud hunti ühte meest teise järele hammustamast. Paljude püüdmiste järele surma-

sid nad ta viimaks ometigi ära. Sel päeval oli ta 18 inimest hammustanud. Sel hundil oli niisugune vihatuju peal, mis teda nõnda sundis edasi tormama.

Truu mälestus.

Kellelegi Pariisi linna kaupmehele kingiti mõne päeva vanune hundikutsikas. Ta võttis lustipärast hundipojakese vastu ja võttis nõuks teda üles kasvatada. Metsloom hakkas seeläbi nõnda truult oma peremehe poole hoidma, et ta temast ei tahtnud lahkuda. Nüüd tuli peremehel äriasjus ära reisida; et ta aga hunti reisi peale ei võinud ligi võtta, andis ta tema reisi ajaks Pariisi linna loomaaeda hoolitsemiseks. Mitu nädalat oli hunt nii kurb, et ta midagi ei söönud, vaid kõik aeg oma puuri nurgas maas oli. Viimaks ometigi läks ta jälle elavamaks ja avaldas poolehoidmist oma hoidjale.

Poolteise aasta pärast tuli ta peremees tagasi ja läks loomaaeda oma hunti vaatama. Oli sel korral suur hulk inimesi koos loomi vaatamas. Muidugi räägiti seal palju ja läbisegamini, nõnda et seal kõrvale küllalt oli kõminat, aga sellegipärast tundis hunt oma peremehe hääle teiste seas ära, kes puuri lähedal hoidjaga kõneles. Hunt hakkas oma puuris hullupööra ümber jooksma ja mässama, nagu tahaks ta puuri seinu maha kiskuda. Kui hoidja tema sellepeale puurist välja laskis, jooksis ta kohe oma peremehe juure, kargas tema najale püsti, pani oma käpad tema õlgadele, lakkus ta nägu ja avaldas ägedat, taltsutamata rõõmu. Peremees võttis ta jälle oma juure koju ja mõlemad elasid mõni aeg koos.

Aga peremees pidi jälle äriasjus reisile minema ja hunt tuli seks ajaks jälle loomaaeda. See kord oli tema kurbus veel suurem ja kestvam, aga viimaks hakkas ta ometigi jälle harilikul viisil elama. Peremehe reis kestis seekord kolm aastat. Kui ta nüüd jälle oli koju tulnud, läks ta kohe oma hundi järele küsima. Oli sel korral juba õhtu kaunis hilja ja elajate puurid olid juba kõik kinni. Hunt aga oli oma peremehe häält kuulnud, kui see hoidjaga kõneles. Ta hakkas jälle uluma ja puuris mässama, nõnda et hoidja ta viimaks pidi välja laskma. Muidugi oli jällenägemise rõõm otsata suur. Kui see mõni aeg nõnda oli kestnud, tahtis hoidja teda jälle

puuri kinni panna, sest et, nagu öeldud, aeg juba õige hiline oli. Hunt aga näitas vihaselt oma hambaid, kui hoidja temale ligines; ta ei lasknud ennast milgi tingimi sel enam oma peremehest lahutada, ja see võttis ta kaasa.

Kui nüüd peremees kord jälle pidi ära reisima, võttis ta nõuks hunti koguni loomaaeda ära anda. Nõnda see siis ka sündis. Aga hea loom jäi kurbuse pärast täiesti haigeks ja ei tahtnud kaua aega sugugi enam toitu võtta. Viimaks hakkas ta ometi jälle sööma; hakatuses sõi ta õige vähe, ja suure vaevaga läks hoidjal korda teda jälle terveks teha. Nüüd oli ta aga loomu poolest teiseks läinud; ta oli tigedaks hundiks saanud, kellest igaüks ennast pidi eemal hoidma.

Veel mõned huntide loomuavaldused.

Tatarlaste suured lambakarjad kannatavad väga neist paljudest huntidest, kes seal olemas on; ehk küll lagedais rohulaantes nende tagaajamine mitte just palju raskusi ei tee. Seal ei vea hundid mitte ikka surnukshammustatud lammast lõugade vahel ära, vaid lasevad teda sagedasti ühes joosta. Kaks hunti murravad lambakarja sisse ja lahutavad ühe lamba teistest ära. Hakatuses ajavad nad teda tükk maad taga, siis kargab üks neist ühele poole lammast, teine teisele poole ja nõnda jooksevad nad siis kõik kolm kõrvu rohulaant mööda edasi. Lammas jookseb oma vaenlaste vahel edasi, nagu oleks nad tema kõige paremad sõbrad, sest ärapõgenemine oleks ju võimatu, ja nõnda saab ta siis viimaks nende saagiks.

Südantliigutav on näha, missuguse õrnusega hundiema oma poegi armastab, ja imestlemisväärt, missuguse vihaga ta neid kaitseb. Kui miski hädaoht on mööda, siis kannab ta silmapilk oma pojad sealt kohalt kaugele ära, et hädaoht mitte ei korduks. Miski väsitus ja vaev ei hoia teda tagasi oma poegile toitu muretsemast; seks teeb ta pikad käigud lühikese ajaga, käib kaugele edasi ja tagasi ja ei karda miski hädaohtu, et aga toitu oma poegadele muretseda. Ja sellejuures leiab ta sagedasti surma. Loodusuurija Tshudi jutustab: „Juura mägedes surmati kord imetaja hunt, ja mõni päev pä-

rast seda leiti mõni tund maad surmamiskohast eemal kolm hundipoega, kes olid nälga surnud".

Lõuna-õhtu Ameerikas on veel palju hunta olemas, sellepärast võib seal sagedasti tähele panna, kuidas nad hulgakaupa peale tungivad. Kolm kunni nelisada hunti üheskoos piiravad nagu eelpeetud nõu peale karjamaa sisse, kus loomakarjad on, ja liginevad siis kõik ühel ajal. Ehk hundikari tormab karja kallale poolringis, mis siis täieks ringiks koguneb, kui kari on ümber piiratud. Niisugused pealetungimised suure hulga poolt on hirmsad ja nõuavad mõndagi ohvrit, kui seal midagi tahetakse päästa. Kõigest sest on näha, et hundid oma röövkäikudel kuidagiviisi üksteisega nõu peavad ja plaani teevad, mis nad siis üheskoos läbi viivad.

d) Rebane.

Rebaseid on palju tõugusid. Rebane elab koobastes, kus palju kambrid, käikusid ja väljaminekuid on, nõnda et ta, kui teda taga aetakse ja teda ta kodust tahetakse kinni püüda, õige kergesti võib ennast päästa. Ta on kanadele ja hanedele suur vaenlane, hävitab aga ka õige

Rebane.

rohkesti hiiri. Hiired jäävad viimaks ka tema peatoiduks, sest hanepraadi ei või igapäev süüa. Põhjapoolse rebase nahka tarvitatakse kasukateks. Siberimaal lastakse aastas umbes 50.000 rebast maha, kelle nahk siis mitmesuguste nimede all (selle järele, mis karva ta on) müügile tuleb.

Rebase tembud.

Koerast peetakse lugu tema tarkuse pärast; elevanti peetakse Indias mõistuse võrdluskujuks; laplased nimetavad karu targaks kasukaga meheks; aga kõik inimesed maa peal tunnistavad, et kavaluse poolest rebane kõige esimesel kohal seisab.

Et rebane raudade ja lõksude mõju väga hästi tunneb, tõendab see asjaolu, et ta sel korral väljapandud püügipala kahtlemata ja kartuseta ära sööb, kui keegi teine loom juba on lõksu sattunud. Seda parem on see veel temale, kui see teine loom kodujänes ehk kass on; ka oma seltsilist ei põlga ta sel korral. Rebane sureb ennem nälga, enne kui ta katsuks oma koopast välja saada, kus rauad ja lõksud püüdmiseks on ette seatud. Tema avaldab ülepea imestamisväärilist energiat, mille sarnast küll väga väheste inimeste juures leida on. Mõnigi rebane, kelle jalg oli puruks lastud ja keda koerad taga ajasid, lahutas hammastega oma jala kehast, sest et see teda põgenemises takistas. Niisama sagedasti leitakse ka, et rebane oma jala raudade vahele jättes ise ära põgenes. Mõtelge selle peale, kui mehist julgust niisugune tegu avaldab, siis tõuseb sellepoolest tõesti lugupidamine rebase vastu. Aga sellepärast ei ole kõik rebased nii vahvad loomad, on nende seas ka palju argpüksa.

On tuttav, et rebane seal piirkonnas, kus ta enese koobas on, ei riisu. Seks võiks aga üksnes see põhjus olla, et ta tagaajamist ja karistust kardab. Et rebane selgesti teab, mis õigus ja ülekohus on, seda võib kõige paremini kinnivõetud rebaste juures näha, keda kodus hästi toidetakse. Nälg ei aja neid mitte jahile, vaid neil on seks iseäraline tung olemas. Nad teavad seda nõndasama hästi kui salakütt, sellepärast hoiavad nad oma käigud riisumiseks kõige suuremas saladuses.

Keegi naisterahvas oli rebase üles kasvatanud. See jooksis nagu koer järele, jooksis põllule ja metsa, tuli aga esimese vile peale kohe tagasi. Päeval tohtis ta vabalt ümber joosta, ööseks pandi ta aga kambrisse kinni, kuhu temale oli värsket liha rohkel määral pandud. See kerge ja lahe toidusaamine ei olnud mitte ta meelt mööda; tema katsus enesele seda saada, mis oli

keelatud. Peagi pandi tähele, et õue peal üks sulgloom teise järele ära kadus; kaua aega ei tahtnud keegi rebast selles kahtlustada, sest igaüks teadis, et ta kogu päev vabalt igal pool ümber käis ja öösel kambris kinni oli. Aga ometigi hakati tema järele valvama ja leiti peagi ta kavalustükk üles. Kõikidele nähtavalt läks ta õueväravast välja, nõnda et kõik pidid uskuma: meie rebane läheb metsa jahile. Hädalt oli ta aga nii kaugele jõudnud, et ta arvas, et keegi teda nüüd enam tähele ei pane, siis kargas ta kõrvalolevasse kraavi, mis teda vaatajate silmade eest täiesti varjas ja tuli kraavi mööda jälle koju tagasi. Aknast läbi puges ta küüni ja pidas siin tasahiljukesi vahti, kunni mõni kana küüni tuli, et sealt mõnda ülejäänud terakest üles nokkida. See langes siis tingimata tema saagiks, mis temale ka vististi paremini maitses, sest et see varastatud oli.

Teine rebane, kes ahela otsas oli ja keda ka tarvilisel viisil toideti, ei võinud seda mitte rahuliselt pealt näha, et kanad õue peal nii julgelt võisid ümber käia, ilma et nad mitte tema saagiks ei saanud. Aga sinna ei võinud ometigi midagi parata; kaelapael oli liig kindel ja ahelad liig lühikesed. Mis pidi ta nüüd tegema, et sihile saada? Vana reinuvader leidis aga abinõu: meelega jättis ta natukene toitu oma mollikesse järele, heitis selle kõrvale pikali maha ja sirutas jalad välja, nagu magaks ta suure rahuga, ja nagu ei oleks maailmas mitte üht kana olemaski. Tema rahulise maasolemise läbi petetud tulid siis ka kanad täie usaldusega ligemale ja nokkisid tema ülejäänud toidust, nõnda kuidas nad enne hoovikoera juures seda olid harjunud tegema. Seda just tahtiski reinuvader. Ta ei eksitanud kanu nende nokkimises sugugi ja kõik imestlesid tema vagadust. Aga ometigi hakkas nende arv vähenema. Hakati reinuvaderit kahtlustama; aga ta oli ju paela otsas ja tema elukoha ümber oli kõik puhas ja kahtluseta.

Viimaks saadi varas ometigi kätte. Kui lõuna ajal päikene palavasti paistis ja kedagi inimest õues näha ei olnud ja ehk üksainuski kana tema söögimolli juures nokkis, võttis ta selle äkki kinni ja kandis oma onnikesse. Siin sõi ta oma prae ära ja peitis suled ettevaatlikult oma aseme alla. Juhtumise korral oli keegi seda kõik tähele pannud; muidugi seati nüüd tema elu teisiti sisse.

Võõrad kasulapsed.

Kellel mahti on olnud tähele panna, kuidas taltsutatud kodurebased rõõmulisse ärritusse tulevad, kui noori rebasepoegi nende ligidale tuuakse, see omandab enesele ka selle arvamise, et rebased ka metsolekus võõraste rebasepoegade eest tarbekorral hoolt kannavad. Keegi loodusuurija B. Düsseldorfi linnas jutustab selle kohta järgmist: „Vana, täiesti taltsutatud emase rebase juure toodi puuris kolm noort rebast. Kui vana rebane neid nägi, hakkas ta kohe sabaga liputama, jooksis ahela otsas sinna ja tänna ja püüdis vägisi puuri juure saada. Et ma aga vana looma sellepoolest täiesti ei usaldanud, lasksin ma puuri eemale tõsta. Aga kui õhtul rebaseid söödeti, nägin ma imestledes, et vana rebane oma osa hobuseliha mitte ära ei söönud, vaid seda oma hammaste vahel rahutult siia ja sinna kandis. Kui ma ta ahela otsast lahti lasksin ja noorte puuri ukse lahti tegin, jooksis ta kohe sinna, laskis aga lihatüki suure rutuga teel maha kukkuda. Esimesel silmapilgul vaatasid vana ja noored lahtiste lõugadega üksteisele otsa. Kui nad aga mõni silmapilk ninaotsadega olid üksteist puudutanud, hakkasid juba sõbralikult saba liputama ja peagi rabelesid kõik rõõmsasti üksteisega mängides puuri põrandal maas. Kui aga noored rebased vana rebase nisasid oma teravate hammastega hakkasid puudutama, kaotas vana rebane oma hea tuju, hakkas puuri ust kaapima, sellega tähendades, et tahab välja saada. Sest ajast saadik ei avaldanud ta mitte enam tahtmist sinna minna. Aga sellegipärast kandis ta igal õhtul oma lihaosa lõugade vahel tundide kaupa edasi ja tagasi, sagedasti ka, kui vihma sadas. Kui ta ahelast lahti lasti, oli ta paari sammuga puuri juures, pani lihatüki puuri kõrvale maha ja pööras siis rahulikult oma kohale tagasi.

Et noored rebased liha niiviisi sealt ometigi kätte ei saanud, see ei teinud talle muret; tema oli teinud, mis ta omalt poolt võis teha. Mõne kuu pärast aga, kui noored rebased olid suuremaks kasvanud, jäi vana rebase hoolitsemine nende eest ikka vähemaks, kunni ta viimaks neid enam tähelegi ei pannud.

Loodus on igale emasele loomale sunni annud väikesi loomi toita, nende eest hoolt kanda. Ja seeläbi on see vististi võimalik, et lugemata suur arv loomakesi

elusse jääb, kelle ema kütt on maha lasknud, ehk kes mõne suurema looma saagiks on langenud.

Ta ei unusta oma last.

Ühe mõisa ligidal oli rebasepaaril, kellel pojad olid, koobas. Mõisavalitseja pidas küll jahti nende peale, ei saanud neid aga mitte kätte. Viimaks laskis ta rebasekoopa lahti kaevata, leidis sealt kolm rebasepoega, kellest kaks ära tapeti. Kolmanda võttis mõisavalitseja enesega ühes koju, pani talle paela kaela ja sidus siis puu külge kinni, mis just tema toa akna all seisis. Teisel hommikul vara, kui inimesed üles ärkasid, saadeti kohe keegi välja vaatama, kuidas noore rebase käsi käib. See seisis nukral meelel sealsamas kohas. Tema ees aga oli maas rasvane kalkun ilma peata. Kutsuti ümmardaja, kelle hoole all sulgloomade laut oli, ja see pidi pisaratega silmis tunnistama, et ta eile õhtul unustanud oli kalkunid lauta kinni panna. Mindi nüüd vaatama, kuidas lugu teiste kalkunitega on. Vana rebane oli öösel neliteistkümmend kalkuni ära tapnud, kelle purukskistud kehad siin ja seal hoovi peal lamasid; ühe terve kalkuni oli ta oma poja ette kannud. Ta tõi oma pojale toitu, kui see vangis oli, ehk see temale küll iga kord väga hädaohtlik oli.

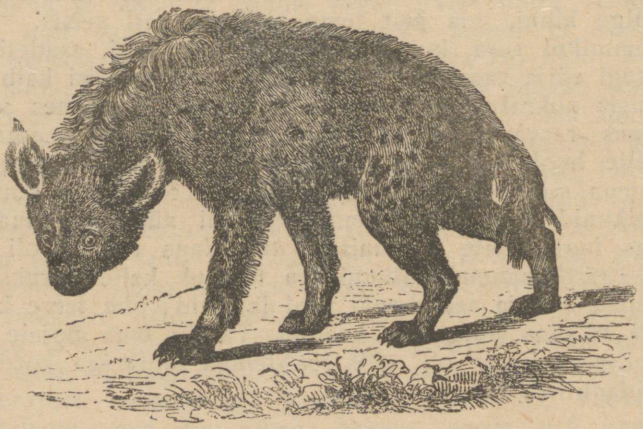
e) Hüään.

On joonelisi ja täpilisi hüäänisid olemas; esimesed elavad Põhja-Aafrikas ja Õhtu-Aasias, viimased aga Lõuna-Aafrikas, kus neid liigerhuntideks nimetatakse. Neist räägitakse palju hirmsaid asju, aga nende halb kuulsus on suuremaks tehtud, kui ta tõesti on. Hüään tuleb küll karjakaupa ööseti araablaste küladesse ja otsib sealt, millega ta võiks oma nälga rahustada, aga kõik need jutud, mis temast räägitakse, ei põhjene mitte tõe alusel. Ta on keha poolest liig nõrk ja on liig arg loom, et nii hirmus olla; julge mees ajab ta varsti põgenema. Oma kodumaal on ta pealegi omast kohast seeläbi kasulik, et ta raipeid sööb ja seeläbi õhu puhastamise eest hoolt kannab. Muidugi läheb ta ka elavatele loomadele kallale, kui nälg teda piinab ja kui ta surnud loomi ei leia.

Hüäänide püüdmine Afganistanis.

Inglise ohvitser Conolly, kes oma reisil Aasias mõni aeg Afganistanis elas, kirjeldab sealset hüäänide püüdmist järgmisel viisil:

Leitakse hüääni jäljed; mees, kes oma pealmised riided on seljast võtnud ja kellel muud kaitseriista ligi ei ole, kui nuga vöö vahel, läks — ühes käes nöör kahe vedusõlmega ja teises käes väikene viltmantlikene — metslooma koopasse. Hüään taganes tema lähedaletulemisel ikka enam koopa tagaseina poole, kunni ta

Hüään.

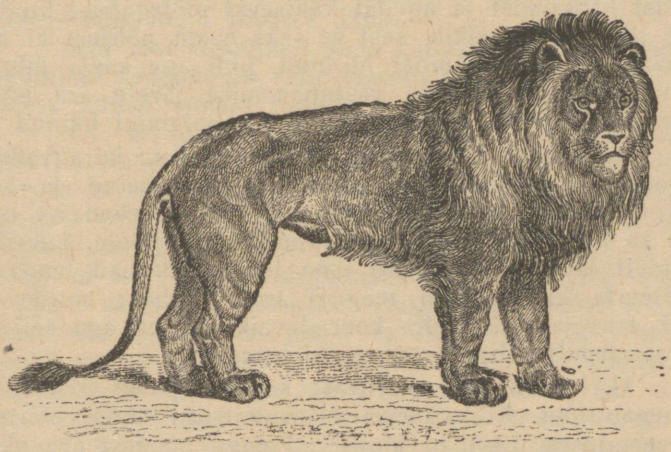
viimaks pidi seisma jääma, sest et seal väljaminekut ei olnud. Ehk küll koobas täiesti pime oli, nägi mees ometigi looma säravaist silmist, kus ta seisis ja kuhu poole ta liikus. Põlvede peal nihkus ta metsloomale ikka ligemale, see aga ei mõtelnud oma hirmus mitte põgenemise peale, vaid püüdis ennast ikka enam iseenesesse kokku tõmmata ja sedaviisi ennast nagu ära peita. Kui mees viimaks oli loomale koguni ligidale roomanud, viskas ta temale viltmantli üle pea ja tõmbas selle igalt poolt nõnda kokku, et loom seda enese ümbert ei suutnud ära raputada.

Äkilise pealetungimise tagajärjel on loom enamasti nii ära hirmunud, et ta ennast ikka enam kokku pigistab. Ehk ta küll pea ümber oleva vildi sisse oma hambad lööb,

siiski ei püüa ta mitte kõige lähemas läheduses olevat jahimeest hammustada. See tõmbab nüüd vedusõlme looma esimeste jalgade ümber, teise kaela ümber kinni ja veab oma saagi ilma miski hädaohuta koopast välja.

f) Lõvi.

Lõvi keha on 8 jalga pikk ja 3 jalga kõrge; tema lühikesed karvad on pruunikad-kollased, pea ümmargune. Isasel lõvil on pea ja kaela peal tore lakk. Lõvi elab Aafrikas ja Aasias; tal on suur jõud esimestes käppades

Lõvi.

ja lõualuudes. Üheainsama käpalöögiga võib ta kõige tugevama hobuse seljaluu puruks lüüa. Ta kargab juba kaugelt oma saagi peale, juba 30-ne jala kauguselt. Üksnes tapmishimust ei tapa ta ühtegi looma, vaid teeb seda siis, kui ta näljas on, ehk kui teda ärritatakse, ehk kogunisti haavatakse. Siis on temal ükspuha, kui suur ja tugev tema vastane on. Tema nahast saab häid tekkisid ja riideid. Ta möirgamine paneb loomad ja inimesed värisema. Tema ilusa keha ja suure jõu pärast nimetatakse teda loomade kuningaks.

Kuningas astub ette.

Järeltulev kirjeldus on loodusuurija Brehmi poolt selle üle, mis ta ise on läbi elanud.

Päeva loojaminekuga ajab rändav karjakasvataja oma karja täiesti kaitstud karjaaeda. See on ruum, mille ümber 8 kunni 10 jala kõrgune ja 3 kunni 4 jala paksune tihedatest okaspuu okstest kokkupunutud aed on tehtud. Kärmesti langeb kottpimedus üle käratseva laagri. Lambad määgivad oma tallede järele; lehmad, kes lüpsetud on, heidavad üksteise järele puhkama. Salk valvsaid koeri on vahil. Äkki on heledat haukumist kuulda: kõik koerad on ennast ühte paika kogunud ja tormavad nüüd ühte poole pimedasse välja. Pea on võitluskära, vihast haukumist ja ägedat kähisevat möirgamist kuulda, mis aga varsti vaikib, sest et seks enam põhjust ei ole. Hüään oli laagri ümber hiilinud, pidi aga karja julgete valvajate eest lühikese vastupanemise järele ära põgenema. Leopardil ei oleks käsi mitte paremini käinud.

Ikka läheb tasasemaks ja vaiksemaks; kära vaikib; öörahu langeb laagrile. Karjaomaniku naine ja lapsed on oma telgis puhkusele heitnud. Mehed on oma töö ka lõpetanud ja ruttavad nüüd laagri poole. Lähedalt puudelt laulavad öölinnud oma laule, ehk nad lendavad kuulmata kui vaimud magaja karja kohal; muidu on kõik tasa ja vaikne. Ka koerad vaikivad, on aga sellegipärast truult valvsad oma teenistuses.

Äkki näib maa põruvat: kõige ligemas läheduses möirgab lõvi. Kõik karjaaed on korraga suures hirmus ja segaduses. Lambad jooksevad nagu meelest ära okasaedade vastu, kitsed kisendavad kõvasti, lehmad jooksevad hirmu pärast hädaliselt ammudes hulkade kaupa korratult kokku, kaamel püüab oma köidikuid purustada, et ära joosta, ja julged koerad, kes hüäänide ja leopardide vastu edukalt võitlust peavad, uluvad hirmu pärast ja otsivad oma peremehe juures kaitset ja varjupaika, kes ise, nõuta, oma enese jõu peale lootuseta olles, ennast vägevama võimu alla andes, oma telgis väriseb, mitte ei julge üksnes oma piigiga niisugusele hirmsale vaenlasele vastu astuda. Ta peab seda laskma sündida, et lõvi ikka ligemale tuleb.

Võimsa hüppega kargab lõvi 8 kunni 10 jalga kõrgest aiast üle, et omale saaki tuua. Üksainukene hoop

käpaga surmab silmapilk kaheaastase looma. Tema tugevad hambad murravad looma kaelaluu korraga puruks. Nüüd hakkab ta taganema; ta peab jälle kõrgest aiast üle kargama; aga nüüd on see hüpe temal palju raskem, sest ta tahab ju oma saaki ühes võtta. Ta peab kogu oma jõudu tarvitama, et ta — loom lõugade vahel — kõrgest aiast üle kargaks, ja see läheb temal ometigi korda. Ma olen ise kord näinud, kuidas lõvi kaheaastase loomaga üheksajalalisest aiast üle kargas. Ma olen ise ülekargamise järele selle raske koorma jälgi aia peal näinud ja teisel pool aeda lohku liiva sees, mis mahakukkuv loom sinna tegi. Kergesti kannab ta niisuguse raske looma oma enam kui pool penikoormat kaugele puhkepaika; ja selgesti on see vagu näha, mis järelveetav loom liivasse jätab.

Kui lõvi teiselpool aeda kadunud on, hakkavad aiaelanikud pikkamööda jälle vabamalt hinge tõmbama. Peremees annab ennast rahuliselt oma saatuse alla.

On arusaadav, et kõik loomad, kes seda hirmsat röövlit tunnevad, hirmu pärast otse meeletuks lähevad, niipea kui nad tema möirgamist kuulevad. Niisugust möirgamist võiks tema jõuavalduseks nimetada. Tema on kogunisti teistviisi, kui kellegi teise looma hääl, ja miski hääl ei käi tema möirgamisest üle. Ta tuleb sügavalt rinnast välja, kui tahaks ta rinda lõhki ajada. Raske on ära tähendada, kust poolt ta tuleb, sest lõvi möirgab vastu maad ja maad mööda läheb siis see kõmin nagu müristus edasi. Tema möirgamine on hääl, mis o ja a vahel on. Niipea, kui üks lõvi oma häält tõstab, hakkavad teised, kes seda kuulevad, ka ühes möirgama, nõnda et põlises metsas niisugune möirgamine suurepäraseks ja hirmsaks läheb.

Ei suuda kirjeldada seda, kuidas kuninga hääl tema alamate peale mõjub. Uluja hüään vaikib, kui see ka ehk mõni silmapilk kestab, leopard jätab oma röhkimise, ahvid hakkavad valjusti kuristama ja jooksevad hirmu pärast kõige kõrgematele oksadele; ammuv kari jääb vait, metskitsed põgenevad suures hirmus kaugemale, koormakandja kaamel väriseb ja ei kuule mitte enam oma ajaja juhatust, ta viskab oma koorma ja ajaja seljast maha ja katsub ennast põgenemise läbi päästa; hobune ajab ennast tagumiste jalgade peale püsti, norskab ja puhub sõõrmed laiali; koer, kes mitte pole

ajamiseks ära harjutatud, otsib niuksudes oma peremehe juures kaitsekohta. Niisama mõjub loomade peale ka see, kui nad lõvi näevad, ilma et nad tema häält kuulevad.

Lõvijaht ja lõvi taltsutamine.

Lõvijaht on üliväga hädaohtlik. Minnakse suurel hulgal välja ja katsutakse lõvi tema peidukohast koerte abil välja ajada. Neil ei ole küll mitte julgust temale ligineda, aga nad ajavad ta ometigi oma haukumise läbi välja. Vägevate hüpetega kargab lõvi möirates oma tagaajajate vastu. On ta neile 10—15 sammu peale liginenud, siis küürutab ta ennast pealekargamiseks; ja see on see silmapilk, millal kütid tema peale laengu annavad, sest et ta siis mõneks silmapilguks täiesti vagaks jääb ja seega aega ja võimalust sihtimiseks annab, sest silmapilk pärast seda on ta ehk juba küti lõhki kiskunud. Niisama on lugu, kui laeng teda ei taba, ehk raskesti küllalt pole haavanud.

Nooremad lõvid ei ole, kui neid üles aetakse, mitte nõnda julged ja hirmsad, kui vanemad. Harilikult katsuvad nad niisugusel korral hakatuses ära põgeneda ja kargavad alles siis, kui neilt põgenemise võimalus on võetud, vihaselt oma tagaajajate peale. Emane lõvi, kellel tuleb oma poegi kaitsta, ei tunne miskit hädaohtu.

Emasel lõvil on aastas 2 kunni 4 poega ja nende eest kannab ta viis kunni kuus kuud kõige suurema õrnuse ja hellusega hoolt. On ta vangis, siis püüab ta neid nõndasama kui kass inimeste eest ära peita ja kannab neid ühest nurgast teise. Et isane lõvi oma pojad ära sööb, ei ole tõsi.

Noored lõvid on hakatuses oma väljanägemise poolest väga koerte sarnased; neil on maharippuvad kõrvad ja ka isastel puudub veel lakk. Esimese aasta jooksul tõusevad kõrvad juba püsti, aga lakk hakkab alles neljandal aastal kasvama ja on alles viiendal või kuuendal aastal täiesti välja kasvanud.

Lõvi on juba vanal ajal taltsutatud, näituseks roomlaste juures. Rooma võiduvankrite ette, kus võitja ülemus sees istus, rakendati rahva lõbustuseks sagedasti lõvid. Aga ka uuemal ajal on lõvisid taltsutatud. Suur loomadetaltsutaja van Aken oli oma lõvisid nii kaugele taltsutanud, et ta emase lõvi juure tohtis minna, kellel

pojad olid. Tal on ta etendused lõvidega õnnestanud; kord oli ta aga oma piitsa tarvitanud, kus seda mitte vaja ei olnud, ja see oli ka tema ots; sest lõvi, kes mitte ei arvanud karistust ära teeninud olevat, kiskus taltsutaja käe nõnda puruks, et ta sellest haavast suri.

Lõviküti surm.

6. märtsil 1865 õhtu eel leidis kuulus reisija ja kütt Mush Hindostanis Radiani jõe kaldal olevas metsas kõige kurvemal viisil surma. Tema oli seal kui osav kütt kuulus ja tuttav. Nimetatud päeva hommikul oli ta selle jõe kaldal elevandi tapnud ja tahtis praegu elevandi kihvu lõualuudest välja murda, kui tema teener, kes teda igal pool ta reisidel saatis ja ka tubli kütt oli, tema juure astus ja ütles, et ta ligidal sellest kohast, kus nad praegu olid, suure lõvi oli haavanud. Mush ei tahtnud niisugust head mahti ja võimalust tarvitamata lasta mööda minna; ta jättis oma töö silmapilk seisma, võttis oma jahipüssid ja läks oma teenija juhatusel lõvi üles otsima.

Lõvil oli jalg püssikuulist haavatud. Ta oli puude varju maha heitnud ja lakkus seal valu pärast urisedes oma haava. Mush ligines külmavereliselt lõvile, ja kui ta nii kaugele oli jõudnud, et laeng võis tabada, andis ta lõvi peale tuld. Kuul oli lõvile kehasse tunginud; hirmus möirgamine järgnes sellele. Lõvi kargas viha pärast värisedes maast üles; aga selle vaheajal oli Mushil ometi nii palju aega, et ta lõvile võis teise paugu anda. Aga ka see pauk ei surmanud lõvi. Mush võttis nüüd teise püssi; kui aga lõvi seda tähele pani, kargas ta välgukiirusel tema peale. Lõvi oli Mushi nii kindlasti oma käppade vahele võtnud, et ta mitte ei võinud liigutada, veel vähem kuidagi viisi ennast kaitsta. Ta hüüdis teenri appi; see tuli ja andis lõvile kaks püstolipauku, aga ka need ei surmanud lõvi, vaid ärritasid teda veel suuremale vihale. Lõvi hakkas nüüd kõige suurema metsikusega oma saaki lõhki kiskuma. Teener vaatas seda kaugelt pealt, ja et ta siin muud midagi enam aidata ei võinud, laadis ta oma püstoli veel kord ja surmas selle kuuliga lõvi, kes pikkamööda juba oli nõrgaks jäänud. Muidugi oli see tema peremehe päästmiseks

liig hilja. Küti kehaosad maeti sinnasamasse maha, kus ta surma leidis.

Hädaohtlik naaber.

Tihedasse rägastikku, mis umbes pool Inglise penikoormat kellegi Hollandi talupoja omandusest eemal oli, kes Draakeni mäe ümbruskonnas elas ja oma eluülespidamist peaasjalikult elevandijahist sai, oli lõvi enesele eluaset võtnud. Tema leidis seal varju ja vett ja võis siit lahedalt oma riisumiskäikudele väljas käia. Meie talupoeg märkas peagi, missuguse naabri ta oli saanud ja võttis sellepärast nõuks õige ettevaatlik olla. Esimesel ööl hakkasid koerad hirmsasti haukuma; lõvi aga jäi täiesti vaikseks, ja talumees hakkas juba lootma, et lõvi, koerte haukumisest eksitatud, teise kohta oli asunud. Aga lõvi ei olnud argpüks ja ei lasknud ennast sellest natukesest koerte haukumisest peletada.

Teisel ööl viis ta tubli härja ära. Hommikul nähti, et suur auk kõrge aia sees oli, mis seeläbi oli sündinud, et lõvi oli tapetud härja kehaga tema peale karanud. Talumees läks oma sulastega ja koertega silmapilk lõvi jälgi otsima. Varsti said nad aru, et lõvi tähendatud rägastikus peidus oli. Aga see ei kergendanud neile mitte lõvi ülesotsimist, sest rägastik oli kuristik, mis enam kui verst pikk ja kuni 400 küünart lai oli. Kuristikus kasvasid okaspuud ja põõsad; tema põhja katsid roomav võsa ja pikk rohi, mis täiesti võimatuks tegi sinna sisse tungida. Sellepärast võeti nõuks, et talumees kuristiku ühe ja sulased kuristiku teise otsa juure pidid seisma jääma, ja et koerad pidid lõvi kuristikust välja ajama.

Koerad aeti kuristikku ja nende elav haukumine tunnistas varsti, et nad olid kiskja looma üles leidnud; aga peagi oli ka märgata, et nad teda kindlusest mitte ei suutnud välja ajada. Oli selgesti kuulda, kuidas nad pea tagasi jooksid, kui vihane loom nende peale kargas, pea jälle temale kallale tungisid. Üldse oli aga haukumist ikka sealtsamast kohast kuulda. Viimaks kui haukimine ikka nõrgemaks jäi, võeti nõuks koerad tagasi kutsuda. Kõige kutsumise ja vilistamise peale ei tulnud poolest tosinast väljasaadetud koertest peremehe juure rohkem tagasi, kui kaks koera; neist oli üks hirmsasti haavatud, — teised koerad oli lõvi surmanud.

Nõnda oli siis esimene katse, kardetavast naabrist lahti saada, täiesti nurja läinud ja talumees pööras koju tagasi, oma heade koerte kaotust kahetsedes. Järgmisel ööl valvas ta oma karjaaia juures, aga lõvi ei tulnud seekord mitte. Õhtul läks talumees oma sulasega jälle kuristiku juure. Nad ronisid kuristiku suus puu otsa ja ootasid kogu öö lõvi väljatulemist. See aga läks teist teed kuristikust välja talumehe karjaaeda ja tõi enesele sealt kõige parema hobuse saagiks. Võib arvata, et talumees koju tulles ja kahju nähes pahane ja kurb oli; ta mõtles aga lõvi kättesaamiseks teise plaani välja. Et ta vilunud ja osav kütt oli, võttis ta nõuks üksinda ja koerteta kuristikku minna, et lõvi üles otsida. See ei olnud muidugi väikene asi, vaid nõudis kõike tema mehejulgust.

Sellesama päeva hommikul umbes kella 10 ajal läks ta teele. Kõige suurema ettevaatusega ligines ta kuristikule lõvi jälgede järele, mis see hobust vedades oli maha jätnud. Pea oli ta rägastikus; väga tasa ja ettevaatlikult pidi ta siin edasi nihkuma, et ta kuivi oksi ja lehti puudutades ka kõige väiksemat kahinat ei teeks. See läks tal täiesti korda: väikesed linnud ja ahvid on suurtes soojamaa metsades niisuguseks salaja ja kuulmata edasisaamiseks kõige suuremaks takistuseks. Sest linnud lendavad, kui nad kedagi kuulevad liginevat, ühe puu otsast teisele ja teevad kartlikult häält, kuna ahvid sel korral ka hakkavad häält tegema ja ennast elavalt liigutama. Aga nüüd jäi kõik vaikseks; linnud lendasid alles siis ära, kui mees just nende all kõndis, millest näha oli, et nad tema tulemist sugugi ei olnud kuulnud, vaid alles teda nähes ära lendasid.

Talumees oli hädalt umbes 50 sammu kuristikku läinud, kui ta juba arvas, et ta lõvi asukoha ligidal oli. Tapetud hobuse jätised olid puude vahel näha, seega ei võinud lõvi talumehe arvamise järele ka mitte enam kaugel olla. Ta kükitas seepärast lähema paksu põõsa taha maha ja ootas tasakesi. Varsti nägi ta, et umbes 20 sammu temast eemal suure lehtedega põõsa taga midagi liikus. Ta vaatas tähelepanemisega sinna poole ja nägi lehtede vahelt lõvi pead ja et see suure tähelepanemisega sinna poole vahtis, kus tema põõsa taga peidus oli. Oli selgesti näha, et röövloom tähele oli pannud, et keegi tema asukohale ligines, aga veel

kindlasti ei teadnud, kus ta nüüd nimelt peidus oli. Talumees teadis selgesti, et temale nüüd hädaohtlik silmapilk oli tulnud, ja jäi sellepärast nagu elutu kuju, ilma mingisuguse liikumiseta omale kohale paigale. Ta ei tahtnud nüüd veel mitte lõvi pähe laengut anda, mis tingimata kindel oleks pidanud olema, seda ta nüüd aga mitte ei võinud olla, sest et laskmisjoonelt palju oksi risti ja rästi läbi käisid.

Mõne aja pärast nähti lõvi oma vaatlemisega rahule jäänud olevat, sest ta heitis põõsa taha pikali maha. Nüüd seadis meie kütt oma kaherauaga püssi laskmiseks valmis ja hoidis selle sinnapoole, kus lõvi maas oli. Seda toimetades pidi ta ennast natukene pöörama; seda oli aga lõvi kuulnud, ta tõusis üles vaatas sinna poole, kusjuures ta pea selgesti nähtavale tuli. Kütt sihtis lõvi silmade vahele ja andis tuld. Lõvi kukkus selle laengu järele küll selili, aga tõusis kohe jälle üles ja möirgas hirmsasti. Nüüd oli ta oma külje küti poole pööranud; see andis kohe teise laengu, mille järele lõvi surmaga võideldes maha langes. Päikene ei olnud veel looja läinud, kui juba lõvinahk talumehe maja ukse kõrval rippus.

Walter Turm ja tema lõvi.

Vahva Prantsuse rüütel Walter Turm sõitis kord ristisõitude ajal Siiriamaa kõrbes. Äkki kuulis ta kaugelt pikka hädaldavat ohkamist. Ta arvas kohe, et Araabia röövlid mõne rändaja kallale on tunginud. Silmapilk juhtis ta hobuse sinna poole, kust oigamine kuulda oli. Kui aga hobune ühe pimeda kaljulõhe juure oli jõudnud, jäi ta hirmu avaldades värisedes seisma ja ajas tagumiste jalgade peale püsti. Suure lõvi säravad silmad paistsid kaljuurkast rüütlile vastu. Lõvi oli ilmatu suure maoga võitluses. Madu oli ennast juba mitu korda lõvi keha ümber kerinud. Silmapilk tõmbas rüütel oma terava mõõga tupest ja lõi tugeva hoobiga mao keha pooleks. Kui lõvi ennast vägevast vaenlasest nägi vabastatud olevat, tõusis ta jalgade peale, möirgas kõvasti, raputas oma suurt lakka, sirutas oma keha ja ligines siis oma päästjale. Õrnasti meelitades roomas ta noore julge rüütli juure ja hakkas tema kilpi ja käsi lakkuma. Sest ajast saadik ei lahkunud ta mitte enam oma päästjast, käis nagu koer igal pool tema järele, kuhu see ka iial läks.

Walter Turm oli mitu aastat pühal maal olnud, oli mõneski lahingus vaprasti ligi sõdinud ja oma nime kuulsaks teinud. Viimaks tundis ta igatsust kodumaale; ta võttis nõuks koju reisida ja oma truu lõvi ka sinna kaasa võtta. Aga ükski laev ei tahtnud metslooma enese peale võtta, ehk küll Walter Turm mitmekordset veohinda pakkus. Viimaks pidi ta siis ometigi lõvi maha jätma ja üksinda ära sõitma. Kui lõvi ennast nägi maha jäetud olevat, tõstis ta suurt hädakisa, jooksis kaldal hirmuga sinna ja tänna, jäi siis jälle kaldale seisma ja vaatas ärareisivale laevale järele. Viimaks kargas ta merre ja hakkas laevale järele ujuma. Seda nähti laeva pealt ja võeti nõuks teda laeva võtta. Aga enne, kui seda saadi toime panna, rauges ta jõud, veel vaatas ta kord oma truude, haledate silmadega oma peremehe otsa ja vajus siis vee alla.

Kõige hirmsam emale.

Loomi, keda loomaaedades vangis peetakse, ei tohi iialgi taltsutatud loomadeks pidada, vaid nendele peab kõige suurema ettevaatusega liginema, sest et neil enamasti ikka nälg on.

Juunikuu viimastel päevadel aastal 1869 sündis Orleani linnas aastalaada puhul ühes loomaaias hirmus lugu.

Oli just söötmise aeg ja vaht oli elajatele igaühele oma osa liha puuri pistnud; üksnes lõvi ei olnud oma tükki veel mitte kätte saanud. Näljast ja värske liha lõhnast vihale ärritatud jooksis metsloom hirmsa möirgamisega oma puuri raudkeppide taga sinna ja tänna. Sel silmapilgul tuli loomaaia peremehe abikaasa, 6-kuune laps käe peal, ettevaatamata viisil lõvi puurile ligemale, kui ta seda oleks tohtinud. Lõvi pistis oma käpa puuri raudkeppide vahelt välja ja haaras naise kleidist kinni. See käänas ennast ruttu teisele poole, et lõvi küüsist lahti saada. Sellega tuli aga laps puurile lähemale. Silmapilk laskis lõvi naise kleidi lahti ja haaras lapsest kinni. Vaene ema püüdis last lõvi küüsist päästa, aga oli juba hilja. Kui tema kisendamise peale vahid juure jooksid, oli laps juba lõhki kistud ja osalt ka juba söödud. Peremees laskis lõvi küll kohe püssiga maha, aga õnnetu ema oli selle hirmsa sündmuse taga-

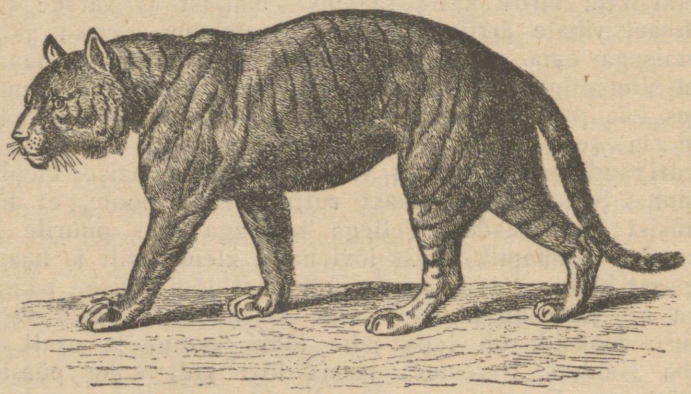
järjel hulluks läinud. Ta pidas ennast lõviks ja kisendas oma teise lapse järele, et teda ära süüa. Päev pärast hirmsat sündmust reisis vaene isa oma loomadega Orleanist ära.

Krahv Stadioni lõvi.

Krahv Stadionil, kes läinud aastasajal Frankfurdi linnas Maini jõe ääres elas, oli lõvi, kes nõnda vagaks loomaks oli saanud, et ta ööse krahvi voodi kõrval magas. Ühel hommikul ärkas krahv üles valu pärast, mis ta oma käes tundis. Lõvi oli tema voodist mahalrippuvat kätt oma kareda keelega nõnda kaua lakkunud, et käsi oli veriseks läinud. Krahv ei tõmmanud oma kätt mitte tagasi, vaid võttis teise käega pistoli laualt ja laskis laengu lõvile pähe. Kui nüüd majakondsed selle paugu peale tuppa jooksid, nägid nad krahvi surnud lõvi peal maas olevat ja kuulsid teda hädaliselt hüüdvat: „Ma olen oma kõige parema sõbra ära tapnud.“ Ta oli kartnud, et kui lõvi kord vere mao on suhu saanud, et ta teda sellepärast ka vististi oleks puruks kiskunud, kui ta oma käe oleks tagasi tõmmanud.

g) Tiiger.

Seda hirmsat röövlooma nimetavad Java saare luuletajad „teede ja loomade isandaks“, ja seda nime on ta ka ära teeninud. Hommiku-India maal on terved külad

Tiiger.

inimestest maha jäetud, sest et elanikud mitte ei suutnud rohkearvuliste tiigrite vastu ennast kaitsta. Nende jõud ja julgus on äraarvamata suur, nende janu vere järele on rahustamatu. Tuli on ainuke abinõu nende pealetungimiste eest ennast kaitsta. Reisijad Hommiku-Indiamaal võivad üksnes siis õues mureta puhata, kui nad ümberringi tuleleegist on sisse piiratud.

Tiiger on lahti!

Antwerpeni linna loomaaias olid juba kauemat aega kaks ilusat bengaali-tiigrit. Üht neist taheti Londoni linna saata juunikuu algusel aastal 1868; selletarvis oli ta tublisse puuri pandud, mis oli nimelt veo tarvis valmistatud. Ühel ööl kella kolme ja poole nelja vahel nägid raudteeametnikud mingit looma üle müüri kargavat, mis loomaaia ja raudtee vahel seisis. See oli tiiger. Kõige esiti tuli ta veovoorimehele vastu, kes koormaga teel oli. Tiiger kargas hobuse kallale ja hammustas tugevasti tema tagumistesse reitesse. Voorimees, kes hobuse seljas istus, sai tiigri küüntest oma reie sisse ka valusa haava ja põgenes selle järele vankrisse. Hobune hakkas muidugi kangesti jooksma, tiiger järele. Teel tuli neile aga keegi mees vastu. Tiiger jättis tagaajamise, kargas selle mehe kallale, kiskus ta rinna ja jalad oma hirmsate küüntega lõhki, hakkas hammastega ta kõrist kinni ja hammustas ta surnuks. Kui ta surnukeha tüki maad oli enesega ühes vedanud, jättis ta selle viimaks maha ja jooksis kuhugile õue.

Loomaaia juhataja, kellele tiigri ärajooksmisest teada anti, võttis oma teenijad tarviliste abinõudega ligi ja hakkas linna mööda tiigrit otsima. Peagi leidis ta selle turuplatsilt üles, kus tiiger kuskil poe akna all seisis ja aknast tahtis sisse karata inimeste peale, kes tema eest joostes poes varjupaika otsisid ja ukse enese taga olid kinni pannud. Aga ärevuses jättis ta siin oma kallaletungimise pooleli ja jooksis edasi, kui ta inimesi nägi tulevat. Loomaaia direktor oli temal aga järjest kannul ja ajas ta viimaks kuhugile õue, kust ta mitte enam edasi ei saanud. Siin piirasid teda mehed, kellel laetud püssid kaasas olid, igalt poolt ümber, nõnda et ta mitte välja ei saanud. Nähes ennast nõnda kitsikuses olevat, valmis-

tus tiiger ühele oma vastasele peale kargama. Aga seal kärgatas üks pauk teise järele, nõnda, et ta peagi surnult maha langes. Inimesed, kes tiigrit hakatuses kohe olid tähele pannud, jutustasid, et metsloom alguses raudteejaama juures ümber oli hulkunud. Öövaht oli teda suureks koeraks pidanud ja oli teda seepärast takistamata lasknud joosta. Mitu töölist, kes tema kohe kui tiigri olid ära tunnud, olid silmapilk veduri peale karanud, kuhu tiiger neile mitte pole järele läinud; nõnda sattus siis veovoorimees kõige esmalt hädaohtu.

Trompeedipuhuja ja tiiger.

Ühe hobuseväe polgu trompeedipuhuja Kaplinnas Aafrikamaal oli naaberlinna pulma kutsutud. Pidu oli lõbus ja piduvõõrad jäid kaua kokku. Ka meie trompeedipuhuja ei lasknud enesel midagi puududa, iseäranis ka viina poolest, ja hakkas alles hilja öösel koju poole minema. Teel istus ta puhkamiseks natukeseks ajaks puu alla maha. Et pidulõbu teda õige hästi oli väsitanud, uinus ta peagi magama, ilma et ta seda oleks tahtnud. Seal aga juhtus õnnetus: tiiger tuli tasahiljukesi rägastikust välja, haaras oma hammastega tema riietest kinni ja hakkas teda kõrvale rägastikku kandma, et seal oma saaki rahuliselt nahka panna. Trompeedipuhuja ärkas üles, kui teda nõndaviisi hakati edasi vedama. Silmapilk nägi ta hädaohtu, milles ta oli; meeleheitmisega ei tulnud talle mingit päästmisabinõu meele, ta võttis oma trompeedi, mis nööri otsas ta kaelas rippus, ja puhkus äkki nii valjusti sinna sisse, et tiiger kangesti ära ehmatas, mehe maha kukkuda laskis ja ise kiiresti ära jooksis. Nüüd tõusis mees üles, puhkus täiest jõust võidumarssi ja ruttas nüüd, täiesti erksaks tehtud, kiiresti koju poole, kartes, et ehk tiiger teda tuleb teist korda vaatama.

h) Jaaguar.

Jaaguar elab Ameerikamaa palavates kohtades; ta on ka tiigrite suguharust, aga ei ole mitte nõnda suur ja tugev, ei ole ka mitte nõnda verejanuline kui tiiger. Et ta liha heameelega sööb, siis ei murra ta iialgi rohkem loomi, kui ta ise võib ära süüa.

Jaaguarijaht.

Brasiilias on kasside suguharust jaaguar kõige esimeses reas. Tema tugevus ja tema julgus teevad teda siin kardetavaks murdjaks loomaks; kõige enam läheb ta aga noorte hobuste kallale. Enamasti elab ta paariviisi Brasiilia lõunapoolseis põlistes metsades. Mõnikord käib ta neis metsades kolonistide asundustele võõraks ja röövib siis iseäranis koeri ja sigu. Sigu peetakse seal sooja kliima pärast niisugustes lautades, mis nagu linnupuurid paksudest lattidest on tehtud. Jaaguar pistab oma käpa lattide vahelt sisse, võtab sea kinni ja tõmbab ta lattide vahelt välja. Ka koeri on jaaguarid riisunud ja neid metsa vedanud. Aga riisutud saagist söövad nad mõõdukalt ja tulevad söömata jäänud saagi juure tagasi. Niisuguste poolärasöödud saagi ümberkaudsusesse seatakse maa sisse ise lahtiminevad padrunid, mis tagasituleva jaaguari sagedasti tapavad.

Jaaguar.

Jaaguarijahiks tarvitatakse julgeid koeri, kes südilt jaaguari taga ajavad ja kangesti tema peale hauguvad. Enamjagu koeri aga kardavad jaaguari, nõnda et neil jaaguari haistes juba kaugelt karvad seljas püsti tõusevad ja nad urisedes oma peremehe juures vaenlase eest kaitset otsivad. Iseäranis julged koerad otsivad jaaguari jäljed üles ja ajavad teda taga; aga harva on niisuguseid koeri leida, kes otse jaaguari lähedale tulevad, enamasti jäävad nad vihaselt haukudes temast eemal seisma. Suure koerakarjaga võib jaaguari nagu metskitse taga ajada. Nooremad jaaguarid põgenevad sagedasti puu otsa. Niisugusele elajale läheneb siis kütt tasahiljukesi ja laseb ta kahe-kolmekümne sammu pealt maha. Kui aga kütt metslooma üksnes haavab, siis võib see temale õige hädaohtlikuks minna, kui mitte koerad küti peale kargavale

jaaguarile kallale ei tungi ja teda küti kallalt ära ei kisu, mis neile aga sagedasti metslooma poolt surma toob. Vanad jaaguarid ei põgene mitte puude otsa, vaid, kui neid taga aetakse, peidavad nad ennast puude, kaljude ja küngaste taha ära ja kargavad sealt möödatormavate koerte peale, surmavad neist mõne ja jooksevad siis jälle edasi, teises kohas niisama jälle koeri oodates, kui neist mõni veel julgeb ligineda. Jaaguari jahil kaotatakse seepärast sagedasti kõigeparemad loomad jaaguari küüsi, ilma et head lõppu kindlasti loota oleks.

Kuidas jaaguar kalu püüab.

Keegi kuulus kütt Ameerikamaal jutustab sellest järgmist: „Ühel kuuvalgel ööl olime meie väikese künka kõrval tule ääre juba puhkusele heitnud, kui minu kaasnikud — indiaanlased — Parana jõe poolt, mis meie ligidalt mööda voolas, iseäralist sulpsimist vees kuulsid. Meie võtsime oma laskeriistad ligi ja liginesime ettevaatlikult kohale, kust kohinat kuulda oli. Hakatuses arvasime meie, et keegi loom vee sees suples, aga see ei olnud mitte nõnda; vaid peagi nägime meie kuu valgustusel jõe käänaku peal jaaguari kalapüüdmisega tegeva olevat. Minu kaasnikud tahtsid silmapilk jaaguarile kallale tungida, aga ma andsin neile käega märku, et nad pidid võimalikult tasa olema. Põõsa taha ära peites nägime meie, kuidas metsloom kala kätte püüdis. Ta laseb omast suust valget vahtu vette kukkuda, see petab kalu ligemale ja kui nad juba nii ligidal on, et loom neid oma käpaga kätte ulatab, viskab ta nad nobedasti käpa löögiga kaldale. Nii oli ta juba mõne kala kaldale visanud. Meie vaatasime tema tegevust tüki aega pealt, kui ta aga veest tahtis kaldale välja tulla, asusime meie tema kallale ja surmasime ta varsti ära. Lõuna-Ameerika metsades on jaaguar kõige hirmsam kiskja loom. Loom, kelle meie sel korral tapsime, oli 4 jalga 7 tolli pikk, sabata, mille pikkus veel 2 jalga oli. Tema ei karda inimest ega looma, vaid, kui nälg teda ajab, kargab ta kõigile kallale, kes temale aga vastu tulevad. Tema jõud on nii suur, et ta hobust või härga suure tüki maad võib edasi kanda, ehk nendega jõest läbi ujuda."

i) Ilves.

Ilves on Euroopas kõige suurem kassitõug, aga läheb siin ikka harvemaks. Tema luurab oma saaki puuoksal istudes. Tema nägemine on terav ja tema osavus saagi kättesaamises imestlemisväärilline. Silmapilk kargab ta kõige suurema kergusega puu alt möödaminevale saagile peale ja hammustab ka selsamal silmapilgul selle kaelatuiksoone katki, nõnda et see loom peagi maha kukub ja lõpeb.

Ilves.

Liivimaa mõisnikul Oskar Lövis'el oli emailves koduloomaks. Sellest jutustab ta järgmist: „Paari kuu jooksul hakkas noor loom juba oma nime „Luutsi" kuulma. Kõikide nende paljude koerte nimedest, keda ma jahile ikka kaasa võtsin, tundis ta hüüdmise peale oma nime täiesti ära ja tuli sõnakuulelikult juure, kui teda kutsuti. Tema õpetamine ja taltsutamine oli ilma suure vaevata nii täiesti korda läinud, et ta, kord koduloomi taga ajades, valju karistava keelu järele silmapilk seisma jäi, häbiga nagu koer maha heitis ja armu ning andeksandmist palus ja ootas. Kui ta püssipauku kuulis, jooksis ta ruttu sinna juure, sest et ta arvas seal oma kõhule midagi osaks saavat. Iseäranis huvitav oli temal jaht jäneste ja tuvide peale, kelle liha ta kui asjatundja väga hea meelega sõi.

Luutsi võttis kõikidest jahikäikudest vabatahtlikult ja heameelega osa. Juhtusime kusagil jänese peale, siis hakkas ta seda silmapilk kõige suurema südidusega taga ajama; ja ehk ta küll tagaajamisel kõige suuremas ärrituses oli, siiski ei joosnud ta mitte pimedalt jänesele järele, vaid seadis oma tagaajamisviisi sedamööda sisse, kuidas ta jänese jõudu ära takseeris, kas see nimelt tema oma jõust üle käis, või tema jõu sarnane oli; kummagil korral oli tema edasipüüdmise jõud teist viisi. Nõnda tegi ta, ka teisi loomi taga ajades ja kinni püüdes.

Harilikult öeldakse, et kassil inimesele poolehoidmist mitte ei ole, et ta käskusid mitte ei täida ja seega sõnakuulelik ei ole. Aga minu ilvese juures oli asi teist viisi. Tema kuulis üksnes minu ja minu venna sõna ja avaldas meie vastu tähelepanemist. Kui meie mõnikord olime naabrusesse sõitnud ja ilves koju jäänud, ei suutnud keegi Luutsit taltsutada; siis oli iga kana, iga part ja iga hani hädaohus. Kui pimedaks läks, ronis ta niisugustel kordadel elumaja katusele, kus ta korstna najale toetades puhkas. Kui ta nüüd hilja õhtul meie vankrit kuulis trepi ette sõitvat, kargas ta silmapilk katuselt trepi katusele. Kui ma teda siis hüüdsin, ronis ta trepi tulpasid mööda alla, kargas minu rinnale, pani oma tugevad käpad minu kaela ümber, ja hõõrus kassi viisil nurrudes oma pead minu õlgade vastu. Siis tuli ta meiega tuppa, kuhu ta siis ka ööseks jäi. Sagedasti magas ta minuga ühes voodis, kus ta siis ka mõnikord minu rinnal lamas ja magades minu hingetõmbamist takistas.

Kord pidime meie vennaga terveks nädalaks kodust ära jääma. Sel vaheajal hakkas ilves inimesekartust avaldama. Valjusti kisendades otsis ta meid suures rahutuses; ja kui ta meid mitte ei leidnud, asus ta teisel päeval lähedale kasemetsa elama, ilma et ta oleks tulnud süüa otsima. Üksnes öösel tuli ta jälle oma harilikule kohale korstna kõrvale tagasi. Tema rõõm meie tagasituleku järele oli kirjeldamata. Välgukiirusel lendas ta katuselt maha minu kaela ümber, mind ja siis minu venda tugevasti kaisutades. Ei läinud ta nüüd enam kaasikusse, vaid elas oma harilikku elu edasi, õhtutel minu ema seljataga sohva peal nurrudes, kui ema meile ette luges.

Tema au- ja häbitundmus olid ka kaunisti arenenud, mida järgmine sündmus ilmutab. Meie maja lähedal oli suur tiik; see oli jääga kaetud, üksnes keskele oli hanedele suurem auk jää sisse raiutud, kus haned ikka sees olid. Minu ilves vahtis nende peale ahnitsevate silmadega. Ta püüab neile läheneda, vajutab ennast neile liginedes võimalikult madalasse jää peale maha. Haned lähevad rahutuks ja sirutavad kaelad välja, liginevat hädaohtu aimates. Kui ilves arvas enese juba küllalt ligidal olevat, tegi ta oma kassihüppe hanede sekka, et mõnda neist kätte saada. Aga mitte midagi ei jäänud tema käppade vahele, sest haned olid hädaohtu

nähes korraga veest välja karanud, ehk vee allā läinud nõnda et ilves suure hooga vette kukkus. Nüüd arvasin ma, et jää peal olevatest hanedest nii mõnigi ilvese saagiks langeb, aga, mis sündis? Veest tilkudes jooksis ilves norus peaga, häbi igas liigutuses avaldades, täiesti tema võimu all olevast hanekarjast läbi, ei vaadanud paremale ega pahemale poole ja peitis enese mõneks tunniks täiesti inimeste ja loomade silmist ära. Tema häbitundmus oli nälja, jahihimu ja verejanu üle võitu saanud.

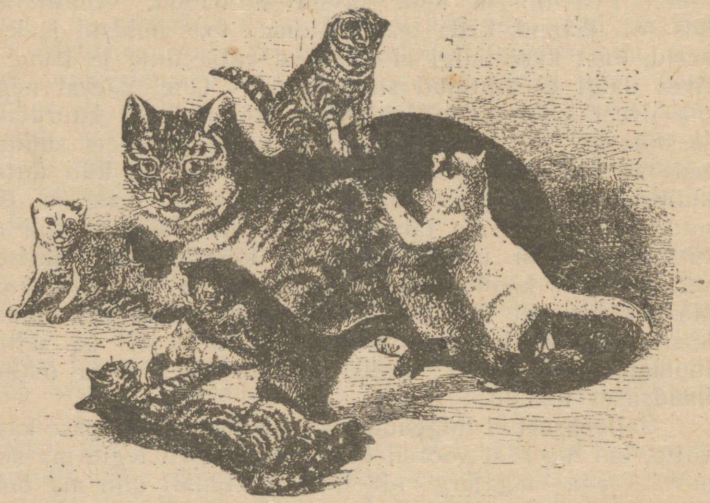
Aga majakassa vihkas ilves ja oli nende vihane vaenlane. Pea oli ta kõik kassid surmanud. Ainult üks kass oli jäänud, keda teenijad oma toas hoidsid ja kaitsesid, kust kass iialgi ei tohtinud välja tulla ja kuhu ka ilves iialgi ei tohtinud sisse minna. Ühel päeval nägin ma ilvest selle maja ligidal kivihunniku peal küürutavat ja ootavat. Miski kutsumine ja meelitamine ei suutnud teda ta koha pealt ära tuua, ehk ta muidu küll kutset kuulis. Ma kartsin juba, et ta ehk on haigeks jäänud, ja jäin kõrvale tähele panema, mis sünnib. Kui ma tüki aega olin nõnda oodanud, kargas ilves äkitselt välgukiirusel kivihunniku otsast maha ja silmapilk kuulsin ma hirmsat kisa. Juure jookstes nägin ma viimast kassi veriselt ilvese küünte vahel; ilves oli ka sellele loomale otsa teinud; vististi oli ta kassi maja ümberkaudsuses näinud.

Sellepärast ei julgenud ma ka ilvest naabrusesse kaasa võtta, kui ma seal võõrsil käisin. Ükskord tegin ma seda ometi, aga tagajärg oli halb: Hädalt olin ma tunni aja seal olnud, siis tuli teener juba ütlema, et üks kass aia ääres lõhkikistult maas olevat. Kõik kassid naabruses kartsid teda palju rohkem, kui kõige suuremat ja vihasemat jahikoera, kelle vastu võitlus ikkagi võimalik oli, kuna ilvesega võitlemine asjata oli, sest et ta nad silmapilk lõhki kiskus".

k) Kodukass.

Kodukassi on kogu maailmas leida, kus aga inimesi elab; üksnes kaugel põhjas, kus väga külm on, ei ole teda mitte. Ta kael on jäme, pea ümmargune, kõrvad õhukesed, peaaegu kolmenurgelised. Kassi karv on mitmet moodi, ta hääl on näugumine, kui ta aga vihane on, siis karjumine ehk turtsumine. Ta armastab iseäranis

hiiri ja väikseid linde süüa. Tema kuulmine ja nägemine on teravad. Ta ronib osavasti kõrgesse ja maha ja tuleb maha hüpates ikka jalge peale seisma. Ta armastab enam elukohta kui inimest. Kui teda silitatakse, siis on tal hea meel, siis nurrub ta ja hõõrub oma kõverat selga inimeste külge. Kass on puhas loom, ta peseb ja puhastab ennast käpaga. Ta armastab oma poegi ja õpetab neid vara saaki püüdma. Koduloomadest on tema vaenlane koer.

Kodukass.

Kassil võib seda aega ära määrata, millal ta meie juures koduloomaks sai. Vanad egüptlased austasid kassi: kes kassi ära tappis, see langes surmanuhtluse alla. Greeklastel ja roomlastel ei olnud vanal ajal kass veel mitte koduloom; nad tundsid teda küll, aga ei julgenud teda mitte oma majadesse võtta. Alles umbes 800 aasta eest hakati Euroopas kassa pidama. Hakatuses oli see ka veel väga haruldane asi ja see vältas mõni aastasada, enne kui kass selle seisukoha omandas, mis tal nüüd majades on. Ka ameeriklastel ei olnud kassa, nad said neid alles hispaanlaste käest umbes neljasaja aasta eest.

Kass rändab poegadega koju.

Keegi perekond, kes Glasgovi linnast Edinburgi linna kolis, võttis ka oma kassi sinna ligi. See oli ilus ja tark loom ja teda austati tema heade omaduste pärast. Varsti peale kohalesaamist olid tal pojad. Kaks neist jäeti elusse; nende eest hoolitses ta, kunni nad nägema hakkasid. Siis oli vana kass kadunud ja ka üks poeg. Otsiti neid kaua aega siit ja sealt, aga asjata. Viimaks arvati, et nad kuidagi viisi on hukka saanud. Kahe nädala pärast anti viimaks majaperenaisele kirjalikult teada, et kass pojaga vanasse korterisse tagasi oli tulnud, nii nälginud ja lõpnud, et ta hädalt võis käia. Aga hea hoolitsemise tagajärjel oli ta peagi jälle toibunud ja oli siis ka ühel päeval jällegi kadunud, aga üksinda, ilma pojata. Mõne päeva pärast oli ta jälle Edinburki oma pererahva juure tagasi jõudnud. Et ta oma tagasitulekul igapidi suurt rõõmu avaldas, siis loodeti, et ta nüüd paigale jääb; aga kassil oli teine mõte. Kui ta reisist ennast tarvilikult välja oli puhanud, oli ta ühes teise pojaga kadunud, kes nüüd juba vahete vahel ema kõrval võis kaasa joosta ja seega emale mitte enam nii palju vaeva ei teinud, kui esimene poeg, keda ema pidi kandma. Sest oli siis näha, et kass oma kodukohta rohkem armastas, kui inimesi, kellega ta oli juba nii ära harjunud. Glasgovi ja Edinburgi linn olid üksteisest umbes 10 penikoormat kaugel.

Kass hea ema.

Herral Moreau St. Mery'l oli kass, kellel küll sagedasti pojad olid, keda ta ei tohtinud aga iialgi üles kasvatada. Ometigi halastati tema peale nii palju, et ta pojad temalt mitte kõik korraga ära ei võetud, vaid üks päevas. See oli nõnda mitu aastat järgimööda sündinud, nõnda et ta seda oli hästi tähele pannud. Kui tal nüüd kord jälle pojad olid ja iga päev viie päeva jooksul jälle üks ära võeti, kunni viimaks üksainukene üle jäi, võttis kassiema selle viimase ja kandis ta peremehe jalge ette. Herra Moreau oli niisuguse emaliku armastuse läbi liigutatud ja käskis seda viimast kassipoega elusse jätta. Kass aga, kes sellest käsust muidugi mitte aru ei saanud ja ikka veel kartis, et ka see viimane

poeg temalt ära riisutakse, tõi selle järgmistel päevadel ikka veel peremehe juure, tema käest abi ja kaitset oodates, kunni peremees väikese kassikese oli oma sülle võtnud ja teda silitanud.

Karistaja kass.

Loodusuurija Lenz kirjutab: „Minu isal oli kass, kes tark oli ja õpetust kergesti vastu võttis. Ta oli nii kaugele harjutatud, et ta toalindude puurid, mis aknalaual seisid, täiesti rahule jättis. Kord olid temal jälle pojad, kelledest üks elama jäeti. Sellel oli aga suur himu lindude järele ja ta vaatas sellepärast sagedasti ahnete silmadega nende peale. Ühel päeval ei suutnud ta oma himu mitte enam taltsutada. Ta kargas akna all oleva tooli peale ja sealt aknalauale ja sirutas praegu oma käpa välja, et puurist lindu kinni võtta, kui keegi toas olev isik ta kinni võttis, temale mõne valusa hoobi andis ja siis põrandale maha pani. Kassiema oli poja püüdmist ja ka karistust tähele pannud, oli pojakese kisendamise peale juure joosnud ja löögikohti halemeelselt lakkunud. Nõnda sündis see veel kaks korda; kuid noor kass ei suutnud oma himu veel mitte taltsutada. Kassiema aga ei lasknud teda mitte minutitki silmist, kargas iga kord, kui poeg akna juure tahtis minna, tooli peale ja andis temale mõne hoobi. See aga mõtles oma sihi kättesaamiseks teise tee välja. Ta ronis puldi peale, mis akna kõrval seisis ja ligines sealt otsekohe lindudele. Kui vana kass seda julget ettevõtmist nägi, oli ta ka silmapilk üleval puldi peal ja andis pojakesele mõne õige tuntava hoobi, nõnda et sellest ajast saadik kõik röövimishimu oli kadunud".

Kassi südidus ja julgus.

Kord mängis ühes Shotimaa külas kass pojakestega kevadel talli ukse ees. Suur kull kukkus välgukiirusel õhust kasside hulka ja tõmbas ühe kassipojakese oma küünte vahele. Kassiema kargas silmapilk kulli kallale ja hakkas sellega võitlema. Kull laskis kassipoja lahti, et vabamini kassiga võidelda. Võideldi mõlemalt poolt kangesti. Oma suuri tiibu ja teravat nokka tarvitades oli kull hakatuses üle; ta lõi oma tugeva nokaga kassile palju

veriseid haavu ja nokkis tal viimaks ühe silma peast välja. Kass aga ei kaotanud sellepärast oma julgust, hoidis vaenlase oma küünte vahel ja hammustas ta parema tiiva läbi. Nüüd oli tal rohkem võimust kulli üle, aga kull oli ikka veel kange vastane, seepärast vältas võitlus edasi. Kassi jõud hakkas juba raugema, aga äkilise pöörde läbi sai ta kulli viimaks enese alla ja hammustas temal ka silmapilk pea otsast. Siis jooksis ta, oma haavade ja silma peale vaatamata kohe armetumalt ärakistud pojakese juure, lakkus ta veriseid haavu, kaisutas teda ja ketras, nagu ei oleks midagi sündinud.

Armastus laste vastu.

Mitte üksnes oma enese poegade vastu ei avalda emakass armastust ja hellust, vaid ta teeb seda ka teiste noorte loomade vastu, kes temale hoolitseda tuuakse, ehk kelle ta ise kord leiab; ja seda enam just siis, kui ta oma pojad on kaotanud. Tung väikesi imetada ja nendega mängida mõjub siis veel kangemini.

Poisikene oli kord kolm orava-pojakest kassile alla pannud, kes praegu oli oma pojad kaotanud; kassiema hoolitses nende eest nõndasama, nagu oleksid nad tema oma pojad.

Kellelegi loodusuurijale tõid ta sõbrad kord alles koguni noore jänese; teda söödeti lusikast piimaga. Selsamal ajal sai kass pojad; nad võeti temalt ja surmati. Pea selle peale kadus noor jänes; arvati, et ta mõne oma vaenlase küüsi oli sattunud. Umbes paari nädala järele istus tähendatud herra hämariku ajal oma aias. Seal nägi ta kassi püsti sabaga enese poole tulevat ja kuulis, kuidas ta nagu kedagi kutsus, kes tema järele hüpates tuli. Ja kes see oli? Oli jänesepojakene, keda kass senni oli kasvatanud ja veel praegugi imetas.

Sõprus kassi ja koera vahel.

Loodusuurija Venzel kirjutab: „Mul olid kass ja koer, kes üksteisega olid nõnda ära harjunud, et üksteiseta ei võinud elada. Kui kord koer mõne parema tüki sai, olin ma kindel, et ka ta sõber sest osa sai. Nad sõid üheskoos ühest kausist, neil oli seesama magamiskoht ja ikka olid ja käisid nad üheskoos. Ma tahtsin kord

katsuda, kas see sõprus ka kindel on, ja võtsin seks ühel päeval kassi üksinda enese juure tuppa, kuna ma koera teise tuppa jätsin. Ma andsin kassile seda süüa, mis ta kõige suurema heameelega sööb, ja tahtsin sellega näha, kas söök temale ilma sõbrata niisama hästi maitseb. Kass sõi suure isuga ja oli koera täiesti unustanud. Lõunaks oli meil põldpüü-praad, millest osa üle jäi, mida abikaasa tahtis õhtuks paigale panna. Ta pani prae kahe taldriku vahele seinakappi, lükkas ukse kinni ilma lukku panemata. Kui ma õhtul oma käigult koju tulin, jutustas minu abikaasa mulle järgmist: Kass oli ruttu toast välja läinud ja oma sõbra kohe üles otsinud. Seal oli ta haruldaselt kõvasti ja kauemat aega näugunud, mille peale koer vahel haukumisega vastanud. Siis olid mõlemad selle toa ukse taha tulnud, kus kass minu käest oli maitsvat rooga saanud, ja ootasid seal ukse lahtitegemist. Varsti tegi ka laps ukse lahti ja nad läksid sisse. Minu abikaasa, kes kõrval toas tööd tegi, oli tasa üles tõusnud ja praokile jäänud uksele lähenenud, et näha, mis seal sünnib. Kass viis koera sinna kapi juure, kus praad sees oli, lükkas ukse lahti, lükkas pealmise taldriku prae pealt ära, võttis prae küünte vahele ja tõi oma sõbra koera juure, kes selle ka suure heameelega nahka pani. Nüüd katsusid nad ennast nurkades ära peita ja ootasid ukse lahtitegemist. Mina ise lasksin nad sisse minnes välja; ma nägin küll, kuidas nad kartlikult ja häbelikult välja ruttasid. Sellest kartlikust olekust sain ma alles siis aru, kui mu abikaasa mulle oli sündmusest rääkinud. Kass ei olnud oma sõpra mitte unustanud, vaid oli temale ka hea kõhutäie muretsenud."

Kass toob mõrtsukatöö avalikuks.

Mõne aasta eest leiti ühes Prantsusmaa linnas keegi naisterahvas oma korteris tapetult. Politseikommissar ja arst saadeti kohale asjaolu uurima. Naisterahva keha lamas põrandal, väikene koer istus ta jalgade juures, ulus ja lakkus vahel surnu jalgu. Kui kohtuametnikud sisse astusid, jooksis ta neile vastu, aga pööras siis jälle kohe ümber, läks oma koha peale surnu juure ja avaldas silmnähtavalt oma kurbust. Toasseisva kapi peal istus kass, ilma ühtki liiget liigutamata. Ta vaatas üksisilmi vihaselt surnukeha peale. Pea oli tuba võõraid inimesi

täis, aga see ei hirmutanud kassi, ta jäi liikumata oma kohale seisma. Viimaks arvati mõrtsukad leitud olevat. Neile saadeti järele ja toodi politseinikkude abil surnud naisterahva korterisse. Eestoas hakkas politseiametnik neid üle kuulama, aga nad salgasid kõik ära. Hädalt oli kass nende häält kuulnud, kui ta püsti kargas; ta karvad seisid selja peal püsti ja silmad välkusid viha pärast. Kinnivõetud mehed toodi tahatuppa, kus surnukeha oli. Hädalt oli kass neid näinud, kui ta kui hullumeelne kapi otsast nende ette jooksis ja kõige suuremat viha avaldades põlevate silmadega nende otsa vaatas. Aga et nii palju võõraid inimesi toas oli, ei julgenud ta nende kallale minna, vaid puges viimaks kurvalt nurka. Igaüks juuresolija imestas väga niisuguse avalduse üle kassi poolt. Ka mõrtsukad olid niisuguse kassi oleku üle vapustatud, nad kaotasid oma julguse, avaldasid kartust ja hirmu ja tunnistasid kohe oma mõrtsukatöö üles.

Kassi haruldane poolehoid.

Peremehe vanem pojakene kandis oma ilusa kassi Peetri eest kangesti hoolt. Kass oli temale selle eest väga tänulik ja ta poolehoid oma heategija vastu kasvas päev-päevalt. Ta oli lapse alaline mängukaaslane, laskis ennast tundide kaupa väikeses vankris ümber veda-da, ilma et ta oleks katsunud ära joosta ja kannatas ilma küünistamata ära, kui talle mõnikord ka tahtmata liiga tehti. Üksnes oma kohusetäitmiseks, s. o. hiirtepüüdmiseks, lahkus ta iga päev mõneks ajaks oma väikesest seltsilisest. Aga ka selle juures ei unustanud ta oma sõpra, sest hädalt oli ta hiire kinni püüdnud, kui ta selle ka elavalt oma sõbra juure tõi. Kui see nüüd temaga mängima hakkas ja püüki tema käest tahtis ära võtta, laskis kass hiire lahti ja ootas, et laps hiire nüüd jälle kinni püüab. Kui nüüd laps seda mitte ei teinud, püüdis Peeter välgukiirusel hiire jälle kinni ja pani ta uuesti lapse jalgade ette. Nõnda vältas niisugune naljategemine seni, kui lapsel seks lusti oli.

Mõlemad mängukaaslased elasid nõnda mõne aasta õige sõbralikult üheskoos, kunni nad viimaks äkki vägivaldselt lahutati. Poisikene jäi rõugetesse haigeks. Aga ka siis ei lahkunud truu Peeter oma sõbra haigevoodilt, kunni ta viimaks kinni pandi, sest et lapse

haigus ikka hädaohtlikumaks läks. Laps suri. Kogemata sai selle järele Peeter oma vangist välja ja ruttas silmapilk sinna tuppa, kus ta lootis oma sõbra leidvat, aga ei leidnud teda seal. Nüüd jooksis ta otsides rahutumalt ja kõvasti kaebades ühest toast teise, kunni ta viimaks selle toa ukse taha tuli, kus surnukeha oli. Siia heitis ta kurvalt maha, kunni ta viimaks jälle kinni pandi.

Hädalt oli laps maetud ja Peeter jälle lahti lastud, siis oli ta ka silmapilk kadunud. Kahe nädala pärast tuli ta täiesti nälginult tagasi; temale pakuti süüa, aga ta ei võtnud midagi ja jooksis hädaliselt kisendades jälle ära. Aga viimaks ajas nälg teda ometigi lõuna ajal koju tulema, kus ta siis sõi, aga pärast jälle kohe ära kadus. Keegi ei teadnud kus ta oli; viimaks leiti ta aga sõbra haua ligidalt, kus ta omale oli elukoha sisse seadnud.

Nii unustamatu oli tänulikule loomale ta sõber ja heategija, et ta mitu, mitu aastat selle haua kõrval elas, ka talvepäevadel, kui need mitte väga külmad ei olnud.

Muusikaarmastaja kass.

Dr. Giesel oli kass, kes oma heameelt muusika üle naljakal viisil avaldas. Ta jutustab: „Ühel õhtul tegin ma oma sõbraga perekonnaringis muusikat — mina mängisin klaverit ja tema cellot. Hädalt olime meie peale hakanud, kui äkki kange naer meid eksitas. Mis seal siis oli? Kass oli, kui meie mängima hakkasime, kohe tagumiste jalgade peale tõusnud ja säravate silmadega rõõmsas ärevuses tuba mööda tantsima hakanud. Kui meie nüüd naeru pärast muusika seisma jätsime, lähenes ta cellole ja lõi käpaga sinna poole, nagu tahaks ta tähendada, et cello pidi muusikat edasi tegema. Kui ta aga nägi, et see asjata oli, sest et meie ei võinud naeru pärast tema soovi täita, kukkus ta jälle nelja jala peale, istus maha ja ootas tähelepanemisega, kas meie temale uuesti seda lõbu teeme; muidugi tegime meie seda ja kass tantsis kogu aeg. Kui meie pisut vahet pidasime, lähenes ta ikka jälle cellole ja andis käpaga märku, et meie edasi mängiks. Kui meil viimaks mängust ja tantsust küllalt sai ja cello kõrvale panime, läks ta selle juure ja katsus seda oma käpaga mitmelt poolt; iseäranis tähelepanemisega vaatas ta hääleauku. Viimaks,

kui ta nägi, et mänguriist rahuliselt oma koha peale jäi, läks ta ahjunurka ja heitis seal põrandale puhkama.

Kassi halvad küljed.

Ühel päeval oli teenija kassi, keda perenaine väga oli ära hellitanud, löönud. Kass pidas seda teenija poolt suureks haavamiseks, nõnda, et ta tema käest enam toitu vastu ei võtnud. Kurva näoga jäi kass kausi ees seisma, millest teenija temale liha ja piima pakkus. Kui aga teised temale süüa pakkusid, sõi ta suure isuga ära. Alles kuue nädala järele oli ta oma viha teenija vastu unustanud.

Sellesama kassi au oli kord ka teine teenija haavanud. Kui paar päeva pärast seda teenija tüdruk eeskoda küüris, kargas kass äkki temale kallale, kiskus ta käed oma küüntega veriseks ja hammustas tema käevart.

Kusagil Sakseni külas Finsterwaldi linna lähedal oli keegi naine kassi juba noorest saadik üles kasvatanud ja tema eest sõbralikult hoolt kannud. Aga sellegipärast ei olnud kass mitte tema sõbraks saanud, vaid maksis kõike head suure kurjaga tagasi. Ühel hommikul ei näinud naabrid seda naisterahvast mitte välja minevat, nagu see seda ikka harilikult tegi. Sellepärast tulid nad mõtte peale, et talle midagi on juhtunud. Ja nõnda see ka oli. Kui nad tema tuppa tulid, leidsid nad tema voodis surnult ja tema kaela peal selgesti nähtavad kassi küünte jäljed. Kass aga, kes kapi peale oli põgenenud, kargas, niipea kui uks lahti tehti, välja, ja ei näinud teda keegi pärast seda enam.

E. Närijad loomad.

Närijatel loomadel on pikad, peitlitaolised teravad hambad, mis ruttu pikaks kasvavad, mida nad aga alalise närimise läbi toidu kui ka muude asjade kallal parajas pikkuses hoiavad. Neil on vastupanematu tung närimiseks, mida nad siis ka igal pool püüavad täita. Varvaste otsas on neil küüned. Nad elavad igal maal, kus nad aga oma toitu leiavad.

a) Orav.

Orav on väikene, usin, elav ja erk loom, pika karvase sabaga. Ta on usin ronija, võib osavasti oksalt ok-

sale, puult puule hüpata. Ta kõrvad seisavad ikka kikkis ja on karvatukkadega kaetud. Ta on kõrvi karva, ehitab omale kunstliku pesa, kuhu ta talvel külma ilmaga sagedasti päevade kaupa jääb. Ta söök on puuvili ning ta kannab sellest enesele palju tagavara — pähklaid, käbisid jne. — kokku. Süües istub ta ja võtab söögi oma esimeste käppade vahele. Orav on sellepoolest kahjulik loom, et ta linnumune ja väikesi linde sööb ja oma närimisega noori puid rikub.

Orav.

Orava vaimlised võimed on suuremad, kui enamatel teistel närijatel loomadel. Kõik meeled on teravad, iseäranis nägemine, kuulmine ja haistmine; ka maitsmine on hästi arenenud, mida taltsutatud oravate juures võib tähele panna. Temal on hea meelespidamisvõime ja ta mõistab kavalal viisil oma vaenlaste eest põgeneda. Välgukiirusel ronib ta kõige kõrgema puu otsa, mis ligidal, ja ikka nõnda, et ta oma vaenlasest teisele poole puud jääb. Ta katsub ennast ikka peidus hoida, üksnes ta pea on mõnikord siin ja seal silmapilguks näha. Võimalikult tähelepanemata püüab ta oma päästmist korda saata sealjuures palju arusaamist avaldades.

Kui hädaohtu karta on, kannab orav oma pojad teise pessa, mis sagedasti õige kaugel esimesest on. Kui imemisaeg mööda on, kannavad vanad oravad noortele veel mõni päev pessa toitu, jätavad nad siis aga peagi saatuse hooleks.

Peale inimese on oraval veel üks hirmus vaenlane, see on nugis. Rebasel on harva võimalik oravat kätte saada, kui see just maad mööda jookseb. Kullide küüsist pääseb orav seeläbi kergesti, et ta, kui need teda taga ajavad, kruvitaolisel joonel puud mööda üles ronib, kuna lind õhus muidugi suuremaid ringe peab tegema; viimaks leiab ta enesele lehtede varjus ometigi peidukoha, kus ta kaitstud on. Koguni teine on asi, kui ta

peab nugise eest põgenema. See hirmus vaenlane ronib just niisama osavasti kui orav ja võib temale sellepärast igale poole järele saada, olgu see nüüd puu latvades ehk maas. Ta tuleb temale ka puu õõnsustesse ja tema paksuseinalisse pessa järele. Üksainuke pääsmisabinõu on temal selle hirmsa vaenlase eest, see on, et ta kõige kõrgemast puuladvast ilma kahjuta maha karata võib, siis maad mööda edasi jookseb, kunni ta jälle puu leiab ja nõnda ikka edasi põgeneb. Seda ei suuda nugis temale järele teha.

b) Rott.

Majarott on mustjas-halli karva, pika ja palja sabaga; ta elab majades, tühjadel pööningutel ja viljaaitades. Kass murrab tema küll ära, aga ei söö teda mitte. Meie majarott on rändaja roti pealetungimisel

Rott.

kadumas, kes umbes 1½ saja aasta eest Aasiamaalt Euroopasse sisse rändas. Teda on nüüd ka meil igalpool leida. Ta on punakas-halli karva, võib mõnikord jala pikkuseks saada, sööb hiiri, kodujäneseid ja ka noori parta. Tema nahast tehakse uhkus-kindaid.

Hirmus surm.

Ehk küll rotid suured loomad ei ole, võivad nad ometigi ka inimesele hirmsaks hädaohuks saada, kui neid suurel arvul olemas on. Keegi kolmeteistkümne-

aastane poiss oli Liegnitzi linna lähedal mõisa viljaaidast kaeru varastanud, oli aga kinni võetud ja mõisavalitseja käsu peale, kes väga vali ja kõva südamega mees oli, ööseks keldrisse kinni pandud.

Õhtul kella kümne ajal kuuldi poissi keldris kõigest jõust appi hüüdvat. Sulased, kes õues olid, kuulsid selgesti, kuidas ta hädas valjusti kisendas: „Jumala pärast, laske mind välja, muidu sööb ta mu ära." Nad läksid valitseja juure ja jutustasid temale, mis nad olid kuulnud, aga see ütles: „Las' ta aga kisendab, ta tahaks heameelega välja tulla; ega ta kaeru pärast enam ei varasta." Kui aga poiss ikka kangemini ja hädalisemalt kisendas ja palus, läks sulane, kes õues pidi valvama, veel kaks korda mõisavalitseja juure ja palus, et see laseks järele vaadata, mis poisil viga on; aga valitseja jäi oma üteluse juure ja ei lasknud poissi välja. Kesköö1 oli veel üksnes tasast kiunumist ja oigamist kuulda, siis jäi kõik vait.

Teisel hommikul läks valitseja keldrisse, et poissi vangist lahti lasta. Aga mis nägi ta seal? Poiss lamas surnult maas, üks jalg oli täiesti ära söödud, kõht lahti kistud ja nägu hirmsal viisil ära vigastatud. Kuid keegi ei võtnud vaevaks asja lähemalt läbi uurida. Keldrit, kuhu poiss ettevaatamatul viisil oli kinni pandud, ei oldud umbes kakskümmendviis aastat enam tarvitatud ja tema ots ulatas suure tühja majasse. Et inimesed kartsid kaugemale maa alla tungida, sellepärast jäi ka asi hakatuses selgitamata. Mõisaherrale teadustati sellest juhtumisest; tema käskis kassi keldrisse kinni panna. Pea hakkas kass hirmsasti kisendama; kui ta viimaks vaikis, läks paar sulast kaitseriistadega keldrisse. Nad leidsid kassi surnult ja kõik tema liha ära söödud. Nüüd aeti suur koer keldrisse; temaga sündis niisama. Siis visati kihvtitatud lihatükk sisse, see oli kadunud nagu tina tuhka. Sulased seletasid seda mitmel viisil. Ühed ütlesid, et siin midagi saladuslikku, üleloomulikku põhjust on. Teised ütlesid, et seal all hirmus mädu elab. Mõisaherra aga tahtis kindlat selgust saada, ja tema jahimees võttis asja selgitamise enese peale. Tuli ilmsiks, et aastate jooksul rottide arv keldris nii hirmus suureks oli läinud, sedamööda aga ka nende nälg, mis neid niisugusele surmamisele sundis.

Armastus laste poolt.

Üks loodusuurija ja hoolas tähelepanija jutustab järgmist: „Ma ei olnud mitte täiesti terve ja jäin sellepärast ühel hommikul kauemini kui harilikult voodi. Äkki kuulsin ma nurgas minu voodi kõrval krabistamist; ma vaatasin sinna poole ja nägin kaht noort rotti üksteise järele august välja tulevat. Hakatuses sammusid nad õige tasa ja ettevaatlikult edasi ja vaatasid oma läikivate silmadega igale poole ümber. Kui nad arvasid ennast julged olevat, hakkasid nad tuba mööda ümber jooksma ja midagi söödavat otsima. Põrandal oli ka tõesti mõni leivaraasukene maas ja ma ootasin nüüd, et nad need kohe ära söövad. Aga seda nad ei teinud, vaid jooksid suure rutuga oma auku tagasi. Ma mõtlesin hakatuses, et nad mind olid näinud ja sellepärast olid põgenenud; aga ka selles olin ma eksinud. Mõne silmapilgu järele tulid nad jälle tagasi, aga mitte enam üksinda, vaid nendega oli ühes vana suur rott, keda nad tõukamisega ja lükkamisega august läbi tõid ja sinna kohta vedasid, kus leivaraasukesed maas olid. Ma ei saanud sest hakatuses aru, mis see peab tähendama, aga viimaks panin ma tähele, et vana rott pime oli, sest ma nägin, kuidas ta ninaga leivaraasukesi otsis, kunni ta viimaks ühe üles leidis. Ja et liigutamine temale ka näis raskeks minevat, tõid noored rotid leivaraasukesed just vana roti nina alla, aga ise ei maitsnud neist midagi. Ma oleksin oma pruukostist, mis mu voodi ees laual oli, küll heameelega vanale veel mõne raasukese juure lisanud, kartsin aga, et ma neid seeläbi oleksin ära hirmutanud. Aga ma olin liigutatud noorte loomade hoolekandmisest oma vana ema eest."

Hädaohtlik himurahustamine.

Rottidel on suur himu vosvori süüa. See on vististi sagedasti põhjuseks olnud tulekahjudele, mille hakatust mitte pole võimalik olnud ära seletada. Rotid ehitavad oma pesad materjaalist, mis kergesti tuld võtab ja toovad võimalikult palju õlekõrsi kokku, et pesa pehme oleks. Tuletikka on nii rohkel mõõdul igal pool olemas ja nad on nii laialt tarvitusel, et kergesti nii mõnigi neist kuhugile maha jääb, mida siis rotid oma pessa kannavad. Seal hakkavad nad tiku vosvorotsa nä-

rima, ja sest võib kergesti tulla, et vosvor põlema puhkeb, pesa põlema hakkab ja suur tulekahi sünnib. Iseäranis võib lautade põlemisele rottide vosvorihimu põhjuseks olla.

Õpetatud rotid.

Keegi Prantsusmaa loodusuurija jutustab õpetatud rottidest, keda ta kord oli Saksamaal näinud, järgmist: „Need rotid — kuus tükki — olid kastis, millel kaas peal oli; meister tegi kasti lahti, aga ükski rott ei tulnud välja, enne kui teda nimepidi ei nimetatud. Kast seisis laua peal, laua ees seisis meister — väikene kepikene käes. Ta hüüdis üht rotti nimepidi; see kargas kastist välja, ronis meistri rinda mööda üles ja läks tema kätt mööda kepini, mis meistri käes oli, istus selle kepi peale ja teretas sealt kõiki pealtvaatajaid. Siis pööras ta silmad meistri poole, et tema käskusid kuulda, mida ta siis ka täpipealt täitis. Ta jooksis kepi peal edasi ja tagasi, tegi enese surnuks, rippus kepi küljes meistri käsu peale parema, siis pahema käpaga. Kui asi hästi korda läks, oli roti palgaks see, et ta meistri rinda mööda võis üles ronida, meistri palet lakkuda ja poole pähklat ära süüa, mis meister oma huulte vahel hoidis. Teised viis rotti pidid üksteise järele samu kunsttükka tegema ja said sama palga. Neljal läks see hästi korda, aga viies eksis; tema sai palga asemel tõrelemist, mida ta alandlikult norus peaga pealt kuulas ja siis häbiga kasti tagasi ronis. Viis esimest rotti pidid siis laua peal tantsumoelisi liigutusi tegema. Viimaks sündis kisendamine ja kisklemine. Et aga meister tähele pani, et pealtvaatajad naised sellepärast kartma hakkasid, ütles ta ühe sõna — ja silmapilk oli rahu. Kui viis rotti laual tantsisid, vaatas kuues salaja üle kasti ääre välja, mis teised tegid."

c) Hiir.

Hiirtel on pikk, lühikeste karvadega kaetud saba; nende kõrvad ja käpad on paljad. Nad söövad taimi ja väikesi maaussa, võtavad aga ka inimeste toidukambritest, mis nad kätte saavad. Neid on igal pool inimeste elumajades leida, nad siginevad õige jõudsalt — aastas läbistikku umbes 22 poega, on sellepärast igal pool suureks piinaks ja kahjuks. Nad närivad seinast, põ-

randast ehk kapist augud läbi, närivad riided katki, röövivad söögikambri ja rikuvad söögi oma mustusega. Nad käivad iseäranis öösel toitu otsimas ja rikuvad sellepärast ka sagedasti inimese öörahu.

Ka põldhiir on samuti kahjulik, kui majahiir. Ta on ka majahiire suurune; ta karv on aga punakas-hall, kuna majahiir mustjas-halli karva on. Ta kaevab enesele pikad augud maa alla, kuhu ta juuri, rohtu ja viljateri tagavaraks kannab. Ta sigineb väga ruttu ja on sellepärast viljapõldudele suureks kahjuks, sest et ta mõnikord terved väljad ära laastab. Kus neid kord juh-

Põldhiired.

tub nii rohkel arvul olema, seal ei mõju siis ka miski abinõu nende hävitamiseks, ehk küll ka röövlinnud nende peale päeval ja ööl jahti peavad.

d) Jänes.

Jänestel on tagumised jalad peaaegu kaks korda nii pikad kui esimesed, sellepärast võivad nad mäest üles väga ruttu ja kergesti joosta, mäest alla lähevad nad aga kergesti kukerpalli. Nende jalatallad on karvuga kaetud, kõrvad pikad, pealmine mokk on lõhki, silmad on ka magades lahti. Nad on kartlikud loomad, söövad rohtu ja puukoort ja teevad seeläbi noortele puudele palju kahju. Nende liha süüakse ja nahka tarvi-

tatakse riieteks. Kodujänes on väiksem kui metsjänes. Hispaania on jäneste kodumaa, kus nad koobastes elavad. Nüüd peetakse neid aga ka põhjapoolsetes Euroopa osades koduloomadena, kus nad mitmet karva — valged, mustad, kirjud — ette tulevad. Jänese nahka tarvitatakse ka riiete valmistamises; tema karvast tehakse nõndanimetatud siidkübaraid. Tema liha süüakse.

Näib peaaegu nii olevat, nagu oleks loodus jänesele tema kartliku oleku tasuks elavust, kiirust ja kavalust annud. Sagedasti on teda hommikul kuival liivasel kohal leida, kus ta üksi ehk omasugustega ümber kargab, mängib, väherdab, seal ka rebast sagedasti oma mänguseltsiliseks peab, seda oma lühikest lõbu aga oma eluga

Jänes.

peab maksma. See on nooremate jänestega enamasti nõnda; vana jänes on ettevaatlikum ja ei lase ennast oma vaenlasest nii kergesti petta. Selle käest pääseb ta enamasti põgenemise varal, kus ta mõistab oma vaenlast maha kükitades ja joostes nookusid tehes ninapidi vedada. Üksnes, kui hurdad teda taga ajavad, katsub ta teist jänest ette lükata ja peidab ennast tema koopasse, oma suguvenda halastamata tagaajajate kätte jättes; ehk ta jookseb niisugusel juhtumisel teel olevasse loomakarja, peidab ennast lähemasse võsastikku, ehk ujub ka hädakorral kaunis laiast veest läbi. Ialgi ei hakka ta aga teise loomale vastu, seks puudub tal julgus; üksnes armukadeduse puhul astub ta omasarnastega võitlusesse. Mõnikord tuleb ette, et arvatud ehk tõsine hädaoht nõnda äkki tuleb ja tema nii segaseks teeb, et ta

kõik päästeabinõud ja -teed ära unustab, suures hirmus sinna ja tänna jookseb, sagedasti ka hädaliselt karjuma hakkab. Kõikidest tundmatuist asjust hoiab ta ennast eemal, sellepärast kardab ta ka kõiki hirmutusi, mis põldude peal on üles seatud. Aga ometigi juhtub, et vanad, kõigega harjunud jänesed õige häbituks lähevad. Mõnikord ei karda nad koerigi, ja kui nad näevad, et koerad ahela otsas kinni on, tulevad nad aeda ja teevad just koerte silmi all kahju. Loodusuurija Lenz jutustab, et jänesed kinniseotud koerte juurest nii ligidalt mööda lähevad, et vaht, mis tigedasti haukuvate koerte suust välja tuleb, jäneste karvade peal näha on.

F. Kukkurloomad.

Kukkurloomadel on kõhu all kott, milles nende nisad varjus on. Nende pojad on, kui nad ilmale sünnivad,

Känguru.

veel väga väikesed, ei või ennast paju liigutada, nende kehaliikmed ei ole veel õieti välja arenenudki. Seal võtab emaloom oma pojakesed ja pistab nad oma kõhukotti; seal on nisad imemiseks kohe käepärast, ja seal elavad nad siis julgesti, paigal hoitud, soojalt ja hõlpsasti ja hästi toidetud, kunni nad nii kaugele on arenenud

ja jõudsaks saanud, et nad võivad kotist välja tulla, mis aga alles umbes kaheksa nädala pärast sünnib. Nagu kanapojad ähvardava hädaohu liginemisel ema tiibade alla varju ruttavad, nõnda kargavad ka kukkurloomad niisugustel kordadel oma ema juure ja peidavad ennast neid kaitsvasse kotti. Emaloom, kes pojakesi julges kaitsekohas näeb olevat, päästab ennast ja neid, suurte hüpetega põgenedes.

Kas pole see imelik sissesead? Mis saaks neist abituist loomakestest, kes endid pärast sündimist mõni aeg veel ei suuda liigutada, kes veel ei näe ja omale toitu muretseda ei saa. Pehmes, soojas voodikeses kannab ema neid ümber, kunni nad nägemist, liikumist, jõudu ja eluvõimalust on omandanud. Aga ka siis jääb neile laud veel kaetuks; nad teavad kus neile söök ikka veel valmis on ja kus neid miski hädaoht, ega keegi vaenlane kätte ei saa. Nõnda on looja armastus ja tarkus väikeste eest muret kannud. Nemad tarvitsevad pärast sündimist tõesti enam abi, kui keegi muu loom; aga nad ei ole ka maha jäetud, ka nende eest on targalt muret ja hoolt kantud.

Kukkurloomade tagumised jalad on palju pikemad kui esimesed, nõnda et nad karates edasi liiguvad. Neil on enamasti pikk ja tubli saba, mida nad hüppamisel toeks tarvitavad. Nad elavad Austraalias ja Lõuna-Ameerikas. Nende hulka kuulub känguru, kes üheainsama hüppega kaheksa jalga edasi jõuab. Tema liha süüakse seal ja nahka tarvitatakse ihukatteks. Kukkurloomad elavad karjakaupa koos.

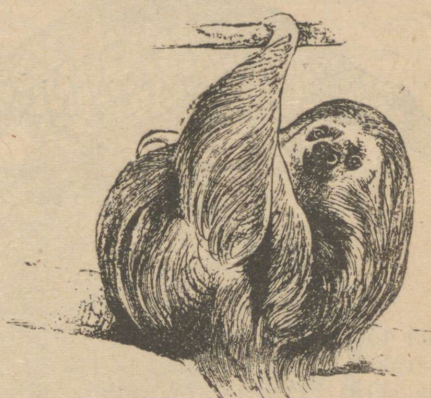
G. Hambavaesed imetajad.

Hambavaestel loomadel puudub enamjagu hambaid; nende varvastel on tugevad küüned; nende keha on kas karvadega, ehk soomustega, ehk nahk-kilpidega kaetud. Nad elavad kõik soojais maades, toidavad ennast taimedest ja putukatest; on pikalised, nürimeelsed, inetumad loomad.

a) Laiskloom.

Laiskloom on ahvimoodi loom pikkade esimeste jalgadega, halli, jämeda karvaga ja tublide sirbisarnaste

küüntega. Ta on rahuarmastaja loom, elab üksikult metsades puudel. Ta on võrdlemisi kõva ja tugev loom ja ripub mõnikord kogu päeva liigutamatult puuoksa küljes, kõigi nelja jala küüntega ennast kinni hoides; öösel sööb ta siis puulehti. Väga harva ronib ta puu otsast maha. Ronimiseks puude otsas on tal pikad tugevad esimesed jalad ja tugevad küüned väga kohased abinõud. Aga sellegipärast ei roni ta ruttu, vaid õige aegamisi. On ta kord puu otsast maha tulnud ja ligineb keegi temale, siis asub ta tagumistele jalgadele püsti, sirutab oma pika kaela väikese peaga ette ja teeb pikkade esimeste jalgadega liigutusi poolringis, et vaenlast oma kaissu saada ehk teda ära peletada. On keegi tema kaissu sattunud siis pigistab ta teda kõvasti oma rinda vastu, ja õige raske on sealt jälle lahti saada.

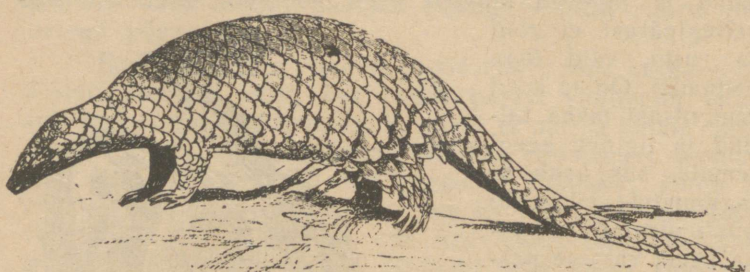
Laiskloom.

Kui teda püssiga lastakse, siis haarab ta puuoksast tugevasti kinni ja ei kuku enne maha, kui ta surnud on, ehk kui ta jalalihased nõnda haavatud, et nad mitte enam ei suuda oma tööd teha. Kui ta kord ühe puu otsas on, siis ei lähe ta sealt enne ära, kui kõik lehed on söödud. Ta elab Brasiilias Ameerikamaal; sealsed inimesed ütlevad, ta olevat nii laisk, et ta isegi ei viitsi puu otsast maha ronida, vaid ennast sealt maha kukutab.

b) Soomusloom.

Soomusloom on kahe jala pikkune sisalikutaoline olevus; tema keha on üleni mustjasroheliste, sarvetaoliste soomustega kaetud, nõnda et ta kui väikene krokodill välja näeb. Teda on üldse väga harva leida. Keegi prantslane-loodusuurija jutustab oma uurimisreisi kirjeldustes sellest loomast järgmist: „Guinea metsades leid-

sin neljajalgse looma, kes peast kunni saba otsani pikkade, kõvade ja teravate soomustega kaetud on. Need soomused on paksud ja nii tihedalt üksteise peal, et nad looma ta vaenlaste küünte ja hammaste vastu küll võivad kaitsta. Tiigrid ja leopardid ajavad teda taga ja saavad ta ka kätte, sest ta ei saa ruttu joosta. Niisugustel korda-

Soomusloom.

del tõmbab ta oma saba kõhu alla ja oma keha siili viisi keraks kokku, et ta soomused igal pool kui teravad naasklid välja on pööratud. Röövloomad lähevad nüüd küll tema kallale, aga nad ei või oma küüntega ja hammastega neid torkavate okaste vastu midagi teha ja jätavad ta rahule."

H. Mitmekabjalised loomad.

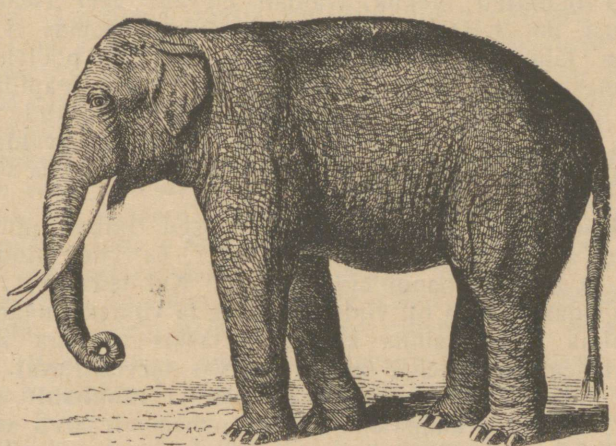
Mitmekabjalistel on mitu (3—5) varvast, millest igaüks kabjaga kaetud on. Mitmekabjaliste hulka kuuluvad kõik suuremad imetajad loomad, kes maal elavad; nende keha on jäme, kael lühikene, karvad harjaste sarnased, mõnel on paks nahk ka koguni ilma karvadeta. Nad on enamasti tõmbakad ja rasked loomad, elavad karjaviisi koos, on kerged taltsutada, toidavad ennast taimedest ja elavad iseäranis soojais maades.

a) Elevant.

Kõige suurem elevant elab Lõuna-Aasias. Tema kõrgus ulatub 10-ne jalani ja tema raskus 8000 naelani. Temal on kaks suurt esimest hammast pealmises lõualuus, mis suust kaugele välja ulatuvad ja millest kumbki

180 naela kaalub. Tema pealmine mokk on pikaks lotiks kujunenud, mis maani ulatub ja haagisarnase otsakesega lõpeb; see on temal mõnusaks abinõuks kõiksuguste tööde toimetamises.

Vanal ajal olid elevandid oma kodumaal igal pool koduloomad, sest et neid mitmesugusteks töödeks ja toimetusteks tarvitati. Ka nüüd on elevant Aasiamaal veel siin ja seal koduloomaks, ja teda ehk peetaksi vististi küll ka nüüd rohkem selleks, kui iga elevandi söötmiseks iga päev umbes sada naela riisi ja sada naela heinu tarvis ei läheks; ta ülespidamine tuleb palju maksma.

Elevant.

Elevandi vaimlised omadused käivad teiste loomade tarkusest üle. Tema saab inimese keha- ja näoliigutustest aru, mõistab seeläbi asjaolu arvustada ja selle järele oma tegemisi sisse seada. Loomulikus olekus metsas avaldab ta külmaverelist julgust; kartust, olgu mis tahes vaenlase vastu, ta ei tunne ja igale hädaohule, millest ta ennast ei suuda kõrvale hoida, astub ta oma hiiglajõuga julgesti vastu. Üksnes tule abil võib teda araks teha ja taganemisele viia. Loomu poolest ei ole ta armutu ja verejanuline, vaid on palju enam õrn ja pehme ja astub võitlusesse üksnes kaitseseisukohalt. Kui teda aga ärritatakse, kui ta arvab ennast haavatud, pilgatud ja teotatud olevat, siis võib ta viha hirmsaks minna. Siis läheb ta otsekohe

oma vastase kallale, kui see ka tema eest püüab põgeneda, pistab oma hambad temast läbi ehk võtab ta oma londi vahele ja viskab ta kui kivi kaugele, ehk tambib oma suurte jalgadega puruks. Aga sarnasel korral on ta viha üksnes ta auhaavaja peale sihitud, kõiki teisi, kes temale seal tee peal ette juhtuvad, jätab ta rahule; kui ta aga oma viha vaenlase kallal kohe jahutada ei saa, muutub see kauavältavaks kättemaksmise tundmuseks. Loomulikus olekus armastab ta seltskondlikku kooselamist ja suured elevandikarjad käivad siis sagedasti riisipõldudelt toitu otsimas.

Taltsutatud olekus avaldab elevant veel iseäralisi omadusi, mis teistel loomadel sel mõõdul olemas ei ole. Ta on lahke, heasüdamlik, leplik, avaldab poolehoidu ja armastust ja püüab oma hoolitseja vastu igapidi tänulik olla. Iialgi ei eksi ta oma peremehe käskude täitmises, olgu see nüüd sõnades või liigutustes avaldatud. Oma peremehe käsku kuulab ta tähelepanemisega ja täidab seda targasti ja järelmõtlikult.

Kord sai sõjas, mida prantslased Indias pidasid, elevant suurtükikuuli läbi haavatud. Ta viidi sidumiskohta ja haavale pandi side ümber. Kui teda veel paar korda sidumiskohta oli viidud, hakkas ta viimaks määratud ajal ilma käsuta sinna käima ja laskis enesega suure kannatusega kõik teha, mis arst arvas tarvis olevat. Ka haava väljapõletamise valu kannatas ta rahulikult ja ei avaldanud iialgi kannatamatust ja pahameelt arsti vastu.

Teine noor elevant oli suure peahaava saanud, mis temale nii kanget valu tegi, et ta enesele kedagi ei lasknud ligineda, et haava kinni siduda. Viimaks läks see ravitsejal ema abiga korda. Elevant-ema oli inimeste püüdmistest oma lapse heaks aru saanud, seepärast tuli ta neile appi ja hoidis noort looma sidumise juures nii kaua väigisi maas kinni, kunni haav oli järele vaadatud.

Et elevant kergesti kõiksuguseid toimetusi ära õpib, tarvitatakse teda ka mitmesuguste toimetuste juures. Ja tema toimetab neid ka vastu panemata, kuigi nad talle mõndagi raskust teevad, kui tal aga kiitust ja mõnda head suutäit loota on. Vanal ajal tarvitati elevanta Persias ja Indias sõjas. Neile seoti suur mõõk londi otsa ja puust torn selga, kuhu 5—6 sõdurit sisse mahtus. Ka vanad kartaagolased tarvitasid sel viisil elevanta, ja Rooma rahva ajaloolased jutustavad, et nad eneste pere-

meestele sagedasti seeläbi hädaohtlikuks said. Kui nad nimelt vaenlasest haavatud olid, siis on ette tulnud, et nad oma viha, mis vaenlase jaoks oli arvatud, oma meeste kallal hädaohtlikult jahutasid. Sest ajast saadik, kui tuleriistad tarvitusele tulid, ei tarvitata elevanta enam sõjapidamises.

Taltsutatud elevant on sõnakuulelik; ka laps võib teda täiesti juhtida. Kui teda ei ärritata, ei tarvita ta oma suurt jõudu iialgi vastuhakkamiseks. Üks imelik omadus on temal — edevus. Tal on väga hea ja rahulik meel, kui temale uhked tekid ja muud ehteasjad ümber pannakse, siis on ta heatahtlik kõigele. Tema heasüdamlusest jutustab Lauriston tõesti südantliigutava nähtuse, mis ta ise oma silmaga on näinud. Kui Hommiku-India linnas Laknooris külgehakkav haigus kangesti möllas, kandsid linna elanikud siis, kui maavalitseja vürst elevandi seljas välja sõitis, suure hulga haigeid sinna uulitsale, kust vürst harilikult läbi sõitis, et seeläbi tema halastust vaeste haigete vastu äratada. Haigeid oli uulitsal igal pool nii palju maas, et elevandil sootu võimatu oli nende vahelt läbi ja edasi saada. Mis tegi seepärast elevant? Ta lükkas ja tõstis teel eesolijad oma londiga tasahiljukesi ja õrnalt kõrvale ja sammus siis nende vahelt ettevaatlikult läbi, nõnda, et keegi neist ka kõige vähemat viga ei saanud.

Vangipõlves armastab elevant hästimaitsvat toitu. Või ja suhkruga hästi segatud ja keedetud riisipuder on tema kõige armsam roog. Seda tarvitab ta päevas sada naela, kui ta jõud mitte ei pea vähenema. Ka kangeid jooke armastab ta juua. Teda võib suurtele jõupingutustele ärritada, kui temale niisuguse joogiga täidetud anumat näidatakse. Kui teda aga on töös tarvitatud ja tema lootust mitte pole täidetud, saab ta vihaseks ja tarvitab iga võimalust kättetasumiseks.

Elevandi truudus.

Elevandil on palju õrnus-, truudus- ja tänutundmust. Iseäranis avaldab ta suurt poolehoidu oma juhtija vastu, kui see temaga hästi ümber käib. Kui Pyrrhus, Epiiruse kuningas, kord sõjariistus Argosesse tungis, sai ta lahingus hädaohtliku haava, mille tagajärjel ta elevandi seljast maha kukkus. Elevant sai peagi aru, et ta peremees enam tema seljas ei istunud, ja hakkas teda otsima.

Et inimesi palju koos oli, lükkas ja lõi ta suure tuhinaga kõik oma teelt kõrvale, kunni ta oli oma peremehe leidnud. Selle tõstis ta siis oma londiga ettevaatlikult maast üles, pani oma suurtele kihvadele ja kandis ta laagrisse tagasi.

Elevant tunneb oma mees t.

Murney, üks Inglismaa tähtsamatest pädagoogilistest kirjanikkudest läinud aastasajal, kirjutab järgmist: „Kui ma kord Londonis elevanta vaatamas käisin, tõmbasin oma kepiga ühe elevandi eest heinad ära, mille sees ta oma londiga ümber soris. Ma olin seda tehes aga väga ettevaatlik, et elevant mind mu näkkimise eest ei karistaks. Elevandi vaht aga, kes seda oli tähele pannud, ligines mulle silmapilk ja ütles, et elevant seda on pahaks pannud ja tõesti ära ei unusta. See asi läks mul peagi täiesti meelest. Umbes kuue nädala pärast nägin ma jälle sedasama elevanti. Sadanded inimesed olid selle aja sees teda vaatamas käinud, aga ometi pani ta mind teiste hulgas tähele. See mõte, et elevant mulle salaja peaks kätte tasuma, ei tulnud mulle meelegi. Aga äkki tõstis elevant oma londi üles ja lõi sellega minu poole niisuguse hooga, et see hoop mind tõesti oleks surmanud, kui ta mind oleks tabanud. Õnneks aga sain ma tema püüdmisest aegsasti aru ja kargasin viimasel silmapilgul eemale. Ta ei olnud seega mind mitme nädala jooksul unustanud; kõikide teiste juuresolijate vastu oli ta lahke ja sõbralik, üksnes minu vastu pidas ta viha südames."

Elevandijaht Suumatra saarel.

Keegi sealne maaülem oli mind mõne teise isandaga jahile kutsunud. Põtru, metskitsa ja teisi loomi olime juba suurel arvul maha lasknud, kui meie ühel päeval põtrade jälgede kõrval ka elevandi jälgi tähele panime. Kohe võeti nõuks elevantide peale jahti pidada. See koht oli järve ääres oleval maaribal, mis järve ulatas ja üksnes mõni sada sammu lai oli. Mina ei seisnud küttide reas, vaid tüki maad eemal. Peagi oli koerte haukumist kuulda ja selle järele oli mets kohe täis liikumist ja elu. Elevandid käratsesid ja lärmitsesid harul-

dasel viisil ja äkki tuli trobikond elevanta metsast välja ning tormas otsekohe küttide poole. Ma ei teadnud, mis pidin tegema, vaatasin oma seltsimeeste poole ja nägin, et peaaegu kõik olid lootsikutesse rutanud, üksnes kaks eurooplast ja mõni Suumatra saarlane olid oma koha peale jäänud. Meie heitsime rohtu maha, nõnda et meid ei nähtud, sellepärast tormas elevandikari meist mööda. Kui nad aga teistest küttidest tahtsid mööda joosta, andsid need neile tuld. Neli esimest elevanti jooksid oma teed edasi, teised aga pöörsid kohe ümber ja jooksid otse minu seisukoha poole. Kui nad mulle olid juba kaunis ligidale tulnud, lasksin ma oma kaheraudsest püssist umbes kümne jala kõrgusele elevandile just kõrvade vahele. Loom langes põlvedele, kargas aga jälle üles ja vankus järve kalda poole. Kolm-neli tema seltsilistest ruttasid tema juure, et teda jalgel hoida, ja saatsid tema sel viisil metsa tagasi.

Vaheajal oli teine elevandikari, — umbes 25—30 tükki, rohuplatsile välja tulnud ja jooksis suure emase looma juhatusel otse minu poole. Kui nad umbes viieteistkümne sammu peale mulle olid liginenud, silmitsesid nad mind, tõstsid oma londid üles ja ajasid oma hirmsad suud pärani. Ühtlasi plaksutasid nad oma suurte kõrvadega niiviisi, et oleksin naernud, kui mitte nii suur hädaoht poleks ligidal olnud: minu ees, paremal ja pahemal pool, seisid elevandid ja seljataga oli soo, mille sügavust ma ei tunnud. Et minu jahiseltsilised midagi ei teinud, pidin üksnes oma jõu peale lootma ja saatsin teisest püssirauast laengu elevandile silmi vahele. Elevant hirmus kangesti, raputas pead kui koer, kellele midagi on kõrva läinud, pööris ümber ja jooksis metsa, kuhu kõik teised temale järele tormasid. Ruttu laadisin oma püssi uuesti ja ühinesin seltsilistega.

Varsti aga ilmusid rohumaale jälle kuus emaelevanti oma poegadega. Nad jooksid kärmesti meie poole. Kui nad umbes kahekümne sammu peale olid meile liginenud, andsime neile umbes kaksteistkümmend pauku, ikka pea peale sihtides. Verd jooksis kangesti, aga ükski loom ei langenud. Nad pöörasid silmapilk ümber ja solistasid soost läbi. Niipea kui olime püssid uuesti laadinud, jooksime elevantidele soo peale järele, kuhu üle põlvede sisse vajusime. Nüüd aga tuli üks noortest elevantidest ühele kütile kallale. See ei avaldanud mingisugust kar-

tust, laskis looma kuue sammu peale enesele ligineda ja surmas ta püssilaenguga. Emaelevant ei tahtnud aga oma poega maha jätta ja katsus teda oma londiga ligi tõmmata; aga keegi meie seast andis talle püssilaengu, nõnda et suur loom maha langes. Selle üle tõstsime rõõmukisa ja lehvitasime mütsidega, aga vana loom ei olnud mitte surma saanud, vaid oli üksnes uimaseks löödud; ta kargas äkki jälle üles ja jooksis metsa poole: ta vankus edasi ja vaatas tasakesi mürades oma surnud poja järele tagasi. Üks neist lugemata püssikuulidest, mis tema peale sadasid, tungis ta kõrva ja tegi ta elule otsa. Nüüd oli võit meie käes. Et meie aga kõik oma kuulid olime välja lasknud ja äkki metsast liginevate elevantide möirgamist kuulsime, asusime lootsikutega koduteele.

Elevant ja aednik-naine.

Ühes India linnas andis keegi hea südamega aednik-naine elevandile, keda iga päev turult läbi viidi, iga kord peotäie rohtu süüa. Et elevandi peremees aga loomaga halvasti ja valjusti ümber käis, põgenes see ühel päeval tema juurest ära ja tuli turule, kus ta kõiki inimesi hirmutas ning põgenemisele ajas. Põgenejate seas oli ka ülalnimetatud aednik-naine, kes aga hirmu ja rutuga oli oma väikese lapse oma poe juure maha unustanud. Elevant, ehk ta küll vihatujus oli, tundis ometi selle koha ära, kus ta iga päev natukene meelehead sai; ta nägi last, tõstis ta õrnalt oma londiga üles ja pani poe katusele; ise tormas ta edasi.

Elevandi meelespidamisvõime.

Pariisi linna ümberpiiramise ajal, kus nälg inimeste seas toidu puuduse pärast nii ülearu suureks oli läinud, oli ka viimane elevant loomaaias kinni seotud, et teda tapmisele viia; kuid viimasel silmapilgul tuli käsk seda veel mitte teha. Vaheajal aga muutusid olud, nõnda et seda ka tarvis ei olnud teha. Aasta pärast seda juhtumist tuli mees, kes elevanti seekord oli sidunud, jälle sama elevandi ligidale. Elevant ei olnud teda aga unustanud, vaid kättemaksmishimu läks nüüd äkki elavaks. Ta võttis mehe, kes sellest midagi ei võinud

aimata, oma londiga kinni ja viskas ta neli-viis korda üles õhku, siis jättis ta tema surnult maha lamama, ei teinud temaga enam mingit tegemist ja pidas ennast teiste juuresolijate vastu harilikul viisil üles.

Elevandikütid Ceyloni saarel.

Elevant jookseb oma metsikus olekus palju rutemini kui kõige kärmem hobune. Seda pidid oma õnnetuseks kaks inglast teada saama, kes jahipidamise puhul Ceyloni saarel olid püssidega elevandi peale lasknud ja sugugi ei aimanud, et see raske loom neid võiks paksus puurägastikus taga ajada ja kätte saada. Asjata tükkis üks küttidest kõige paksemasse rägastikku. Elevandi nuuskimisvõime on palju peenem ja suurem kui teistel loomadel. Kõikidest keerudest hoolimata oli ta põgenejate kannul, leidis peidetud küti põõsast üles ja tampis ta puruks. Seltsimehel, kes seda kõige suurema hirmuga nägi, oli hädalt aega juuresoleva puu otsa ronida. Aga vihane loom otsis ka sealt oma vaenlase üles ja pidas mitu tundi puu all vahti, kunni nälg ta viimaks sealt ära ajas.

Pöörane elevant.

Indiaanlaste külas Pottavatonie Ameerikas, Kansase riigis, oli mõne aja eest väga erutav sündmus. Keegi John Robinson oli oma näiteloomade koguga siia tulnud ja tahtis siin oma loomadega etendusi anda. Mitu indiaanlast olid ühel hommikul näinud, kuidas suurt elevanti jõe ääres pesti. Ööse selle järele tulid nad salaja sinna, kus elevant ahelatega oli posti külge seotud; nad võtsid ta posti küljest lahti, ronisid ta selga ja sõitsid temaga külla, kus üksnes indiaanlased elasid. Suur hulk lärmitsejaid poisse ja naisi, kes oma sülelapsi seljas kandsid, saatis neid. Robinson oli võõrastemajas korteri võtnud ja pidas oma abilisega homse näituse üle nõu, kui nad äkki hirmsat kisendamist ja ulumist kuulsid. Silmapilk olid kõik magajad võõrastemajas ärganud, kõik vaatasid hirmuga ustest ja akendest välja, ja värisedes küsisid hirmunud naised: „Mis on?" — „Kas on indiaanlased meie kallale tulnud?" — „Oh, meid tapetakse vististi kõiki ära!"

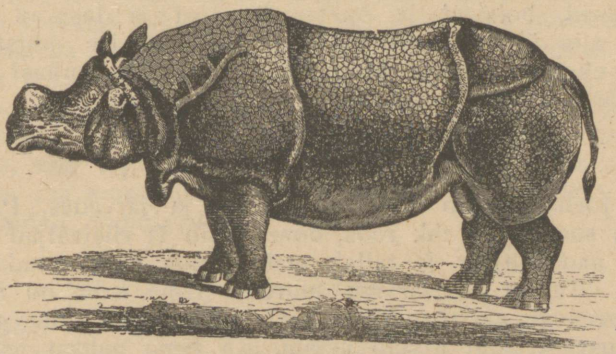
See pöörane kisa ja lärm kestis ikka ja tõusis veel suuremaks, nõnda et ka kõige julgem süda hakkas kartma

ja värisema. Üksnes Robinson ei kaotanud julgust; ta arvas kohe, et tema loomadest mõni on lahti pääsenud, sellepärast võttis ta kõik oma mehed kaasa, kui ta välja vaatama läks, mis seal sünnib. Ehk küll kesköö oli, oli väljas ometi valge, nõnda et võis arvata, nagu oleks kogu indiaanlaste küla tuleleegis. Aga see valgus tuli sest, et kõik indiaanlased oma tulelontidega väljas olid. Kui Robinson oma meestega ümber lähema nurga oli pööranud, nägid nad oma elevanti, kelle seljas vähemalt pool tosinat indiaanlast istus, kes allolevate indiaanlastega kisendades ja kätega veheldes kõnelesid. Iga poole minuti pärast möirgas elevant ja inimesed kisendasid ja ulusid alatasa nõnda, et õhk värises. Suits ja tolm täitis õhku, hulk indiaanlaste telka oli purustatud ja maha tallatud, siin ja seal lamasid inimeste kehad, kelle elevant oli surmanud. Naised ja lapsed põgenesid halasti metslooma eest, kuna mehed lugemata nooli elevandi peale saatsid. Robinson saatis oma mehed indiaanlaste sekka ütlema, et need elevanti nooltega ei laseks. Robinson lähenes elevandile, ajas tema seljas istuvad mehed maha ja tal oli võimalik ärritatud looma vaigistada, ehk sellel küll hirmus valu pidi olema, sest et ta nahas vähemalt sada noolt oli. Kogu kehast jooksis palju verd, kui nooled välja tõmmati. Aga et tema eest murekalt hoolt kanti, kosus ta peagi jälle täielisele tervisele.

b) Ninasarvik.

Ninasarvik on täiskasvanult 5 jalga kõrge ja 10—12 jalga pikk. Ta kannab nina peal poole jala pikkust sarve, mõnikord ka kaht sarve, mis mitmet nägu ja moodi on. Tema keha on käsnadega ehk ka kilpidega kaetud, ta nahk on nii paks, et sellest keppa ja piitsu tehakse. Ninasarvikud elavad karjades kunni kahekümne kaupa koos Aafrikas ja Hommiku-India soodes. Nad on tigedad, metsikud loomad, keda väga raske on taltsutada. Kui ninasarvik inimesele vastu tuleb, ei tee ta temale harilikus tujus mitte häda, kuid tuleb tema kallale siis, kui tega taga aetakse, vihale ärritatakse ja tema peale püssiga lastakse. Sel korral, kui tal poega kaitsta tuleb, taltsutab ta oma viha ja ei lase ennast ärritada oma ohvrimeelsuses poja vastu.

Bontius, kes arstina Jaava saarel palju aastaid on elanud ja enam kui üks kord ninasarvikujahil olnud, ning kõike hästi tähele pannud, jutustab järgmist: ‚Võin ühe ninasarviku hirmsast vihast kõneleda, mis see ärritatud loom kord Bataavia linna sekretääri peale välja valas. Viimane ratsutas kord kahe teise kütiga metsa jahile ja leidis soises kohas ninasarviku oma pojaga. Ninasarvik tuli, kui ta kütti nägi, soost välja ja läks oma pojaga pikkamisi sügavamasse metsa. Et aga poeg ei tahtnud edasi minna, lükkas ta teda oma ninaga. Üks küttidest ratsutas temale järele ja andis talle paar tublit hoopi.

Ninasarvik.

Aga et ninasarviku nahk nii väga paks on, polnud nahal muud näha, kui paar valget riba. Loom ei pannud neid aga tähelegi, kunni ta oma poja oli rägastikku peitnud. Siis pööras ta ütlemata vihase röhkimise ja hambakiristamisega kütile kallale, purustas temal oma sarvega ühe saapa täiesti ning oleks tema enese ka täiesti purustanud, kui hobune teda poleks päästnud. Hobune pööris nimelt silmapilk ümber ja jooksis kõigest jõust tagasi. Ninasarvik tormas temale järele, puid ja kõike, mis talle teel ette juhtus, pimedas vihas tallates ja purustades. Kui hobune oli teiste juure tagasi jõudnud, jooksis ninasarvik neile otsekohe kallale. Need aga jooksid, hädaohtu nähes, kahe paksu puu taha, mis hädalt kaks jalga üksteisest eemal seisid. Ninasarvik jooksis oma pimedas vihas puude peale ja tahtis nende vahelt läbi tungida, et otsekohe oma vaenlaste peale joosta. Aga muidugi ei

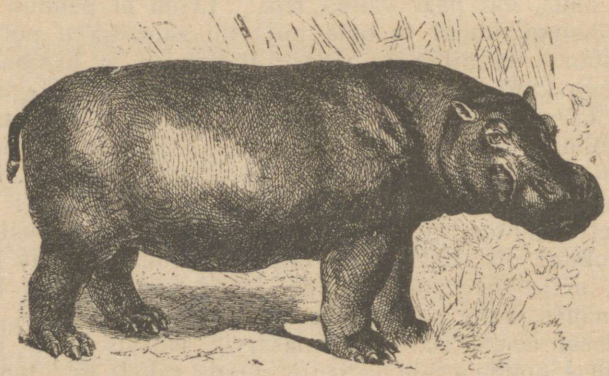
mahtunud ta sealt läbi, ehk küll puud kui rood sinna ja tänna kõikusid. Et kütid temale õige lähedal olid, ilma et ta oleks neile puude vahelt hädaohtlikuks võinud saada, lasksid nad vihasele loomale paar kuuli pähe, mis talle otsa tegid."

Kui palju enesevalitsust avaldas loom, kui tagaajaja talle valusaid hoope mõõgaga andis, aga ta ometigi ümber ei pöörnud oma vaenlasele vastu hakkama, vaid kõik ära kannatas, et aga oma poega kaitsta! Tema salgas siin oma loomu täiesti ja oli üksnes ema. Niisuguse emaarmastuseta ja emahoolitsuseta läheks suur jagu neist hukka ja see loomatõug sureks peagi välja. Aga vanad loomad kaitsevad, hoiavad ja õpetavad noori ja lasevad neid alles siis üksi oma teed käia, kui nad ise mõistavad oma eluülespidamise eest hoolt kanda ja ennast oma vaenlaste vastu kaitsta."

c) Jõehobu.

Jõehobu elab Aafrika jõgedes ja järvedes. Päeval on ta soos, vees ehk roos, öösel otsib ta riisiväljad üles, sööb nad tühjaks ja tallab maha, mida ta ei suuda ära süüa. Ta on ninasarviku suurune, tema keha on inetu, pea peaaegu neljakandiline, kael lühike, keha jäme, paljas ja mustjas, kõht ulatab maani. Ka tema nahast tehakse kilpa, piitsu ja piigivarsi; tema liha olevat söödav.

Jõehobust püütakse ahinguga nii päeval kui ka öösel: enam aga päeval, sest et kütid siis võivad tema viha eest

Jõehobu.

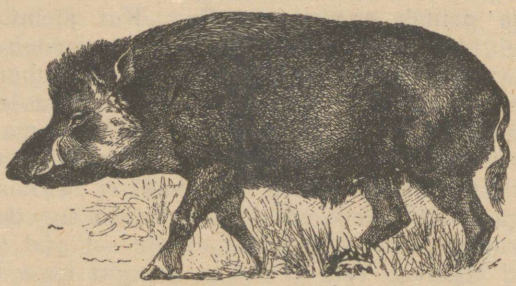
õigel ajal peituda. Ahingu küljes on nöör ja puutükk, mis vee peale ujuma jääb, kui haavatud loom vee alla läheb; selle läbi saavad kütid ikka teada, kus loom vee all on. Nad luuravad tema järele, kui ta päeval maal magab, ehk kui ta öösel riisivälju üles otsib. Seitsme sammu kauguselt viskab kütt ahingu looma kehasse; loom põgeneb ja peidab enese vee alla. Kui jõehobu kütti ennem näeb, tuleb ta temale kallale ja purustab ta, kui ta tema kätte saab, oma hirmsate lõugade vahel täiesti ära, mis sagedasti juhtub. On ahing sügavasse looma kehasse tunginud, sõuavad kütid lootsikus tema järele. Kui ahingut haavas liigutatakse, tunneb loom suurt valu, mis ta muidugi vihaseks teeb. Siis hakkab ta oma suurte hammastega lootsikust kinni, lööb selle ka sagedasti ümber ja purustab ära. Aga kütid ei ole sel ajal ka tegevuseta, nad viskavad veel viis-kuus ahingut tema kehasse, tõmbavad ta koguni lootsiku ligidale, löövad ta pealuu puruks, ehk tapavad ta kukla läbilõikamisega. Et suurt keha ei saa lootsikusse võtta, lõigatakse ta tükkideks, mis siis kaldale tõmmatakse.

d) Siga.

Seal on paks nahk, mis harjastega kaetud. Temal on neli varvast, millest kaks tagumist kõrgemal seisavad, nõnda et neid ei tarvitatagi. Siga sööb peaaegu kõike. Et tal hea haistmistunne on, siis tunneb ta seeläbi toiduained ära, mis maas peidus on, ja songib seepärast põllul maapinna oma seks sisseseatud ninaotsaga üles, et toiduaineid sealt kätte saada. Ta on inimesele oma liha ja rasvaga kasulik koduloom, sellepärast on teda igalpool leida, kus inimesed elamas.

Sea sugulane on metssiga, kes Lõuna-Euroopa ja Aasia metsades karjakaupa elab. Metssiga sööb puuvilja ja juuri, tal on mustjas karv ja maitsev liha. Jaht metssigade peale on hädaohtlik nii küttidele kui ka koertele. Metssiga, keda püssikuuliga on haavatud, jookseb kõige suurema vihaga kütile ja koertele kallale ja lööb oma kihvadega mööda joostes kõige raskemaid haavu. Sagedasti kisub ta oma kihvadega koerte kõhud lõhki ja lööb küttidele jalge sisse haavu, mis luuni ulatuvad. Osavad kütid püüavad ehk tapavad metssiga sagedasti sel viisil, et nad ühe põlve peale maha langevad ja peale-

jooksvale metsseale oma jahinoa nõnda vastu hoiavad, et see ise sinna sisse jookseb. Kütid õpetavad oma koeri ka nõnda ära, et nad metssigu nende laagrites üles otsivad ja neid kõrvupidi kinni peavad, kunni kütid neid oma jahinoaga surnuks pistavad.

Metssiga.

Metssiga on päeval oma laagris, öösel käib ta väljas toitu otsimas ja sööb siis, mis ta kätte saab: tammetõrusid, kastanid, kartulid, naerid, rohtu, herneid, läätsi, viljateri, ka sööb ta ussikesi, tõukusid, väikesi noori linde, linnumune, läheb ka hädakorral raipe kallale. Suurt kahju teeb ta iseäranis oma songimisega, sest et salk metssigu võib öösel mõnikord kogu välja üles songida. Sellepärast hävitatakse neid ka palju, et nende arvu võimalikult vähendada. Peale inimese kardab metssiga veel hunti, kõikide teiste loomadega suudab ta valmis saada.

I. Mäletsejad ehk sõrakandjad loomad.

Neil on kaks suurt varvast üksteise ligi, igaüks kabjaga kaetud. Natukene kõrgemal on veel kaks väikest varvast, mis maha ei puutugi ja mida mõnel selle liigi loomal olemaski ei ole. Silmahambaid neil ei olegi, esimesed hambad on üksnes alumises lõualuus olemas. Nad on rohusööjad loomad. Et nad suured loomad on, siis peavad nad suurel mõõdul toitu tarvitama, ja et rohutoidust kõiki toiduaineid lõpulikult tarvilisel viisil välja tõmmata ja keha ülespidamiseks tarvitada, peab see toit hästi läbi seeditama. Seks on siis loodus nende loomade juures nõnda sisse seadnud, et toidu tarviliseks ära-

seedimiseks neil neli magu on, millest kõikidest peab toit läbi minema. Taimetoit näritakse suus esiti pealiskaudselt ära ja neelatakse esimesesse, kõige ruumikamasse kõhtu, sealt pääseb ta teise kõhtu, kus ta hästi kõhuvedelikuga läbi pehmendub. Teisest kõhust tuleb niisugune toidupuder jälle suhu tagasi, kus seda veel kord hästi läbi näritakse ja siis kolmandasse kõhtu läbitöötamiseks alla neelatakse. Siit läheb toiduvedelik neljandasse kõhtu, kus seedimisele lõpp tehakse. Mõnel loomal ei ole kolmandat kõhtu, vaid teine kord läbinäritud toit läheb suust otse neljandasse kõhtu. Niisuguse toidu mäletsemise pärast nimetatakse neid loomi mäletsejateks loomadeks.

Mäletsejad loomad on vagad loomad, nad on inimesele väga kasulikud: annavad talle liha, rasva, ihukatet, kannavad ja veavad teda. Neid on peale Austraalia kogu maailmas leida. Suur jagu neist on koduloomad.

a) Kaamel.

Kaamelil on pikk loogasarnane kael; tema on kõrgem kui hobune; tema seljas on kõrge küür, ehk ka kaks küüru; ta keha on pehme, villase, pruuni karvaga kaetud; tema toit on taimed. Lõunamaal on ta kõige kasulikum majaloom. Ta kannab ja tõmbab koormat, tõmbab atra; teda tarvitatakse ka sõjas veoloomaks. Tema piima ja liha süüakse, nahka pargitakse, karvast tehakse riiet ja vilti. Kaameli abiga käib inimene lõunamaa kuumaist liivakõrbeist läbi. Sealsed inimesed nimetavad teda ka kõrbelaevaks. Kaamel võib kaua aega joomata elada, ta on kannatlik ja vastupidav, jookseb kärmesti, tal on kõva jõud ja ta on ka vähese toiduga rahul. Kõik need omadused teevad ta lõunamaalasele tingimata tarviliseks loomaks.

Kaamelitega ümberkäimine ja nende õpetamine.

Kaamel on kergesti ja hästi õppija, kannatlik, vastupidav ja julge loom. Kaubarongides ratsutab rongi juht kaameli seljas kõige ees; kõik teised — koormaid ehk inimesi seljas kandes — lähevad juhile järele, nendega ühes sammudes. Ei ole piitsa ega mingisugust teist

kihutust vaja. Kui kaamelid hakkavad ära väsima, ergutatakse neid lauluga, ehk mingisuguse mänguriista tooniga. Kui reis päevade kaupa vältab, peetakse vahel puhkusaega, aga see ei kesta iialgi üle tunni. On reisi sihile jõutud, laskuvad kaamelid esiti põlvili, siis rinna peale maha ja ootavad, kunas neid nende koormast va-

Kaamel.

bastatakse. Ka siis, kui neil koormat seljas pole ja nad puhata ehk magada tahavad, ei heida nad küljeli, vaid rinnuli ja tõmbavad esimesed jalad keha alla.

Kaamelite õpetamine sünnib armutul viisil. Araablased panevad praegusündinud kaamelipojakesel jalad keha alla, panevad tema jõukohase koorma ta peale ja peavad teda selles seisukorras kaks kunni kolm nädalat. On see aeg möödas, heidavad kaamelid ikka niiviisi maha, ei iialgi teist viisi. Ka janu ja nälja kannatamisele harjuta-

takse neid varakult. Juba noortele kaamelipoegadele antakse ikka harvemini juua ja neid võib nii kaugele harjutada, et täiskasvanud kaamelid võivad kaheksa kunni kümme päeva joomata läbi saada. Vee haisu tunnevad kaamelid juba verstade kaugusele, ja kui nad mitmepäevase janu järele vee juure tulevad, joovad nad ka hästi palju — möödaläinud ja tulevate päevade eest.

Ehk küll kaamelid tasased ja rahulised loomad on, siiski võivad nad liig koormamise ja teenimata karistuse läbi nõnda ärrituda, et nad inimestele hädaohtlikuks saavad seeläbi, et nad oma tagumiste jalgadega löövad, ehk et nad hammustavad. Neid valdab siis suur viha, mis väga pikkamööda kaob.

Kaameli kättemaksmishimu.

Kaamel on küll kannatlik ja tasane, langeb sõnakuulelikult põlvedele, kui tahetakse koormat tema peale panna, ja kannab suuri raskeid koormaid suurtest palavates veevaestest liivakõrbedest läbi. Ometi peab selle eest ennast hoidma, et teda mitte liig palju, mitte üle jõu ei koormata. Auhaavamist ei unusta ta iialgi, vaevamist ja piinamist katsub ta ikka kuidagi viisi kätte tasuda. Kui koorem on temale peale pandud ja ta ei taha üles tõusta, on see märgiks, et koorem talle üle jõu käib; ja siis on ikka kõige parem osa koormast ära võtta.

Keegi araablane oli oma kaamelile suurema koorma peale pannud, kui see kanda suutis; kaamel ei tõusnud põlvedelt üles. Araablane aga tahtis vägivallaga kaamelit seks sundida, võttis suure malga kätte ja lõi kaamelit armutult. Kaamel ohkas alguses nagu loomad, kellega pahasti ümber käiakse; pea aga nägi ta peremees, et kaamel tõsisele vihale oli ärritatud. Sellepärast laskis ta tema koormat vähendada. Aga ta tahtis heameelega näha, kuidas kaamel temale kätte tasub; sellepärast tegi ta õlgedest inimesesarnase kuju, pani sellele oma kuue ümber ja oma mütsi pähe. Selle kuju seadis ta õues üles, laskis kaamelilauda ukse lahti teha ja läks ise oma toa tasasele katusele, et tähele panna, mis sünnib.

Kaamel tuli välja õue käima, nagu see harilikult iga päev sündis. Äkki nägi ta oma peremeest seal seisvat, kes teda nii kangesti oli vaevanud ja piinanud. Ta arvas selle kuju tõesti oma peremehe olevat, sest

et ta peremehe riided ära tundis; ta jooksis vihaga ta kallale, tõmbas ta hammastega maha ja tampis tema peale vihaselt oma jalgadega. Kui nüüd kaamel oli oma kättetasumishimu rahustanud ja arvas, et ta peremees otsa on saanud, läks ta jälle rahuliseks ja hakkas õue mööda ümber käima. Siis hüüdis ta peremees teda nimepidi. Kaamel tõstis oma pea üles katuse poole, ja kui ta seal oma peremeest nägi, jooksis ta jälle suure vihaga tema poole, kukkus aga, enne kui ta maja juure sai, suure viha ja ärrituse tagajärjel surnult maha.

b) Põhjapõder.

Põhjapõdrad elavad Euroopa, Aasia ja Ameerika põhjapoolseis osades. Nemad tulevad suveks suurtes karjades metsadest välja mereäärsetele lagendikkudele, sügisel aga lähevad nad jälle metsa tagasi. Nemad toidavad

Põhjapõder.

endid taimedega, iseäranis samblaga, mida nad oma sarvedega lume alt välja kaevavad ja mida ka sellepärast põhjapõdra-samblaks nimetatakse. Põhjapõder on omal kodumaal inimestele kõige suurem heategija; ta on nende ainus koduloom ja nende kõige suurem rikkus. Ta on nende veoloom, annab neile piima, liha, nahka luid j. n. e.

Loodusuurija Linne tähelepanekud põhjapõtrade üle.

Kui kuulus loodusuurija Linne Lapimaa mägedes reisis, oli kord juulikuu hakatuses nii suur külm, et vesi jäämägede ligidal kolme küünra sügavuseni kinni külmas. Maaelanikud ei pannud seda suurt tähelegi, aga Rootsi õpetlane suutis niisugust külma hädalt välja kannatada. Suur kari põhjapõtru oma juhtidega seisis väljas. Oli lüpsiaeg; oli näha, kuidas tütarlaps suure karja põtru kodupoole ajas. Kui keegi tahtis maha jääda, ajas koer selle kohe teistele jälle järele; iseäranis kuulsid loomad aga tüdruku vilet. Oma! harilikul lüpsikohal heitsid loomad ähkides ja mäletsedes maha. Laplased võtsid nüüd silmusega nööri, viskasid selle põdrale pähe, sidusid ta sarvede ümber kinni, kinnitasid teise otsa maa sisse löödud teiba külge. Kui niiviisi neli põtra oli kinni seotud, hakati neid lüpsma. Et niisugustes karjades sagedasti mitusada looma on, siis pani loodusuurija seda väga imeks, kuidas laplased lüpsetud ja lüpsmata loomade vahel võisid vahet teha, sest et nad ju kõik segamini läksid. Ta küsis selle järele; temale öeldi, et igal loomal oma nimi on, ja et lüpsjad neid kõiki nimepidi tunnevad. Kui lüpsmine mööda oli, aeti kõik kari jälle karjamaale.

Põhjapõtrade tarvitamine Põhja-Ameerikas.

Põhja-Ameerikas elavad indiaanlased peaaegu üksnes põhjapõtradest. Kehakatteks peavad nad põhjapõdra-vasika nahka kõige tulusamaks, sest et vanemal loomal karv pikaks ja apraks läheb. Peast jalatallani põhjapõdra nahast tehtud riietes, peale selle veel põhjapõdra nahast tehtud linasse mässitud, võib indiaanlane kõige suurema külmaga väljas lumel öösel magada. Kui suvel samblad kuivavad, millega põhjapõder külmal ajal ennast toidab, rändavad põdrad karjaviisi mere kalda poole, et seal rohtu otsida. Emased loomad poegivad ka seal, septembrikuul läheb kari lõuna poole ja tuleb oktoobrikuuks jälle oma metsadesse. Isastel loomadel on siis kolme kunni kuue tolli paksune rasvakord selja- ja reitenaha all. Põhjapõdra sarvedest ja luudest valmistavad indiaanlased enesele kalavästrad ja õnged. Poolekslöödud sääreluu tü-

kiga puhastavad nad nahku lihast, rasvast ja karvast, siis määrivad nad neid põhjapõdra peaajuga ja suitsetavad põleva mädanenud puu suitsus. Niisugustest nahkadest teevad nad oma telgid. Parkimata nahad annavad neile rihmu, võrkusid ja vibude nööri, seljalihaste künnapud lahutavad nad peenikesteks niitideks. Ainsamgi jagu loomast ei jää tarvitamata, isegi söögipuder kõhus ka mitte. Kui see mõni aeg on seisnud ja natukene käärima hakanud, on see neile maitsev toit. Veri keedetakse ja süüakse siis heameelega. Luuüdi segatakse rasva ja kuivatatud lihaga toiduks ehk seda tarvitatakse juuste ja näo määrimiseks. Põhjapõdrad rändavad tuhandete kaupa koos ja on kerge salaja nende peale tungida. Indiaanlased lasevad neid püssiga, püüavad lingudega, ehk tapavad neid jõgedest läbiujumise puhul piikidega. Eskimod püüavad neid ka aukudes, mis nad lumme või jäässe teevad.

Raskused põhjapõdra jahil.

Põhjapõdrad elavad ikka karjaviisi koos; seda pole harva leida, et kaks- või kolmtuhat looma koos on. Põhjapõdral on kange nuuskimisvõime; on ta selle abil küti ligidalolekut tunnud, siis on kõik vaev asjata. Kogu kari põgeneb tuule kiirusel ja asjata oleks teda taga ajada. Põhjapõder kargab kergelt ja kindlalt kividest üle, jookseb järsku mäge mööda suure nobedusega üles, kargab sügavustesse ja kaob lume- ja jääväljadele, kuna inimene niisuguse maa peal üksnes samm-sammult võib edasi minna. Sellepärast peab katsuma sellele loomale salaja ligi saada, aga ikka vastu tuult. Ka karjamaal söödjad loomad käivad vastu tuult. Nii rändab siis kütt nendega ühes, kunni ta neile viimaks võib tähelepanematult ligineda, kaljurünkalt kaljurünkale karates ja ennast nende taha peites. On ta enesele hea ja paraja seisukoha leidnud, otsib ta oma vaatega loomade seast kõige parema välja, sihib ja laseb ta maha. Püssipauk hirmutab loomad nii kangesti, et nad ülikiiresti hakkavad põgenema. Seal juures jääb mõnigi õnnetult teiste jalge alla; ehk see juhtub ka, kui loomad õige tihedalt üksteise kõrval seisavad, et küti kuul siis enam kui ühe tapab. Mõnikord tuleb ka ette, et põhjapõdrad talve ajal kaljude otsast orgu maha libisevad, siis muidugi surnuks kukuvad ja sel viisil elanikkude saagiks saavad. Ka laviinid kisuvad

teid niiviisi alla orgu; aga niisugused kukkumised tulevad harva ette, sest loom on tark ja ettevaatlik.

c) Kits.

Kits on meie juures koduloom, temal on pikk karv (valge, hall, pruun ehk must), pikk habe, sirbisarnased, kahe terava küljega sarved. Kits sööb rohtu, koorib aga ka puid, mis läbi ta metsadele kahju teeb. Saab ta aeda, siis sünnitab ta seal taimede seas suurt hävitust. Tapeldes tõuseb ta tagumistele jalgadele püsti ja lööb siis sarvedega ettepoole. Ta on inimesele kasulik oma piima, liha, karva ja nahaga. On kitsetõugusid teistes maades, kellel siidisarnane läikiv vill on, millest kallid riideid tehakse (kashimiiri- ja angoora-kits).

Kitse julgus.

Brun'el, Prantsuse asumaa kuberneril Senegalis, oli neljaaastane suur taltsutatud lõvi. Ta seisis oma lõviga kord tee ääres, kust kari kitsi mööda aeti. Kui kitsed hirmsat röövlooma silmasid, jooksid nad silmapilk igale poole laiali; üksnes üks sokk jäi seisma, vaatas üksisilmi lõvi otsa ja tampis ähvardades jalaga. Äkki tõukas ta oma sarvedega lõvi nõnda tugevasti ta otsaesise ette, et see uimastus. Ta tõukas veel kord, enne kui lõvi jälle suutis meelt võtta. Seeläbi tuli lõvile niisugune hirm, et ta oma peremehe seljataha puges, ennast niiviisi kaitstes.

Väikene amm.

Kits on loomu poolest nii heasüdamlik, et teda ka teiste loomade ammeks võib tarvitada. On ka niisugust juhtumist tähele pandud, et kits varsa imetas, kes oma ema oli kaotanud. Et vars lahedasti imeda saaks, tõsteti kits igakord vaadikese peale. Vars käis oma ammele karjamaale järele, kus amm murekalt tema järele vaatas. Niipea kui vars tahtis kaugemale minna, kutsus kits teda mökitamisega tagasi, ehk läks temale emalikus hoolekandes järele.

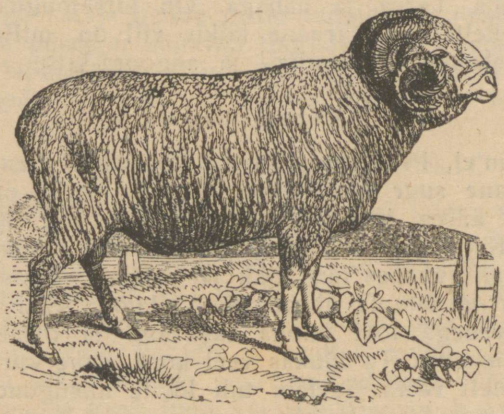
d) Lammas.

Lammas on kasulik koduloom; tal on villane karv, kolmekandilised sarved ja lühikene saba; teda on igas

ilmajaos leida ja ta langeb kliima ning toidu järele mitmesse tõugu. Ta annab inimesele villa, liha ja nahka. Isalammast nimetatakse oinaks.

Jukukene.

Ühelt mõisnikult Koblenzi linna ligidal oli kaksteistkümmend lammast varastatud; ta leidis nad aga veel elavalt ühe lihuniku juures kätte. Lihunik andis mehe üles, kelle käest ta lambad oli ostnud. Et nüüd tunnistusi lammaste müüja vastu oli, laskis kohus mehe kinni võtta ja võttis lambad oma kätte. Asi võeti kohtus arutusele.

Oinas.

Kaebealune salgas, et lambad mõisniku omad on, sellepärast oli mõisnik kohe valmis tõendusi tooma, et lambad tõesti tema omad ja tema käest varastatud on. Ta ütles kohtunikule, et varastatud lammaste hulgas ka juhtoinas olla, kelle tema lambur oli üles kasvatanud ja silmapilk lamburi kutse peale tema juure tuleb, kui ta tema nime „Jukukene" hüüab. Hüüavad teda aga teised kui ka lamba omanik selle nimega, siis ei kuula oinas selle hüüdmist ja ei tule ka hüüdja juure. Tema olla seepärast ka oma lamburi ühes võtnud, ja et lambad kohtumaja õues, tulgu kohus sinna välja seda proovi nägema, mis lammastega tuleks teha.

Eesistuja korralduse järele läksid kohtunikud ja kaebealune õue, kus lambad seisid. Kohtu eesistuja laskis

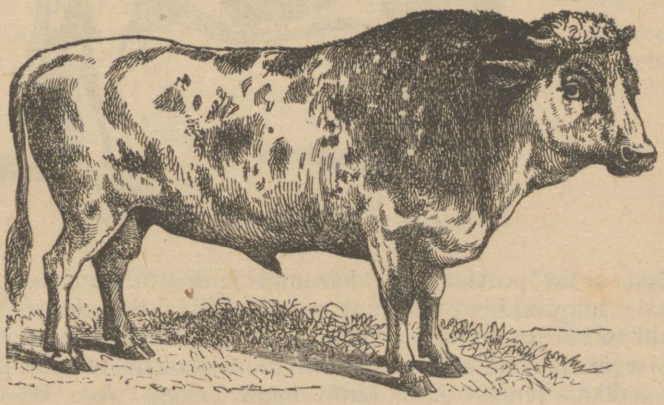
mõisnikku ja veel teisi juuresolijaid oinast tähendatud nimega hüüda, aga ükski loomadest ei liikunud kohalt. Kui aga lambur hüüdis: „Jukukene, kas sa mind enam ei tunne, Jukukene, tule ometi minu juure!" hakkas juhtoinas tähelepanemisega kuulama ja hüppas siis lamburi juure, pani oma esimesed jalad tema õlgadele ja meelitas ja armatses teda kui vana tuttavat. Kui teised lambad oma juhtoinast nii nägid lamburi poole jooksvat, ruttasid nad sellele kõige suurema kiirusega järele. Kohus oli mõistetud.

e) Veis.

Kliima ja toidu järele on mitmesuguseid veiseid. Neil on jäme keha, lai ots, ümmargused sarved; kaela all on neil nahklott ja sabaotsas karvavihk. Neil on lühikene, sile karv. Veis annab inimesele piima, liha, rasva, nahka, veab atra ja vankrit; sellepärast on ta väga tarviline koduloom. Isaveist nimetatakse härjaks, emaveist lehmaks, poega vasikaks ehk värsiks, aastast veist mullikaks ehk õhvakeseks.

Härja meelespidamisvõime.

Ühel Schveitsi talupojal olid härg, lehm ja hobune. Kui kord heinad väga kallid olid, andis ta loomadele, et omaga läbi saada, väga vähe süüa, nõnda et nad pidid nälgima. Aga sellegipärast lõppes ta heinatagavara otsa.

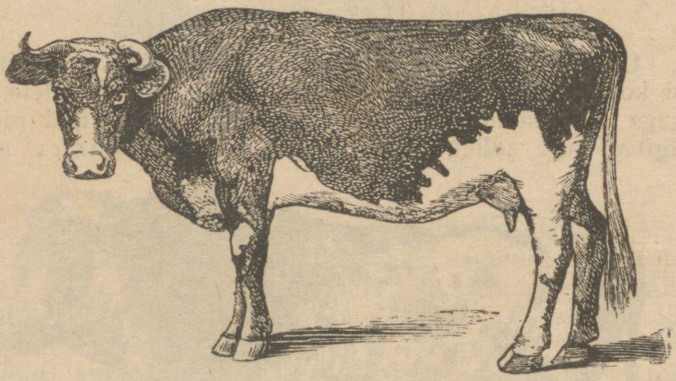

Härg.

Sellepärast pidi ta ometi naaberkülasse minema ja loomatoitu enesele muretsema. Need inimesed, kelle juurest ta tahtis osta, tundsid teda kui halastamatut ihnuskaela ja käskisid teda, halastusest vaeste loomade vastu aetud, neid oma juure tuua, et nad kord jälle oma kõhu võiksid täis süüa. Loomad nägid tõesti väga nälginud välja ja sõid nüüd tublisti oma kõhud täis. Mõni aeg pärast seda, kui nimetatud talupoeg oma härjaga sealt perest jälle mööda läks, kus härg seekord oli nii hästi süüa saanud, kiskus loom enese oma peremehe käest lahti, jooksis ammudes tähendatud tallu, ja teda ei saadud kuidagi viisi sealt ära viia, kunni need head inimesed teda jälle olid söötnud.

Julge lehm.

Lõuna-Prantsusmaal sündis kord järgmine lugu. Karjapoiss söötis oma karja; seal jooksis nälginud hunt tema karja sekka, ei teinud aga loomadele midagi viga, vaid jooksis otsekohe poisi kallale, hakkas tema küljest kinni, ja poiss oleks tõesti kadunud olnud, kui üks lehm äkki

Lehm.

teiste seast poleks välja karanud ja hundile nii kangesti peale tunginud, et see oma saagi pidi lahti laskma. Nüüd hakkas võitlus hundi ja lehma vahel, ja seda aega tarvitas poiss ärajooksmiseks. Aga röövloom jooksis temale järele ja hakkas temast jälle kinni nagu ennegi. Aga ka nüüd ruttas lehm temale jälle appi ja päästis tema teist korda

hundi hammaste vahelt. Nüüd tuli ka mujalt abi, mis hundi täiesti ära ajas. Poisil olid küll mõned hambahaavad, aga üldse oli ta kergelt hädaohust pääsnud.

Volihimu.

Tuttaval iirlasel O'Connel oli kaunis suur veisekari. Nende seas oli ka härg, kes ei tahtnud hästi kosuda. O'Connel arvas sellepärast hea olevat, kui ta teda laudast täiesti värske õhu kätte välja laseb, kus ta oma tahtmist mööda võib ümber joosta ja puhata. O'Conneli elukoht oli mere ääres; kalda ligidal oli väikene saar, kus inimesi ei elanud, kus aga rohkesti head rohtu kasvas. Sinna laskis O'Connel oma härja viia, et ta seal kosuks ja rammusaks läheks.

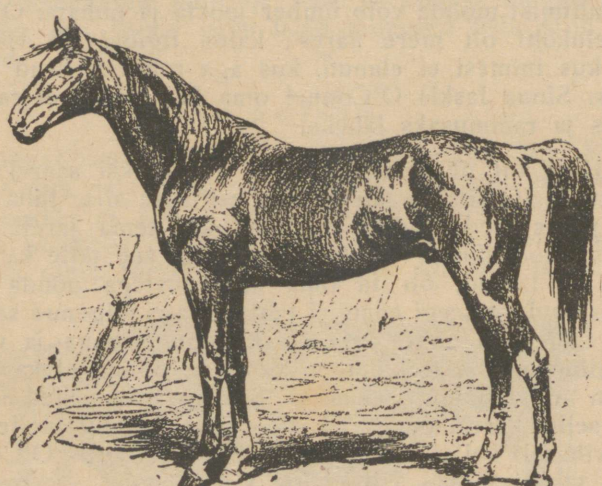
Härg oli peagi aru saanud, et ta üksi saarel elas, ja võttis selle siis ka täiesti oma valitsuse alla. Juba mõni päev pärast seda püüdis ta neid, kes tema järele tulid vaatama, lootsikusse tagasi ajada. Kui see talle ka kohe korda ei läinud, oli ta oma ähvardustega nõnda kaugele saanud, et keegi enam ei tahtnud ja ei julgenud saarele tulla. Sagedasti nähti teda ülestõstetud sabaga ja välkuvate silmadega saarel ümber jooksvat, nõnda et ka kõige julgem pidi kartma hakkama. Sealsed kalamehed kuivatasid sellel saarel oma võrkusid; aga härg tuli neile ikka jälle vihaselt kallale ja ajas nad ära. Siis võttis O'Connel nõuks vihast looma jälle lauta kinni panna, — aga kes pidi ta kinni võtma? Keegi ei tahtnud seda ka kõige suurema maksu eest teha. Kosunud ja rammusaks läinud härg pidi ühel päeval lootsikust maha lastama, et inimesed võiksid jälle saarel käia.

K. Ühekabjalised loomad.

Ühekabjaliste liigis on vähe tõugusid. Neil on igal jalal üksainuke kabi; nende keha on lühike, kael lai, pika lakaga, jalad sirged ja sabas on pikad jõhvkarvad. Nad elavad karjaviisi, kaitsevad ennast hammastega ja tagumiste jalgadega. Nende toit on taimed. Muist neist on koduloomad.

a) Hobune.

Hobune on kui koduloom inimesega üle kogu ilma välja laotatud. Tema on inimesele sõidu- ja veoloomaks, kannab oma peremeest sõtta ja aitab teda põldu harida. Ta on truu ja usin loom, ja on sellepärast inimesele armsaks saanud, kes tema eest siis ka murekalt hoolt kannab. Ta sööb rohtu ja vilja. Ta liikmed on sirged, rind lai, kael püsti, kõrvad väikesed ja liikuvad, seda mööda, kuidas tema meeleolu on, sabas pikad jõhvkarvad, kael lakaga kaetud, silmad elavad, karv lühike.

Hobune.

Hobuste püüdmine Ameerikas.

Hobune on Aasiast pärit. Ameerikas oli ta kuueteistkümne aastasaja alguseni tundmata loom. Alles aastal 1518, kui Ferdinand Cortex Mexiko ära võitis, tõi ta ka hobuse sinna. Kui sealtmaalased esimest korda ratsanikku nägid, imetlesid nad väga, sest nad pidasid ratsanikku ja hobust üheks üksteisega kokkukasvanud loomaks. Seega ei olnud enne seda Ameerikas mitte üht hobust. Et aga seal nüüd rohtlaantes miljonid metshobused ümber jooksevad, siis on need sinna toodud koduloomade järeltulijad, kes tarvitamata on metsikusse olekusse langenud. Mexikaanlased peavad selle-

pärast tulusamaks niisuguseid metshobuseid püüda, kui neid kodus kasvatada. Et niisugust hobusejahti pidada, tulevad viiskümmend kunni sada meest kolme-nelja nädala peale kokku ja lähevad siis nendesse rohtlaantesse, kus arvurikkad hobusekarjad ümber hulguvad. Siin lähevad nad nüüd — kaheksa kunni kümme meest koos — hobuse jälgi otsima. Niipea, kui nad neid on leidnud, hakkavad nad veekohti otsima, ses mõttes, et hobused niisuguseid kohti tingimata üles otsivad, kus vett on, et oma janu kustutada ja oma haavu pesta ja jahutada. Juhttäkkude loomusund otsib niisugused joomakohad metsa kõige salamates ja kõige raskemalt kättesaadavates kohtades üles, aga küti terav meel suudab neid sellegipärast leida.

On nüüd niisugune veekoht leitud, siis hakkavad mehed tööle. Nad ehitavad nimelt paksudest puuteivastest suure kindla kopliaia üles, mille sisseminek vee poolt on. Sisseminek on kahe suure ja kõva värava abil kinni pandav. See töö tarvitab üks kunni kaks nädalat, seda mööda, kuidas mehed selle kallal töös on. Muidugi on sel ajal, kui hobused jooma tulevad, töö seismas. Niisugune aed kaetakse väljastpoolt okstega ja lehtedega nõnda paksult, et teda tähele ei panda.

On kopliaed valmis, määratakse päev, millal püüdmine tuleb ette võtta. Kütid peidavad ennast nüüd määratud tunnil aia ümberkaudsuses ära, nõnda et hobustele tulemistee vabaks jääb. Kõik on vait. Viimaks kuulub kaugelt kapjade kobinat. Müdin tuleb ikka lähemale, viimaks tuleb mitmesajaline hobusekari nähtavale, mis rõõmsal tujul vee poole ruttab. On nad kõik vette läinud, panevad kütid tagasimineku tee hobustele kinni ja tõstavad ise hirmust kisa.

Hobused hirmuvad vaikses metsas niisugust kisa kuuldes muidugi kangesti ära, jooksevad veest välja ja püüavad harilikku teed mööda metsa tagasi põgeneda. Aga igal pool on inimesed oma kisaga ees, muud kui tee kopliaeda on lahti. Kõik hobused tormavad nüüd muidugi sinna poole, väravast läbi aeda. Samal silmapilgul pannakse aga ka suured ja kindlad väravad kinni. Kui nüüd hobused aru saavad, et nad vangi on sattunud, siis tuleb neile suur kartus ja hirm. Silmad säravad, suu on täis valget vahtu, suure vihaga hammustavad nad aiateivastesse, suure tuhinaga kaabivad nad mulda, kogu

keha aurab ja aurupilved tulevad täispuhutud ninasõõrmetest välja. Nad katsuvad oma võimsa rinnaga ehk tagumiste jalgade löökidega aeda maha lükata — mõnigi loom leiab sealjuures otsa. Mõnikord juhtub aga ka, et nad nagu ühest vaimust aetud kõik ühekorraga ühel kohal vastu aeda tormavad, selle maha murravad ja siis metsa põgenevad. Niisugusel korral ei või miski võim neid tagasi hoida, kui ka tuhanded kütid kisendamas ja oma viskelingudega püüdmas oleksid. Mis neile ette tuleb, tallatakse silmapilk jalge alla, kõige paksemast rägastikust murravad nad läbi. Hirmus ragisemine täidab õhku, nagu tallataks kogu mets maha, ehk nagu kukuks üks mägi teise peale. Suur tolmu- ja liivapilv peidab põgenevaid loomi; mõne minuti järele on kõik vait, põgenejate ja tagaajajate vahel on juba mõni penikoorem maad. On niisugune õnnetus juhtunud, siis on kõik küttide töö ja vaev asjata olnud ja mõnigi neist lamab enam-vähem raskete haavadega maas.

Kui aga aed kangetele tõukamistele vastu on pidanud, jäetakse sissepiiratud hobused kuus päeva söömata ja joomata sinna, kuhu nad täiesti ära on väsinud. Selle järele viiakse nad koju ja taltsutatakse suuraudade, kannuste ja piitsa abil.

Metshobuste karjad.

Kõik reisijad, kes lagendikkudest Plata jõest kunni Patagooniani on läbi reisinud, teavad arvurikastest hobuste karjadest kõneleda. Nad näikse ühe juhi all seisvat, kes kõige kõvem ja kõige julgem karjas on, ja selle korraldusi ka tingimata kuulvat. Mingi sisemine tundmus ütleb neile, et nende kindel ja julge olek nende ühenduses on. Lõvi, tiiger ja leopard on nende kõige suuremad vaenlased. Kõigile arusaadava märgi peale koguvad nad ennast hädaohu liginemisel tihedasse salka kokku, mis igast küljest võib vaenlast vastu võtta, ja kaitsevad ennast vaenlaste vastu esimeste jalgadega, ehk nad võtavad märad ja varsad oma keskele, pööravad tagumised jalad väljapoole, vaenlasele vastu ja kaitsevad ennast tagumiste jalgadega üles lüües. Juht läheb kõige esiti hädaohule vastu, ja kui ta põgenemise arvab hea olevat, paneb ta põgenema ning teised kõik tulevad temale järele. Lõuna-Ameerika kohtades, kus vähe ini-

mesi elab, ei ole hädaohuta metshobuse karja hulka juhtuda. Nad tulevad siis võimalikult ligidale, hirnuvad hobusele vastu, kes ratsanikku kannab, ja kui ratsanik väga ettevaatlik pole ja oma hobuse üle kindla käega ei valitse, viskab see tema maha ja jookseb metshobuste sekka.

Inglane Head, kes Plata jõe lagendikkudest läbi reisis, jutustab huvitavalt selle üle, kuidas sealsed inimesed — gautshoks nimetatud — oma hobustega ümber käivad. Neil ei ole tallisid ega koplid. Harilikult on hobune hurtsiku ees maa sisse taotud teiba külge kinni seotud. Toiduks antakse neile seal maisi ette; ehk neid peetakse öösel mitu tükki koos teivastest tehtud aias (korralis). Märasid ei peeta Lõuna-Ameerikas kodus, ei tarvitata neid ka ratsutamiseks; nemad käivad oma varsadega vabalt ümber. Kui gautshol hobust tarvis on, püüab ta korralist oma viskelinguga selle hobuse kinni, keda ta arvab enesèle tarvis minevat. Viskeling, millega gautsho hobuseid püüab, on umbes neljakümne jala pikkune rihm, mida rasvaga määritakse, et ta hästi paenduvaks jääks. Rihma ühes otsas on raudrõngas, mille läbimõõt umbes 1½ tolli on. Sellest rõngast on rihm läbi tõmmatud, nõnda et rihma otsas ling või silmus sünnib. Rihma teine ots on sadularihma külge seotud. Vahelolevat jagu peab gautsho oma paremas käes. Enne kui ta lingu loomale järele viskab, keerutab ta teda mõne korra ümber pea tubli jõuga, viskab siis ja tabab suure osavusega seda looma, keda ta tahtis kätte püüda. Korralis on hobused, keda juba on tarvitatud, aga on ka niisuguseid, kes esimest korda püügi järele on sinna sisse toodud. Viimased ei taha korralist välja tulla ja püüavad põgeneda. Aga niisugusel korral viskavad gautshod lingu hobuse jalgade ümber ja tõmbavad ta niiviisi jalust maha. On see sündinud, siis istub üks gautshodest silmapilk hobuse pea peale ja lõikab tema laka pika noaga ära, kuna teine gautsho samal ajal hobuse sabast tüki ära lõikab. See on märk, et selle hobusega juba kord on ratsutatud. Siis pannakse hobusele suuraua asemele tükk nahkrihma suhu ja kindlad päitsed pähe. Kõike seda tehakse vägisi, sest et hobune selle vastu kõige jõuga tõrgub. Gautsho, kes selle hobusega tahab ratsutada, paneb pikad teravad kannused saabaste külge, ja kuna kaks meest ho-

bust kõrvadest kinni peavad, kargab ta sadulasse, mille rihmad õige kõvasti kinni tõmmatakse. Siis antakse temale päitseohjad kätte ja hobune lastakse lahti. Hobune tormab nüüd muidugi hullupööra jooksma ja püüab ratsutajat maha visata, mille vastu aga osav ratsutaja oma abinõusid tarvitab, nõnda et tema ikka võitjaks jääb. Raske on niisugust hobust jälle korralli tagasi viia, sest nad ei taha sinna sisse minna.

Kui gautsho metshobust tahab kinni püüda, võtab ta oma sõita korralist niisuguse hobuse, keda selle toimetuse juures juba on tarvitatud. On ta tagaaetavale loomale ligidale saanud, viskab ta jooksul oma lingu kinnipüütava hobuse tagumiste jalgade ümber ja tõmbab seeläbi, et ta oma hobusega natukene kõrvale sõidab, põgeneja hobuse küljeli maha. Nüüd kargab ta ruttu oma hobuse seljast, jookseb kukkunud hobuse juure ja viskab oma mantli selle pea peale. Siis paneb ta talle valjad pähe, suurauad suhu, sadula selga, kargab ise sadulasse ja võtab siis mantli hobuse pea pealt. Nüüd kargab ehmatanud hobune püsti ja püüab meest igatahes maha visata; aga see on oma ametis juba harjunud ja oskab ikka abinõusid leida, et võit peagi temale jääb.

Ehk küll hobuse taltsutamine armetul viisil sünnib, harjub siiski hobune oma peremehega nõnda ära, et ta tema kõige truumaks ja targemaks sulaseks saab. Hobused on õige kärmed loomad ja võivad suuri raskusi kannatada. Nad võivad mõnikord ühe joonega enam kui 20 penikoormat ära joosta mõne tunni jooksul. Märasid tapetakse mõnikord toiduks, iseäranis suurte pühitsemiste puhul. Et palavates Lõuna-Ameerika lagendikkudes mõnes kohas veepuudus on, lähevad seal hobused selle tagajärjel hullumeelseks.

Hea meelespidamisvõime.

Ajalookirjutaja V. Martin jutustab järgmist: „Kindral Paster Hommiku-India sõjaväes oli haruldaselt paks ja raske inimene. Kui ta Madrase linnas oma väeosaga seisis, ostis ta omale uue hobuse. Paar korda laskis hobune kindrali oma selga istuda, siis aga leidis ta oma koorma liig raske olevat ja heitis maha, niipea kui kindral tahtis tema selga istuda; ükski abinõu ei suutnud teda

ülestõusmisele sundida. Soldatid ei võinud igakord oma naeru selle üle tagasi hoida. Et kindral oma hobust sel viisil ei võinud tarvitada, andis ta selle ühele noorele ohvitserile, kes sealt kaugemal korteris oli. Kahe aasta pärast tuli kindral oma revideerimisreisil ka sinna, kus noor ohvitser teenistuses oli. Teisel päeval pidi soldatite ülevaatus olema ja seks nõudis kindral omale tubli hobuse, kes teda suudaks kanda. Juhtumisi toodi tema vana hobune temale ette. Aga niipea kui kindral ohelikud pihku võttis ja tahtis hobuse selga istuda, langes hobune silmapilk maha, mis ta sellel vaheajal kordagi polnud teinud. Kõik hakkasid naerma, kindral ka ühes. Katsuti kõik ära, et hobust ülestõusmisele sundida, aga kõik oli asjata".

Hobune ja rahakott.

Kuulus Poola kindral Koscinsko oli väga heategev inimene. Ta andis vaestele nii palju, kui ta jõud kandis, sagedasti ka rohkem. Ühel päeval tuli temale mingi ootamata takistus, nõnda et ta ühele kaugemal elavale vaesele perekonnale oma abi ei saanud isiklikult viia, mida ta muidu ikka sel päeval oli teinud. Nüüd teadis ta, et vaesed inimesed teda vististi sel päeval ootavad, ja ei tahtnud, et nad teda asjata ootavad. Sellepärast palus ta oma naabrit maameest, et see vaesele perekonnale seda viiks, mis nende tarvis oli määratud. Maamees tegi, mis kindral oli palunud, tuli aga väga hilja tagasi, ja esimene sõna, mis ta kindralile ütles, oli: „Selle hobusega ei sõida ma oma elus mitte enam, kui teie mulle ka oma rahakotti ühes ei anna." Imestledes küsis kindral, mis see tähendab, ja sai vastuseks: „Niipea, kui mulle teel keegi vaene vastu tuli, kübara pealt võttis ja armuandeid palus, jäi hobune seisma ja ei läinud enne edasi, kui vaene oli midagi saanud. Õnnetuseks ei olnud mul aga rohkem ligi, kui paar krossi. Kui ma need olin ära jaganud, pidin ma nõnda tegema, nagu viskaks ma vaestele palujatele midagi mütsi, et aga hobune saaks rahustatud ja edasi läheks". Et kindral kedagi palujat ilma armuannita mööda ei lasknud, sellepärast oli hobune sellega ära harjunud, et ta ikka seks ajaks seisma jäi, kunni ta peremees vaestele oli midagi andnud.

Kasak ja tema hobune.

Sõja aastal 1813 võtsid kolm prantslast ühelt kasakalt, kes üksinda ümber ratsutas, tema hobuse ära. Üks neist kargas hobuse selga ja sõitis minema. Kui ta tüki maad oli edasi ratsutanud, kuulis ta enese taga kõva vilet. Samal silmapilgul pööras aga hobune ümber, ilma et ratsutaja seda oleks keelata suutnud, ja jooksis välgu kiirusel oma peremehe juure tagasi. Kasak oli vaheajal kaks teist prantslast põgenema ajanud ja vilistas nüüd oma hariliku vilega hobuse tagasi. Et prantslane, kes hobuse seljas istus, kiire jooksu ajal ei saanud maha karata, pidi ta hobusega kasaka juure sõitma, kes ta siis vangi võttis.

Hobune päästab koera elu.

Ühel isandal Bristoli linnas oli hurtkoer, keda talli imekena viieaastase jahihobuse juures peeti. Mõlemad loomad hakkasid kalduvust teineteise poole tundma. Hurtkoer oli ikka sõime all hobuse juures, ja hobune oli ikka rahutu, kui ta koera ei näinud. Koera peremees tuli sagedasti lauta ja võttis koera jalutusel ligi. Siis vaatas hobune ikka rahutult ja igatsevalt koera poole ja hirnus, nagu tahaks ta öelda: tuleksin ka kaasa. Kui sellejärele koer jälle talli tagasi tuli, võttis hobune ta valju hirnumisega vastu. Koer jooksis hobuse juure ja lakkus tema nina, hobune aga kaapis koera selga oma hammastega. Kui ühel päeval tallipoiss hobusega välja ratsutas ja koera seltsiks kaasa võttis, tuli suur võõras koer hurdale kallale ja sai temast peagi üle. Kui hobune seda nägi, tõmbas ta oma kõrvad pea ligi ja jooksis, ehk küll tallipoiss teda tahtis tagasi hoida, võõra koera kallale, võttis hammastega tema seljanahast kinni ja raputas teda nii tugevasti, et tükk koera nahka tema hammaste vahele jäi; koer pani muidugi suure rutuga põgenema.

See oli truu sõprus, mis ka hädas abi andis.

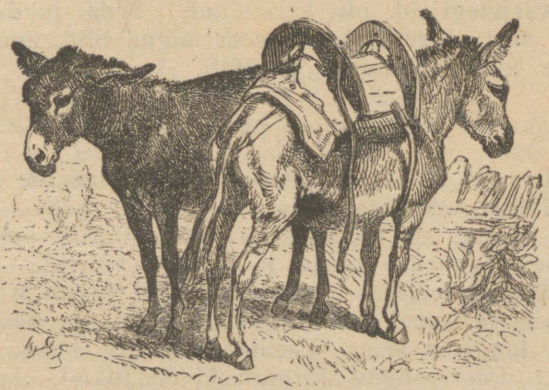
Truu hobune.

Keegi Inglise marketender (moonakaupleja sõjas) oli kena kõrvhobuse, nimega Kobdy, üles kasvatanud. Ta ei söönud iialgi, kui ta hobune tema kõrval polnud

ja ka tema söögist ei saanud. Ka öösel magasid nad üksteise kõrval. See mees käis oma hobusega kui kõige parema sõbraga ümber. Maupertui lahingu ajal aga, kui ta ühel viinamäel peidus oli, tuli vaenlane äkki tema peale, võttis kõik ära, mis tal oli, ja tappis ta ära. Keegi soldatitest võttis hobuse ligi, aga see ei jäänud mitte kauaks vaenlase võimu alla, vaid kiskus enese lahti ja ujus merekitsusest läbi, mis Prantsus- ja Inglismaa vahel on (Calais't-Dover'i). Sealt võttis ta otsekohe teed peremehe kodu poole, mis Doverist seitse tundi kaugel oli. Kui ta oli koju jõudnud, hirnus ta kangesti rõõmu pärast, sest et ta lootis oma peremeest nüüd näha. Naabrid võtsid ta lahkesti vastu, andsid talle süüa ja juua ja kandsid ta eest kõige paremini hoolt. Kui ta aga mõne päeva pärast oma peremeest ikka veel polnud näinud, ei võtnud ta enam toitu mure pärast ja suri varsti selle peale.

b) Eesel.

Eesli isamaa on Kesk-Aasia, kus ta veel kui metseesel ette tuleb. Siin on ta usin, tark ja kaval loom. Meie juures aga, külmemal maal, peetakse teda laisaks

Eesel.

ja rumalaks, mis tema hobusega võrreldes ka enam-vähem on. Kus teda aga paremini peetakse, seal on ta õige kena ja kasulik loom. Eesel on palju väiksem kui hobune, tal on pikad kõrvad ja hall karv. Teda tarvita-

takse iseäranis mägiseil mail ratsutamiseks, sest et ta kindla sammuga on ja väga harva kukub.

Päästetud eesel.

Gibraltari linnast pidi Malta saarele kapten Dundasele laevaga eesel viidama. De Gata maanina juures Hispaania rannas sattus laev liivapangale. Et see koht ranna ligidal oli, nõnda et rand selgesti näha oli, loodeti, et eesel, kes vette lasti, küll võib rannani ujuda. Lained tõusid õige kõrgele, nõnda et ometi jälle kartus tuli, nagu ei jõuaks eesel neist läbi ujuda. Aga eesel ujus julgesti ja tugevasti, lainete peale vaatamata, kaldale ja oli mõne päeva pärast Gibraltari linna värava ees. Kui ta oli sisse lastud, sammus ta otsekohe sinna talli juure, kus ta senni oli elanud. Majaperemees imestles eeslit nähes ja arvas, et see laevale ei olnud saanudki. Laev sai liivapangalt lahti, tegi oma reisi Malta saarele ja pööris Gibraltari tagasi. Siis saadi teada, kuidas eesliga lugu oli. Ta oli de Gata maaninast Gibraltarini, see on, viiekümnetunnilise tee, mägedest üle ja jõgedest läbi eksimata mõne päeva jooksul ära käinud. Et teda teel polnud kinni võetud, seletati sellega, et tema seljas enne kurjategijaid oli karistatud. Seda tundsid talumehed, sest et eeslil kõrva sees augud olid, mida kurjategijate kinnisidumiseks tarvitati.

Eeslid lahinguvõitjad.

Hirmsas sõjas, mis Ameerika lõunariikide ühendus-lased Põhja-Ameerika Ühisriikide vastu 1861—1865 pidasid, juhtus, et mõistmata loomad, „rumalad eeslid" vaenlase põgenema ajasid ja lahingu võitsid.

Põhja-Ameerika kindral Hookeri laagri ees seisid suurtükid ja veel enam eespool kolmsada eeslit koormatega kinnises aias. Vaenlane tungis Hookeri laagri kallale. Püssipaugud hirmutasid kartlikud eeslid kangesti ära. Üks neist katsus aiast läbi tungida, teised temale järele; nõnda läks see neil korda ühise jõuga suurt tükki aeda maha murda ja sealt suure rutu ja lärmiga välja joosta. Nad tormasid üheskoos kõik suure kobinaga just vaenlase poole, muidugi kogemata, sest et aiaauk just vaenlase poole oli. Öö oli pime.

Vaenlased kuulsid suurt kobinat ja müdinat ja arvasid, et suur ratsaväe salk neile kallale tungib; pimedas ei võinud nad ju mitte näha, mis sealt ligineb. Nad pöörasid ümber ja põgenesid rutuga, kõike oma toidu- ja sõjamoona maha jättes.

Truu eesel.

Jõuluõhtul 1829 tulid kolm üliõpilast Göttingeni linnast Bodenfeldi linna, nad tahtsid jõulupühadeks koju minna. Lumi oli sügav ja seda sadas rohkesti ikka veel juure. Üliõpilased läksid teisel hommikul kohe jälle teele, ehk neid küll hoiatati niisuguse sügava lumega teele minemast. Aga nad tahtsid ruttu koju saada ja võtsid teejuhiks kaasa mehe eesliga. Üliõpilased said varsti õnnelikult oma koju, aga teejuhti oma eesliga oodati asjata tagasi. Kolm päeva pärast seda nägi keegi reisija tee ääres lumega kaetud looma. Ta astus ligi ja nägi, et see loom eesel oli. Eesli ligidal aga paistsid inimese jalad lumest välja. Ta tõi abi, lumi aeti ära ja leiti lume all teejuhi surnukeha. Kolm päeva ja ööd oli truu eesel kange külma käes söömata oma õnnetu peremehe juures välja kannatanud.

L. Sõudjalad.

Sõudjalad on rahulikud loomad, kes karjade kaupa enamasti põhjameredes elavad. Neil on pikk keha, eestpoolt laiem, tagantpoolt peenem. Nende tagumised jalad on keha lõpul tahapoole välja sirutatud ja on neile tüüri asemel; esimesed jalad on aga rinna all nagu teistelgi loomadel, nad tarvitavad neid edasisõudmiseks. Kõikide jalgade varbad on ujumisnahaga ühendatud; sellepärast võivad need loomad hästi ujuda. Nad on enamasti vees ja tulevad siis veest välja, kui tahavad puhata, ennast soojendada, ehk oma poegi imetada. Nende peatoit on kalad, aga nad söövad ka limulisi loomi ja meretaimi.

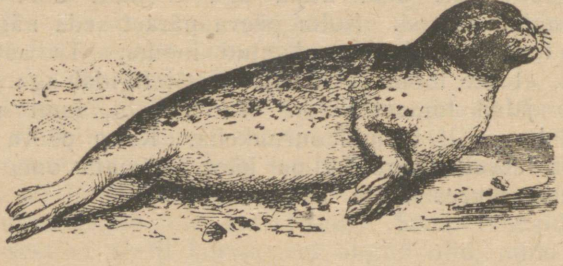
Hüljes.

Hüljes saab 4—5 jalga pikaks, temal on sile, harjasetaoline kollane ehk roheline-kollakas karv, kõhu alt

on ta valkja karvaga. Hülgel on ilusad silmad, välispidised kõrvaosad puuduvad, nina ümber on temal habemeharjased. Teda võib ka taltsutada, on siis nagu koer, armastab inimestega mängida ja kuuleb, kui teda nimepidi kutsutakse.

Hüljes elab põhjamerede kallastel ja nendes jõgedes, mis sinna sisse voolavad. Kohtadel, kus teda taga ei aeta, pole ta mitte väga kartlik; aga kohtadel, kus sagedasti tema peale jahti peetakse, on ta väga ettevaatlik. Ta elab kaladest, mida ta oma tugevate hammastega purustab.

Emane hüljes toob iga aasta mai- või juunikuus ühe või kaks poega üksikutes ja rahulistes rannakohtades. Ta imetab neid kaunis kaua, ka siis veel, kui nad juba

Hüljes.

oskavad ujuda, ja kaitseb neid väenlaste vastu ennastsalgaval viisil, tarbekorral ka oma elu sealjuures ohverdades. Hüljes on elanikkudele kõige külmematel põhjamaadel, kus taimed enam ei kasva ja kosu, ülisuure tähtsusega ja kõige tarvilisemaks elutingimiseks. Tema liha, rasva ja verd süüakse; rasva tarvitatakse ka valgustuseks ja kütteks. Nahka tarvitatakse riieteks, mütsideks, rihmadeks j. n. e.; künnapuid tarvitatakse nööorideks ja niitideks, magu ja põit tarvitatakse astjateks ja nahklähkriteks ja luudest valmistatakse mitmesuguseid tööriistu. Ka väikeste hülgepoegade sametitaolist nahka tarvitatakse riieteks. Sellepärast hakkavad sealsed elanikud juba noorest saadik nende püüdmises endid harjutama.

Nende püüdmine ja kättesaamine sünnib mitmel viisil. Püüdja tuleb hüljele maal ehk jääl roomates ja hülge viisil röhkides vastu, oma pead ühele ja teisele

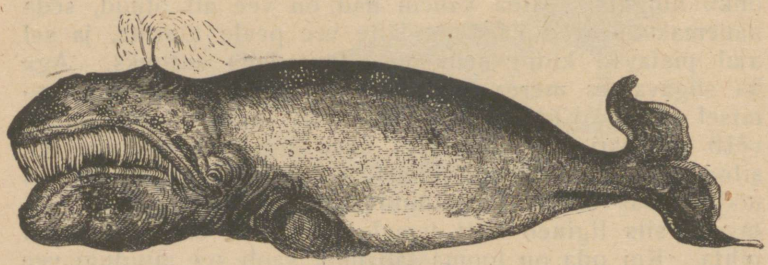
poole liigutades, nagu hüljed seda teevad. Kui ta petetud loomale õige ligidale on saanud, torkab ta teda piigiga, mida enesega ühes kannab, surnuks. Hüljed teevad mõnikord aukusid jäässe, kuhu nad tulevad, oma ninad veest välja pistavad ja värsket õhtu sisse tõmbavad. Hülgekütt otsib nüüd niisuguse augu üles, istub niisuguse augu juures toolile, paneb jalad, et nad mitte ei hakkaks külmetama, jalapingile ja ootab nüüd rahulikult, kunni hüljes augu juure tuleb hinge tõmbama; siis pistab ta oma piigiga hüljele pähe, surmab ta, teeb siis jääaugu suuremaks ja tõmbab hülje välja. Ehk mitu kütti ühinevad, ajavad suure kisa ja lärmiga hüljed oma peidukohtadest välja, vette, panevad neile aga mere poole tee kinni. Hüljed kaovad muidugi kõik hirmu pärast vee alla. Aga kauaks ei või nemad vee alla jääda, sest et nad ikka jälle peavad oma pead veest välja pistma, et värsket õhku hingata. Mida kauem nad on vee all olnud, seda kauemaks peavad nad siis jälle vee peale tõusma, ja sel ajal pistavad kütid neid oma tuuradega surnuks. Aga ka sügavamas meres püüavad nad neid, ja nimelt järgmisel viisil. Kütt istub lootsikusse, mida ta ühe käega võib osavasti juhtida, teises käes hoiab ta viskoda, iga silmapilk viskamiseks valmis. Oda otsas on nöör ja nööri otsas õhuga täispuhutud põis. Tuleb hüljes nähtavale, siis ligineb kütt temale ja viskab oma oda tema pihta. Kui oda on looma tabanud, kaob see muidugi vee alla ja tõmbab ka põie kaasa, aga nagu meie teame, ei või ta kaua vee all olla, vaid peab jälle peagi üles tulema. Põis on varsti jälle vee peal näha, kütt ligineb sellele kohale, ja nii pea kui hüljes oma pea veest välja pistab, viskab kütt oda tema pähe. Niisugune püüdmine pole hädaohuta, sest et sagedasti ette tuleb, et hüljes lootsiku ümber tõukab, ehk teda oma hammastega hakkab hävitama, nõnda et see vette vaob. Sagedasti lüüakse hüljed ka siis surnuks, kui nad hulgakaupa rannas päevapaistel ennast soojendavad.

Orkney ja Shotlandi saarte randadel, iseäranis väikeste kaljurüngaste peal, on palju hülgeid; seal lamavad nad üksteise kõrval karjade kaupa, kui meri vaikne on. Nemad ujuvad väga ruttu, iseäranis siis, kui torm tulemas on. Siis pistavad nad oma ninad kaugele veest välja, kargavad suure rutuga maale ja peituvad oma urgastesse nõnda kauaks, kunni paha ilm möödas on.

Nad on väga nuuskrud ja uudishimulised loomad. Nad on inimeste vastu usalduslikud loomad, ujuvad lootsikule järele, kus palju inimesi sees on ja kus kõvasti räägitakse, nad vaatavad siis tähelepanemisega inimeste otsa, nagu tahaksid nad nende kõnelemist kuulda. Hoy kirik Orkney saarel seisab liivasel merekaldal, kus palju hülgeid on. Kui nüüd jumalateenistuse puhul kirikukella lüüakse, siis võib merekaldal näha, kuidas kõigilt poolt hüljed kaldale lähenevad, et kirikukella helinat kuulda. Ka Shotimaa põhjarannas püütakse iga aasta suur hulk hülgeid traani, naha ja osalt ka liha pärast.

M. Valaskala.

Valaskalal on kala nägu, ehk ta küll kala pole, vaid imetaja loom. Tema esimesed jalad on oimudeks

Valaskala.

muutunud, tagumisi jalgu tal polegi; aga selle asemel on tal tugev saba sõudmiseks. Tema pea on suur, umbes kolmas jagu kehast. Tema suu on küll määratu suur, aga kurk nii väike, et rusikas hädalt läbi mahub. Alumises lõualuus pole tal hambaid, aga pealmises on hammaste asemel narmataolised sarvlehed, mida kalaluuks nimetatakse, need võivad kunni 12 jalga pikad olla. Valaskala silmad on väikesed, kõrvad ilma välise kõrvaleheta. Tema pealael on kaks auku, mille läbi ta vett välja purskab, mis ta ühes toiduga on suhu võtnud; kumbki neist aukudest on jalg läbimõõdus. Valaskala nahk on paljas ja selle all on umbes kahekümne tolli paksune rasvakiht, mis üleliigse soojuse kehast ära hoiab, aga ka keelab tarvilist soojust kehast välja minemast. Valaskala hingab nagu teisedki imetajad kopsude läbi;

sellepärast ei või ta mitte kauaks ajaks vee alla jääda, vaid peab enne hingetõmbamiseks aegajalt veepinnale tõusma. Tema on umbes 60 jalga pikk ja kaalub täiskasvanult umbes 200.000 naela. Valaskala toit on väikesed kalad ja muud vähemad mereloomad. Inimene tarvitab temalt rasva (traani) ja pealmises lõualuus olevaid sarvlehti (kalaluud). Valaskalal on õige suur jõud. Üheainsama sabalöögiga võib ta lootsiku purustada. Valaskalad elavad suurtes meredes ja neid on seal nii ülearu palju püütud, et nende arv märksalt on vähemaks jäänud.

Valaskala püüdmine.

Nagu öeldud, on valaskalade arv määratu suure püüdmise tagajärjel nii väikeseks jäänud, et karta on, et see loomatõug peagi koguni kaob. Nende püük ei ole sellepärast mitte enam nõnda rikkalik, kui varem. Inimese tagaajamise eest otsivad nad jäämeredes peidupaika. Aga talvel, kui meri kinni külmab, peavad nad sealt lahtisesse merre lõuna poole tulema. Kevadel sõidetakse siis nende püüdmisele välja, enne kui nad jäämerre tagasi lähevad, ja aetakse neid taga nende teel põhja poole, ehk ka lõuna jäämeres lõuna poole. Laevad, mida valaskala püügil tarvitatakse, on tugevasti ehitatud, et nad võiksid jäätõukamisele vastu panna. Kui valaskalad ümberkaudsuses nähtavale tulevad, lastakse laevadelt suured vened vette, kuhu sõudjad ja tuuraviskajad sisse lähevad ja sellele kohale lähenevad, kus valaskala näha oli. Tuuraviskajad peavad viskamises osavad olema, et õigel kaugusel, õigel silmapilgul ja tarvilise jõuga tuura looma peale visata. Ja see peab ikka siis sündima, kui valaskala veepinnale tõuseb hinge tõmbama. Tuuraviskaja ei tohi aga loomast mitte kaugemal kui kolmkümmend jalga olla, kui ta oma tuura viskab. Tuura katsutakse visata kas selga, kõhtu, või sinna kohta, kus purskamisaugud on. Kui tuur küllalt pole looma kehasse tunginud, rabeleb see enese enamasti lahti.

Niipea kui loom tunneb, et tuur ta kehasse on tunginud, pistab ta suure kiirusega minema ja tõmbab nööri enese järele, mille üks ots tuura küljes ja teine ots vene küljes kinni on. Ja see sünnib niisuguse jõuga, et vene ka põhja läheb, kui nöör mitte lahedalt järele

ei jookse. Nööri peab ühtelugu veega niisutama, et ta hõõrumise tagajärjel ei hakkaks põlema. Püüdjad jäävad nüüd rahuliselt oma venedesse ja vaatavad kaugelt valaskala liigutamisi. Kui loom juba nõnda kaugele on ära läinud, et nöör on otsa lõppemas, siis köidetakse selle otsa ruttu teine nöör. Mõnikord tuleb ka ette, et nöör peab viimasel silmapilgul kirvega katki lööma, sest et valaskala vene ühes meestega vee alla tõmbaks. Kui nüüd haavatud loom veepinnale tõuseb hinge tõmbama, visatakse ligidalolevast venest veel teine tuur tema kehasse, mille järele ta muidugi jälle vee alla kaob. Et ta aga tuurahaavadest palju verd kaotab, siis läheb ta varsti nõrgaks ja ei või enam edasi rutata. Kui valaskala purskamisaukudest juba verd välja ajab, siis on see märk, et ta ots ligidal on. Tema surmavõitluse ajal peab temast ettevaatlikult eemale hoiduma, iseäranis ei tohi tema sabale ligineda, millega ta hirmsasti enese ümber lööb. Nii on mõnigi vene ja lootsik puruks löödud.

Valaskala-ema.

Valaskala emaarmastus on suur. Noort valaskala, kes hädaohtu veel ei tunne, võib tuuraga kergesti surmata. Sel puhul avaldub emaarmastus sagedasti nii suurel mõõdul, et emaloom vaenlase kätte langeb. Kui ka sellepärast noorel loomal suurt väärtust pole, sest et saak temast liig vähene on, siiski peetakse sagedasti jahti tema peale, et seeläbi emalooma kätte saada. Emaloom ruttab niisugusel korral kiiresti haavatud poja juure ja tõuseb temaga ühes veepinnale hinge tõmbama; ta kihutab teda edasi ujuma, püüdes teda põgenemisele aidata seega, et ta teda oma oimu alla võtab, ja ei lahku temast, kui ta veel elab. Siis on väga hädaohtlik temale ligineda, aga sel puhul annab ta sagedasti head mahti temale tuuraga kallale tungida. Oma poja eest muretsedes ei mõtle ta sugugi selle peale, et ta ise ka võiks hädaohtu langeda. Ta ujub vaenlaste keskelt läbi, hädaohtu täiesti põlates, ja jääb ikka oma poja juure, ka siis, kui juba mõnigi tuur on tema lihasse tunginud. Muidugi on see tundelisele inimesele väga piinlik looma niisuguses seisukorras surmata, kus ta eneseohverdamist avaldab, mis inimesele au teeks.

Teine liik: Linnud.

Lindude keha on sulgedega kaetud. Pealmisi pikemaid ja jämedamaid sulgi nimetatakse kattesulgedeks, alumisi vähemaid ja pehmemaid udusulgedeks. Kattesulgi ajavad linnud vähemalt üks kord aastas. Nad käivad kahe jala peal; esimesed liikmed on neil tiibadeks muutunud. Tiivasulgede abiga lendab lind, sabasuled tüürivad lendu. Linnud võivad kaua ja ruttu lennata. Lindude luud on õõnsad ja võivad igal ajal õhuga täidetud saada, mis lendamist väga kergendab. Hambaid lindudel pole, nende asemel on neil nokk, mis linnu toidu järele on loodud. Lindude kuulmine ja nägemine on terav; väliseid kõrvu neil ei ole. Linnud leiavad oma toitu osalt loomaderiigist, osalt taimeriigist, osalt mõlemaist. Linnud munevad mune, millest nad siis poegi välja hauduvad. Mõned linnud lendavad talveks meie juurest ära, need on rändajad linnud; teised jäävad paigale — seisulinnud. Linnud on inimesele mitmetpidi kasulikud: nad annavad talle mune, liha, sulgi; nad hävitavad metsadele ja põldudele kahjulikka söödikuid; nad rõõmustavad inimest oma imeliku lauluga.

A. Kiskjad linnud.

Kiskjad linnud on kullid. Nende toit on metslinnud, väikesed imetajad, aga ka raibet söövad mõned kiskjad linnud. Nende eluviisi nõudmise järele on neil suured, teravad kõverdatud küüned, millega nad oma saaki püüavad, kinni hoiavad ja ära viivad. Nende nokk on lühikene, aga tugev; pealmine pool ulatub konksuviisi üle alumise poole alla. Nende kuulmine ja nägemine on terav. Nad näevad juba kõrgelt õhust oma saaki maas ehk puu otsas ja kukutavad endid siis noolekiirusel selle peale maha. Nad võivad kaua nälga kannatada, võivad aga ka, kui neil saak käepärast on, õige palju süüa. Nad elavad paarikaupa koos, teevad oma pesad kõrgete puude ehk mägede otsa. Emalind on suurem ja tugevam, aga ka kurjem, kui isalind.

a) Kaljukotkas.

Kaljukotkas on väljalaotatud tiibadega kunni 8 jalga lai. Ta võib väga kõrgele lennata ja seal lahtiste tiibadega hulk aega ühe koha peal seista, et ta tiivu ei tarvita. Kui ta ülevalt mingisugust saaki näeb, lendab ta kui nool alla, võtab saagi oma tugevate küünte vahele ja kannab ta siis kuhu tahab. Ta röövib tallekesi, kitsi, jäneseid, aga ka hirvi.

Kaljukotkas.

b) Kanakull.

Kanakull elab Euroopas; ta röövib kanu, tuvisid ja parta, mispärast teda kui vaenlast taga aetakse. Ta on pruuni karva, kollaste jalgadega.

c) Öökull.

Öökulli keha on pehmete sulgedega üleni kaetud, muudkui nokk ja küüned jäävad paljaks. Öökullide silmad on suured ja elavad, otsaees, nagu kassi silmad. Nende lend sünnib nii tasa, et seda peaaegu kuulda pole. Päeval hoiavad nad ennast varjul, öösel aga lendavad nad toitu otsima — hiiri ja väikesi linde. Nad on inimesele kasulikud loomad, sest nad hävitavad palju loomi, kes põllumehele ja aednikule kahjulikud on; sellepärast surmatakse neid asjata.

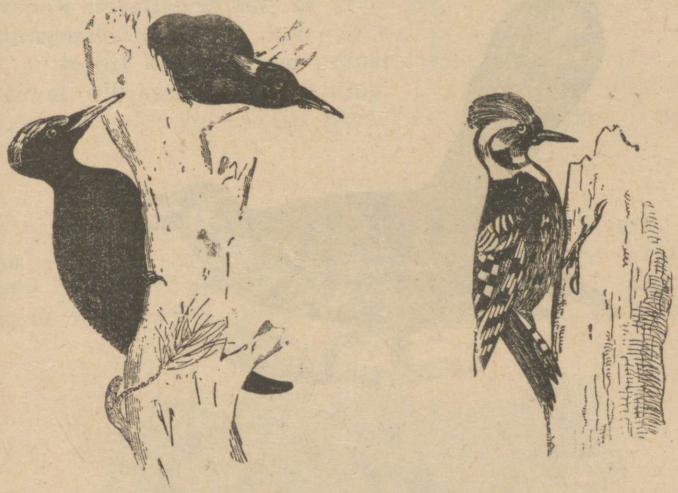
Öökull.

B. Ronijad linnud.

Ronijatel lindudel on jalad ronimiseks arenenud, nõnda, et kaks varvast ettepoole, kaks tahapoole seisavad. Nad toidavad ennast enamasti putukatest ja elavad puuaukudes.

a) Rähn.

Rähnidel on sirge, kiilusarnane kõva nokk, pikk keel, lühikesed jalad ja kõvasuleline saba, mida nad ronimisel ja puu sisse raiumisel toeks tarvitavad. Oma pesa teevad

Rähn.

nad puu õõnsusesse; oma poegi õpetavad nad vara ronima. Puid mööda ronides koputavad nad nokaga siin ja seal puu külge ja otsivad seega kohti, kus tõugud puu sees elavad, sest nad tunnevad koputades ära, kus niisugused kohad puu sees on. Nad elavad põhjapoolses Euroopas.

b) Kägu.

Kägu on reisija lind, ta jätab meid ju kesksuvel maha ja rändab soojale maale. Tema on tubli sööja, hävitab suure hulga tõukusid ja ussikesi ja on seeläbi inimesele kasulik. Emane kägu muneb väga pikkamisi, um-

bes kolme nädala jooksul kaks muna. Sel viisil ei ole temal võimalik oma mune ise välja haududa, sest esimesed munad on siis juba hukka läinud, kui ta viimased on munenud. Ja kui ta haudumist ise tahaks toime panna, peaks ta ühtelugu oma pesas istuma. Seepärast muneb ta oma võrdlemisi väikesed munad teiste lindude pesadesse ja annab väljahaudumise nende hooleks. Ei peaks teda sellepärast siis mitte armutuks ja kõva südamega loomaks nimetama, kes oma pojad enesest ära tõukab, vaid peab

Kägu.

seda looduse tarkust imestlema, mis teda õpetas niiviisi tegema, et ta munad välja hautakse, ehk tema seda ise küll ei suuda teha.

Kägu on meil ainus lind, kes oma mune ise välja ei haudu, vaid seda, ja ka oma poegade kasvatust teiste lindude hooleks annab. Aga ta ei toimeta seda ka mitte kergemeelselt, nagu oleks see ükspuhas, kelle hooleks selle jätab. Temal on nende väljavalikus ka nõudmised. Esiteks peab see lind, kes tema poegi peab kasvatama, putukasööja olema, sest et ta ise putukatega ennast toidab, nõnda ka tema pojad; ja teiseks peab see lind väiksem ja nõrgem olema kui tema, et tema pojad, kui nad on välja hautud, kasuema poegist kergesti üle saaksid ja nende üle võiksid võõras peres valitseda.

See sünnib siis ka nõnda. Kui tihase, lepalinnu ehk linavästriku pesas noored käopojad teiste lindudega on välja hautud, ja kui kasuvanemad, kui ka lühikeseks ajaks, pesast ära lendavad, siis tõukavad käopojad, sest et nad suuremad ja kõvemad on, väikesed linnupojad pesast välja.

Käopojad on kanged sööjad ja nõuavad palju toitu, nõnda et nende kasuvanemad neile hädalt nii palju jõuavad kätte kanda, kui nad seda tahavad. Aga sellegipärast ei väsi nad ära suure hoolega oma kasulaste eest muretsemast. Hommikust õhtuni on nad seks agarasti töös, ja vististi imestlevad nad ka selle üle, et nende pojad palju suuremaks kasvavad, kui nad ise on.

Noori käopoegi on pesast välja võetud ja neid pesa kõrval olevasse puuri pandud. Aga ka siin tõid kasuvanemad neile ikka toitu järele, sagedasti nädalate kaupa.

c) Papagoi.

Papagoidel on mitmekarvalised suled. Nende nokk on lühikene ja keel lihav. Oma varvastega haaravad nad asjadest kinni, ulatavad ka sellepärast jalgadega toitu suhu, mida keegi muu lind ei tee. Nad teevad

Papagoi.

nagu ahvid mitmesugust kometit, räägivad ka sõnu järele. Nad elavad soojades maades paariviisi koos, ja on neid umbes kolmsada liiki olemas.

Papagoi meelespidam isvõime.

Keegi Hispaania naine oli enesele noorelt kinnipüütud papagoi omandanud ja teda õpetanud mõndagi sõna rääkima; siis oli ta linnu ühele Inglise laevakaptenile müünud. Tükk aega kurvastas lind väga uduses Inglismaa kliimas, kus inimesed temaga võõrast keelt rääkisid, mida ta enne iialgi polnud kuulnud. Aga pikkamööda harjus ta ka siinse eluga ära, õppis Inglise keelt kõnelema, unustas Hispaania keele sõnad ära ja tundis ennast siin täiesti kodus olevat. Aastad olid mööda läinud ja papagoi oli kapteni perekonnas kalliks ja armsaks saanud. Viimaks hakkasid ta suled vanadusest halliks minema. Ta ei võinud muud enam süüa, kui pehmet putru ja ei jõudnud enam oma õrrele hüpata. Aga keegi ei söandanud vanakest surmata, sest et ta kõikidele nii armas loom oli. Sel ajal tuli kaptenile keegi Hispaania mees võõrsile. Sellega rääkis kapten Hispaania keelt. Kui nüüd vana papagoi nii kaua aja järele jälle Hispaania keele sõnu kuulis, hakkas ta teravamalt tähele panema ja kuulama, siis laotas ta äkki rõõmsas ärevuses oma tiivad laiali, ütles kõik Hispaania keele sõnad ja laused, mis ta enne oli teadnud, suure osavusega välja ja kukkus siis surnult maha.

C. Laululinnud.

Laululinnud on väikesed linnud; neil on väikesed nõrgad jalad ja kõva nokk. Laulmiseks on neil hingekõri alumises otsas kunstlik hääleriist, mille abil neil võimalik on mitmesuguseid hääli sünnitada, ehk küll ka linde olemas on, kellel niisugune hääleriist küll on, kes aga ei laula. Laululinnud söövad putukaid, ussa ja viljateri ja ehitavad enestele kunstlikud pesad.

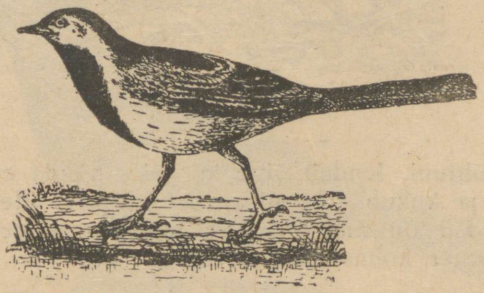
a) Linavästrik.

Linavästrik on rahutu lind, hüppab hommikust õhtuni, kusjuures ta oma pika sabaga üles ja alla vehib.

Tema on selja pealt tume-hall, kõhu alt valge, kael, rind ja pea on mustad.

Linavästriku hoolsus.

Keegi kuulus loodusuurija nägi kord hilja sügisel, kui ju ööseti külmetas, linavästrikku jõe kaldal päevapaistel edasi ja tagasi hüppavat. Kes seda teab, kuidas rändamissund linnul paratamatult avaldub, kui aeg on tulnud, kus kõik rändajad linnud teele asuvad, mil ühtlasi talve lähenemisega toit ikka enam ja enam hakkab puuduma, — see saab aru, et see iseäraline nähtus oli, et linavästrik, kes putukatest elab, oktoobrikuul, kus

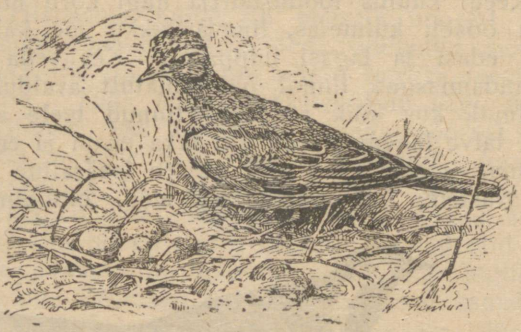

Linavästrik.

väljas putukaid hädalt leida oli, ikka veel polnud ära rännanud. Nõnda näis see ka loodusteadlasele olevat; sellepärast hakkas ta linnu tegevust tähelepanemisega vaatlema. See käis otsides siia ja sinna, nagu oleks tal veel pojakeste eest muret kanda. Viimaks leidis ta putuka, võttis selle oma noka vahele ja lendas temaga puu juure, mis ligidal seisis. Siin nägi vaatleja, kuidas kaunis suur lind august, mis puu sees oli, oma pea välja pistis, oma noka laialt avas ja toidu vastu võttis, mis tema hoolekandja talle tõi. See lind puu sees oli noor kägu, kelle ema oma muna siia linavästriku pessa oli kannud, mille linavästrik siis oli välja haudunud. Noor kägu oli puu õõnsuses suuremaks kasvanud, nõnda et ta keha august enam välja ei pääsenud. Hoolikas kasuema oleks aga ennem surma kannatanud, kui et ta oleks oma kasulapse abita maha jätnud.

b) Lõoke.

Lõoke tuleb kevadel juba varakult meie juure ja läheb alles sügisel meilt ära. Tema elab põllul ja teeb oma pesa õlgist vagudesse ja aukudesse. Ta laulab hom-

Lõoke.

mikust õhtuni, lendab õige kõrgele, nõnda et teda enam ei näe, ja kukub siis nii ruttu kui kivi ülevalt põllule maha. Tal on maitsev liha, sellepärast peetakse tema peale mõnes kohas jahti.

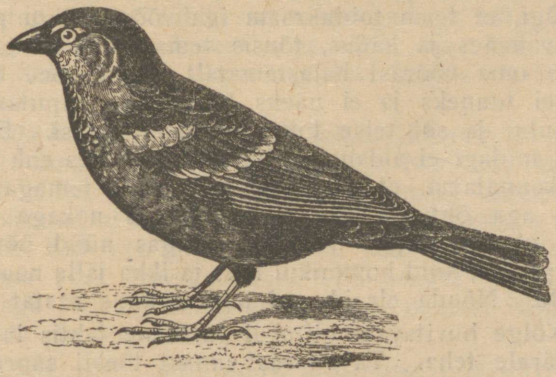
Päästja ema.

Haruldane asi sündis kord Darmstadti linna raudteejaamas. Just sinna, kus kaks paari teerööpaid üksteisest üle läksid, oli lõokesepaar rööpa kõrvale oma pesakese teinud. Muidugi oli see väga rahutu ja hädaohtlik koht linnupesale. Aga ometi oli peagi neli muna pesas ja raudteeametnikud hakkasid nüüd suure tähelepanemisega pesa vaatlema. Iga kord, kui rong pesa kohalt läbi sõitis, kummardus pesal istuv lind peaga maha, kunni kõik vagunid olid mööda sõitnud; siis tõstis ta pea jälle üles. Niisuguses rahutus olekus haudus ta kolm muna välja. Kui üks neist kolmest pojakesest esimest korda pesast välja lendas, istus ta raudteerööpale. Mõlemad vanad linnud olid ka seal juures. Rong oli liginemas. Vanemad nägid hädaohtu, aga nende kutsumist ei pannud pojake tähele, vaid jäi oma kohale istuma, sest et ta lähenevast hädaohust aru ei saanud. Kui vedur juba õige lähedal oli, nõnda et ta lähemal silmapilgul

oleks linnupoja purustanud, lendas üks vanadest lindudest kiiresti pojakese juure, võttis oma nokaga tema peasulgedest kinni ja viskas ta suure hooga rööpalt kõrvale. Samal silmapilgul sõitis rong ka mööda, linnupoeg oli päästetud. Keegi raudteeametnik, kes seda oli pealt vaadanud, tõstis ettevaatlikult pesa rööpa kõrvalt raudtee kõrvale ristikheinaväljale, kusjuures linnuvanemad temale jala pealt järele käisid.

c) Varblane.

Varblast on igal pool inimeste juures leida. Ta toidab ennast putukate ja viljateradega. Varblased elavad

Varblane.

seltsis koos ja taplevad ka sagedasti ükstersega. Varblane on halli karva, lühikese tugeva nokaga. Oma pesa ehitab ta katuse räästasse, müüridesse ja õõnsatesse puudesse.

Shakerl.

Viini linnas püüdis keegi poiss oma isa aias noore varblase kinni, pani ta harilikku puuri, söötis teda piimas leotatud saiaga, siis kaertega, kandis tema eest hoolt kannatusega ja tähelepanemisega ja kasvatas ta nõnda kogu perekonna rõõmuks üles ning pani temale nimeks Shakerl. Shakerl läks õige usaldavaks. Kui tema puuri uks lahti jäeti ja teda nimepidi hüüti, vastas ta: tsirts, tsirts ja tuli puurist välja. Kui ta lahtise akna läbi

naabermaja katusele oli läinud, kus ta teiste varblastega lustilikult ümber kargas, tuli ta silmapilk tagasi, kui teda nimepidi hüüti. Lõunasöögi ajal käis ta söögilaual sinna ja tänna, ühe juurest teise juure; igaüks andis temale midagi nokkida.

Samal ajal oli ses perekonnas ka musträästas, kes hästi õpetust võttis ja oma naljaka oleku ning oma sõnadega kõigile oli armsaks saanud. See musträästas läks Shakerli peale kadedaks, kes nüüd ju pidi perekonnaliigete poolehoidmist ja armastust temaga jagama. Varblane aga ei pannud seda sugugi tähele, vaid, kui aeg tal oma puuris igavaks läks, läks ta julgesti sõbra räästa puuri ja omandas poole selle toidust enesele. Kui räästas aga nägi, et tema toidukraam iga võõrsilkäigu puhul nii ruttu väheneb ja kadus, tõusis temas viha ja ta hakkas nokaga oma võõrast halastamatalt lööma. See aga tegi, nagu ei tunneks ja ei näeks ta midagi, raputas natuke oma sulgi ja sõi teise toitu rahuliselt edasi. Et nokkimine midagi ei aidanud, pidi räästas tahes ehk tahtmata seda kannatama, et varblane päev otsa temaga korterit jagas; aga õhtul võttis ta tema oma nokaga kinni ja viskas uksest välja. Varblane magas nüüd ööseti oma enese puuris, kuid hommikul läks ta ikka jälle naabri puuri võõrsile. Nõnda elasid nad umbes kuus aastat koos.

Kõige huvitavam oli, kui varblane tahtis laululindudele järele teha. Ta vaevas ennast tõesti suure kannatusega ja püsivusega, mille tagajärjed oleksid pidanud tingimata paremad olema; aga asi ei tahtnud ega tahtnud edeneda, laul ei tahtnud sigineda. Varblane ei väsinud sellegipärast, ja ehk oleks temast veel laulja saanud, kui — ta poleks surnud.

d) Siisikene.

Siisikene on rohelise kollaka seljaga, kollaka kõhuga, musta pealaega, tiibadega ja sabaga. Ta ehitab oma pesa kõrgete leppade ja kuuskede otsa, ronib usinasti ja võib oksa küljes rippuda.

Siisikese armastustegu.

Suures linnupuuris peeti mitmet tõugu linde. Nende seas oli ka ööpikupaar oma pesaga ja oma loomuliku toi-

duga — sipelgamunad ja jahutõugud. Peagi surid aga mõlemad ööpikud vangipõlves ja jätsid väikese pojakese järele, kes veel täiesti hoolitsemist tarvitas. Seda tahtis üks emane siisikene oma peale võtta; aga tõugud, mis väikese ööpiku toit olid, tegid temale jälkust. Kaua mõtles ta järele ja jooksis ikka ööpiku pesa ja toidumõllikese vahel edasi ning tagasi, sest ta ei julgenud ja ei tahtnud tõukusid oma noka vahele võtta, kuid teistviisi ei olnud temal võimalik toitu väikese linnu juure muretseda. Viimaks sai ometi armastus ja kaastundmus võidu. Ta võttis noka tõukusid täis ja lendas siis ruttu ööpiku pesa juure, neid linnupojakese ette maha pannes, — aga kohe selle järele pesi ta oma noka puhtaks. Niisugune kandmine ja puhastamine sündis lühikeste vaheaegadega kolm korda. Siis aga puhkas ta pikemat aega välja, enne kui ta jälle niisuguse kolmekordse käigu tegi, mis temale tõesti kerge ei olnud.

Nõnda kosus väikene ööpik silmanähtavalt; ta armastas õrnalt oma toitjat ja hoolitsejat. Nii kaua kui väikene lind abitu oli ja ei suutnud iseennast toita, vaatas isane siisikene niisugust toitmist ja hoolitsemist rahulikult pealt. Kui aga ööpik juba oli suuremaks kasvanud, ärkas tema sees armukadedus. Ta hakkas noort lindu oma nokaga lööma, nõnda et see pidi puurist välja võetama, et ta elu äpardusse ei langeks.

Eks ole see kaunis märk armastusest ja ohvrimeelsusest vaeselapse vastu ühe looma poolt. Kui palju enesetaltsutamist oli siisikesel iga päev, iga kord tarvis, kui ta pidi ööpikupojakesele tõukusid toiduks oma noka vahel kandma; tõukusid, mis temale iga kord jälkust sünnitasid, sest et nad tema toit polnud.

e) Kaaren.

Kaarnal on täiesti mustad suled; ta sööb hiiri, rotte, sitikaid, aga ka raibet ja elab kunni sada aastat vanaks. Oma pesa ehitab ta juba talvel kõrge puu otsa. Ta armastab läikivaid asju ja kannab neid oma pessa.

Kaaren nõtrade kaitsjana.

Sagedasti on seda tähele pandud, et kaaren oma kõva hoiatushüüde abil väikestele lindudele teada annab, kui

hädaohtlik kanakull kuskilt poolt ligineb. On ka seda nähtud, et ta niisugusel korral väikeste lindude sekka lendab, neid üles hirmutab ja neid aegsasti kulli eest ära ajab. Aga veel imestlemisväärsem on see, et ta ise nõtrade kaitsjana üles astub ja kartuseta kanakullile kallale tikub, kui see tuvikest ehk varblast tahab surmata.

Nõnda nägi kord kirikuõpetaja Snell kaarnapaari puu otsas istuvat, kuna mõnisada sammu eemal mõned tuvid väljal omale toitu otsisid. Äkki tõstsid mõlemad kaarnad tuttavat hoiatushüüdu ja tuvikesed said vaenlase ligi-

Kaaren.

nemisest teada. Aga kui nüüd tuvid mitte kohe üles ei lennanud, lendasid kaarnad ruttu nende juure, ajasid nad lendu ja istusid siis jälle rahuliselt oma kohale. Kanakull oli alles kaugel üleval õhus, nõnda et vaatleja teda hädalt võis silmata. Kui kanakull oleks ligidal olnud, oleksid kaarnad temale vististi kallale läinud ja ta ära ajanud.

Sarnast juhtumist oli ka Dr. Noll tähele pannud. Ta näeb varblast suure kiirusega kanakulli eest põgenevat. Ligidalolev kaaren näeb seda tagaajamist ja lendab kiiresti kanakullile järele. Enne kui see on suutnud oma saaki tabada, tõukab kaaren lennul nii kõvasti temale selga,

et kanakull hirmuga ümber pöörab, et vaadata, kes temale nii tugevasti kallale tuleb. Seeläbi sai aga varblane mahti ennast ruttu jõe kaldal kasvavatesse pajupuude okstesse peita.

Juba see hea omadus peaks ära keelama kaarnate vastu hävitussõja pidamise. Kaaren hoiab ja kaitseb mõndagi meile kasulikku lindu mõrtsuka saagiks langemast.

f) Vares.

Varesel on pea, tiivad ja saba mustad, muud suled aga hallid; ta on palju väiksem kui kaaren. Ta sööb

Vares

hiiri, tõukusid ja mardikaid, majade ligidal aga kõike, mis sealt söödavat välja visatakse. Ta elab metsas ja põllul, armastab aga iseäranis talvel inimeste elumajade ligidale tulla. Tema on inimesele kasulik seeläbi, et ta kahjulikka elukaid hävitab.

Varese tarkus.

Doktor Darwin, kuulsa loodusuurija Darwini isa, pani tähele, et varesed neid hädaohtusid, mis inimesed neile sünnitavad, palju rutemini märkavad kui enamad teised

linnud. Igaüks, kes ise tähele on pannud, on seda ka ju sagedasti näinud, et varesed inimest, kellel püss käes on, palju rohkem kardavad kui ilma püssita. Kui keegi kevadel püssiga varesepesade juure tuleb, lendavad varesed silmapilk üles ja annavad oma poegadele märku, et need ennast vaenlase eest pessa peidaksid. Rahvas, kes seda tähele on pannud, ütleb, et varesed püssirohu haisu tunnevad. Aga nõnda see ei ole. Varesed on elukogemustest õpetust võtnud ja peavad ennast nüüd selle järele üles; just nagu koergi, kes kohe ära jookseb, kui poiss kivi maast üles võtab. Varesed, kes püssi mõju pole tunda saanud, ei lenda ka mitte püssi nähes ära; neil pole püss muud kui kepp.

g) Pääsukene.

Pääsukesed on rändajad linnud, kes üksnes suveajal meil on, aga talveks soojale maale lendavad. Neil

Pääsukene.

on pikk saba ja pikad tiivad; nad lendavad väledasti hommikust õhtuni, püüavad ka oma toitu õhust lennates kätte. Kõndimine ja jooksmine on neil raske, sellepärast nad seda siis ka harva teevad. Oma pesad ehitavad nad räästasse, müüri külge, ehk kõrgetesse kallastesse.

Pääsukeste usaldus.

Kellegi mõisaomaniku tuppa oli lahtise akna kaudu pääsukene sagedasti sisse lennanud; ja kui ta nägi, et temale midagi paha ei tehtud, võttis ta ka oma seltsilise kaasa. Mõlemad istusid nad akna simsil ja laulsid majarahvale oma kõige ilusamad duetid ette. See kordus nüüd mõni päev, kuna viimaks isane lind enesele julguse võttis ja raamatukapi äärele üles lendas, kus ta oma laulu edasi laulis. Teisel päeval tuli ka emane lind kapi äärele, ja nad andsid nüüd jälle koos oma kontserta. Kolmandal päeval hakkas linnupaar ühes toanurgas lae alla pesa ehitama. Seda ei tahtnud majaisa muidugi mitte lasta sündida ja mõtles neile seks teisel viisil appi tulla. Tema lõi sama toanurga lähedale naela lakke ja kinnitas selle külge nööriga neljanurgelise lauakese, nõnda et see pool jalga lae all seisis. Siis võttis ta juba valmistehtud pesaosad ettevaatlikult omalt kohalt ja pani nad sellele lauakesele. Pääsukesed vaatasid seda tegevust aknalaualt pealt, ja kui majaperemees tööga valmis oli ning ära läks, lendasid nad mõlemad sellele lauakesele ja siristasid üksteisega tükk aega. Viimaks lendas isane lind aknast välja, tuli aga varsti poritükiga noka vahel tagasi. Sedasama tegi siis ka emane lind. Kui nad nüüd tükk aega pesa olid edasi ehitanud, lendasid nad lauakeselt aknalauale ja jäid seal ootama, et näha saaksid, mis edasi sünnib. Majaperemees käis nende tööd vaatamas ja ei puudutanud pesa. See oli pääsukesepaarile nagu märgiks; nad hakkasid nüüd täie jõuga tööle, tegid pesa valmis; emane lind munes neli muna sinna sisse, haudus nad välja, nõnda et neli noort udusulgedega kaetud pääsukesepoja kest oma kollased nokad pesast välja pistsid. Majarahvas käis sisse ja välja, tegi lärmi ja muusikat, ilma et pääsukese perekond ennast laskis eksitada. Aknaklaasisse oli nende tarvituseks auk tehtud, mille läbi nad sisse ja välja lendasid. See oli aastal 1871.

Imelik pääsukese pesa.

Keegi loodusearmastaja (H. Schacht) jutustab järgmist: „Pääsukesepaar ehitas oma pesa majaseinast väljaulatava palgi otsa. Kui mõne nädala pärast pojakesed juba natukene olid kasvanud, kukkus pesa äkki maha, aga linnupoegadele ei sündinud mingit kahju.

Halastasin väikeste peale, tõstsin nad väikese puust puuri sisse ja riputasin selle maja seinale, võtsin aga enne paar pulgakest puurist välja, et vanad linnud võiksid poegade juure saada. Silmapilk olid ka vanad linnud puuris poegade juures ja hakkasid neile süüa kandma. Seda tegid nad nüüd eksitamata ja väsimata iga päev. Aga nad ei muretsenud mitte üksnes toidu eest, vaid müürisid ka saviga kõik puurivahed kinni, et oma poegi tuule ja vihma eest kaitsta."

Poegade eest.

Maikuus 1872 põles Linzi linnas suur võõrastemaja maha. Kui tuleleek juba kõrgele üles lõi, ja tuli juba igalt poolt välja käis, lendas äkki üks pääsukene, kes oma pesa oli selle maja katuse alla ehitanud, põleva maja juure; ta tungis ootamata paksust suitsust läbi maja ligidale, et oma väikesi poegi päästa. Aga ta pidi jälle tagasi pöörama, sest et enam võimalik polnud pesa juure pääseda. Ta katsus teist korda ligineda, aga niisama tagajärjeta. Meelt heites lendas ta põleva maja ees edasi ja tagasi; mis pidi ta tegema, ta ei tohtinud ju mitte oma lapsi tules hukka saada lasta. Kolmat korda lendas ta suitsu ja tulle, et lapsi päästa, aga põlenud tiibadega ja kõrvenud kukkus ta surnult juuresolijate jalge ette maha — emaarmastuse ohver.

Vang.

Väga tähelepanemisväärt on järgmine lugu, mis näitab, kuis pääsukesed üksteisest aru saavad ja üksteist hädas aitavad.

Pääsukene oli lahtise akna kaudu suure saali juhtunud, mida harva tarvitati. Majavaht pani uksed ja aknad, mis ta toa tuulutamiseks oli avanud, jälle kinni, ilma et oleks pääsukest tähele pannud. Kuu aja järele tuli majavaht jälle sinna saali ja nägi imestledes, et saalis pääsukene sinna ja tänna lendas. Ta otsis asjata auku, kust pääsukene oleks võinud sisse lennata, seda ei olnud kusagil näha. See näitas temale seepärast täiesti mõistatuslik olevat, kuidas lind siin nii kaua toiduta võis elada. Et sellepoolest selgusele saada, peitis ta enese ühte nurka ja pani tähele, mis lind teeb. Seal

nägi ta siis, kuidas lind ühe akna nurka lendas ja seal ennast kinni hoidis; akna nurgas oli aga väikene auk näha, kus linnu nokk hädalt võis läbi käia. Väljaspool akent olid aga mitu pääsukest, kes vangistatud linnule oma nokkade vahel toitu sisse andsid, nagu oma väikestele poegadele. Nüüd aga oli nende vaevale lõpp tulnud, sest majavaht tegi akna lahti ja pääsukene lendas rõõmsalt teiste hulka värskesse õhku ja päevapaistesse.

D. Tuvid.

Tuvide jalad on lühikesed, tiivad aga pikad, sellepärast lendavad nad kergesti ja ruttu. Nende nokk on kõvera otsaga ja ninasõõrmad praokeste sarnased. Tuvid toovad inimesele kasu oma liha ja sõnnikuga, mille eest lõunapoolseis maades suurt hinda maksetakse. Nad elavad paarikaupa koos; neid peetakse kui kodulinde; nad söövad teri ja joovad vett läbi noka imedes. Tuvide pojad tulevad pimedalt munast välja ja saavad oma nägemise alles mõne aja pärast. Tuvidest on enam kui sada tõugu olemas üle kogu maailma.

Bertoni musikaalne tuvi.

Keegi Veneezia linnas elutsev Inglise naine jutustab tuvide musikaalsest kuulmisest järgmist: „Nägin täna hommikul tähelepanemisväärset tõendust selle kohta, kui taltsaiks võib loomi teha ja kui kaugele võib nende andeid arendada. Kuulus komponist Ferdinand Berton elab siin Veneezia linnas, oma sündimiskohas, ja peab enesele tuvi, sest ta on suur loomade sõber. See lind on oma peremehega ümber käies ja ikka tema juures olles nii palju maitset muusikast ja nii täielist muusikalist kuulmist omandanud, et igaüks pealtvaataja näeb ja aru saab, kui suur rõõm temal siis on, kui ta Bertoni mängimas ja laulmas kuuleb. Niipea kui Bertoni klaveri ette istub, lehvitab tuvi oma tiibu, lendab klaverile ja avaldab tema ees igapidi oma rõõmu. Niipea, kui aga mõni toon halvasti ja viltu välja tuleb, avaldab ta iga kord kartust ja pahameelt. Ja kui teda nõndaviisi meelega vaevatakse, läheb ta tõsiselt vihaseks ning lööb oma nokaga tublisti mängija käte ja ka jalgade peale, nõnda et igaüks näeb, et ta selle üle tõesti

vihane on. Keegi Bertoni sõpradest, kes ka mängija oli, ütles, et ta niisuguse valju kriitikeri juuresolemisel mitte ei julge klaverit mängida. Meie naersime kõik selle üteluse üle, aga Bertoni kinnitas, et tuvikese arvustus veel iialgi pole eksinud, ja et ta muusikatundide ajal peab tuvi sagedasti toast välja viima, et see tema õpilasi ei eksitaks. Muidugi ei olnud selle tuvi välispidises olemises midagi iseäralist näha, muud kui, et ta väga taltsutatud oli ja oma peremeest väga armastas."

Iseäraline tuvidetaltsutamine.

Hindustanis ei peeta tuvisid mitte tapmiseks ja söömiseks, nagu paljudes teistes kohtades, vaid neid peetakse teiseks otstarbeks. Hommikumaalased on nimelt suured meistrid tuvide taltsutamises ja rikkamatel muhameedlastel on enamasti igaühel teenija, kellel muud pole teha, kui tuvisid taltsutada. Tuvid võtavad õpetust nii suure eduga, et nad viimaks kui õpetatud soldatid iga komandosõna kuulevad ja selle järele teevad. Näituseks lendab kari pruunikarva tuvisid üles õhku ja teeb seal kõiksugu kätteõpitud harjutusi, sealt kõrgelt ikka oma juhataja häält kuulda võttes, kes maa peal seistes ülespoole vaatab ja oma kepikesega neid juhatab, kuidas ja kuhu poole nad peavad lendama. Siis lastakse kari valgeid tuvisid lahti, mis ka üles lendab ja ennast pruunide hulka segab. Nüüd lendavad nad üheskoos oma juhataja märguandmise peale sinna ja tänna ja see näib koguni võimatu olevat neid üksteisest jälle lahutada. Aga niipea kui nende taltsutaja ja õpetaja harilikku märku oma häälega annab, lähevad pruunid ja valged tuvid üksteisest jälle kõige viimseni täiesti lahku ja igaüks käib oma teed. Siis lastakse kolmas parv linde õhku, need on sinist värvi ja nüüd hakkavad kõige huvitavamad harjutused. Need kolm gruppi jäävad üksteisest lahutatuks, lendavad üksteisele vastu üksteise vahelt läbi; pea tõusevad nad kõrgesse õhku, pea lasevad nad ennast pikkamööda allapoole; aga kõik sünnib täies korras juhataja märguandmisel. Kui mäng lõpetatud, kutsutakse tuvid kõik jälle tagasi, nad saavad siis tasuks kõhutäie teri, mida nad iseäranis heameelega söövad. Siis lähevad nad oma kongidesse, igaüks oma värvi järele.

Kirjatuvi.

Kirjatuvi on suurem, kui meie harilik kodutuvi; ta on umbes 15 tolli pikk ja kunni poolteist naela raske. Tema on harilikult pruuni karva, ehk ka must. Tema rinnalihased on väga tublid ja suured, sest neil peab palju jõudu ja püsivust olema. Tuvi lennusund põhjeneb tema kodukoha armastusel ja tema teraval silmanägemisel. Tuttav lindudeuurija Rennie ütleb selle kohta: Kahtluseta teeb seda silm üksinda, et kirjatuvi võib niisuguseid erakorralisi õhureisisid teha, mis juba kõige varemaist aegadest saadik inimest imestlema panid. Ka teiste tuvidega olen seda katset teinud sel viisil, et neid lasksin nende kongidest teataval kaugusel lennata. Tähelepanemisväärilise kindlusega leidsid nad oma teed sinna tagasi. Kui neid kotist välja lastakse, kuhu neid sellepärast pistetakse, et nad teel olevaid asju näha ei saaks, lendavad nad hakatuses lahtilaskmise kohal ringi, kusjuures iga ring ikka suuremaks läheb ja kõrgemaks tõuseb. Niisugune suurenev ja kõrgenev ringislendamine kestab nõnda kaua, kunni nad kõrgelt hakkavad asju nägema, mis neile nende teed kätte juhatavad.

Kui aga tuvi õhulaevast lahti lastakse, teeb ta just vastuoksa. Tükk aega kukub ta otsekohe maa poole suure kiirusega, siis hakkab ta ringe tegema, mis aegajalt ikka suuremaks lähevad ja maale ikka enam lähenevad, kunni ta viimaks on aru saanud, kus ta on. Siis hakkab ta sinna poole lendama, kuhu arvab vaja olevat. Igatahes on tema nägemine väga terav. Metsikus olekus, nagu tuvisid Ameerikas leitakse, lendavad nad suurtes karjades lõpmata pikkadest ja laiadest maatükkidest üle, ikka kõrges õhus. Juba kaugelt tunnevad nad need kohad ära, kus neil toitu leida on, kuhu nad siis suure kindlusega lendavad.

Niisuguse sunni ja annete peale vaatamata on sellegipärast kauaaegset kanget kasvatust tarvis, enne kui tuvist usaldatav õhupostiljon saab. Kõigepealt teevad türklased tuvide harjutamisega suurt tegemist. On noor tuvi oma täie tiivajõu kätte saanud, seotakse ta silmad kinni, ehk ta pannakse korvi ja kantakse siis veerand tundi tema kodukohast kaugemale väljale. Siin lastakse ta lahti. Silmapilk lendab ta üles, vaatab mõni sekund enese ümber ning lendab siis otseteed koju. Päev-päevalt kan-

takse tuvi ikka kaugemale, viimaks mitu penikoormat; nõnda harjutatakse teda ikka kaugemat maad läbi lendama oma kodu poole. Kui tuvil esimesed reisid korda ei lähe, ei võeta temaga enam harjutusi ette, siis ei kõlba ta postiteenistuseks.

Juba mitu aastasada on kirjatuvid Türgimaal tarvitusel olnud. Nõnda pidas Alepo linnas asuv kaubandusselts suure hulga kirjatuvisid, keda postiteenistuses Alepo ja Skanderuni linna vahel Vahemere kaldal tarvitati. Kui ühte nendest linnadest millegi seltsi päralt olev laev sisse sõitis, tähendati laeva nimi, sissesõidu tund ja mõned muud teated paberitükikesele. See paberitükikene seoti tuvile tiiva alla; see lendas siis mõne tunni jooksul oma kodulinna tagasi, nõnda et teade kiirelt sinna jõudis. Et tuvi jalgu värsked ja jahedad hoida, pisteti need enne äädikasse, sest muidu oleks tuvi nende jahutamiseks ennast alla vette lasknud ja seega aega viitnud. Selle eest kanti hoolsasti muret, et tuvide tõug puhtaks jääks, niisama kui araablane oma puhastverd hobusest lugu peab. Kõik paaritamised teiste tuvitõugudega hoiti hoolsasti ära. Kui tuvid mõnikord rohkem kui kaks nädalat kodust ära jäid, ei võinud enam kindlasti loota, et nad otsekohe tagasi tulevad. Skanderuni ja Alepo linnade vahel on kaunis kõrged mäed. Tuvid ei lennanud mitte pikkamööda edasi minnes kõrgemale, vaid tõusid otsesihis kõrgele üles, kunni nad mäeseljast võisid üle vaadata, et siis õiget joont võtta.

Kord püüdis keegi Alepo linna kaupmees niisuguse tuvi salaja kinni. Ta luges teate läbi, mis tuvi tiiva all oli, ja sai teada, et Inglismaal suur puudus tammelehe pahkadest on. Muidugi ei rääkinud ta sellest kellelegi muule kaupmehele, vaid ostis silmapilk kõik pahad ära, mis linnas ja tema ümberkaudsuses saada olid, enne kui laevaselts sellest oli teada saanud, ja võitis neid jälle ära müües suure summa raha. Niisuguseid asju räägitakse ka Kölni ja Aacheni linnade kaupmeestest, kes nõndaviisi olid Belgia ja Hollandi kirjatuvisid kinni püüdnud.

Ka vanad greeklased tarvitasid kirjatuvisid, sest meie loeme neist, et Olümpia linna mängude puhul võitjad kirjatuvidega teatust oma võidust omakstele ja sõpradele saatsid. Modena linna ümberpiiramise ajal roomlaste poolt saatsid Decimus Brutus ja Hirtius üksteisele kirjatuvidega teateid, mis Pliniusele nii väga pahameelt

tegi, nõnda et ta hüüdis: „Mis aitavad vahid, vallid ja ümberpiiramised, mis jõgede sulgumised, kui üksteisele võib õhu kaudu teateid anda?" Ristisõitude ajal olid kirjatuvid üldiselt tarvitusel; ja mis Saksa-Prantsuse sõja ajal 1871. naljaviisil preislastest räägiti, et nad tahtsid kullisid Prantsuse kirjatuvide kinnivõtmiseks ära õpetada, — see sündis juba vanal ajal sagedasti. Kullid õpetati niiviisi ära, et nad tuvid küll kinni võtsid, aga neid ei surmanud. Kui kristlased ristisõitude ajal Akra linna ümber piirasid, oli sultan Saladin ümberpiiratutega kirjalikus ühenduses kirjatuvide abil. Ühel päeval aga lasksid ümberpiirajad niisuguse tuvi noolega kõrgelt maha ja lugesid sultani teate läbi. Seeläbi said nad tarvilisi teateid, mis neile võimalikuks tegi linna ära võita, enne kui Saladin sai appi tulla.

Ei ole see veel väga kaua aega tagasi, et Türgi pashadele kubermangudes kirjatuvisid anti, kes sultani lossis olid kasvatatud ja harjutatud. Kui mõnes kohas mäss tekkis, ehk vaja oli rutulist salajat teadet anda, saadeti kohe tuvi sultani juure. Kui tee ka õige kaugel Konstantinoopolist oli, leidis tuvi siiski oma teed õieti koju. Et aga julge ja kindel olla, et teade tõesti kohale jõuaks, saadeti korraga mitu tuvi sellesama teatega välja; üks tuli siis ometi kindlasti kohale. Ehitati ka kuue kunni kaheksa penikoormani kerged tornid üles. Vaht võttis esimese torni juures esimese tuvi kinni, võttis telegrammi tema tiiva alt ära ja sidus selle teise tuvi tiiva alla, kes siis teise torni poole edasi lendas. Nõnda tehti iga järgneva torni juures, mis kirjasaatmist kindlustas ja pahu juhtumisi vähendas.

Uuemal ajal ei ole kirjatuvid harilikult mitte enam tarvitusel.

E. Kanad.

Kanad kuuluvad oma munade ja maitseva liha pärast kõige kasulikumate lindude sekka. Kanad toidavad endid peaasjalikult teradega; varvastega siblivad nad oma toidu mulla seest välja. Nende jalad on tugevad ja nende varvaste otsas on nürid küüned. Neil on lühikene ja paks nokk, mille pealmine osa kumer on ja pikem kui alumine. Nende lõua all ripuvad punased lihalehed ja peas on punane lihahari, mis iseäranis kukkedel ilus on. Kodu-

kanad ei lenda, ehk lendavad halvasti, aga metskanad lendavad hästi.

Kana ja kukk.

Natuke kanade hingeelust.

Keegi loodusearmastaja kirjutab põldpüüst järgmist: „Ma imestasin selle üle, kui ma nägin, kuidas põldpüükukk, kes kodus oli üles kasvatatud, minu poisikesega oli ära harjunud ja teda armastama hakanud. Kui poiss mõni aeg oli kodust ära olnud ja koju tuli, jooksis ta temale vastu ja avaldas oma rõõmu seeläbi, et ta oma nokaga tema riideid siit ja sealt tõmbas; ja kui poiss jälle tahtis ära minna ja ukse poole läks, ruttas põldpüü temale järele. Kui nüüd uks poisi järele jälle kinni oli pandud, hüüdis ta ülespoole vaadates ruttu ja kõvasti mitu korda ukse poole, lendas üles, jooksis ukse juurest ära ja siis jälle sinna ja tagasi. See kestis sagedasti veerand tundi ja oli selgesti näha, et ta poisi järele igatses. Huvitav

oli ka näha, kuidas ta mõnikord, kui poiss kodust ära oli, tähele pannes seisma jäi, kui ta kuulis väljast sammusid ja uksi käivat; kui need poisi sammud olid, jooksis ta suure rutuga ukse poole.

Kui lind kord poissi kuulis nutvat, ruttas ta silmapilk oma seisukohalt poisi juure, jooksis rahutult tema ümber ja lendas viimaks poisi käele, vaatas temale, oma pead kangesti liigutades, silmi ja hüüdis õrnalt „takk", „takk" Oli selgesti näha, et loomakene tahtis poissi rahustada, teda aidata, aga ise ei teadnud, kuidas seda teha. Ma imestlesin väga niisuguse sooja, tunderikka olemise üle linnu poolt inimese vastu, iseäranis veel niisuguse linnu poolt, kes muidu nii rumal ja kartlik on.

Kui meie loomi hoolsamini tähele paneksime, leiaksime sagedasti, et nad nõnda rumalad ei olegi, ja rõõmustaksime sagedasti nende kaastundmuse ja osavõtmise üle."

Põldpüüd, tehke silmad lahti!

Telegraafitraadid on lindude suured vaenlased, sest et nende läbi paljud surma saavad. Kui nähti, et telegraafitraatide all sagedasti palju surnuid linde maas oli, siis arvati, et see lindude tapmine elektrivoolu läbi sünnib, mis telegraafitraatide läbi edasi läheb ja linde, kui nad telegrafeerimise ajal traadi peal istuvad, nagu välk ära tapab. Aga seks on traadist läbiminev elektrivool liig nõrk. Enam tähele pannes saab selgeks, et see ei või nõnda olla. Linnud istuvad väga hea meelega telegraafitraatidel, ilma et mõni neist surnult maha kukkuks. Palju linde valivad enesele telegraafitraadi istumiseks, iseäranis need, kes karjakaupa koos elavad. Traadil istudes on nad üksteisele nii lähedal, et võivad üksteist selgesti näha, mis neile nähtavasti suurt rõõmu teeb.

Põldpüü.

Nõnda jutustab ka reisija W. Hamm hallidest merepääsukestest, kes ka seltsijad linnud on. Tema olevat kesksuve ajal Lõuna-Venemaa steppides neid väikesi linde miljonite kaupa näinud. Nad olevat tihedalt üksteise kõrval

telegraafitraadil istunud tundide kaupa, aga keegi ei olevat telegrafeerimise ajal ka kõige vähemat kahju saanud.

On selge, et linnud, kes telegraafitraadi läbi surma saavad, mitte elektrivoolu läbi ei tapeta, vaid seeläbi, et nad suure hooga traadi vastu lendavad ja seeläbi oma pea- ja rinnaluud ära purustavad. Kui traadi all surnud linde lähemalt järele vaadatakse, siis näeb neid vigastusi selgesti. Päeval muidugi, kus traat näha on, ei põrka nad mitte selle vastu; iseäranis, kui nad rahuliselt lendavad, pööravad nad kõrvale. Aga kui riisuja lind neid taga ajab, lendavad nad võimalikult ruttu, ei pane oma hirmus traati tähele, ehk, kui nad ka seda näeksid, siis ei suudaks nad oma suures lennuhoos mitte nii äkki traadist kõrvale pöörda ja nõnda võivad siis mõlemad, tagaaetav ja tagaajaja, traadi läbi surma leida. Pimedas aga ja uduse ilmaga ei või nad traati õigel ajal näha. Sellepärast leitakse enamasti neid linde traadi läbi surmatud, kes hämariku ajal ehk öösel lendavad, nagu nepid.

Põldpüüd langevad nüüd kahe põhjuse pärast telegraafitraadi ohvriks. Esiteks on nad halvad lendajad, nõnda et nad, kui kord on hoogu võtnud, nii kergesti ei saa kõrvale pöörda; teiseks kuuluvad nad nende lindude hulka, kes veel hilja õhtul tegevad on. Sellepärast ei ole selle üle iseäranis imestleda, et just need linnud ehk kõigeenam traadi vastu oma pead puruks löövad. Kui traat näha on, siis harjuvad ka linnud selle takistusega.

Kuidas Austraalia metskalkun oma munad välja haudub.

Austraalias on mõnigi loodusnähtus koguni teistsugune kui mujal maailmas. Nõnda on ka lugu selle linnu munade väljahaudumisega. Nemad ei haudu oma mune ise välja, vaid nad ehitavad mullast, rohust ja niiskeist lehist väikese künka üles, teevad üles künka otsa augu, munevad munad sinna sisse ja panevad siis augu pealt kinni. Niiske hunnik hakkab käärima ja läheb siis iseenesest palavaks nagu heinad, mis liig vara on kokku pandud, ja see käärimise soojus haudub munad välja. Vanad linnud valvavad kogu selle aja hoolsasti soojusseisu üle. Tõuseb soojus liig kõrgeks, siis

võtavad nad munad mõneks ajaks lahti. See on üks iseäranis tähelepanemisväärt nähtus kogu lindude ilmas.

Kukk mõrtsukas.

Kuked on vihased, äkilised loomad, kes, kui neid ärritatakse, võivad väga hädaohtlikuks saada.

Londonis tappis kord kukk lapse. Keegi kaheaastane tüdrukukene läks tänavale mängima, tal oli tükk leiba käes, mida ta tahtis ära süüa. Naabri kukk, kellel himu leiva järele oli, kargas lapsele kallale, viskas ta maha ja haavas teda kuklast ja rinna pealt oma nokaga sedavõrd, et laps mõni päev pärast seda suri. Kohtu protokollis seisis: „Surnud peahaavadesse, mida kukk temale löönud, kui laps tänaval mängis". Ei olnud siis muud surmapõhjust. Kukk oli kui mõrtsukas lapsele kallale läinud, et tema käest leivatükki enesele saada.

F. Jooksjad linnud.

Jooksjad linnud on kõige suuremad linnud; nad ei saa lennata, nende tiivad on seks liig nõrgad, nad aitavad üksnes linnu jooksu kergendada ja kiirendada. Aga nende jalad on tugevad, just jooksule kohased. Nad elavad soojais maades.

Jaanalind.

Jaanalind elab Aafrikas ja Lõuna-Aasias. Jaanalind on kõige suurem lindude seast, ta on kaheksa jalga kõrge; tal on kaks varvast, ta pea ja kael on paljad, keha on mustjate sulgedega kaetud. Ta võib väga ruttu ja kaua joosta. Jaanalinnu muna on 24 kanamuna väärriline.

On mõneltki poolt nõu antud jaanalindu kodulinnuks teha. Ei oleks raske teda pidada ja ülespidamise vaev tasuks ennast rikkalikult ära. Põhja-Aafrikas on ta mõnes kohas juba ammugi kodulind. Teda peetakse tallis ja ollakse selle kasuga väga rahul, mis ta toob. Tema suured tiiva- ja sabasuled olid juba vanal ajal lugupeetud ehe kübaratel. Juba vanadel egüptlastel olid nad ohvitseridele ja mängumeestele tunde- ja aumärgiks; ja see mood neid sulgi kübaral kanda on aas-

tatuhandete järele ka tänapäev veel laialt tarvitusel. Isane jaanalind annab umbes 25 ilusat valget sulge, mis kokku veerand naela kaaluvad. Peale selle annab ta veel umbes kolmsada pikka ja lühikest musta sulge, mis kokku umbes 3 naela kaaluvad, ning veel veerand naela sabasulgi. Emasel linnul on üksnes hallid suled, millel vähem väärtust.

Peale selle on jaanalind kasulik oma munade läbi, millest üks kolm naela kaalub, nõnda et jaanalind võib

Jaanalind.

sellepoolest tähtis toiduandja perekonnale olla. Ka süüakse tema liha, see oli juba vana Rooma rahva juures lugupeetud toit. Araablased valmistavad jaanalinnu verest ja rasvast söögi, mille ütlevad väga maitseva olevat. Nõnda oleks siis mitmelt poolt kasulik jaanalindu kodulinnuks pidada. Ka sõita võib jaanalinnu seljas, sest ta on tugev ja võib rasket meest seljas kanda ja sellegipärast ruttu joosta, nõnda et hobune joostes teda vaevalt kätte saab.

Mitu emast jaanalindu teevad üheskoos pesa ja munevad sinna kõik üheskoos kolmkümmend kunni nelikümmend muna. Nagu nad pesaehituse üksteisega jagasid, nõnda jagavad nad ka siis munade väljahaudumise — üks haudub teise järele; niiviisi kergendavad nad enestele töövaeva. Jaanalinnud hauduvad üksnes ööseti, päeval ei ole seda vaja, sest siis paistab päikene palavalt küllalt nende munade peale ja vanad linnud võivad jalutama minna. Kus aga ilmad külmemad on, seal peavad jaanalinnud ka päeval hauduma. Jaanalinnud munevad ka väljaspool pesa mõne muna, mis aga haudumisele ei tule, vaid seks, et munast väljatulevad noored linnud enesele kohe toitu leiaksid, sest et nad hakatuses veel ei või seda toitu süüa, mida vanad jaanalinnud söövad. Emane jaanalind viib oma pojad munade juure, mis pesa ümber lamavad, purustab munad oma jalgadega, nõnda et noored võivad oma nälga kustutada, mis hakatuses õige suur on. Nende laud on siis juba rikkalikult kaetud, enne kui nad ilmale tulevad.

G. Soolinnud.

Soolindudel on pikk kael, pikk nokk ja pikad jalad. Nende jalad on üksnes sääreluu keskpaigani sulgedega kaetud ja on pikemad kui keha; nad sirutavad jalgu lennates tahapoole. Oma pikkade jalgade pärast ei saa nad ujuda, aga võivad seda paremini lennata. Ilma väljapuhkamata võivad mõned 400 tundi lennata. Aga nad võivad ka tublisti käia. Kurg võib näituseks tundide kaupa ühe jala peal seista, ilma et see teda nähtavasti väsitab. Soolinnud söövad mardikaid, vesiputukaid ja konne, kelle nad oma pika nokaga veest välja tõmbavad. Talveks lähevad nad soojadesse maadesse. Nad elavad paarikaupa.

a) Kurg.

Kurg on mustjas-halli karva. Suveks tuleb ta meie maale ja elab siis soodes, kus teda keegi ei eksita; ta sööb mardikaid, vesiputukaid ja konni. Sügisel, kui juba hakkab viluks minema, koguvad kured ennast suuremal hulgal kokku, seavad ennast ritta ja lendavad siis suurel kõrgusel (kuni 5000 jalani) lõuna poole.

b) Toonekurg.

Toonekurg on sama suur kui kurg, aga ta suled on valged, tiivad mustad, pikk nokk ja pikad jalad on punased. Toonekurg sööb konni, sisalikka ja ussa, aga ka kalu, väikesi linde, mütta ja hiiri. Ta armastab soodes ja vainudel elada ja ehitab oma pesa kõrgete puude otsa. Aga ta elab ka elumajade lähedal ja ehitab oma

Valge kurg.

pesa sagedasti katuseharjale, kuhu talle on ratas pandud pesa aluseks. Toonekurel ei ole häält, vaid ta klaperdab oma pika nokaga. Temast peetakse suurt lugu, ehk ta küll otsekohe kasu ei too. Teda peeti ka juba vanal ajal suures aus; mõnes kohas Greekamaal mõisteti see surma, kes meelega oli kure tapnud.

Mõnda kurest.

Keegi mõisnik Saksamaal pidas oma tallis kaks kurge, keda ta juba noorest saadik pesast oli kasvatada

võtnud. Nad harjusid varsti ära vangipõlves konni ja leiba sööma, leiba, mis vee sees oli pehmeks leotatud. Neile anti igaühele oma nimi, mida nad ka pea meeles pidasid, ja juure tulid, kui neid nimepidi kutsuti. Nad võtsid ka võõraste käest toitu vastu ja sõid aiavilja, puuvilja, liha, lehti ning jõid õige palju. Viimaks olid nad inimeste eest kõik kartuse kaotanud ja käisid naaberrahva juures võõrsil, tulid tuppa ja sõid koertega ühest mollist. Mõnikord jäid nad kogu päevaks kodust ära, tulid aga õhtuks jälle tagasi oma talli. Ühe sulase süü läbi oli isase kure tiib õige märksalt vigastatud. Emane kurg kandis siis suure kaastundmusega tema eest hoolt, ta ei lasknud kedagi haige juure. Tiib sai hoolsa ravitsemise tagajärjel varsti jälle terveks.

Hädalt oli aga isane kurg terveks saanud, kui emasele seesama õnnetus juhtus. Ka isane kurg kandis nüüd samuti murekalt oma õe eest hoolt. Aga ometi lõppes emane kurg oma haavadesse. Kui isane kurg seda nägi, jooksis ta suure kisaga oma peremehe juure, ja kui nad surnukeha juure tulid, katsus ta seda oma nokaga jälle jalule tõsta. Kui see aga korda ei läinud, avaldas ta omal viisil suurt kurbust ja valu. Peremees ajas ta eemale ja laskis surnukeha ära viia. Kui aga kurg jälle oli tagasi tulnud ja surnukeha ei leidnud, hakkas ta maja igal pool läbi otsima ja nõudis, et temale kõik uksed avataks. Kui ta midagi ei leidnud, kadus ta mõneks päevaks täiesti ära. Kolmandal päeval leiti ta kusagil kurvalt seisvat, liigutamata samal kohal. Tõsise ajamise peale läks ta küll viimaks talli, ei tulnud aga sealt pikemal ajal enam välja.

Alles teisel kevadel läks ta jälle tugevaks ja otsis omale seltsi. Nüüd valis ta enesele iseäralise sõbra: mõisa härja. Nähtavasti oli looma sügav hääl tema peale iseäraliselt mõjunud. Ta käis oma sõbraga karjamaal, käis teda tallis vaatamas, käis temaga austusega ümber ja pidas teda täiesti oma ülemaks. Tallis seisis ta sirgelt härja kõrval, nagu ootaks ta tema poolt käskusid. Oli härg teiste loomadega õues, siis oli kurg alati tema adjutant, käis kaks sammu tema järele, tantsis sagedasti tema ümber, kummardas tema ees ja tegi vahel nii naljakaid tempa, et tõesti pidi naerma. Ka härg hakkas viimaks temast huvi tundma ja seda avaldama; sagedasti kutsus ta teda oma juure. Üksnes härga tunnustas kurg

oma ülemaks, kõikide teiste loomade üle oli ta aga valitseja. Ta oli mõisas selle poolest suur kubjas ja pidas korda. Karjas oli ta koera asemel; kodulindude juures ei kannatanud ta riidu. Kui mingisugune riiuasi tekkis, segas ta kui kohtumõistja silmapilk sinna vahele ja trahvis igaüht, kuidas see oli ära teeninud. Hobused, härjad ja lambad said hoopa nokaga; hanesid ja kalkunid karistas ta juba natukene pehmemini, parta ja kanu kõige pehmemini. Kui härg ära müüdi, valis kurg teiste härgade seast omale uue sõbra. Väga hea meelega vahtis ta oma kuju peeglist ja tantsis selle ees.

Hästi ette arvatud.

See on igale maamehele tuttav asi, et umbes kaheksa kunni kümme päeva enne pärtlipäeva, s. o. enne 24. augusti, toonekured sagedasti sadade kaupa aasadel endid kokku koguvad ja üks osa neist kohe teele läheb, kuna teised alles oma õigel tähtajal, s. o. 24. augustil, teele asuvad. Seda iga aasta ettetulevat juhtumist seletatakse seega, et noored linnud, kellel veel vähe jõudu, mõnest vanast juhitud, ette saadetakse. Nad võivad siis hakatuses siin ja seal puhata ja jõudu kosutada. Vahemere kaldal ootavad nad teisi järeletulevaid ja lendavad siis kõik üheskoos üle Vahemere Aafrikasse.

Kohtu alla langenud.

Vennaste Sterni maja katusel oli toonekure-paar juba mitu aastat oma pesa ehitanud. Ühel päeval ronis poisikene katusele toonekurgede pesa juure, kui neid pesas polnud, ja vahetas kaks toonekure muna viie seast kahe pardi muna vastu. Toonekured ei pannud seda vahetust tähele ja haudusid munad välja. Alles siis, kui noored linnud olid munadest välja tulnud, nägid nad oma viie poja seas kaht võõrast, inetut looma. Kui nad neid tüki aega imestusega olid vaadelnud, hakkas isane toonekurg tugevasti klaperdama, kui teeks ta oma abikaasale etteheiteid, see aga vaatas vagusi ja kurvalt maha. Selle peale lendas isane lind ära, tuli aga mõne aja pärast mitme teisega tagasi. Ka need imestlesid hakatuses kangesti, kui nad neid inetumaid loomi nägid. Selle peale hakkasid nad kõvasti klaperdama ja lärmitsema, kui peaksid nad isekeskis nõu, ja viimaks, kui nad olid otsusele tulnud,

kargasid nad äkki vaese emase linnu kallale ja löid teda oma nokkadega, kunni ta suri. Noored pardid aga viskasid nad pesast välja tänavale. Kui kohus oli mõistetud, lendasid võõrad toonekured ära, üksnes oma toonekurg jäi üksinda kurvalt kohale. Veel mitu aastat pärast seda tuli ta vana pesa juure tagasi, aga ikka üksi, iialgi ei olnud tal emast lindu ühes, nii väga sügavalt oli see lugu talle südamesse läinud.

Tüli pesa pärast.

Kuivõrd loomad võivad üksteisele seletusi anda, kas nad võivad üksteisele oma mõtteid avaldada, kas nad ka oma häälega võivad üksteist ähvardada, — need on küsimused, mille peale meie kindlasti ei või vastata. Kindel on aga see, et toonekure klaperdamine enam on, kui tühi mõistuseta lõgistamine.

Hollandimaal, Leuvardeni linna ligidal on järgmist huvitavat sündmust tähele pandud: Väiksem hulk toonekurgi lendas kohale, kus endisest ajast mitu kurepesa oli. Varsti selle peale jõudis sinna ka teine trobikond toonekurgi. Need kured tahtsid neid pesi omale võtta, kus teised sees olid, nagu oleks neil seks suurem õigus, nagu oleks nad juba enne neid tarvitanud. Aga esimesed päralejõudjad ei tahtnud oma kohti heameelega ära anda, nõnda, et asi ähvardas tõsiseks riiuasjaks minna ja sel viisil oleks võit kõvema poole kätte jäänud. Kuid asi ei läinud löömiseni, vaid mõned hiljemalt tulnud toonekurgede seast lendasid silmapilguks ära ja tulid mõne oma seltsimehega tagasi, kes olid naabrusesse jäänud. Nüüd olid mõlemad pooled kaunis ühesuurused; kõik olid ärritatud ja klaperdasid rahutumalt oma nokkadega, mis kaugele kuulda oli. Selle klaperdamisega pidasid nad vististi üksteisega nõu ja vaidlesid oma vastastikuste õiguste üle. See pikk vaidlemine lõppes sellega, et esimesed tulijad tülita pesadest välja tulid ja ära lendasid ning pesad õigetele omanikkudele tarvitada jätsid.

Kättemaksmine seltsiliste abil.

Keegi rentnik Hamburgi linna ligidalt tõi oma taltsutatud toonekure juure metskure seltsiliseks. Kodukurg sai aga võõra linnu peale vihaseks, tungis temale kallale ja

käis temaga nii pahasti ümber, et see oli sunnitud põgenema. Neli kuud pärast seda, kui ta oli oma haavadest terveks saanud, tuli ta jälle sinna, kus ta hoopa oli saanud, kolme teisega tagasi. Need neli tungisid nüüd suure ägedusega taltsutatud kurele kallale ja lõid teda nõnda kaua oma nokkadega, kunni ta suri.

Pesa.

Kellegi pagari katusel Heidelbergi linnas oli toonekurepaar juba mitu aastat oma pesa ehitanud. Ehk neid lindusid küll harilikult igal pool heameelega on nähtud, tegid nad pagarile, kelle juures iga päev suur hulk inimesi käis, ometi palju pahandust, nii et ta neid oma katusele ei soovinud. Kui ta kord oma naabriga selle üle rääkis, ütles see: „Mis, sina ei taha toonekurgi? Mina oleksin rõõmus, kui nad minu juures oleksid. Ma annaksin palju selle eest, kui nad minu katusele tuleksid. Kui sa neid ei soovi, siis kanname sügisel, kui kured ära on lennanud, pesa sinu katuselt minu katusele, ja kui siis kured kevadel jälle tulevad, pööravad nad minu poole sisse ja sina oled neist vaba".

Nõnda ka tehti. Pesa kanti naabrimajale, pagar laskis oma katuse ilusasti ära puhastada ja keegi ei märganud enam, et enne seal oli kurepesa olnud. Kui aga toonekured kevadel tagasi tulid, lendasid nad otsekohe pagari katusele ja imestlesid väga selle üle, et nad oma pesa eest ei leidnud. Nad klaperdasid nõu pidades kaua selle ootamata juhtumise üle, kunni viimaks üks neist naabri katusel pesa nägi. Kohe lendasid nad sinna, vaatasid pesa igalt poolt hoolsasti järele ja leidsid viimaks, et see tõesti nende oma oli, mis nad olid ise ehitanud. Nüüd pidasid nad jälle tükk aega klaperdades nõu, kas pesa tuleb siia jätta. Ei, kui nad oleksid tahtnud pesa siia naabrikatusele ehitada, siis oleksid nad seda kohe teinud; neil oli ju vististi mõõduandev põhjus, miks nad oma pesa pagari katusele ehitasid. Kui nõu jälle oli peetud, hakkasid nad silmapilk pesa koost ära võtma ja pagari katusele uuesti üles ehitama, oks oksa järele, kunni pesa viimaks täiesti valmis oli. Siis olid linnud rõõmsas tujus ja klaperdasid jälle tükk aega. All tänaval aga seisid pagar ja ta naaber ja naersid kõigest südamest.

Taltsutatud toonekured.

Kurel on väga hea mälu. Ta õpib varakult inimese tegudest ja isegi sõnadest aru saama, õpib nagu koer majainimesi tundma ja avaldab omalt poolt poolehoidu ehk vastumeelsust. Oma pika nokaga avaldavad nad oma tundeid ja tarvidusi. Noorelt koju toodud võib teda harjutada nime kuulma.

Keegi toitis oma taltsutatud toonekurge põuasitikatega, keda see heameelega sõi. Mullast otsiti temale ussikesi ja putukaid ja püüti jõest kalu, kõik tema juuresolekul, nõnda et ta iga kord teadis, mis tal oli loota. See taltsutatud toonekurg lendas sügisel teistega ära, tuli aga teisel kevadel sinna jälle tagasi. Et tal aga teisel aastal tiib oli tarvitamatuks tehtud, siis oli ta teiste äralendamise ajal väga rahutu, harjus aga ka sellega peagi ära.

Loodusuurijal Lenzil oli toonekurg, kes teda kõikide teiste seast ära tundis, kaugelt tema poole jooksis, tema ette põlvili langes ja rõõmu pärast klaperdas.

Emaarmastus.

Vanadel toonekurgedel on suur armastus oma poegade vastu. Järgmine sündmus Poolamaal on seks tõenduseks: Zmolenis, Radomi linna juures ehitasid toonekured oma pesa puu otsa õllevabriku ligidal. Õllevabrik hakkas põlema ja tuleleegid käisid kangesti pesa peale. Aga emane kurg, kes pesas oma poegade juures oli, ei lennanud oma kohalt ära, vaid laotas oma tiivad laiali pesa kohal, nagu tahaks ta seda kõigelt poolt tulevate hädaohtude vastu kaitsta. Peagi oli puu ka tuld võtnud; tuli lagunes ikka laiemale, nõnda, et viimaks pesa ka põlema hakkas. Emalind ei läinud aga oma kohalt ära, ehk ta küll väsinud oli ja tuli teda ka oli kõrvetanud. Tema tahtis ennem tuleleegis otsa saada, kui oma pesa ja poegi maha jätta; peagi kukkus ta tulle ja leidis seal silmapilk otsa. Sel ajal lendas isane lind ikka tule ümber edasi ja tagasi, klaperdas oma nokaga ja avaldas nähtavalt meeleheitlikku olekut.

Eneseohverdamine.

Lahingus Friedlandi linna juures oli talumaja linna ligidal lõhkevast pommist põlema süüdatud. Tuli lagunes ikka enam laiali ja süütas viimaks ka maja ligidal

oleva kuiva puu põlema, mille otsas toonekure pesa oli. Emane kurg haudus parajasti oma pesal ja ei tahtnud seda koguni maha jätta. Kui aga viimaks ka pesa põlema hakkas, lendas ta otsekohe üles kõrgele, kukutas enese sealt jälle põlevale pesale maha, kui tahaks ta oma kallist vara tulest päästa. Aga kõik katsed jäid asjatuks ja ta ise sai peagi tuleroaks.

Niisuguseid sündmusi on palju tähele pandud.

Kurgede karistus.

Tübingeni linnas pidas keegi oma õue peal juba mitu aastat taltsutatud toonekurge. Kord kevadel tuli metstoonekurg selle maja katusele, mille õues oli taltsutatud lind. Metslind andis kodulinnule klaperdamisega märki, et see peaks tema juure tulema. Aga taltsutatud toonekurg ei võinud seda teha, sest tema tiivad olid lühikeseks lõigatud. Mõne päeva järele lendas metstoonekurg ise õue. Taltsutatud toonekurg läks temale klaperdades vastu, nagu avaldaks ta seeläbi heameelt teise tuleku üle; aga metskurg lähenes temale suure tuhinaga ja püüdis teda tõukamise läbi lennule ajada. Inimesed olid seda tähele pannud ja püüdsid kodukurge metskure eest igapidi hoida, see aga käis sellegipärast kodukurge kogu suvi läbi eksitamas ja tülitamas.

Teisel kevadel tulid aga äkki neli metskurge taltsutatud kure juure õue ja kippusid temale vaenulikult kallale. Et tema üksinda nelja vastu palju ei suutnud teha, tulid temale õues olevad kanad, pardid ja haned appi, nõnda et võit seekord viimaks ometi tema kätte jäi. Nüüd valvati teda suurema hoolega, nõnda et teised enam ei saanud ta kallale tulla. Kolmandal kevadel aga lendasid enam kui kakskümmend kurge suure ägedusega taltsutatud kure kallale ja lõid ta oma nokkadega surnuks, enne kui inimesed ja teised kodulinnud said temale appi tulla. Sellest võib arvata, et toonekured oma vaenulikku meelt selle kodukure vastu üksteisele olid teada annud.

Kallis kaelarõngas.

Keegi Poolamaa mõisnik laskis toonekurele, enne kui see lõunamaale reisis, kuldrõnga kaela ümber panna, kus järgmised ladinakeelsed sõnad peal olid: (*Haec ci*

conia ex Polonia (see toonekurg on Poolamaalt). Järgmisel kevadel tuli kurg jälle samale kohale tagasi, ka rõngaga kaelas. Aga see rõngas polnud rauast, vaid kullast ja sinna peale oli ka Ladina keeles kirjutatud: *India cum donis ciconiam mittit Polonis* (India saadab Poolamaale kure kingitustega).

Kurg oli siis talve jooksul reisi Poolamaalt Indiasse ja sealt tagasi teinud.

H .Ujujad linnud.

Ujujatel lindudel on jalad lühemad kui keha ja kael; nende varbad on ujumisnahaga ühendatud. Ujujad linnud ujuvad väga hästi; mõned neist lendavad hästi ja ruttu. Kui nad veest välja tulevad, pole nende suled märjad; see tuleb sellest, et nad oma nokaga õlist vedelikku, mis tiirus saba juure peal leidub, sulgedele tõmbavad. Nad on inimesele kasulikud oma liha ja sulgede poolest.

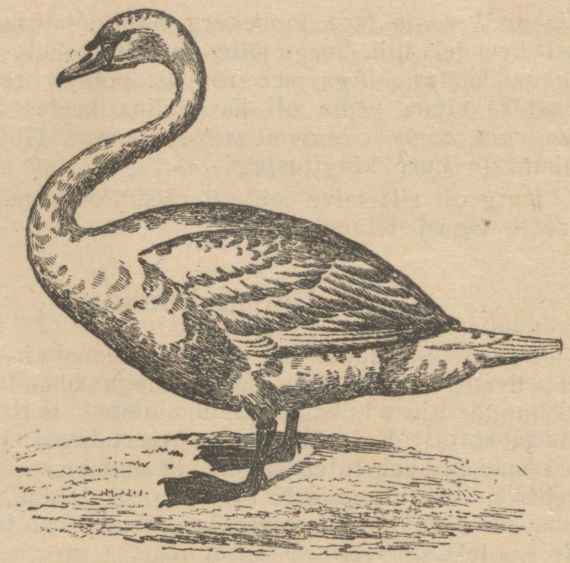
a) Luik.

Luigel on lumivalged suled ja punane kael; tema kael on pikk ja Ladina tähe S sarnane. Luik käib maad mööda halvasti, ujub aga vees kergesti ja kenasti. Ehk ta küll rändaja lind on, siiski peetakse teda ka kodulinnuna tiikides ja järvedes. Luige sulgi tarvitatakse patjades ja sulgis nahka riiete tarvis.

Kurjad luiged.

Sagedasti on tähele pandud, et luiged püüavad väikesi lapsi hammustada, et nad parta ja teisi väikesi veelinde taga ajavad ja neid ka sagedasti surnuks hammustavad. Kõige pahem on aga lugu sellepoolest, et nad oma eneste poegade vastu samasugust kurjust avaldavad.

Tiigis Frankfurdi linna avalikus aias oli luigepaar kolme pojaga. Vanad luiged kiusasid poegi nii suure kurjusega taga, et kõik möödaminejad seisma jäid ja oma rahulolematust selle üle kõvasti ja nähtavalt avaldasid Aga luiged ei pannud seda tähelegi ja ei lasknud endid eksitada; nad olid vees ja keegi ei saanud neid

Luik.

nende tegevuses keelata. Küll visati vanade luikede peale kividega, et neid nende tegevuses takistada, aga see ei aidanud midagi. Kuid ühel päeval oli keegi poiss ühe neist ometi kiviga surnuks löönud; luik lamas rohu peal maas, kuhu ta oma põgenejale pojale oli järele jooksnud.

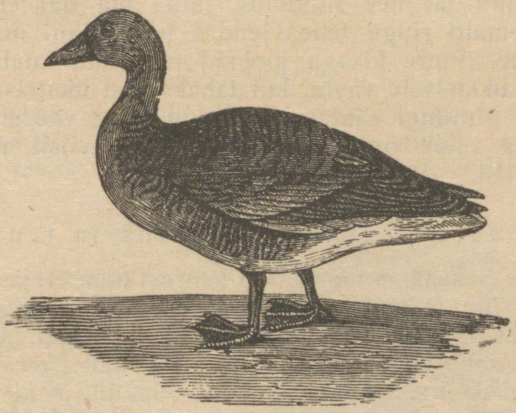
Ehk küll teine tagakiusaja oli otsa saanud, ei olnud poegadel sellepärast ometi parem, sest teine luik tegi neile nende elu nii kibedaks, et nad niipea, kui nende tiivad seda juba lubasid, ära lendasid ja teise tiiki teises kohas asusid, kus nende rahu keegi ei rikkunud. Aga aia ülevaataja kartis, et nad seal, kus keegi nende järele ei valva, ära kaovad, ja tõi nad tagasi. Kui vana luik neid nägi, tuli ta suure ägedusega nende kallale, nõnda et nad silmapilk ära lendasid, veel kaugemale kui enne.

b) Hani.

Koduhani on inimesele oma liha, rasva ja sulgede poolest kõige kasulikum kodulind. Tema esivanem on metshani; see läheb talveks soojale maale elama.

Truu hanepaar.

Keegi kooliõpetaja Saksamaal jutustab järgmist: „Kui ma N. külas kooliõpetajaks olin, põles küla, kus ma elasin, suuremalt jaolt ära, ka minu korter langes tuleroaks. Mul oli suur ja ilus hanepaar, nagu neid harva leida on. Nad elasid rahulikult üksteisega, olid ju mitu korda poegi üles kasvatanud, nõnda et ma neist ei tahtnud heameelega lahkuda. Et mul mu uues, ajutises korteris nende tarvis ruumi polnud, andsin ma nad naabri juure hoida, kes neid oma hanekarja sekka pani, kunni ma jälle uue korteri saan.

Hani.

See kestis aga rohkem aastat.

Ma lasksin oma hanepaari tagasi tuua, aga tooja ei toonud õige isase hane. See oli palju väiksem, kui minu hani; emahani tundsime kui oma hani ära. Ma saatsin oma teenija sinna ja lasksin küsida, kas saatmisega pole eksitus olnud, aga talumees laskis mulle öelda, et tal teist isast hani ei olevat, kui üksnes see.

Ma pidin siis sellega rahule jääma, aga minu abikaas ei jäänud rahule. Ka emane hani ei olnud sellega rahul, nad elasid isasega ikka riius.

See kestis kaks päeva ja kaks ööd, sest ka öösi ei annud nad üksteisele rahu.

Kolmanda päeva hommikul äratas meie hane kisa meid unest; meie hakkasime kuulama, mis see peaks tähendama. Kisendamine ei jäänud järele ja me kuulsime ka, et kaugel teine hani vastas. Hüüdmine ja vastuhüüdmine läksid ikka sagedamaks.

Tõusime voodist üles ja läksime välja ukse ette. Seal nägime, kuis üks hani jõest üles lendas. Minu abikaas ütles kohe: „See on meie oma isane hani," ja ruttas lauda ust lahti tegema. Meie hani jooksis silmapilk sinna, kus ta oma seltsilisega ikka oli süüa saanud.

Äkki kuulsime kõrgelt õhust hane kisa. Meie hani maas tõstis pea ülespoole ja kisendas vastu valju häälega. Nüüd järgnes sündmus, mida ma iial ei unusta. Ikka vähemaid ringe tehes lendas isane hani maha, just emase ette. Suure kisaga jooksid mõlemad laialilaotatud tiibadega üksteisele vastu, kui tahaks nad üksteisele kaela langeda. Muidugi saatsin ma nüüd kohe võõra hani tagasi, kuna meie oma haned harilikul viisil rahuliselt edasi elasid."

Hanepaari liigutav armastus ja truudus.

Ühes Saksamaa mõisas oli suurest hanekarjast üksnes kaks hani üle jäänud — isane ja emane. Et nad mitme aasta jooksul palju järeltulijaid olid sigitanud, anti neile nüüd aga tänutäheks armuleiba. Et hanepaar oli siin umbes kakskümmend aastat koos elanud, hakkasid nad mõlemad oma vanadusjõuetust tundma, iseäranis emane hani, kes oma rasvas nii raskeks ja jõuetuks oli läinud, et ta enam ei suutnud üksi lähedasse tiiki minna. Selle juures aitas teda siis ikka ta vana seltsimees liigutava truudusega teist elustades, tõmmates ja lükates, nii hästi kui see korda läks.

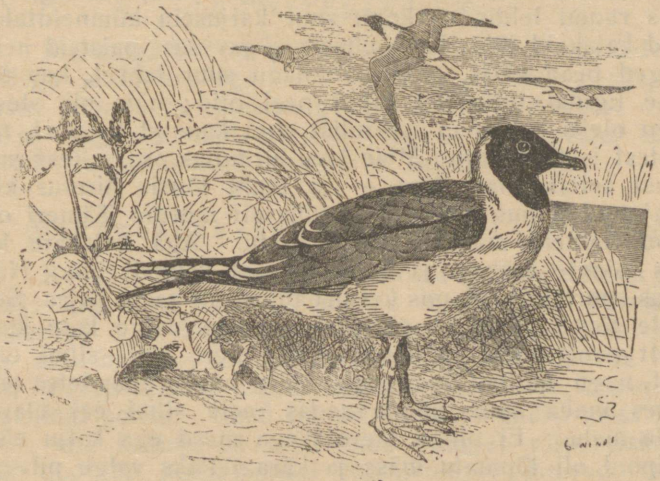
Ühel suvepäeval ei aidanud niisugune abi ka enam. Vana hani ei suutnud enam paigalt minna, vaid heitis maha. Kui isahani kõige püüdmise järele oma seltsilist maast üles ei saanud, pani ta oma kaela õrnalt oma armastatud sõbra selja peale ja jäi niiviisi vähemalt tunni aega tema kõrvale seisma. See äratas viimaks majarahva tähelepanu, nii et nad ligemale läksid ja järele vaatasid, mis seal on. Siis nägid nad, et hani surnud oli. Tund aega pärast suri ka teine niisama rahulikult, ilma võitluseta.

Haruldane surm.

Breslau linna ümberkaudsuses Neukircheni külas hammustas isane hani märtsikuus 1869 võõrastemajapidaja kaheaastast tütart. See tubli tervisega elav laps jooksis ilma hoidjata õues ringi, kui äkki isane hani teiste hanede seast otsekohe lapse kallale tormas, oma nokaga lapse kaelast kinni hakkas ja ta näkku lõi. Laps hirmus niisuguse pealetungimise üle nii kangesti, et ta silmapilk surnult maha kukkus. Kohe toodi arst linnast sinna, aga kõik tema elustamiskatsed jäid tagajärjetaks. Arsti asjatundlikku arvamist mööda oli laps hirmu pärast surnud, sest et need haavad, mis hani lapsele oli löönud, surmavad polnud.

c) Kajakas.

Kajakal on valge kõht ja otsaesine, pealtpoolt on ta pruunjas-hall. Ta elab mere ääres, toidab ennast kaladest ja teistest väikestest mereelukatest. Ta on väga

Naerja kajakas

usin lendama ja ka ujuma, aga et ta keha väga kerge on, siis ei või ta vee alla minna, ehk kui ta seda tahab teha, siis peab ta seda suure hooga lennult tegema. Kajakatest on väga palju tõugusid; nad on suuremad kui pääsukesed.

Kajakas oma kodumaal.

Keegi loodusarmastaja teadusmees, kes põhjamerel reisis, kirjutab kajakate kohta järgmiselt: „Unustamatuks jääb mulle maanina Svärtholm, mis on Põhjanina lähedal Norramaal. Juba Lõuna-Norramaal kuulsin, et nimetatud maaninal lõpmata palju kajakaid näha võib, kui neid suurtükipauguga hirmutatakse. Meie laeva kapten lubas lahkesti laevaga sellest kohast mööda sõita ja haudujaid kajakaid suurtükipauguga äratada. Juba poolteist penikoormat sest kohast eemal nägime suurte karjade kaupa kajakaid, kes väikeste saarekeste rannal istusid, ehk oma kogumiskohtadele lendasid. Svärtholmile liginedes läksid need karjad ikka suuremaks ja sagedamaks. Peagi seisis Svärtholm meie ees, kõrge, peaaegu loodis merre langev kaljusein, lugemata palju väikeste koobastega. Kaugelt näha oli kalju halli karva, kui meie aga lähenesime, oli kalju seinal lugemata palju väikesi valgeid täppe näha; need olid kajakad oma valgete peadega. Seal istusid nad pea pea kõrval igal pool, kus aga jalg seks ruumi leidis — kogu suur kaljusein kümneidtuhandeid kajakaid täis; ka koobaste sügavusest paistsid nende valged pead välja. Kõik oli nagu suur tahvel, kus üksteise ligidal tuhanded täpid peal olid; näis nii olevat, nagu oleks kaljusein iseäralist ehet kannud keedest, rõngastest ja tähtedest. Meie laev hirmutas osa sellest rahulikust seltskonnast üles — ja nüüd tõusis hirmus kisa. Põhjatuul puhus kangesti ja vihaselt murdis jäämeri oma külmi laineid määratu kalju vastu. Aga kajakate kisa käis lainete mühast ja laeva mürast kaugelt üle. Nüüd kõlas suurtükipauk, mis kaljust tugevasti vastu kajas. Selle peale tõusis kirjeldamata kisa ja paks valge kate kattis ühelt poolt kalju ja teiselt poolt mere meie silmi eest. Just nagu möllav lumetorm õhus lund tuhandetes ebemetes maha ajab, nõnda sadas meie silmi ees elavaid linde maha. Ei olnud taevast ega merd ega kalju näha, igalpool oli lõpmatu mäss ja kära. Paks valge pilv või udu täitis igalpool silmaringi ja selle keskel seisis meie laev kui must täpikene. See valge pilv langes merele; Svärtholmi ümbrusjooned tulid jälle nähtavale ja uus vaatemäng etendus meile. Kaljuseinas nähti veel niisama palju kajakaid istuvat, nagu ennegi, tuhanded lendasid veel edasi ja tagasi, ja meri näis, nii kaugele, kui silm

ulatas, nagu oleks imeteo läbi mere lained tuhandeteks väikesteks laineteks jaotatud ja kui oleks igaüks neist valge hiilgava vahuga ehitud. Aga lained ise kaotasid selle pettumuse, nad kiigutasid neid sadatuhandeid linnukesi, keda inimese kuri meel nii halastamatult oli ära hirmutanud, nagu ema oma armast last põlvel kiigutab. Võimata on seda toredat nähtust kirjeldada! Pean ma ütlema, et meri miljonid läikivaid pärlid oma tumekarvalisse lainevaipa oli pannud, või pean ma kajakaid tähtedega ja merd taevalaotusega võrdlema? Ma ei tea; aga tean, et ma merd veel iialgi ilusamalt ja suurepärasemalt pole näinud. Ja kõik kaasreisijad, ja isegi laevamehed kinnitasid ühel häälel, et niisugust vaatemängu oma ihuliku silmaga peab nägema, muidu ei või uskuda, et see võimalik on. Kuna meie seisime ja imestlesime ning kõikide huultelt imestlemis- ja rõõmuhüüded kõlasid, sõitis laev oma teed miljonite lindude vahel edasi, kes nüüd jälle hakkasid oma kohtadele tagasi lendama."

d) Merepääsuke.

Merepääsuke on pääsukese moodi lind pikkade tiibadega ja harksabaga. Ta on valge, musta peaga, punaste jalgade ja punase nokaga. Merepääsukesi on ka palju tõugusid; nad munevad lageda maa peale, elavad seltsis ja armastavad mereääres kaljudel istuda.

Merepääsukesed kalapüügil juhatajad.

Keegi loodusuurija jutustab oma reisikirjelduses järgmist: „Igakord, kui kalamehed Kintasaarel Palajärves Lapimaal oma töölt tagasi tulid, teadsime juba enne. kui neid nägime, et nad tulemas on, sest et ikka suur kari merepääsukesi sinna kohta lendas, kus kalameeste lootsikud seisid. Need linnud toidavad endid neist kaladest, mis kalamehed neile oma püügist välja viskavad, ehk nootade puhastamisel lootsikutesse jätavad. Kalameeste ja nende lindude vahel on nagu leping tehtud, et nad üksteist aitavad. Nad tulevad igal hommikul samal ajal, kui tahaksid nad kalameestele meele tuletada, et aeg on tööle minna. Kalameestel on ka lindude vastu suur usaldus, sest need on neile suureks abiks. Niipea kui lootsikud välja sõidavad, lendavad ka linnud ühes

nendega välja ja jäävad järvel nende kohtade kohal peatuma, kus kõige rohkem kalu on. Nende lindude silmad on iseäranis terava nägemisega. Kui kalamehed nende kisa kuulevad ja näevad, et nad ennast vette lasevad, võivad nad selle peale kindlad olla, et seal see kõige parem koht on nootade väljaviskamiseks; ja nad võivad selle peale julged olla, et nad seda pole asjata teinud. Seega on siis merepääsukesed kalameestele suurteks abilisteks kalapüügil. Sellepärast armastavad nad ka neid linde nõnda, et nad selle üle pahaseks said, kui meile soovi avaldasime mõnda neist lindudest enesele saada. Linnud olid nendega nõnda harjunud, et nad väikesi kalu nootadest ja lootsikutest kalameeste juuresolekul korjasid. Lendamises olid nad nõnda osavad, et nad kala, kes üles õhku visatakse, lennates õhus kinni võtsid. Et kalamehed kartsid, et need linnud nende saarelt siis koguni ära lendavad, kui nad püssipauku kuulevad, katsusin ma üht neist õngega kinni püüda. Ma panin väikese kala õnge otsa ja viskasin ta lindude sekka. Linnud võtsid küll kala noka vahele, aga ei hakanud teda alla neelama, sest nad nägid, et ta oli nööri otsas kinni."

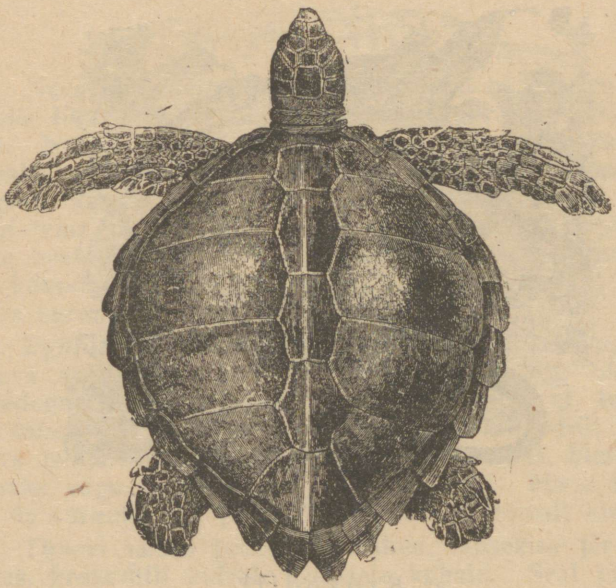
Kolmas liik: Roomajad.

Mõnel roomajal on jalad, mõned on jalgadeta, mõned on halasti, mõned sarvesarnaste kilpidega kaetud, mõned munevad, mõned sünnitavad elavaid poegi. Neil on punane veri, mille soojus aga niisama suur on, kui ümbruse soojus, kus nad elavad. Neil on vähe veresooni ja verd, ja nende veri jookseb aegamööda, sellepärast võivad nad ka oma hinge kaua kinni pidada. Nende seedimine sünnib pikkamööda, sellepärast võivad nad kaua aega söömata olla. Nende seas on ka kihvtiseid loomi, kes inimesele kahjulikud on.

A. Kilpkonnad.

Kilpkonna keha on pealtpoolt seljakilbiga ja altpoolt rinnakilbiga kaetud, mille ääred kokku tulevad. Temal on neli jalga, mida ta võib, kui väljaspoolt hädaoht tu-

lemas on, aukude läbi kilpi tõmmata. Kilpkonnad on aeglased loomad, nad munevad nahkmune, mida nad isetehtud väikestesse liivaaukudesse munevad. Muist neist elab maal, muist vees; nad võivad kaua söömata olla, kasvavad väga pikkamööda. Kilpkonna liha ja mune süüakse, nende kilpidest tehakse mitmesuguseid asju: kamme, toosikesi, noapidemeid ja veel mõnda muud ehteasja; ja need pole just odavad. Kilpkonnadel on väga

Kilpkonn

visa elu. India turgudel on alati kilpkonni müüa, mitte üksnes tervete loomade viisi, vaid ka mõõdu järele. Müüja lõikab elavast loomast nii palju ära, kui ostja nõuab. See sünnib nõnda kaua, kunni pea üksinda üle jääb, mis aga ikka elab, nõnda et ostjad kilpkonna liha juba ammugi enne on ära söönud, kui kilpkonn ise surnud on. Suurt äri aetakse Ameerikas ka kilpkonnaõliga, mida süüakse, aga ka põletatakse. Seda õli valmistatakse kilpkonna munadest.

B. Sisalikud.

Sisalikkudel on pikk keha ja neli lühikest jalga. Saba on pikk. Meie maa sisalikud on väikesed vagad loomad ja ei tee kellelegi kahju; nad elavad põõsastes, puukändudes ja kivihunnikutes. Soojade maade sisalikud on aga hirmsad ja kahjulikud.

Sisalikud.

a) Krokodill.

Krokodill on kõige suurem ja kõige hirmsam sisalik. Kõige suurem krokodillidest on Niiluse jõe krokodill, kes võib kunni 30 jalga pikaks kasvada; vähemad on Ameerika krokodill ja Gangesi jõe krokodill Aasias. Krokodilli keha on kõvade sarvetaoliste kilpidega kaetud, mis pealtpoolt tume-rohelist, altpoolt kollakat karva on. Tal on neli lühikest jalga, mille varbad ujumisnahaga on ühendatud; saba on pikk, ka kilpidega kaetud. Ta suus on tublid, suured, teravad hambad; ta muneb oma munad liiva, kus päikene nad välja haudub. Krokodill elab jõgedes, sööb kalu ja suuremaid loomi, ka inimesi, kes temale lähenevad.

Krokodill.

Krokodillijaht.

Neegrid Senegali jõe ääres söövad heameelega krokodilli liha ja otsivad teda seepärast tema elukohtades üles. Nad mässivad oma pahema käe ümber paksu loomanaha, võtavad piigi paremasse kätte ja lähevad siis julgesti hirmsale loomale vastu. Nad katsuvad kõige pealt tema silmad välja torkida, panevad siis terava raua tema avatud lõugade vahele, nõnda et ta neid enam ei saa koondada ja peavad ta nõnda kaua vee all, kunni ta on surnuks lämbunud.

Egüptlased püüavad krokodille nõnda, et nad laia, sügava augu maa sisse kaevavad ja selle siis okstega, lehtedega ja liivaga kinni katavad, nõnda et teda ei saa tähele panna. Siis hakkavad nad krokodilli kisendades ja lärmi tehes taga ajama, nõnda kaua, kunni see viimaks augu kohta tuleb ja sisse kukub. Nüüd löövad nad ta surnuks ehk püüavad ta noodaga elavalt kinni.

Timori saarel petavad elanikud, lapsekisa järele aimates, krokodilli kuivale lahtisele kohale. Seal piiravad nad tema kõigilt poolt ümber, terariistad ja nooled käes. Kõige julgem kargab krokodillile selja tagant kaksiti kuklasse, pistab temale tugeva kepi lõuge vahele, mille mõlemad otsad ta oma kätes hoiab ja looma nüüd nagu suurauaga juhib. Looma lõuad jäävad seeläbi laiali; ümberolijad ja tagaajajad haavavad nüüd looma suust ja igalt poolt, kuhu juure pääseb, oma kihvtiste nooltega ja terariistadega. Kui nüüd arvatakse, et loomale küllalt surmavaid haavu on löödud, kargab ratsutaja õigel silmapilgul ära ja jookseb kaugele. Krokodill aga, kui ta enese tunneb vaba olevat, läheb jälle vette, sureb sinna aga varsti oma haavadesse. Niisugust kihvtitatud liha ei hakka muidugi keegi inimene sööma, vaid krokodilli

tapmine on siin enesekaitseks, ehk kuriteo eest kättemaksmiseks sündinud.

Solori saarel püütakse krokodille jälle omal viisil. Kui krokodill kedagi oma liginemisega hakkab eksitama, siis võtab see silmapilk oma paremasse kätte oma suure, hirmsa pussnoa ja pahemasse kätte tükk rauda, millel mõlemad otsad on teravaks tehtud, aga nõnda, et sinna õngehaagi viisil tubli vastuhaak on sisse viilitud. Malailane laseb ennast ühe põlve peale maha ja ootab oma vaenlast. Kui see just tema ligidale on jõudnud, sirutab ta temale oma pahema käe raudpulgaga vastu. Krokodill avab lõuad, malailane pistab raudpulga otseseisvalt nende vahele, krokodill hammustab raudpulka, teravad otsad lähevad lõugadest läbi ja vastuhaagid ei luba enam suud lahti teha. Siis pistab mees oma kihvtitatud noaotsaga krokodilli kilpide vahele, kohta, kuhu tal kõige kergem on ligi saada ja kus nuga kõige kergemini loomale võib otsa teha ühes selle kihvtiga, mis noa otsas on. Et niisugune võitlusviis suure hädaohuga ühendatud, seda võib ju arvata. Sest mitte ikka ei hammusta krokodill temale ettehoitud rauatükki. Siis tuleb muidugi hirmus ja hädaohtlik võitlus, kus inimene enamasti alla jääb.

Sagedasti sünnib ka, et malailane krokodilli vees üles otsib, kihvtitatud pussnuga peos. Ta ujub julgesti looma ligidale, paneb tema liigutusi vee all tähele, ja kui ta temale õige ligidale on tulnud, läheb ta vee alla, katsub oma nuga loomale mitu korda kehasse pista ja ei lähe eemale enne, kui ta näeb, et vesi krokodilli verest juba hästi punaseks on läinud nõnda, et arvata võib krokodilli elul varsti lõpp käes olevat. Muidugi peab ta võitluse ajal ka sagedasti oma pead veest hingetõmbamiseks välja pistma. Niisuguses võitluses sünnib see aga ka sagedasti, et inimene hingetõmbamise järele mitte enam kohe krokodilli kõhu alla ei saa tulla, vaid just rabeleja looma suu ette juhtub. See võtab ta siis nobedasti lõugade vahele ja tõmbab ta esiteks alla sügavusse ning pärast kaldale, et teda seal rahulikult ära süüa.

Aasia krokodill.

Keegi loodusuurija-reisija jutustab järgmist: „Kocrad, kes Lõuna-Aasias krokodilli ligidalt on näinud, aval-

davad pärast selle looma eest nii suurt kartust, et nad kaua aega enam ei julge vee ligidale minna. Timori saare kaldal oleme enam kui üks kord tähele pannud, et niisugune koer oma enese varju eest ära hirmus, värisedes kuus kunni kaheksa sammu veest eemale jäi ja üksisilmi kartlikult sinna koha poole vaatas, kus ta seda hirmsat looma oli näinud; siis hakkas ta haukuma ja pärast ülikurvalt uluma."

Kui sealsed elanikud oma reisidel väikestes lootsikutes kord peavad ööseks vee peale jääma, püüavad nad lootsikut ikka keset jõge hoida, sest et krokodille seal harvemini on leida kui kaldaäärses vees. Aga sellegipärast sünnib see Indias sagedasti, et krokodillid inimesi lootsikutest välja tõmbavad, sagedasti nii ruttu, et ligidalolijad seda tähelegi ei pane. Vanad krokodillid löövad mõnikord väiksemad lootsikud puruks ja niisugusel korral langeb kõige vähemalt ikka üks inimene tema saagiks. Niisugune juhtumine oli mõne aja eest Borneo saarel. Keegi malailane, kelle naine ja ainus väikene poeg olid neljateistkümne päeva jooksul krokodilli ohvriks langenud, tahtis nüüd mõni nädal hiljem õnge välja panna, et hirmsat looma püüda ja temale seda kurjust kätte tasuda. Kui meie selle mehega kokku saime, valmistus ta just parajasti oma püügi vastu. Õnge otsa tahtis ta noore ahvi surnukeha panna. Teisel päeval tahtis ta kolme teise mehega õhtul tähendatud kohta minna ja õnge välja visata. Hädalt olid nad aga lootsikuga sinna kohta jõudnud, kui lootsik alt ootamata hirmsa hoobi sai, nõnda et ta puruks läks ja kõik seesolijad vette kukkusid. Suure hirmuga püüdis nüüd igaüks ujudes kaldale saada. Kolm said õnnelikult kaldale, aga neljas puudus, ja see oli just see, kes praegu tahtis oma kättemaksmist toime panna; tema langes niisama kui ta naine ja laps selle hirmsa looma saagiks. Need kolm päästetud meest jutustasid meile ise seda kurba lugu.

Teine kurb lugu oli paar kuud enne meie Borneo saarele tulekut seal sündinud. Mees, kes praegu oli naise võtnud, tahtis sellega hilja õhtul koju sõita. Jõesuu lähedal tõmbas hirmus suur krokodill tema lootsikust välja jõkke, — ja see sündis nii ruttu ja tasakesi, et naine, kes lootsiku eesotsas istus ja lootsiku raputuse järele tagasi vaatas, oma mehest enam muud ei näinud, kui kätt, mis silmapilk vee alla kadus. Selle krokodilli

peale peeti jahti, ta võeti kinni ja tapeti ära; tema kõhus leiti vaese mehe riided ja luud, pea aga leiti põõsa alt üles, kus krokodill oli oma söömaaega pidanud. See loom oli kolm sülda pikk.

Ameerika krokodill.

Kaimann, Ameerika krokodill, on siis iseäranis inimestele hädaohtlik, kui ta kord on inimese liha maitsta saanud. Siis püüab ta, nagu kõik kiskjad loomad, omale ikka seda toitu muretseda, mis temale kõige enam maitseb. Sellepärast luurab ta alati ujujate ehk ka pesunaiste järele. Ta hoiab oma keha siis vee all ja pistab aga mõnikord nina ja silmad veest välja, et vaadata, kas ta juba oma ohvritele küllalt ligidal on, et siis õigel ajal nende kallale tungida ja neid ära hävitada. On ta tähelepanemata inimese juure jõudnud, annab ta sellele oma sabaga tubli löögi, nõnda et inimene vette kukub ja siis muidugi krokodilli saagiks saab. Mõned niisugused õnnetumad on sellegipärast veel hirmsa looma käest pääsnud seeläbi, et nad temale hoopa silmi andsid, mis looma kohe sunnib oma ohvrit lahti laskma. Muidugi peab seks mõnda kõva asja ehk riista tarvitama, kätega löömisel pole seda mõju. Aga ometi olla keegi indiaani tüdruk ka niiviisi vaenlase oma juurest ära peletanud ja oma elu päästnud.

Kui indiaanlane peab jõest läbi minema, kus krokodillid elavad, võtab ta ikka umbes 18-tollilise tubli kepi ühes, mis mõlemast otsast on teravaks tehtud. Kui nüüd krokodill kallale tuleb ja oma lõuad laiali ajab, siis pistab ta temale selle pulga lõuge vahele. Krokodill hammustab suures vihas oma lõuad kokku, nõnda et terav kepp mõlemast lõuast läbi läheb ja loom nüüd enam ei saa kallale tungida.

Lõuna-Ameerika elanikud, kes jõgede ligidal elavad, kus krokodillid sagedasti ette tulevad, püüavad neid heameelega lassoga, s. o. tubli nahast rihmaga, kus silmus otsas on. Selle silmuse viskavad nad loomale osavasti kaela ümber, kui ta kaldale läheneb, ja tõmbavad ta maale; aga seks on kõige vähemalt kümne kunni kaheteistkümne mehe jõudu tarvis. Kui loom tunneb enese vangis olevat, on ta viha suur; ta katsub hakatuses ennast lahti rabeleda, aga kui see korda ei lähe, siis jääb ta rahulikult maha, hoiab aga oma lõuad pärani lahti selle

märgiks, et ta iga silmapilk võitlusele valmis on. Elanikud viskavad temale siis loomade ja teisi luid ette, mis ta oma suurte ja teravate hammastega silmapilk ära purustab. Ehk niisugusel korral küll väga hädaohtlik on krokodilli saba ligidale tulla, leidub siiski elanikkude seast mehi, kes oma osavuse peale lootes püüavad looma selga karata, kes nüüd ratsutajaga ümber jookseb. Kui vihane loom ennast on väsinuks jooksnud, pistavad nad piikidega tema kõhtu, kust teda üksnes võib haavata, sest et ta kilpsoomused nii tugevad on, et hädalt püssikuul neist läbi tungib.

Krokodilli söögiisu.

Keegi loodusuurija Ida-Indias jutustab, et tema sõbrale, sealse muuseumi juhatajale, teade toodi, hirmus suur gavial, India krokodill, olevat mere ääres olevasse sohu tulnud. Mu sõber andis kohe käsu krokodilli kinni püüda, kas elusalt või surnult. Juba teisel õhtul oli see käsk täidetud. Pika käru peal toodi krokodill minu sõbra ukse ette elusalt, esimestest ja tagumistest jalust seotud. Palju rahvast oli teda saatmas. Loom oli kuusteist-kümmend jalga pikk ja kõige paksemas kohas kuus jalga 8 tolli paks. Kui käru seisma jäi, hakkas krokodill ähkima ja puhkima nagu aurumasin, ja ehk ta küll seotud oli, viskas ta ennast ühelt küljelt teisele niisuguse jõuga, et ümberseisjad iga kord kartsid nööre katkevat ja hirmsa looma enese vabastavat. Õhtu oli ju pimedaks läinud, nõnda et temaga sel päeval enam midagi ei võidud ette võtta. Sellegipärast seoti loom veel kindlamalt kinni, et öösel õnnetust ei sünniks, ehk küll selle kära ja müra pärast, mis loom tegi, keegi ei saanud öösel silma kinni panna.

Teisel hommikul tuli linnaarst kohale, et krokodilli surmata ja teda siis lahti lõigata. Kõik kihvtid, mis loomale sisse anti, ei aidanud midagi, loom pidi ometi surnuks löödama. Kui krokodill surnud oli, võeti ta kärult maha. Arst võttis oma riistad kätte ja tahtis hakata looma lahti lõikama, kui krokodill äkki lõikide hirmuks enese veel kord üles viskas, ühelt küljelt teisele väherdas ja viimaks vihased silmad lahti lõi. Tükk aega läks veel mööda, enne kui loom täiesti surnud oli. Arst lõikas nüüd tema kõhu lõhki ja leidis sealt seest järg-

mised asjad: 1) enam kui tosin karvakuule, mis vististi inimeste juustest olid kokku mässitud; 2) kuuskümmend kaheksa kunni kolme tolli paksust kivi; 3) raske metallist jalarõngas; 4) kakskümmend neli tükki purustatud klaasist käevõru, nagu neid Indias kantakse; 5) viis pronksist sõrmust; 6) väike hõbedane kaelaehe; 7) kuldnööp. Kõik need asjad olid vististi naiste päralt, keda krokodill ujumise ajal, vett tuues, pesu pestes, ehk teist viisi kinni võtnud.

Kui paljudele inimestele oli küll see loom otsa teinud?

C. Maod.

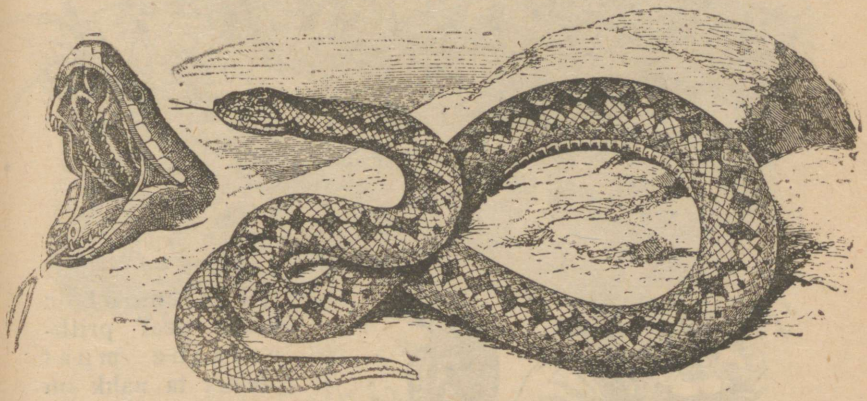
a) Üldine kirjeldus.

Madudel on pikk, ümmargune keha ilma jalgadeta; sellegipärast võivad nad maal ja puiel nobedasti edasi liikuda. Liikumist toimetavad nad oma suurearvuliste küljekontide ja tublide lihaste varal. Nende pea on väikene, silmad laugudeta; suu aga võib suureks venida, sest et lõualuud üksteisega pole kindlasti ühendatud. Sellepärast võivad maod palju jämedamaid loomi alla neelata, kui nad ise on. Madude keel on kaheharaline, nende nahk on kaetud soomusesarnaste kilpidega, mis nagu katusekivid üksteise peal seisavad. Maod ajavad aastas paar korda nahka. Nende suu on teravaid hambaid täis. Kihvtistel madudel on peale selle veel kihvtihammas suulaes, mis hammustamise juures enese püsti ajab ja kihvtikotikesele vajutab, nõnda et kihvt õõne kihvtihamba läbi haava jookseb. Maod elavad maa sees, puu juurte all, põõsastes, mõned ka vees. Madusid on kogu maa peal leida, kõige enam aga soojemates maades, kus nad ka kõige suuremad ja kõige hädaohtlikumad on. Kasu, mis maod toovad, võib üksnes see olla, et nad mõne kahjuliku looma hävitavad. Aga see kasu ei tähenda midagi selle kahju vastu, mis maod inimesele toovad. Kõige suurem kahju tuleb kihvtiste madude läbi.

b) Madude liigid.

Maod langevad kahte liiki: kihvtised ja kihvtita. Kihvtiste madude sekka kuuluvad: rästik, prillmadu ja latsutaja madu.

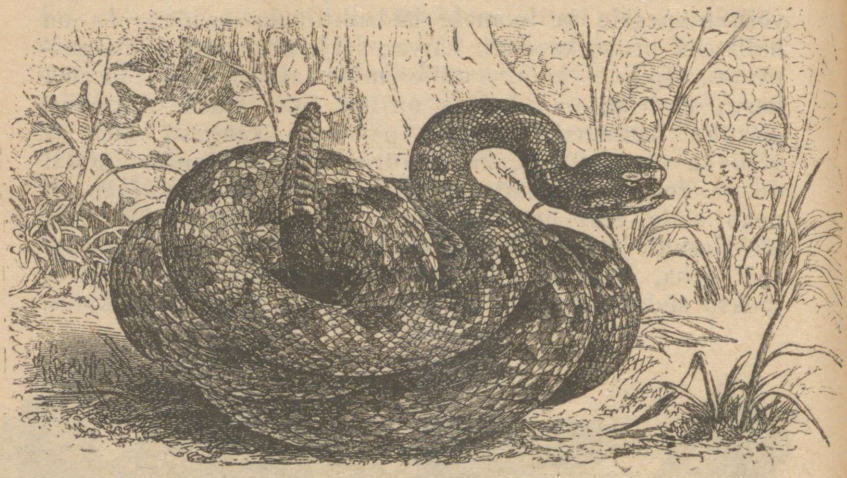
Rästik on meie maa madu, kelle hammustamine võib inimesele ja loomale hädaohtlikuks saada. Ta on halli ehk pruunikas-halli karva; selja peal on tal mustjas-pruun täpiline joon, mille mõlemal kõrval sedasama karva täpirida on; kuklas on tal kaks musta ristjoont. Rästiku hammustatud haav paistetab kangesti üles ja võib ka surmav olla, kui ta õrnade ihuorgaanide ligidal on ja tema ravitsemiseks midagi ei tehta. Kõigepealt peab selle eest hoolt kandma, et hammustatud kohast kihvtitatud veri südamesse ei jookse. Seda võib muidugi seal teha, kus võimalik on kange sidumise läbi vere-jooksu südame poole kinni pidada, nagu jalgades ja kätes.

Rästik.

Siis peab haava välja põletama, alkoholiga välja pesema, ehk kui võimalik on, välja imema. Rästik armastab kuivadel kohtadel elada. Tema toit on hiired, linnu munad ja ka konnad, kui muud ei ole. Ta kasvab kunni 2 jalga pikaks.

Latsutajal maol on saba otsas sarvetükkide sarnased rõngad, mis kõige vähema liikumise juures lõgisevad. Tema kihvt on õige kange ja surmab varsti hammustamise järele, nõnda et see madu väga hädaohtlik loomadele ja inimestele on. Ta pikkus on umbes 6 jalga, ta nahk on pruunikas-hall, valgeäärelistе mustade plekkidega. Latsutaja madu elab Ameerikas, kus mõned algelanikud tema liha kui maiusrooga söövad.

Latsutaja madu.

Prillmadu.

Prillmaol on kukla peal prillisarnane must plekk; ta nahk on kollakas-pruun, pikkus 6 jalga. Ennast kaitstes ehk teistele kallale tungides ajab ta oma keha pooleni püsti ja sisistab valjusti; ka tema kihvt on kange ja ruttu surmav. Prillmadu elab Ida-Indias.

Kihvtita madude hulka kuuluvad:

Nastik; tema on ka meie maa madu ja pole meile kahjulik. Ära tunda võib teda sellest, et temal pikuti selga kaks musta täpirida käib ja et tal kukla peal valge või kollane sirbisarnane plekk on; tema nahk on sinikas, ta võib kunni 4 jalga pikaks ja 2½ tolli jämedaks saada, on seega palju suurem kui rästik. Ta armastab soojas niiskes kohas elada, ujub ka hästi, sööb hiiri, konni ja sisalikka.

Nastik.

Kuningamadu elab Ameerika metsades ja põõsastes, ronib aga ka heameelega puude otsa, kust ta siis möödaminejatele loomadele selga kargab, nende luud oma kehakeerutustega puruks pigistab ja nad siis alla neelab. Tema karv on tiigri karva moodi, pikkus on kunni 20 jalga. Ta tuleb seal sagedasti ette, jookseb inimeste eest aga enamasti ära, nõnda et teda mitte väga ei kardeta. Ta nahast tehakse saapaid, jahitaskuid ja sadulatatteid.

Anakonda; ta elab ka Ameerikas, iseäranis Brasiilias. Tema võib kunni 40 jalga pikaks ja kõige paksemalt kohalt hobuse jämeduseks saada. Ta on seal palju kardetavam loom kui kuningamadu, armastab enam soomaid ja järve ääri, kus ta joomatulijaid loomi siis murrab ja sööb; ka inimesele on ta väga hädaohtlik, kui teda ärritatakse. Kui ta kõhu on täis söönud,

Kuningamadu.

jääb ta kauaks ajaks liigutamata maha lamama, ei lähe kellegile kallale, nõnda et teda siis võib kergesti ära tappa. Nõnda on ka teised sellesarnased maod.

Püüton elab Aasias, Aafrikas ja Austraalias; ta on ka inimestele hädaohtlik.

c) Jutustused madudest.

Anakonda-madu hirmutiseks.

Et kellegil suurt himu ei ole õue peale minna, kus suur hundisarnane koer vabalt ümber jookseb, on arusaadav; on aga inimesi olemas, kes veel teisi hirmutusabinõusid tarvitavad.

Keegi vana kentsakas inimene Rio de Janeiro linnas pidas oma maja ees olevas väikeses aias anakonda-mao, et naisi ja misjonääre, kes teda oma korjandustega sagedasti tülitasid, oma majast eemal hoida. Ja see abinõu mõjus hästi ning vanamees sai rahu. Inimesed, kes andeid tema käest tahtsid korjata, nägid madu läbi aia, nad ootasid natuke, kas madu ära ei kao, ja kui see ära ei läinud, läksid nemad ära.

Suur hirm.

Pariisi linna hyppodroomi-tsirkuse juhataja pidi ikka selle peale mõtlema, mis ta jälle võis uudist oma publikumile pakkuda. Sedelitega anti teada, et olla Indiast kuningamadu pärale jõudnud, kõige suurem ja hirmsam sellest tõust, kes publikumile mõndagi oma vägitöödest näitab ja ka publikumi ees elavaid loomi toiduks alla neelab. Ehk küll niisugune abinõu uudishimu äratamiseks uus polnud, mõjus ta ometi. Madu oli suures klaaskastis, mida neli meest kandsid ja suure laua peale panid, mille peale vaibad olid laotatud — keset näiteruumi. Selle laua kohal rippus suur puur, mis avatud klaaskasti peale maha lasti, nõnda et see puuri sisse jäi. Aga puuri ääred ei olnud nende joonte sisse läinud, mis laual selle tarvis olid sisse tehtud, nõnda et puuri ääre ja laua vahele kaunis lai vahe jäi. Uss oli arvurikast publikumi nähes ärritatud ja püüdis ennast sellepärast nagu ära peita. Seda vahet laua ja puuri vahel tähele pannes puges ta sealt suure kiirusega läbi ja oli nüüd äkki tihedalt seisva publikumi ees. Hirm, mis seeläbi publikumis sündis, oli kirjeldamata. Lapsed kisendasid, naised minestasid, mehed olid nagu meelest ära; kõik tungis uste poole; segadus ja hirm oli otsatu suur. Aga ometi ei sündinud mingit õnnetust. Madu püüti peagi jälle kinni ja pandi puuri, ning etendus pidi jälle algama, aga — publikum puudus. See oli ka arusaadav.

Juhtumised madudega.

Aafrikas on mitu tõugu püüton-madusid, kes õige pikaks kasvavad. Ühest kõige suuremast tõust Lõuna-Aafrikas kirjutab keegi Inglise reisija-teadusmees järgmist:

„Elasin Naatali maakonnas hommikupool Kapimaad mitu aastat. Ehk seal küll madusid palju olemas, siiski võib reisija seal pikema tee ära käia, ilma et talle madu silma paistaks, sest harilikult peidab püüton-madu ennast kuus päeva koobastesse ja kaljulõhedesse ja tuleb siis sealt välja omale toitu otsima. Ometi läks see mul korda sealolemise ajal seitse niisugust madu maha lasta, kellest igaüks enam kui kuusteistkümmend jalga pikk oli; ja vähemalt tosina neist lasksin ära joosta osalt sellepärast, et jahtidel püssipaukudega omale kasulikumat looma ei tahtnud ära hirmutada ja ära ajada.

Naatalimaa püüton-madu kasvab õige pikaks. Ma mõõtsin iga kord, kus võimalik oli, mao suuruse kohe tapmise järele. Kõige suurem püüton-madu, kelle maha lasksin, oli 21 jalga ja 6 tolli pikk, ja keha ümbermõõt kõige jämedamal kohal kakskümmend seitse tolli. Tema nahk oli oliiv-kollast karva helekollaste ja mustade punktidega ja läikis nagu küpse ploom.

Nende raskust võisin aga ligikaudselt määrata, sest kaalunud ei ole ma neid mitte. Oma jahikäikudel olen kahekümne viie naela raskuseid tapetuid loomi kergesti maast üles hobuse selga tõstnud, aga kui ma kord 16-jalalist püüton-madu tahtsin üles tõsta, suutsin ma üksnes üht jagu temast paar jalga kõrgele tõsta, kuna kaugelt suurem jagu loomast alles maa peal lamas. Seepärast takseerin niisuguse mao raskust umbes 200 naela peale.

Püüton-madu surmab nagu teised boa-maod loomi, kellest nad endid toidavad, seeläbi, et ta oma pika keha nende keha ümber keerutab ja neid niiviisi surnuks pigistab ning nende luud purustab. Neil pole kihvtihambaid, sellepärast ei või nad ka inimesele väga hädaohtlikuks minna, iseäranis mehele, kellel head tapariistad käes on ja kes valvsasti enese ümber vaatab. Muidugi on iga inimene siis kadunud, kui ta niisuguse mao kehakeerutuste vahele langeb, ehk küll, nagu ma usun, see madu mitte just heameelega inimese kallale ei lähe.

Esimene püüton-madu, keda seal nägin, oli kõige suurem neist, keda ma seal ülepea nägin. Sõitsin ratsa madalikust läbi, umbes kuus penikoormat Naatali merelahest. Äkki nägin mõnikümmend sammu eemal rohtu iseäralisel viisil liikuvat; sõitsin sinna poole ja nägin

hirmus suure mao, kes oma pea maa-alusesse koopasse pistis ja ka oma keha sinna ruttu järele tõmbas. Koopa suu oli suur küll, et ka inimene võis sinna sisse roomata. Et loom oma pea juba oli ära peitnud, ei lasknud ma teda püssiga, sest teises kehajaos ei oleks püssikuul teda surmanud. Varsti selle peale sain ühe kahvriga kokku, kes mulle jutustas, et see madu ühe tema vasikatest oli ära söönud ja seda umbes kümne päeva eest. Kirjeldasin temale seda kohta, kus madu mu silmi eest seekord kadus, ja ta ütles, et ta seal nõnda kaua koopa ukse ees tahab valvata, kunni tal korda läheb oma vaenlast hävitada.

Paar päeva pärast seda sõitsin jälle ratsa selle koopa ligidal, kuhu madu oli sisse läinud, kui kaunis ligidalt kahvri püssipauku kuulsin. Kui kahvrile lähenesin, nägin teda uhke naeratusega surnud mao kõrval seisvat, kelle kehasse vähemalt 12 piiki oli pistetud. Mao pikkus oli enam kui 23 jalga.

Mao tapmise üle jutustas kahver järgmist: „Sel päeval, kui ta minuga oli kokku saanud, oli ta päeva loodeni mao koopasuul vahti pidanud, aga polnud midagi näinud. Teisel hommikul vara oli ta jälle seal ja nüüd nägi ta, et madu oli öösel oma koopast välja läinud. Kahvril on nii terav silm, et ta võib loomade jälgi niisama hästi ära tunda, kui koer oma ninaga. Tema läks nendele jälgedele järele, mis madu roomates oli maha jätnud, ja märkas peagi, et mao jäljed sinna poole viisid, kus tema loomad karjamaal olid, ja kartis, et madu nüüd vististi on teise vasika hävitanud. See mõte ajas teda ruttama ja peagi oli ta mao kätte saanud, kes just pidi oma saagi kallale minema.

Kui madu oma tagaajajat nägi, põgenes ta kohe ligidalolevasse pilliroogu. Aga ka kahvri jalad ruttasid nobedasti just kui metskitsel. Peagi oli mees mao juures ja mõne sammu kauguselt viskas ta ühe oma viskepiikidest, millest tal suur hulk oli ühes võetud, mao pihta. Kahvrid on osavad piigiviskajad; juba esimene piik tungis maost läbi. See takistas teda muidugi edasi minemast. Aga nüüd pööris ta ennast oma tagaajaja poole. See viskas ühe piigi teise järele tema kehasse, nõnda, et neid nii palju tema kehas oli, et ta ennast veel võis vaevalt liigutada. Ta oli nüüd täiesti maa külge kinni naelutatud.

Varsti selle järele juhtusin teise maoga kokku, kes peaaegu niisama suur oli kui esimene. Olin jälle oma jahikäigul ja tahtsin kuus penikoormat Naatali lahest hirvi üles otsida. Olin ratsa ühe seltsimehega. Mu koer oli hästi õpetatud ja mõistis õige osavasti hirve põõsastikust välja ajada. Maastik, millest läbi sõitsime oli Inglise pargi sarnane, kus siin ja seal väikesed põõsastikud olid. Ühe niisuguse põõsastiku juures jäi mu koer seisma ja hakkas haruldasel viisil uluma.

Pea seisis ta, pea vaatas ta sabaga liputades minu poole, siis taganes ta kartlikult ja lähenes siis jälle põõsastikule. Arvasin kohe, et põõsastikus mingi haruldane loom peidus on, aga arvasin, et see on leopard ehk metssiga. Läksin hobuse seljast maha, võtsin püssi pihku ja lähenesin põõsastikule. Minu seltsimees tegi niisama. Kui me mõlemad ettevaatlikult põõsasse vaatasime, kargas minu sõber värisedes tagasi ja hüüdis: „Seal on hirmus madu!" Samal silmapilgul nägin mao suurt keha koerale lähenevat. Silmapilk saatsin kuuli mao kehasse ja kargasin siis kohe tagasi, et madu ennast ei võiks minu peale visata. Kui püssi jälle olin laadinud, lähenesin jälle ettevaatlikult põõsastikule ja vahtisin oma vaenlase poole. Seda ettevaatust oli hädasti tarvis, sest just samal silmapilgul, kui ma mõne oksa kõrvale lükkasin, ajas madu oma suure pea, mis laialiaetud lõugadega küll minu pea oleks enesesse mahutanud, just mu näo vastu. Aga välgukiirusega oli mul ka püss palges ja ma lasksin ühe pauguga mao peast läbi, nõnda et ta surnult maha langes. Suure vaevaga tõmbasime surnud mao põõsast välja ja siis nägime, kui suur ta oli ja kui ilus ta nahk oli. Ta pikkus oli 21 jalga ja ta paksus kõige jämedamalt kohalt mehe keha paksune. Ei oleks ka kõige tugevam mees võinud ennast niisuguse hirmsa mao kehakeerutustest päästa.

Üht suurt madu nägin metsas hommikupool Naatali lahte. Ta roomas õige pikkamööda metsast läbi, hädalt nobedamini, kui laps oleks edasi läinud. Istusin oma seltsimehega põõsastikus, kui rohu ja okste sees mao liginemist tähele panime. Seltsimees ütles mulle, et madu kihvtine ja väga vihane olla, aga ma tundsin püüton-mao silmapilk ära; teadsin, et ta kihvtine pole ja sellepärast võtsin nõuks talle järele minna, et näha, mis sünnib. Seda ei kartnud ma, et ta mulle võiks viga

teha, sest mul oli kaheraudne kuulipüss käes ja ma mõistsin osavasti püssiga ümber käia.

Madu roomas pikkamööda edasi ja oli näha, et ta minu ligiolemist ei märganud. Aga varsti oli ta oma peidupaika saanud, kus ta suure auku täiesti kadus. Pealiskaudse hindamise järele oli ta vähemalt 25 jalga pikk.

Selle augu ees, kuhu madu sisse puges, oli suur hulk liiva, ja siia oli maotee selgesti sisse vajutatud, nõnda et mulle nüüd selgeks sai, mis maotee tähendab. Hakkasin nüüd madude teede järele takseerima, kui suur madu võib olla, kes nii ja nii suure tee on järele jätnud. Selle järele sai mulle ka selgeks, et ma, niisuguste maoteede järele otsustades, kõige suuremat madu Naatalis veel ammugi pole näinud, sest nägin ühe jõe kaldal maotee, mille sarnast veel enne polnud näinud. See madu pidi kõige vähemalt kolmkümmend jalga pikk olema. Minu arvamine selle kohta leidis ka kinnitust kellegi kahvri jutustamise järele, kelle elukoht seal ligidal oli. See mees tõendas, hirmus suur madu olevat tema karjamaal noore lehma surmanud ja ära söönud. Madu olevat nii suur olnud, et, kui ta üle jõe ujunud, pea juba teisel kaldal olnud, kui sabaots alles teisel kaldal olnud. Läksin jõe ääre sellele kohale, kus madu oli läbi ujunud, ja leidsin siin kahvri jutu järele, et madu tõesti pidi enam kui 30 jalga pikk olema.

Niisugune suurus näib küll imelik olevat, aga, kui ma ise juba kahekümne ühe jala pikkuse mao olin tapnud, ei võinud ma ju arvata, et see kõige suurem oli, ja kolmekümne jala pikkune madu ei näinud mulle võimatu olevat.

Ehk küll püütón-madu kõiksuguseid loomi surmab, on ta siiski paavian-ahvile kõige hädaohtlikum. Madu ronib puu otsa ja peidab ennast lehtede vahele ära. Nõnda võib siis juhtuda, et ahv, ühelt puult teisele, ühelt oksalt teisele karates, äkki enese näeb mao avatud lõugade ees olevat. Muidugi on ta siis silmapilk mao saagiks saanud. Silmapilk on tema luud purustatud ja varsti kaob ta keha mao laiade lõugade vahele. Madu neelab oma saagi kõige karvadega ja sulgedega alla, neist ei jää midagi üle.

Londoni loomaaias on kaks või kolm püütón-madu, kes aga väiksemad on, kui Aafrikas elavad maod. Kaks

neist on umbes 12 jalga pikad. Kui ma viimati selle loomaaia maohoonetes käisin, nägin haruldast lugu, mis suurema ja väiksema mao vahel sündis; nad olid mõlemad ühes puuris. Suurem madu tahtis praegu surmatud parti alla neelata, kui väiksem tema juure tuli ja oma keha suurema mao saba ümber keerutas, kui oleks see mõni loom, keda ta seeläbi tahtis oma toiduks surmata. See ümberkeerutamine tegi suurele maole vististi ägedat valu, sest ta püüdis ennast igal viisil lahti saada. Aga et pardi keha juba poolestsaadik tema kurgus oli, oli ta seeläbi enam-vähem abituks läinud ja ei võinud ennast väiksema mao käest päästa. Vaht aga oli seda tähele pannud ja kiskus nad üksteisest suure vaevaga lahti.

Ühe India rannalaeva kapten saatis kord, kui laev Gangese jõe suus seisis, lootsiku madrustega ühte jõeharusse puuvilja ülesostmiseks. Need jõeharud olid iseäranis kuulsad ja kardetavad kiskjate loomade ja kihvtiste madude poolest, keda siin suurel arvul elas; aga sellegipärast olid siia mõned bengaallased elama asunud. Teatud kohal läksid madrused maale ja jätsid ühe vahiks lootsikusse. See aga jäi varsti magama. Ligidalt põõsastikust oli püüton-madu madrust näinud, libises tasahiljukesi kaldale lootsiku juure ja hakkas oma keha magaja madruse ümber keerutama. Vaene mees oleks kindlasti kadunud olnud, kui teised madrused poleks õigel ajal juure tulnud ja teda surmast päästnud. Nad raiusid mao saba otsast ära, nõnda et ta ei saanud ära põgeneda ja tapsid ta sel viisil. Mao naha tõid nad Kalkutta linna, kus see ära mõõdeti ja leiti enam kui 30 jalga pikk olevat.

Abson, kes 37 aastat Villiami kindluses Guinea merekaldal oli, jutustab, et ta olevat mitu korda näinud, kuidas püüton-maod suurte imetajate loomadega on võitluses olnud, kus maod ikka võitjaks on jäänud. Tal oli neeger-ori karjaseks. Kord oli madu teda metsas taga ajanud ja ta ka kätte saanud ja hakanud juba oma suurt pikka keha tema keha ümber keerutama. Aga see pole tal täiesti korda läinud, sest et puud metsas nii ligidal üksteise kõrval seisid, nõnda et need madu eksitasid oma keerutusi õigel viisil teha. Neeger tarvitas seda oma kasuks, tõmbas noa välja ja haavas madu kaelast ning kõhust, nõnda et ta viimaks suri. Aga mao hammustamised olid temale nii suuri haavu teinud, et ta

eluaeg nende all kannatas, ka oli ta jalg mao muljumise tagajärjel kangeks jäänud."

Tseiloni saarel.

Keegi Hollandi ohvitser, kes Tseiloni saarel elas, jutustab järgmist:

„Elasin selle saare suuremas linnas, niisuguses kohas, kus mets ligidal oli, nõnda et see minu korterist näha oli. Minu korteri ligidal oli väikene küngas, kus kolm-neli palmipuud kasvas, mida vaadelda mulle igal hommikul suurt lõbu tegi. Kui ühel hommikul kord sinna poole vaatasin, nägin, nagu oleks mingi paks oks ühe palmipuu küljes imelisi liigutusi teinud. Ta pööris ennast ühelt poolt teisele poole, ulatus maha, tõusis jälle üles ja kadus lehtede vahele. Tuult ei olnud olemas, õhk oli täiesti vaikne, nõnda et ma ei teadnud, mis sellest pidin mõtlema. Just sel ajal tuli keegi tuttav sealne elanik mu juure. Jutustasin temale, mis olin näinud, ja näitasin puu poole. Ta vaatas sinna poole ja hirmus sellest, mis ta seal nägi, nii kangesti, et peaaegu minestas. Ta palus mind, et ma silmapilk kõik oma korteri aknad ja uksed kinni paneksin, sest, mis mina puuoksaks pidavat, olevat suur madu, kes niisuguste liigutuste varal ennast lõbustavat.

Nägin varsti, et tal õigus oli; sest varsti selle järele nägin, et madu väikese looma maast kinni võttis ja sellega lehtede vahele kadus. Kohe võtsin kümme meest ühes, võtsime oma tuleriistad kaasa ja ruttasime mao ligidale põõsastikku. Kui meie nüüd nõnda tema ligidal olime ja tema suurust nägime, tuli meile kõikidele suur hirm, nõnda et keegi ei julgenud teda püssiga lasta, kartes, et pauk ehk mööda läheb. Kõik sealsed elanikud, kes minuga ühes olid, tõendasid, et nad niisugust suurt madu veel pole näinud. Tema oli paksem, kui keskmise inimese keha, ja ta pikkus oli ta paksuse kohta õige suur. Oma sabaga rippus ta puu kõige ülemas otsas ja pea ulatus maa peale. Ta liikumised olid üliväga kärmad. Pea oli ta oma kehaga maa peal ja keerutas oma saba puu tüve ümber, pea oli ta jälle välgukiirusega üleval lehtedes täiesti kadunud. Nii sündis see mitu korda, aga äkki jäi ta täiesti rahulikult üles lehtede vahele. Varsti nägime ka selle põhjust: väikene

rebane lähenes puule ja tahtis sealt mööda minna. Madu oli seda tähele pannud ja laskus noolekiirusega ülevalt alla tema peale ning surmas ta silmapilk; tema saba oli aga ikka ümber puu keerutatud. Nüüd andsime tema peale mitu pauku, kuid ei tabanud; madu ei lasknud seeläbi aga ennast sugugi eksitada, vaid jäi rahulikult maa peale maha. Et õhtu käes oli ja õige pimedaks läks, võtsime nõuks nüüd koju minna ja teisel päeval jälle suuremal arvul kohale tulla. Sealsed elanikud ütlesid, et kui madu kord omale mõne puu on elukohaks välja valinud, siis ei jäta ta seda nii kergesti maha.

Teisel hommikul olime juba varakult jälle selles põõsastikus ja leidsime ka mao oma vanal kohal olevat. Tal näis suur nälg olevat ja nüüd sündis midagi, mis meid väga imestlema pani.

Suur tiiger lähenes puule. Kui ta oli puu alla saanud, kuulsime puu otsas lehtedes suurt müra. Madu kargas ülevalt suure hooga tiigrile selga ja kiskus tema seljast suure tüki oma hammastega ära, suurema kui inimese pea. Tiiger möirgas hirmsasti ja tahtis ära joosta. Kui aga madu seda nägi, keerutas ta enese kolm-neli korda tiigri keha ümber ja pigistas teda nii hirmsa jõuga, et tiiger surmahädas maha kukkus. Nüüd tõmbus madu enam tiigri pea poole üles, ajas oma päratumad lõuad laiali ja võttis tiigri pea nende vahele. Tiiger püüdis jälle üles tõusta, pööris ennast ühelt küljelt teisele ja möirgas maole kurku. Ta oli kõva loom ja avaldas julgust, ja ehk ta ennast mao käest küll ei saanud lahti rabeleda, tegi ta temale ometi palju tegemist. Pea tõusis ta üles, jooksis paar sammu edasi, kukkus aga mao raskust kandes ja tema kehakeerutustest pigistatud peagi jälle maha. Mõne tunni järele lamas ta täiesti liigutusteta maas ja nähti surnud olevat. Madu tahtis nüüd oma keerutuste jõuga tiigri luid puruks muljuda, aga see ei läinud tal korda. Siis tegi ta ennast tiigrist lahti, keerutas oma saba tema kaela ümber ja vedas ta suure vaevaga puu juure. Nüüd saime aru, miks maole puud tarvis läheb. Madu seadis tiigri keha hästi puu najale, siis keerutas ta oma keha mitu korda tiigri ja ühtlasi ka puu tüve ümber. Ennast nüüd kangesti kokku tõmmates muljus ta tiigril ühe luu teise järele puruks. Kui see oli sündinud, kadus ta jälle üles leh-

tedesse, sest ta saak ei võinud nüüd tema käest enam ära joosta. Kolmandamal päeval tulime jälle põõsastikku vaatama, mis madu teeb. Seal nägime puust natuke eemal tiigri kokkumuljutud surnukeha üleni kollase limaga kaetud. Madu lamas tema pea kohal ja hakkas tiigri keha nüüd pikkamööda alla neelama. Kõige esiti pea, mille luid ta ei suutnud ära purustada, siis järgnes pikkamööda keha toll-tollilt järele. Aga niisugune neelamistöö tegi temale palju vaeva, alles õhtuks sai ta kogu tiigri keha enesesse. Teisel hommikul läksime suurel hulgal mao juure ja nimelt ilma mingi kartuseta, sest maol oli nüüd seedimisaeg, mis kõike tema jõudu tarvitas, nõnda et ta ei võinud meile midagi kahju teha. Ta katsus küll hakatuses meie eest ära puu otsa ronida, aga see polnud tal võimalik, seks puudus tal jõud. Sealsed elanikud lõid ta nüüd vähema vaevaga surnuks ja sõid ta liha suure isuga."

Maotaltsutajad ja -lausujad.

Kuulus Egüptuse uurija Chambollion-Figeac jutustab järgmist:

„Madu, nimega Cqluber Haje, on Egüptuses väga tuttav; ta on viis jalga pikk ja kolm tolli ümber mõõta. See madu võib oma keha esimest poolt loperguseks laiaks teha ja liigub siis tagumise poole peal edasi. Niipea kui temale ligemale tullakse, tõstab ta kohe pea üles ja seab ennast võitlusele valmis. Tema hammustus on väga kihvtine, seepärast väga hädaohtlik. Kui tema kihvtist väikene tilgakene tuvi jalga lastakse, kuhu väikene pragu on noaga sisse lõigatud, hakkab tuvi silmapilk oksendama, tema ihulihased hakkavad kramplikult tõmbuma ja siis tuleb umbes veerand tunni järele surm.

Seda madu on Egüptuses sagedasti kraavides, aga ka põldudel leida. Põllumehed teavad, kui hädaohtlik on selle maoga kokku saada; aga nad teavad seda ka, et see hädaoht kaob, kui maole üksnes teatava kauguseni lähenetakse. Sest ta jääb oma kohale, pöörab oma pea vaenlase poole ja vaatab vihase pilguga tema peale. Aga ometi läheb Kairo linna komejantidel korda ka seda madu taltsutada. Nad kisuvad temal kihvtihambad välja ja õpetavad temale siis mõndagi kunsttükki, mis hommikumaa inimestele palju nalja ja lõbu teeb, ja seda vis-

tisti ka õhtumaa inimestele teeks. Need maod lasevad enese kepiks muuta ja teevad enese nagu surnuks. Et madu niisugusesse olekusse viia, sülgab taltsutaja temale suhu, sunnib madu siis oma suud kinni panema ja muljub selle peale mao kuklasse oma sõrmedega; silmapilk läheb madu kangeks kui kepp ja ei liiguta ennast enam. Sellest olekust ärkab ta alles siis, kui taltsutaja tema sabast kinni võtab ja seda oma käte vahel keerutab.

Egüptuse madudelausujaid nimetatakse psüllideks; neid on kahte liiki: ühed teevad taltsutatud madudega kunsttükka, teistel on saladused, mille abil nad madusid majades üles otsivad ja kinni võtavad. Need viimased tõendavad, et need, kes segamatust psüllide suguharust pole, ei suuda nimetatud toimetusi korda saata. Nagu meil hiiri hävitatakse, nõnda hävitatakse seal madusid majades, kus neid tubades, voodites ja mujal mööblil sagedasti leida on. Seda teevad seal seks väljaõppinud psüllid. Kairo linna tänavatel käivad psüllid peaaegu alasti ringi, suur kott seljas, et nad sinna võiksid võimalikult palju madusid sisse korjata. Nemad peavad seda suureks auks madusid oma kehaliikmete ümber kanda, näituseks kaela ja käte ümber. Et rahva huvitust äratada, lasevad nad oma keha madudest hammustada ja peavad madudega tänavatel võitlust. Muidugi kogub siis nende ümber hulk rahvast. Seks tarvitavad nad enamasti haje-madu.

Et aga niisuguseid psülle vähesel arvul olemas on ja nende tasunõudmised korterite puhastamises õige suured, võivad üksnes rikkamad inimesed neid seks tarvitada. Neid on iseäranis Kairo linnas suurel arvul olemas, aga ka igal pool Egüptuses leida.

Keegi teadusmees jutustab, et kui Napoleon Kairo linnas oli, tema ette mitu psülli toodi. Napoleon küsis nendelt nende saladuste üle madudega ümberkäimises. Ta küsis neilt, kas nad seda võivad teada saada, kas selles hoones, kus nad praegu olid, madusid on, ja kui neid on olemas, kas nad siis neid võivad sundida välja tulema. Nad ütlesid, et võivad seda teha. Nad hakkasid kohe tööle ja peagi andsid nad teada, et üks madu olevat majas. Nüüd hakkasid nad otsima, kus see madu on. Ühest nurgasolevast veeanumast mööda minnes hakkasid nende kehad värisema ja nad kinnitasid, et madu peab siin kohal olema, ja nõnda see siis ka oli. Otsimisel ai-

mavad nad osavasti madude meelitushäält järele, mis isastel madudel teistviisi, emastel jälle teistviisi on. Ja see ärritab madusid ja ahvatleb neid oma peidupaikadest välja tulema.

Muidugi on psüllide seas ka petiseid. Sellest jutustab keegi kindral Minutoli, kes mitu aastat Egüptuses on reisinud, oma reisiraamatus järgmist: „Igakord ei õnnesta niisugustel madudeotsijatel nende ettevõte; sellepärast võtavad nad harilikult taltsutatud mao salakombel enesega ühes, et seda siis ette näidata, kui nad madu üles ei leia, ehk see nende lausumist ja ahvatlemist kuulda ei võta. Ühel niisugusel rikkusin tema petliku ettevõtte täiesti ära. Tema ütles juba kohe oma otsimise algusel, et madu tõesti majas olevat. Aga et ma teda mitte ei usaldanud, sellepärast ei lahkunud ma silmapilgukski tema kõrvalt ja panin hoolsasti tähele, mis ta tegi. See oli talle muidugi piinlik. Kõik tema tembutused, mis ta otsimisel ette võttis, ei aidanud talle midagi, madu ei olnud kuskil leida. Kui ta kaks tundi ennast niiviisi oli asjata vaevanud, ütles ta: madu olevat tõesti majas, aga olevat nüüd sügavasse maa sisse tunginud, kuhu tema võim enam ei ulata, sest et seal väga külm olla; kuid teisel päeval kell 12 tahta ta temale käsu anda, et ta üles tuleb. Aga ei tema ega madu ilmunud teisel päeval. Tema seltsimehel, kes temaga igal pool ühes oli, oli vististi madu kuskil kohal peidus, mida ta sel korral, kui madu poleks majas leitud, oleks otsitava mao eest välja annud, mis ka sagedasti on sündinud."

Madude taltsutamine.

Keegi reisija-loodusuurija, kes kümme aastat oli Aasias elanud, jutustab selle kohta, kuidas keegi bramaan oma madusid taltsutas, järgmist:

„Temal oli kakskümmend kaks madu niisama paljudes savist anumates; neil anumatel oli igaühel kaas peal ja nad olid nii suured, et maod ennast seal sees võisid vabalt liigutada. Kui ilm mitte väga palav ei olnud, laskis ta ühe mao teise järele vangist välja ja tegi temaga harjutusi. Niipea kui madu oli välja roninud ja tahtis ära joosta, pööras taltsutaja oksakesega tema pea enese poole; kui aga madu nüüd tahtis teda hammustada,

hoidis ta savianuma maole ette, millega ta ennast nagu kilbiga mao hammustamiste vastu kaitses. Niisugune võitlus kestis veerand ehk koguni pool tundi, ja kogu selle aja liigutas madu ühtelugu laiakspuhutud kaelaga ja lahtiste lõugadega, kus kihvtihambad näha olid, oma pead ikka sinna poole, kuhu poole taltsutaja oma savist kilpi hoidis. Nii harjus siis madu iga kord, kui talle saviriist vastu hoiti, oma keha esimest poolt üles ajama ja saviriista poole vaatama. Pärast hoiti kilbi asemel käsi ette, aga madu ei julgenud hammustada, sest ta kartis jälle kõva kivi sisse hammustada. Taltsutaja laulis niisuguste oma liigutuste juures iseäralist laulu, aga et ometi oleks võimalik olnud, et madu käe sisse hammustab, mis oleks silmapilkse surma toonud, sellepärast laskis ta enne madu mitu korda ettehoitud lapi sisse hammustada, misläbi kihvt sai ära raisatud, nõnda et hammustamine elule enam hädaohtlik ei olnud. Ja seda peab sagedasti tegema, sest et kihvt õige ruttu jälle kihvtikotikesse tekib."

Madude tantsu kirjeldab ta järgmiselt:

„Taltsutaja võtab miski taimejuure kätte ja kinnitab pealtvaatajatele, et ta selle juure kaitse all madudega suudab võidelda ja nende kihvti kannatada. Siis laseb ta kastist prillmao välja, ärritab teda seeläbi, et talle vitsahoobi annab, ja hoiab siis maole oma parema käe juurega vastu. Kohe hakkab madu vastu, ta tõuseb poolest kehast saadik püsti, puhub ennast täis, sisistab, pistab oma keele välja, ajab lõuad laiali ja vaatab läikivate silmadega oma vastase otsa. See hakkab oma laulu laulma, liigutab oma kätt takti järele üles ja alla, siia ja sinna ja sunnib seeläbi madu oma pead ja ülemist keha alatasa tema käe liigutuste järele liigutama. Taltsutaja näeb juba oma harjunud silmaga ära, kui madu hakkab väsima, ta vaikib ja tõmbab oma käe tagasi; madu langeb maha ja roomab oma kasti."

Peenike kaelarõngas.

Brasiilias ja Mehikos elab imekena kihvtimadu, kelle nahk kirjudes, silmatorkavates värvides läigib ja keda sülemaoks ehk neiumaoks nimetatakse. Ta on küll kihvtine, pole aga mitte pahalaadiline. Ta ei hammusta nii

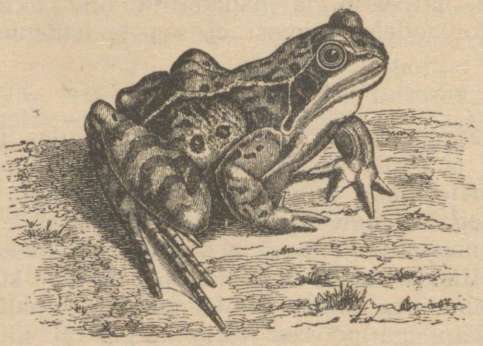
kergesti, on kaunis aeglane, nõnda et teda võib kergesti kinni püüda. Ta on umbes kaks jalga pikk ja teda tarvitavad indiaanlaste tüdrukud iseäraliseks ehteks. Kus nad niisugust madu rohus näevad läikivat, võtavad nad tema maast üles ja panevad oma kaela ümber. Nemad ütlevad, et niisugune kaelaehe jahutav, aga sealjuures ka õige ilus olevat. Ja see on tõsi, sest tumedakarvalisel nahal paistavad mao värvid ilusasti silma. Ka surnud madu kannavad nad veel niiviisi kaela ümber. Kaua ei tahtnud loodusuurijad seda uskuda, et sülemadu ka kihvtine on, aga uuemal ajal on see kindlaks tehtud. Mao suu on nii väikene, et ta oma lõugu õige vähe võib laiali ajada, nii võib ta hädaohtlik olla üksnes õige väikestele loomadele, inimesi ei saa ta hammustada.

Oravajaht.

Latsutaja madu peab Ameerika metsades jahti halli orava peale ja püüab ta ilma suure vaevata kinni. Keegi reisija-loodusteadlane jutustab järgmist: „Nägin ise kord oma silmadega niisugust jahti. Tahtsin metsas kord mulle alles uue linnu elu-olu tundma õppida ja olin sellepärast rohus pikali maas. Äkki kuulsin oma ligidal kohisemist. Pöörasin oma pea sinna poole ja nägin halli oravat, kes suure hüppega põõsast välja kargas ja suurte sämmudega tagaajaja latsutaja mao eest põgenes, kes umbes kakskümmend jalga tema taga oli. Madu roomas nii ruttu oravale järele, nõnda et vahe nende vahel ikka väiksemaks läks. Orav jõudis viimaks ühe puu juure ja oli silmapilk üleval ladvas. Madu läks temale silmapilk järele, ehk küll natukene pikaldasemalt, kui see maa peal sündis; peagi oli ta jälle orava ligidal. See kargas teisele oksale, madu temale järele; nõnda ühelt oksalt teisele. Viimaks ei olnud oraval muud nõu, kui kargas ülevalt suure hooga maa peale maha. Aga madu tegi sedasama ja jäi ikka paar küünart oravast eemale. Nüüd hakkas jaht maa peal uuesti peale, ja enne, kui orav teise puuni jõudis, oli madu tema kuklast kinni võtnud ja hakkas ennast tema keha ümber keerutama. Mõne minuti järele laskis ta vaese looma lahti, kes siis muidugi surnud oli. Siis hakkas madu teda pikkamööda alla neelama, sabaotsast peale hakates."

Neljas liik: Kahepaiksed.

Kahepaikseist vaatleme konnelajaid. Nad on halasti nahaga loomad; neil on neli jalga. Nende esimene elupaik on vesi, pärast elavad nad ka maal. Sellepärast moondub ka nende keha: alguses vastab nende kehaehitus vees elamiseks, pärast maal elamiseks, aga võimaldab neile sellegipärast tarvetmööda mõlemas kohas elada. Oma munad munevad nad vette konnakude näol. Noored konnapojad elavad kala viisi vees; neil on saba taga ja jalad puuduvad. Pärast kaob saba ära, siis arenevad enne tagumised, pärast esimesed jalad.

Konn.

Usaldavad konnad.

Keegi tähelepanija ja vaatleja loodussõber jutustab järgmist: „Pidasin kord suvel konnapaari klaaskastis oma toas. Nad said iga päev värsket rohtu ja vett ja harjusid oma elu ja ümberkaudsusega nõnda ära, et neil mingit kartust polnud ja kärbseid peost sõid. Kastil oli kaane asemel loorriie, mis õhku takistamata läbi laskis. Selle riide keskel oli auk, mis söögi ja vee andmiseks sinna oli tehtud. Ühel päeval oli üks neist konnadest sellest august läbi välja tunginud ja istus rahulikult üleval riide peal. Siit leidis ta peagi teed lilleokstele, mis konnamajakese ümber laual seisid, ja siit vaakus ta rõõmsasti ja julgesti teisele seltsimehele vastu, kes ka samal viisil temale järele tuli. Sest ajast saadik olid nad enamasti väljas lillede keskel, kus nad lõbusasti

ümber hüppasid ja lehtedelt kärbseid, sääski ja ämblikka püüdsid. Oma majakesse, millelt pealmine kate oli võetud, läksid nad üksnes ujuma; nad olid nüüd lilled oma kodukohaks valinud. Aga kõigis oma tegudes olid nad mõõdukad, ei läinud iialgi piirist üle, ei tarvitanud oma vabadust kurjasti ja olid inimeste vastu sõbralikud ja veel enam usaldavad.

Kahtlemata võib inimene hea ümberkäimisega loomi taltsutada ja enesega harjutada. Ka need, kellest ei või arvatagi, et neil tunnet heatahtlikule vastutulekule on, märkavad ja tunnevad ometi väga hästi, kui inimene neid rahule jätab, kui ta neile head teeb, kui ta nende vastu armastust avaldab. Aga inimene käib oma tooruses loomaga sagedasti väga halvasti ümber ja arvab, et loom on tema tujude rahustamiseks olemas, et ta temaga võib teha, mis ta tahab. Nagu poleks Jumal ka mitte loomade isa, samuti kui ta inimeste isa on."

Veel üks mõistatus.

Et konnad väljaspool vett ennast kärbestest, sääskedest ja teistest putukatest toidavad, vees aga ussikestest ja teistest sarnastest veeelukatest — on tuttav, et nad aga ka üksteisele kallale kipuvad, sellest ei ole veel kuuldud, ega seda tähele pandud, seepärast näitab järgmine sündmus, et looduses veel mõnigi mõistmatu mõistatus on.

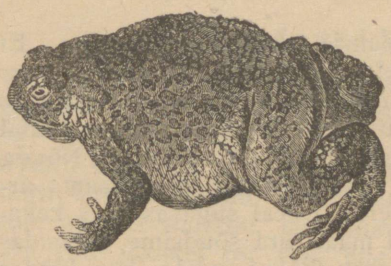
Keegi loodust tähelepanija teadlane jutustab: „Et ma palaval suveajal heameelega iga päev karastavas vees ujumas käin, sellepärast valisin ühel suvel oma elupaigaks K. linnakese, mis kahe suure jõe kokkuvoolamise kohal on, ja näis minule väga kõlbulik olevat. Nõnda sõitsin siis seks otstarbeks oma sõbraga, kes niisama armastas ujuda, lootsikuga jõele, et seal sügavas vees kehakarastust otsida. Enne, kui maalt ära sõudsime, tähendas mu sõber ühe ülemäära paksu konna peale, kes kaldas õige pikkamisi edasi ja tagasi ujus. Et nüüd miski suur konn just mingi iseäraline asi pole niisugustel kohtadel, sellepärast ei pannud ma teda tähele, vaid ruttasin, et aga varsti karastavasse vette saada. Supelusega kulus meil vähemalt tund aega. Kui meie nüüd jälle kaldale tagasi sõudsime, nägime sealsamas suurt konna raskelt ja pikaldaselt kalda ääres ümber ujuvat. Nägime selgesti, et tal

midagi suust välja rippus. See äratas meie uudishimu, ja et teada saada, mis see on, tõmbasin konna kaldale. Seal nägime, et see konna suust väljarippuv asi teise konna jalg oli. See pani meid imestama. Ma tõmbasin seda konnajalga suust väljapoole; see andis ka kohe järele ja kõvema tõmbamise järele tuli viimaks kogu konn nähtavale, kes peaaegu niisama suur oli, kui allaneelaja konn ise, kes nüüd jälle hariliku paksuse omandas.

Allaneelatud konn oli samast tõust kui allaneelaja; talle polnud midagi viga sündinud, ta oli täiesti terve, muud kui kogu keha oli hallikarva limaga kaetud. Selgesti oli näha, et ta tahtis vette saada. Panime ta ka silmapilk vette ja nägime, kuidas ta nobedasti ära sügavamale ujus, nagu poleks midagi sündinud. Aga niisama nobedasti ujus ka teine konn ära ja nähtavasti tundis ta rõõmu selle üle, et ta oli koormast lahti saanud, mis temale vististi surmahädaohu oleks toonud."

Iseäralikud tähelepanekud kärnkonnadest.

Kärnkonnad on loomad, keda ei sallita; aga kihvtiseo ei ole nad mitte, nagu paljudki seda arvavad. Kui neid ärritatakse, puhuvad nad endid täis, välgutavad silmadega, ajavad lõuad pärani lahti ja pritsivad oma keha tagumisest poolest liginevale vaenlasele kanget haisevat vedelikku vastu, mis niisama, nagu tema keha käsnadest tulev vedelik, naha punaseks tõmbab ja, kui ta kõhtu saab, oksendama ajab ja haiglast olekut sünnitab.

Kärnkonn.

Kärnkonnad saavad väga vanaks, — nelikümmend kunni viiskümmend aastat. Nad võivad väga kaua nälga kannatada ja neil on väga visa elu.

Viljaaedades on kärnkonn putukate hävitamise läbi väga kasulik, aga mesipuudest peab teda eemal hoidma, sest tema võib päeva jooksul kunni kakskümmend mesilast kinni püüda.

Et kärnkonnad heameelega niisketes, pimedates kohtades elavad, sellepärast tulevad nad ka sagedasti keldritesse, kus nad toiduainete kallale tükivad.

Kärnkonnad võivad inimestega ümber käies väga usaldavaks minna; nad söövad siis inimese käest ja lasevad inimesi enese külge puudutada. Kuskil majas oli mitu aastat niisugune kärnkonn, kes perekonnale palju lõbu tegi. Ta tuli õhtuti oma august välja, laskis ennast laua peale tõsta ja sai siis kärbseid ja teist toitu süüa.

Kärnkonna eluvisadus.

Räägitakse, et kärnkonni on leitud, kes kauemaks ajaks on kivide vahele jäänud, aga ometi veel elus olid, kui nad sealt lahti said. Et kärnkonnad võivad kaua aega toiduta elada, seda tõendab ka katse, mille keegi inglane kärnkonnaga sellepoolest tegi. Tema pani noore kärnkonna potti, mille ta pealt hoolsasti kinni kattis. Selle poti mattis ta viie jala sügavuselt maha. Kolmeteistkümne kuu järele kaevas ta poti jälle välja ja leidis, et kärnkonn mitte üksnes elus ei olnud, vaid selle aja sees ka veel oli suuremaks kasvanud. Ta mattis poti jälle maha ja leidis teise kolmeteistkümne kuu järele sedasama. Kärnkonn oli siis 26 kuud täiesti ilma toiduta elanud. Ta mattis poti kolmat korda maha, tegi aga potti augu. Kui ta jälle järele vaatas, oli aga kärnkonn põgenenud.

Viies liik: Kalad.

Kalad elavad üksnes vees, sellepärast ei või nad ka kopsude läbi hingata, vaid nad lasevad vee oma suhu tulla ja lõpuste läbi jälle välja minna, kusjuures vees olev õhk nende vere puhastamiseks on. Nende keha on pikergune, kiilusarnane ja soomustega ehk ka kilpidega kaetud. Edasiliikumiseks on kaladel oimud: rinna-, kõhu-, selja- ja sabaoimud; aga ka kala põis on nende liikumise korraldamiseks. Kalade veri on punane, aga külm; nende silmad on liikumata; lahtist kõrva neil ei ole; nende keel on luine, meeled tuimad. Nende luukere on enamalt jaolt kõvadest luudest, vähemal osal aga krõmpsluudest kokku pandud. Kalad munevad määratu suure hulga

mune, üksnes see kaitseb neid täieliku hävituse eest, mis paratamata sünniks, kui meie selle peale vaatame, kui väga, väga palju inimesed neid püüavad ja kui palju nad teistele kaladele toiduks teenivad. Kalad on enamasti kõik röövloomad, nad toidavad endid teistest väiksematest kaladest, ehk teistest veeloomadest. Inimesele on nad suureks kasuks, sest nad on kogu maailmas talle toiduks; kogu rahvad toidavad endid kalapüügist. Ka kala rasva, isegi kala nahka tarvitatakse. Uuemal ajal võetakse kalamunade väljahaudumist ka kunstlikul viisil ette, mis suurt kasu toob.

Luukere olu järele jagatakse kalad kahte liiki, nimelt 1) luukaladeks ja 2) krõmpsluukaladeks.

Luukalade sekka kuuluvad: ahven, sudak, kiisk, lõhekala, tint, rääbis, koger, kuldkala, linask, särg, latikas, heeringas, räim, kilu, haug, luts, turs, lestkala, angerjas.

Krõmpsluu kalade sekka kuuluvad: tuurakala, üheksasilmine, haikala.

Kalade hingeelust

Mõistust on kaladel kahtlemata. Nemad õpivad vahet tegema oma vaenlaste ja nende vahel, kes neile ei või kahju teha; saavad aru tagaajamisest ja niisama ka kaitsest, mis neile osaks saab. Nad harjuvad oma hoolekandjaga ära, panevad söötmisaega tähele ja tunnevad kella, mis neid söömisele kutsub. Nad tunnevad need kohad ära, kust nad loodavad toitu saada, ja valivad nad siis ka osavusega ja asjatundvalt välja. Seal hakkavad nad siis oma saaki luurama ja teda kavalusega oma võimu alla püüdma. Nad õpivad takistusi ära võitma ja hädaohtudest ennast kaitsma. Nad ühinevad enam-vähem kindlasti omasugustega, peavad üheskoos jahti ja aitavad üksteist selle juures. Nad avaldavad suurelt jaolt teatavat hoolt, poolehoidu ja armastust oma poegade vastu. Lühidalt: nad ilmutavad vaimlist tegevust.

On kindel, et neil ka abinõud on üksteisele teadaandmiseks ja üksteisest arusaamiseks. Õngitsejatele on see tuttav asi, et ta töö kogu päevaks asjatuks jääb, kui juba hakatuses ühel kalal korda läheb ennast õnge küljest lahti kiskuda. Vististi hoiatab niisugune kala teisi ka hädaohtu langemast.

Kalade tähtsus inimeste majapidamises.

Kalad on inimese ülevalpidamiseks tõesti kõige tähtsamad loomad. Kui kõik imetajad loomad ja linnud äkki loodusest kaoksid, kalad aga alles jääksid, siis muutuks meie elu küll teiseks, aga nälga meie ometi ei sureks. Küll aga tuleks mõnesse maaosasse nälg, kui äkki kõik kalad kaoksid, sest tõesti on rahvaid, kes ilma kaladeta ei saa läbi, sest et nende elukoha kliima muud toitu ei suuda anda.

Kõikidele rahvastele võivad aga kalad rikkusallikaks olla, kui aga osatakse seda allikat tarvitada. Arvud, mis meie nüüd allpool avaldame, on loodusuurija Brehmi raamatust võetud, seega mõnikümmend aastat varem kokku seatud, nõnda et need praegusel ajal muidugi kõik suuremad on. Norramaa saab oma kalapüügist merel kõige vähemalt niisama palju kasu, kui seal elanikka on. Neufundlandi saare kalapüügi väärtust hinnatakse 15 miljoni dollari peale. Shotimaa heeringapüüdmisel on umbes 50 tuhat kalameest töös 10 tuhande lootsikuga; siia juure tulevad siis veel arvata 25 tuhat meest, kes sisse soolavad, sisse pakivad ja ära saadavad.

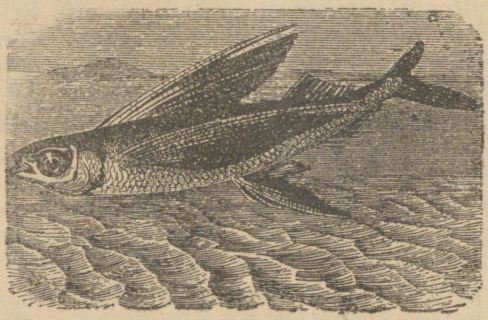
Aasta jooksul püütud heeringate arv on tuhat miljoni. Need 400 miljoni kabeljokala, mis aasta jooksul Neufundlandi saare juures püütakse, annavad tööd 24 tuhandele kalamehele 2100 laeval ja annavad umbes 180 miljoni naela kala.

Niisugust tähtsust inimese majapidamises võivad kalad üksnes oma määratu suure siginemise tagajärjel saada. Tuunikala püük Vahemeres annab mõnikord samal korral 200—300 tuhat naela. Eherus muneb 25 tuhat muna, linask 70 tuhat, haug 100 tuhat, ahven 300 tuhat, tuurakala 2—3 miljoni, keskmine kabeljo 9 miljoni.

Jaht õhus ja vees.

Keegi reisija teadusmees jutustab oma tähelepanekutest merel järgmist: „Suur kuldkala, kes kaua aega meie laeva kõrval oli ujunud ja meid oma läikiva karvaga lõbustanud, nägi äkki oma ligidal hulga lendavaid kalu veest välja kargavat. Silmapilk pööris ta nende poole ja kargas püssikuuli kiirusega veest välja neile järele. Tema

hüpe oli vähemalt 20 jalga pikk, aga ei ulatanud ometi saagi kättesaamiseks. Kui ta jälle vette tagasi kukkus, nähti teda ülisuure kiirusega oma saagi poole ujuvat ja iga hüppe järele oma kiirust suurendavat. Meri oli tasane kui peegel, sellepärast võisime kauge maa peale näha, mis vees sündis. Lendavad kalad, kes küll teadsid, et vaenlane nende kannul on, lasksid endid aga lühikeseks ajaks mõni kord vette; enamasti lendasid nad pealpool vett päästmist otsides. Nad äratasid oma hädaohus abitus olekus kõikide pealtvaatajate kaastundmust. Sagedasti vahetasid nad oma sihti sinna ja tänna, aga vaenlane oli neil ikka kannul igal pool. Vaheruum põgenejate

Lendav kala.

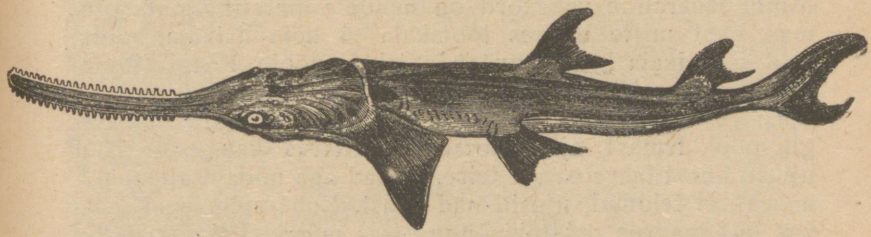
ja tagaajaja vahel läks ikka väiksemaks; põgenejate lennukõrgus ja kaugus läks väiksemaks ja lendamine ikka nõrgemaks, kuna tagaajaja jõud alatasa nähti kasvavat. Väsimus võttis rohkem maad, ja üks vaene kalake teise järele langes viimaks ometi tugevama tagaajaja saagiks."

Mõõgakala.

Keegi reisija-teadusmees kirjutab: „Ühel hommikul, kui meri täiesti vaikne, ja meie laev Hebriidi saarte juures oli, kutsuti laevamehed laevalaele kokku, et võitlust ühelt poolt suure valaskala ja teiselt poolt mõõgakalade ja haikalade vahel pealt vaadata. See oli just keset suve, ilm oli selge ja kalad olid meie laeva lähedal. Niipea kui valaskala selg vee peale ilmus, kargasid haikalad mitu küünart kõrgele õhku ja lõid maha langedes valas-

kala selga oma pika sabaga vihaselt ja kangesti, mis suuri paukusid tegi, nagu oleks püssiga paugutatud. Mõõgakalad läksid aga valaskalale oma mõõgasarnase nokaga altpoolt kallale. Nii oli siis vaene loom igalt poolt ümber piiratud ja sai igalt poolt haavu. Merevesi oli verest juba koguni punane, kui valaskala silmist kaotasime. Et pealetungijad ta elu hävitasid, see oli meile kahtlemata kindel."

Aga ka inimestele on mõõgakala hädaohtlik, sest on ette tulnud, et ta ujujaid inimesi on läbi pistnud. Ka on mõõgakala laevadele kallale läinud, mida sest on ära tuntud, et ta mõõk on laeva plankide seest leitud. Laevamehed jutustavad, et niisugune tõukamine nõndasama põrutav on, kui oleks laev kalju otsa juhtunud. Ja laeva

Mõõgakala.

hädaoht oleks ka selle juures niisama suur, nagu kalju otsa sattumisel, kui kalal oleks võimalik oma mõõka puust jälle välja tõmmata, mida ta aga õnneks ei või. Ikka jäi mõõk puusse, murdus seega kala küljest ära, mille tagajärjeks muidugi kala surm oli. Asi on teine, kui mõõgakala lootsiku kallale tungib, siis on see muidugi hädaohus ja võib vee alla vajuda.

Haikala teejuht.

Keegi teadlane-reisija jutustab järgmist: „Olen juttu haikala lootsist senni muinasjutuks pidanud, kunni ise seda oma silmaga nägin. Need lootskalad juhivad haikala sinna, kus saaki on saada. Sagedasti nägin, kuidas lootskala laevalt väljavisatud pekitüki juure ujus ja siis tagasi haikala juure, kes ka siis kohe kohale ilmus ühes lootskalaga. Kui haikala kinni püütakse, lahkuvad lootskalad temast alles viimasel silmapilgul, kui juba

haikala üles tõmmatakse. Siis otsivad nad enesele teise haikala, ja kui seda silmapilk pole leida, ujuvad nad laevale järele, mõnikord mitu päeva, kunni nad viimaks jälle haikala leiavad."

Ka teised tähelepanijad reisijad jutustavad sama lootskalast. Seda on aga tähele pandud, et lootskalad üksnes siis haikala saadavad, kui see üksi on; on aga mitu haikala koos, siis ei ole nende juures mitte ühtki lootskala.

Nende kalade sõprust on mitmel viisil seletatud. Mõned usuvad, et lootskala haikala sellepärast saagile juhatab, et ta sellest siis ka oma jao saab; teised aga arvavad, et lootskala sellepärast haikala ligidal on, et ta ennast seega teiste röövkalade eest katsub varjata, kuna ta haikala eest ennast oma suure väledusega võib päästa. Mingi iseäraline vahekord on nende vahel tingimata olemas, sest mitte üksnes lootskala ei hoia haikala poole, vaid ka haikala hoiab ennast lootskala poole. Keegi tähelepanija merereisija jutustab järgmist: „Sõidul Egüptusesse ujus, kui meri vaikne oli, haikala meie laeva juure, kummagil pool temast ujus lootskala teatavas kauguses. Nad ujusid ühest laeva otsast teise, et nad aga midagi allaneelamiseks ei leidnud, ujusid nad edasi. Kohe selle peale viskas üks madrus pekitüki õnge otsas merre. Pekitüki vette-kukkumist olid lootskalad kuulnud ja tulid silmapilk tagasi. Kui nad pekitükki vees nägid, ujusid nad haikala juure tagasi. Üks neist nagu lükkas haikala pekitüki peale. Muidugi ahmas see nüüd omal viisil pekitüki järele, sattus seega õnge otsa ja oli peagi laevalaele tõmmatud. Kaks tundi pärast seda sattus ka üks neist lootskaladest õnge otsa."

On tähele pandud, et lootskala enamasti haikala ees ujub ja nimelt just tema suu ligidal. Sagedasti ujuvat ta ka haikala rinnaoimude all, kust ta siis aegajalt otsimiseks välja ujub, ikka aga varsti jälle tagasi tuleb. Keegi reisija jutustab, et kord laevalt pekitükk õnge otsas merre visati, sest et umbes 20 sülla kaugusel laeva taga haikala ujus. Välgukiirusel ujus lootskala pekitüki juure, maitses sellest natukene ja ujus siis ruttu haikala juure tagasi. Ta ujus seal mitu korda haikala ümber edasi ja tagasi ja lõi sabaga vett. Viimaks hakkas haikala laeva poole ujuma oma lootsi tagaajamisel ja juhatusel; ta leidis seal pekitüki, kahmas selle järele ja oli mõne minuti jooksul oma õgimishimu ohvriks saanud.

Võitlushimu.

Raudkiisad on elavad, nobedasti ja osavasti ning heameelega ujuvad kalad, on aga ka röövijad ja riiukad ning julged, oma okkasarnaste oimude peale lootes, on ka sellepärast ülemeelsed, aga õrnad ja hoolsad oma poegade eest hoolitsemises. Nende nimetatud omaduste pärast hoitakse neid heameelega vangis, ja see on siis

Raudkiisad.

jälle see põhjus, et nende eluolu lähemalt on tundma õpitud. Kui mitu raudkiiska väikesesse vaagnasse vette pannakse, ujuvad nad alguses üheskoos ruttu edasi ja tagasi, et oma elukohta tundma õppida; nad püüavad iga kohta tundma õppida. Äkki jääb üks neist kuskil seisma ja valib selle koha omaks. Häda sellele, kes teda siin tuleb eksitama, nende kahe vahel tuleb siis võitlus elu ja surma peale. Mõlemad võitlejad ujuvad nüüd suure kiirusega üksteise ümber ehk üksteise kõrval, katsuvad üksteist hammustada, ehk oma teravat okast teisele kehasse tõugata. Sagedasti vältab niisugune võitlus

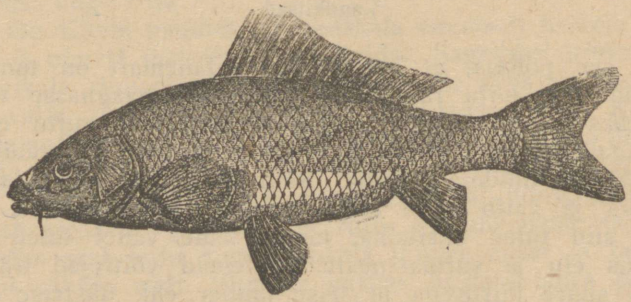
mitu minutit, enne kui teine tagasi astub, ja niipea, kui see sünnib, hakkab võitleja suure vihaga teist taga ajama, kunni viimane kangest ja kaua vältavast ujumisest ära väsib. Oma okkaid tarvitavad nad niisugustel kordadel nii suure jõuga, et võidetud kala silmapilk surnult põhja langeb. Pikkamööda valib igaüks enesele oma teatava koha, nõnda on siis sagedasti samas vaagnas kolm-neli hirmuvalitsejat, kes üksteise üle kangesti valvavad, et keegi ei juhtu teise piirkonda tulema.

Merehunt.

Mitte hirmsad hambad pole merehundile tema nime annud, vaid see suur viha, mida ta avaldab, kui ta arvab ennast hädaohus olevat. Tema silmad on salakavalad ja avaldavad tema iseloomu. On ta vangi sattunud, siis möllab ta hullupööraselt võrgus sinna-tänna, püüab võrku katki kiskuda ja hammustab maoviisilise osavusega iga asja, mida temale ette hoitakse. Kalamehed hoiavad ennast kangesti selle eest, et nad teda oma kätega kinni ei võta, vaid, kui nad oma võrgus merehundi leiavad, püüavad nad teda kas mõlaga ehk piigiga surnuks lüüa, sest muidu jääb ta tundide kaupa elusse ja viskab ennast lootsikus sinna-tänna ja jääb oma pöörasesse vihasse, kunni ta elab.

Karpkala eluviis.

Karpkala armastab seisvat vett, aga on ka segase veega rahul. Tema võib õige taltsaks ja usaldavaks minna. Teda

Karpkala.

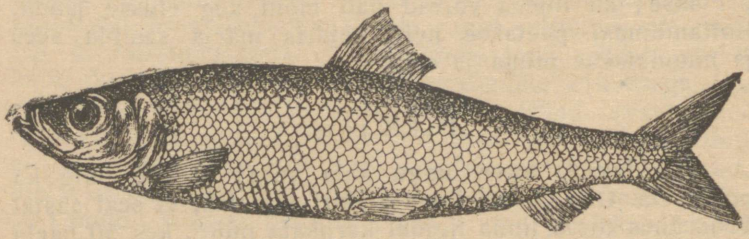
võib harjutada mingisuguse märguandmise, näituseks vile või kellakese heli peale kaldale tulema ja oma toitu vastu võtma. Vanad karpkalad on väga kavalad ja on väga raske neid püüda. Niipea kui nad võrku tähele panevad, peidavad nad endid silmapilk mutta ära ja lasevad võrgu enesest üle minna. Sagedasti kargavad nad ka nagu lõhekalad mitme jala kõrguselt võrgust üle. Seda toimetavad nad järgmisel viisil: nad heidavad küljeli, tõmbavad ennast rõngaks kokku, löövad siis äkki sabaga vee peale, mis neid kõrgele veest välja viskab. Aga see ei aita nende päästmiseks midagi, sest kalamehed seavad esimese võrgu taha teise, kuhu kalad siis paratamatult sisse kukuvad. Karpkaladel on visa elu. Neid võib väljaspool vett elavalt pidada, kui neid märja riide ehk sambla sees peetakse; ka lumes võivad nad mõni aeg elusse jääda. Hollandimaal peetakse neid keldris märja sambla sees ja nuumatakse piima ja saiaga.

Pikk iga.

Öeldakse: terve nagu kala vees; ja see pole ka põhjuseta. Üks Omeri linna ajakiri jutustab, et seal aastal 1868 ühes tiigis linna ligidal karpkala püüti, kes 50 naela kaalus. Tema sabas olnud rõngas pealkirjaga: „Lahti lastud aastal 1697, kaalub 2 naela. J. M." Karpkala oli siis 171 aastat vana. Loodusuurija Buffon on karpkala näinud, kes oli 150 aastat vanaks saanud. Nii vanad karpkalad kasvavad ka õige suureks. Frankfurdi linna lähedal Oderi jõe ääres püüti aastal 1811 karpkala, kes 2¾ küünart pikk, 1 küünar lai ja 70 naela raske oli; tema soomused olid 5-kopika suurused. Suuri karpkalu püütakse tänapäeval Dnjestri jões. Räägitakse, et õige vanad karpkalad koguni valgeks lähevad ja et neil sammal pähe tekib. Kõige vanem karpkala maailmas suri 21. juulikuu päeval aastal 1872 Chantilly linnas. Ta oli ajalooline kala, oli 1397 krahv Cossè tiigis sündinud, oli märgitud ja nimega Gabriele. Krahvi surma järele läks Gabriele ühe pärija käest teise kätte, kunni ta viimaks aastal 1871 1300 frangi eest rikka Chantilly linna kaupmehe omanduseks sai. Ta oli peaaegu üks meeter pikk ja keha ümbermõõt 72 sentimeetrit. Surma leidis ta võitluses suure haviga, — kui ta juba 475 aastat oli vanaks saanud.

Heeringapüük Norramerel.

Kõikide kalade seas on vististi heeringas kõige arvurikkam, sest miljardite kaupa tulevad nad mere sügavusest Põhja-Euroopa kallastele, kus neid miljardite kaupa püütakse, aga ka miljardite kaupa hävitavad neid röövkalad. — ja ometi tuleb neid ikka niisama palju nähtavale. Heeringas tuleb ja läheb imelise korrapärasusega. Kevadel tuleb ta Norramaa kallastele kudema ja läheb jälle ära, kui see on tehtud. Aga suvel ja sügisel tulevad ka teised hulgad mitte kudemise sihiga, nõnda et siis sel ajal, kui meri lahti on, suured heeringakarjad Shoti, Norra, Rootsi ja Hollandi rannas käivad. Seks on neil oma teatavad ajad, mis kalameestele küll tuntud on, nõnda,

Heeringas.

et nad võivad heeringapüüdmiseks ennast õigel ajal ette valmistada. Peapüük on veebruarikuus. Seda nimetatakse kevadiseks püügiks; see annab kõige suurema hulga kalu, mis kõige rasvasemad ja kõige suuremad on. Kalamehed sõidavad seks juba jaanuarikuu lõpul saartele, üürivad enestele seal onnikesi ja püügiplatse, kuluderaha on nad kaupmeeste käest ette välja võtnud. Nemad ühinevad rühmkondade kaupa, lähevad siis oma püügikohtadele, kus nad aegsasti oma võrgud sisse panevad ja siis kala tulekut ootavad. Iga päev sõidavad nad merele vaatama, kas nad mitte kaugelt juba hõbevalget paistet ei näe, mida heeringad oma kehadega sünnitavad.

Aga enne, kui heeringad näha on, annavad juba teised tundemärgid teada, et nad ligidal on. Need tundemärgid on nimelt valaskalad, kes heeringate tulekul kalda ligidal sinna ja tänna ujuvad ja inimestele nagu teate toovad, et nad peavad valmis olema. On nad kaldaäärsed veed niiviisi läbi ujunud, siis ujuvad nad sügavamasse

merre ja hakkavad, kui nad heeringate karjaga on kokku saanud, neid omalt poolt taga ajama, ikka ligemale kalda poole, ühest hädaohust teise, sest siin ootavad neid kalamehed oma võrkudega. Heeringate hulk on nõnda suur ja nad ujuvad nii tihedalt üksteise kõrval, et nad lootsiku mitu tolli veest välja tõstavad. Nii läheb siis püük ladusasti edasi; peagi on laevad täis, siis sõidavad kalamehed Bergeni linna.

Siin hakkab nüüd suurepärane puhastamine. Seks sisseseatud kohtadele kärutatakse heeringad laevadelt hunnikutesse, kus seks vilunud inimesed neid imeväärilise kiirusega puhastavad ja neid juuresolevatesse toobritesse viskavad. Üksainuke inimene võivat päevas mitu tuhat heeringat puhastada. On toobrid täis, siis võtavad teised töölised puhastatud kalad, laovad nad tündritesse, kallavad soolvett peale ja löövad tündrid pealt kinni. Siis veetakse nad suurtesse kaubaladudesse, kust nad siis müümiseks välja veetakse, oma maale ja võõraisse maadesse. Bergeni linn müüb iga aaasta mitusada tuhat tündrit heeringaid.

Iseäranis õnnelik juhtumine on kalameestel, kui heeringa välimised vaenlased neid väiksematesse merelahtedesse ajavad. Sel korral pannakse laht, kui see võimalik on, mere poolt võrkudega kinni, nõnda et siis kõik heeringad, kes lahes on, kalameeste saagiks saavad, mis siis muidugi määratu suur on. Niiviisi on kaheksa- kunni kümmetuhat tündrit heeringaid ühest merelahest välja tõmmatud, ja ehk niisama palju olid pigistamise läbi surma saanud. Kahtlemata võib küll ütelda, et Norra, Inglise ja Hollandi randadel kaugelt üle miljardi heeringa püütakse, ja et veel suurem arv neist röövkalade saagiks langeb.

Värisejate angerjate püük hobuste abil.

Kuulus teadusmees Alexander von Humboldt jutustab järgmist: „Indiaanlased olid meile väriseja angerja kinni püüdnud, et meie tema kallal oma katseid teeksime. Aga angerja elektrijõud oli juba nii nõrgendatud, et meie sellekohased katsed nurja läksid. Siis võtsime nõuks jõe ääre minna, kus niisugused angerjad on, ja siis seal suurema tuluga oma katseid teha. Värisejate angerjate püüdmine võrkudega on väga raske, sest et kalad nagu

maod ülikiirelt endid mutta ära peidavad. Neid oleks võinud ka barbaskopuu juurtega püüda, mis kalad uimaseks teeb, kui neid nende sekka vette visatakse. Aga seda abinõu ei tahtnud meie tarvitada, sest et siis angerjad oma elektrijõu poolest oleksid nõrgaks saanud ja meie katsed siis oleksid nurja läinud. Indiaanlased lubasid seepärast angerjaid hobustega püüda. See oli meile arusaamatu, kuidas see võiks sündida, aga pea saime seda näha ja kalade elektrijõust suure tõenduse.

Aeti siis umbes kolmkümmend hobust ja hobueeslit jõkke. Niisuguse müra peale tulid angerjad mudast välja, nagu suured kollakad ja sinikad veemaod, ja hakkasid loomadega võitlust peale. Nad ujuvad loomade kõhu alla ja annavad neile sealt tugevaid elektrilööka, mida nad oma kehas valmistavad. Hobused hirmuvad muidugi kangesti ära ja püüavad veest välja tulla, aga indiaanlased on kaldal oma piikidega ees ja ei lase neid välja tulla, nõnda et nad ikka jälle peavad kalade sekka minema. Need kanged elektrilöögid nõrgendavad hobuseid. Mõnigi hobune langes mitmekordsetest löökidest uimaseks ja nõrgaks tehtult vee alla; mõni neist tõusis jälle üles ja hakkas võitlust uuesti peale, aga mõni jäi vee alla ja uppus. Hobustel seisid lakakarvad püsti ja ütlemata hirm paistis neil silmist välja, aga nad pidid oma võitlust jatkama.

Kartsime, et hobused niiviisi kõik hukka lähevad, sest nad olid elektrilöökidest väga piinatud ja vaevatud, aga võitlus lõppes viimaks pikkamööda, sest et ka angerjad olid ära väsinud ja peitsid endid puhkamiseks mutta. Hobused läksid rahulisemaks ja ei avaldanud enam hirmu. Niisugused elektrilöögid ei olnud mitte otsekohe nende elule hädaohtlikud, vaid uimastasid nad nõnda, et nad pidid maha langema. Ülestõusmine aga läks neil seepärast võimatuks, et teised loomad oma võitluses neile seks ruumi ei annud, nõnda et nad pidid uppuma. Ka inimesele on niisugused löögid uimastavad, aga mitte nii mõjuvalt kui hobustele, sest inimest puudutab kala ühest kohast, kuna ta kogu oma pikkusega, mis mitu jalga on, hobuse keha kogu tema pikkuses kõhu poolt puudutab.

Selle peale hakati angerjaid tuuradega püüdma, nõnda et meil mõne minuti jooksul viis kala käes oli. Indiaanlased ütlesid, et kui needsamad hobused ka teisel

päeval jälle angerjate juure jõkke aetakse, siis ükski hobune enam surma ei saaks.

Haikalad.

Haikaladel on kõikide kalade seas tingimata kõige rohkem vaimlisi võimeid, ehk küll nende äge röövimishimu ja mõtlemata olek ning ülalpidamine saagi nägemisel näitab selle vastu tunnistavat. Nende jahikäigud ja saagipüüdmised on sihi- ja otstarbekohased. Järjekorraselt käivad nad samadel kohtadel ja avaldavad selles head mälu; lootskalade poolehoidmise läbi püüavad nad enesele kasu saada ja kangekaelselt ujuvad nad laevadele järele, kust nende tarvis ikka midagi maha kukub. Aga nende täitmata ja tuline nälg ja nende määratu õgimishimu varjab väga sagedasti nende paremad omadused, nõnda et nad näikse täiesti mõtlemata oma asju ajavat. Ahnus on küll iga kala peaomadus, aga haikalad kuuluvad kõige ahnemate sekka. Nad on sõna täies mõttes täitmatud, ikka näljased; iialgi pole nad küllalt saanud. Kõik toit, mis nad alla neelavad, tuleb poolseeditult jälle välja, nõnda et nende kõht tõesti õige ruttu tühjaks läheb ja nad seda uuesti peavad täitma. Nad söövad kõike, mis söödav on, jah kõike, mis aga näib söödav olevat; sellepärast on ka nende kõhus kõiksuguseid asju leitud. Nad neelavad kõik alla, mis laevast merre kukub ja merre visatakse, olgu see liha või taimed, puu, raud või riided, ehk mõni muu materjaal. Suurema saagi kinnivõtmiseks ja allaneelamiseks viskab haikala enese selili, aga kui ta meres ujub, siis ajab ta oma lõuad laiali ja korjab niiviisi oma suu kõiksugu väikesi kalu täis ning neelab nad siis alla.

Haikala.

Ka inimestele tungib haikala kallale ja neelab nad mõnikord tervelt alla. On ta inimeseliha kord maitsta saanud, siis on ta selle peale väga maias. Sellepärast saavad soojades meredes need laevamehed enamasti ikka haikala saagiks, kes laevalt merre kukuvad.

Nad tulevad ka randa, kohtadele, kus inimesed suplemas käivad, ja tabavad seal suplejaid. See on väga harva, et haikala selle inimese jälle lahti laseb, keda ta kord oma hammaste vahele on saanud. Räägitakse, et neegrid endid vee alla lasevad ja siis haikalaga võideldes katsuvad terava noaga tema kõhtu lõhki lõigata ja teda niiviisi tappa.

Tuleriistaga on raske haikala surmata. Võrgud ei pea teda enamasti mitte kinni, sest et ta nad purustab ja katki närib. Kõige parem on kõva õng, mis raudahela otsas on. Õnge otsa pannakse kas kala või pekitükk; ehk kui seda ei ole, siis täidab ka takutomp nende aset, sest, nagu ütlesime, kahmab haikala iga asja järele, mis vette kukub.

Keegi reisija-teadusmees kirjutab haikala püüdmisest järgmist: „Sõitsime Punase mere lõunapoolses jaos, kui äkki meie laeva taha haikala ilmus, kes saaki otsis ja pea ühel pool, pea teisel pool laeva näha oli. Aga varsti oli tema kõrval teine ja viimaks ka veel kolmas hiiglasuur haikala. Laeval võeti nõuks nende peale jahti pidada. Võeti umbes viieteistkümne tolli pikkune raudõng, millel ahel küljes oli. Õnge otsa pandi poolsuitsetatud merekala; keti otsa kinnitati pikk, tugev köis ja siis visati niiviisi õng laeva tagumisest otsast merre haikalade ette. Hädalt oli õng vette kukkunud, kui kõige väiksem haikala kiiresti tema juure ujus ja õngesööda oma lõugade vahele võttis. Madrus, kes õngeköit hoidis, oli hakanud tõmbama, enne kui haikala hästi oli sisse hammustanud, ja kala läks seepärast õnge otsast lahti. Aga õng visati teist korda vette ja haikala oli varsti selle küljes kinni. Nüüd tõmmati ta ühisel jõul suure rõõmukisaga laevalaele ja löödi seal kirvestega ja tuuradega surnuks. Uus meelitus pandi õnge otsa, visati see jälle merre ja viie minuti järele oli teine haikala ka laevalael, kus talle sama saatus osaks sai kui esimeselegi. Kõige suurem haikala oli aga veel meres; ta oli mõneks minutiks laeva juurest eemale ujunud, tuli aga varsti sinna jälle tagasi. Õnge otsa pandi tükk lamba-

liha ja visati ta siis merre. Haikala ujus hakatuses õnge ümber edasi ja tagasi, aga viimaks kahmas ta lambaliha tüki järele ja oli nüüd muidugi vang. Laevamehed ei julgenud teda tema suuruse pärast mitte elavalt laevalaele tõmmata, nad lasksid talle, kui ta laeva kõrval rippus, kaks kuuli pähe, siis alles tõmmati ta laevalaele. Tema pikkus oli 8 jalga ja raskus 400 naela.

II. Lüliloomad.

Esimene liik: Putukad.

Putukate kehal on kolm silmapaistvat jagu ja nimelt: pea, rind ja tagumine keha. Neil on kuus jalga, kummalgi pool kolm, jalad on mitmest jaost kokku jatkatud. Pea küljes on silmad, suu ja tundesarved. Silmad võivad kahesugused olla: lihtsilmad ja liitsilmad; viimased on mitmest tuhandest väikesest silmast koos. Lihtsilmad (3) seisavad otsa ees, liitsilmad (2) seisavad aga mõlemal pool pead. Putukate suu on sedamööda sisse seatud, kas nad oma toitu purevad ehk imevad. Purejatel on tublid kõvad, sarvised mokad, imejate suu on koonuse sarnane. Tundesarved on silmade ligidal, nendega tunnevad, haistvad ja katsuvad putukad. Putukad hingavad õhuaugukeste läbi, mis kehas on. Tagumine keha on rõngastest kokku pandud, mis veniva naha varal üksteisega ühendatud on. Putukatel on kaks ehk neli tiiba, mis võivad võrgu- ehk nahasarnased olla, need kõlbavad lendamiseks, ehk on ka täiesti ära kuivanud. Putukatel on valge veri, nad võivad suurt jõudu avaldada kandmises (sipelgas) ja lendamises (kärbes).

Putukad muudavad oma kuju mitu korda, enne kui neil lõpulik kehavorm käes on. Täielikul muutumisel tulevad munadest tõugud välja, kes väga palju söövad ja õige ruttu kasvavad. Need ajavad mitu korda nahka. Viimaks nad ei söö aga mitte enam, ei aja ka nahka, vaid peidavad endid võrgusarnastesse tuppedesse. Mõne aja (päevade, nädalate, kuude, aastate) pärast tuleb sest tupest päris putukas välja. Kõik putukad ei moondu mitte täielikult, mõned tõud moonduvad üksnes üksikutes kehaosades. Putukate seas on kasulikka, aga ka kahjulikka loomi.

Putukate sekka kuuluvad: Põrnikad, erilased, sipelgad, vapsikud, mesilased, liblikad, koid, kärbsed, sääsed, parmud, kiinid, kirbud, kiilid, termiidid, ritsikad, kilgid, prussakad, tarakanid, lutikad, täid.

Kuidas putukad endid hädaohus kaitsevad.

Kõige lihtsam abinõu on mõnel putukal hädaohust enesepäästmiseks see, et nad endid surnuks teevad, ehk maha kukuvad. Seda viimast tarvitavad mõned põrnikatõud; nad tõmbavad oma jalad täiesti keha külge ja kukutavad endid siis taime pealt, kui neid hädaoht ähvardab, maha, kust neid siis raske on üles leida. Teised põrnikad sirutavad, et enestele surnu nägu anda, oma jalad välja, ehk üksnes tagumised jalad, ja peidavad oma pea ära, ehk katsuvad teiste liigutuste abil oma kehavormi tundmatuks teha. Niisugusesse olekusse jäävad siis mõned neist kangekaelselt muutmata, kui neil ka üks jalg teise järele keha küljest ära kistakse, ehk neid tulel hoitakse. Nad ei liiguta kõige selle juures mitte üht liiget ja surevad rahuliselt.

Ka tõugud teevad endid surnuks, kui nad hädaohus on, ja tõmbavad oma keha nõnda kokku, et pehmemad jaod kaitstud on. Aga neil on veel teisi abinõusid oma tagaajajaid petta ja nende eest varjule jääda. Tõugud, kelle jalad üksnes keha esimeses ja tagumises otsas on ja sellepärast edasiliikumises suurt küüru teevad, võivad, tagumiste jalgadega endid kinni hoides, oma keha puu oksa peal lehtede vahel välja sirutada ja endid tundide kaupa selles olekus pidada, nõnda et nad tõesti nagu puuoksad näivad olevat, iseäranis, kui nende värv puukoore värvi on. Nõndaviisi on nende tagaajajad ja hävitajad täiesti petetud ja harva leiab mõni putukasööja lind neid üles. Inimesegi silm ei suuda seal enamasti mitte vahet teha.

Ka ööliblikate värv on harilikult selle müüri või puukoore sarnane, mille peal liblikas päeval väljа puhkab ja sellepärast tagaajamiste eest kindel ja julge on. Mõnel putukal on niisugune nägu ja kehavorm, et temal liikumatus olekus sugugi elava looma nägu pole ja sellepärast ka vaenlased teda ära ei tunne.

Vahusülgaja tõuk peidab ennast süljesse. Niisugust valget sülge on kevadel sagedasti puudel ja põõ-

sastel näha. Palju tõukusid püüavad endid seeläbi kaitsta, ja vaenlasi tagasi hirmutada, et nad oma keha esimest poolt ruttu ja kangesti sinna ja tänna viskavad.

Mõned röövputukad, kui nad arvavad endid hädaohus olevat, ajavad oma lõuad laiali, mis tublid kaitseabinõud on. Mesilased kaitsevad endid oma nõelaga, kui keegi nende elukohale ligineb. Aga enne, kui nad oma kaitseriista tarvitavad, katsuvad nad oma vaenlast seeläbi ära ajada, et nad tema pea ümber lendavad ja selle juures ka meelega tema külge puutuvad.

Palju putukaid on ka seeläbi kaitstud, et nad enesest halba haisu välja annavad, nagu lutikad, mõned põrnikad ja mõned kärbsed; ka mõned tõugud teevad samuti. Kõige huvitavamalt toimetab paugutaja põrnikas, kui teda ta vaenlased taga ajavad. Kui häda ju õige suureks on läinud, annab põrnikas äkki suure paugu ja selle järele on sinikat auru näha, mis õige vastikult haiseb. See teeb kõigele tagaajamisele lõpu. Niisuguseid paukusid võib see põrnikas 15—20 korda anda, kui tagaajamine ikka kestab.

Mõned põrnikad ja tõugud annavad tagaajamise puhul enesest haisevat vedelikku; mõnikord pritsivad nad seda vedelikku oma vaenlasele vastu.

Kõige tähtsam pealetungimise ja kaitsmise abinõu on aga igatahes nõel ehk astel. Need putukad, kellel see abiriist on, on õige julged ja lähevad sellega ka kõige suurematele loomadele kallale, kui need püüavad neid takistada ja neile kuidagi viisi kahju teha. Mesilastepered lähevad, kui neid hädaoht ähvardab, ka suurel hulgal vaenlasele kallale, ja mõnigi inimene on ettevaatamatuse ja ülijulguse tagajärjel oma elu pidanud kaotama.

Enamasti kaitsevad putukad endid oma söömisriistadega, lõugadega, ehk see küll nii mõjuv ei ole. Aga ometi on mõnel putukal nii teravad ja kõvad lõuad, et nad võivad inimest tuntavalt haavata. Ka tarvitavad mõned putukad kaitsmiseks okkaid, mis neil jalgade küljes on.

Sagedasti päästavad putukad endid oma musklite või lihaste jõu läbi, mis mõne juures nende kehasuurusega võrreldes kaunis suur on. Seda võib igaüks ise teada saada, kui ta sitasitika pihku võtab ja peo kinni hoiab. Sitikas tükib sellegipärast välja, ehk küll pihk kõvasti kinni hoitakse.

Palju veepõrnikaid katavad oma keha mudaga, kui nad põhjas on, et vaenlased neid ei näeks. Üks teine must põrnikas, kes lubjasel maal elab, teeb enese lubja sees valgeks, et vaenlane teda tähele ei paneks. Üks Ameerika putukas tükib lehetäi nahka, mida ta enne on välja imenud; see kergendab talle nende loomade kinnipüüdmist.

Mõned tõugud, kellel pehme keha on ja kellel karva ega okkaid pole, nõnda et nad võivad kergesti kahju ja haiget saada, kaitsevad endid seeläbi, et mitu neist üheskoos koe valmistavad ja selle sees siis üheskoos elavad, — ehk nad mässivad endid lehesse, mis neid täiesti katab ja kaitseb. Mõned tõugud peidavad endid pilliroo tükikestesse ja pistavad üksnes pea ja esimesed jalad sealt välja, kui nad söövad, ehk tahavad edasi liikuda. Mõned tõugud teevad enestele ise puukoorest torukese, teised aga liivast ehk muust materjaalist.

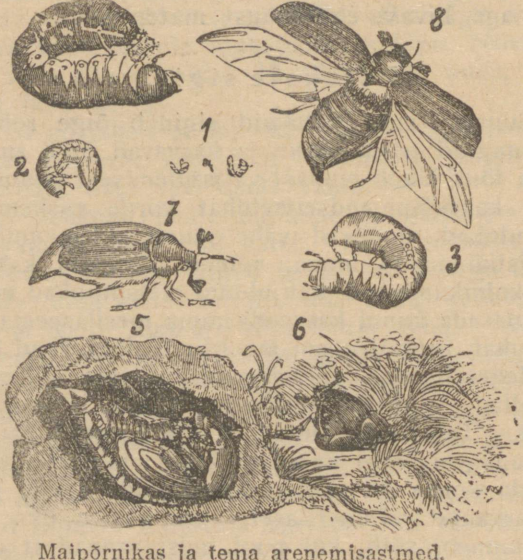
Putukate siginemine.

Suurem jagu putukaid sigineb õige rohkesti, sest nad munevad palju mune ja kasvavad õige ruttu. Pajupuurija tõuk läheb munast väljatulemisest kunni tuppelöömiseni kakskümmendseitsetuhat korda raskemaks. Mõned putukad munevad vähe mune; kirp muneb umbes kaksteistkümmend muna, mõned põrnikad kakskümmend kunni kolmkümmend, kahjulikud metsputukad munevad läbistikku sada kunni kakssada muna, mesilaseema viis kunni kuus tuhat, termiit enam kui kaheksakümmend kaks tuhat. Ühel lehetäil võib viiendas põlves viis miljoni järeltulijat olla, ja hallil lihakärbsel suve jooksul viissada miljoni. Tema võib lühikese ajaga paartuhat tõuku ilmale tuua, mis heal toitmisel kahekümnenelja tunni järele kakssada korda on raskemaks saanud ja viie päeva sees täis kasvanud. Puuerilasel, kes aastas üks kord sada muna muneb, võib, kui pool neist munadest emasid annab ja mitte üks neist hukka ei lähe, juba kümne aasta pärast kakssadatuhat biljoni järeltulijat olla, kes ühe aastaga kõik Saksamaa metsad võiksid ära hävitada. Putukad munevad kas üksikult ehk hulga kaupa koos, aga ikka niisugustele kohtadele, kus väljaroomavad tõugud kohe oma toitu leiavad, ja see on üksi ka enamasti kõik see hool, mis nad oma noorsoo eest kannavad. Mõ-

ned putukad korjavad suure hulga taimetoitu munade ümber, et poegade elu kindlustada. Liivaerilased surmavad teisi putukaid ja kannavad neid siis oma maaaukudesse, pesadesse. Üksnes vähe seltskondlikult kooselavad putukad avaldavad suuremat hoolt oma järeltulijate eest ja avaldavad ka kunstitungi, iseäranis oma ühiskondliste korterite ehitamises. Mõned putukad avaldavad üksnes oma tõuguolekus niisugust kunstiosavust, mõned, et omale toitu muretseda, teised, et oma järeltulijate eest hoolt kanda.

Ka maipõrnikas on kasulik.

Maipõrnikaid ei aeta nüüd mitte üksnes sellepärast taga, et nad kahjulikud on, vaid ka sellepärast, et nad kasu toovad. Keegi loodusuurija kirjutab selle kohta:

Maipõrnikas ja tema arenemisastmed.

„Uuemal ajal keedetakse maipõrnikatest suppi, mis haigetele jõu karastamiseks väga kasulik olevat, mis nagu vähjasupp maitsevat ja õige hästi lõhnavat. Siis tarvitatakse neid sigade, kanade ja partide nuumamiseks ja hea sõnniku valmistamiseks. Ka võib neist vankrimääret, põletisõli ja värvisid valmistada."

Sipelgate tarkus.

Imestamisväärt on sipelgate tööd. Oma ühistes töödes näikse neid oma mõtteid üksteisele avaldavat ja üksteisega nõu pidavat. Kui näituseks sipelgas põrnika surnukeha leiab, mida ta üksinda ei suuda ära viia, jookseb ta kohe oma elukorterisse maa alla ja toob sealt suure hulga teisi ühes, kes siis ühise jõuga surnud põrnika ära viivad.

Metssipelgas.

Kellelgi oli kapis pott siirupiga seismas ja nimelt toas, mille aken aia poole oli. Siirupi lõhn tõmbas sipelgaid oma poole; nad leidsid õnnelikult tee tuppa, otsisid siis siirupipoti kapist üles ja laskisid endile siirupit hästi maitseda. Kui siirupi omanik seda tähele pani, kandis ta siirupipoti aeda, raputas seal ettevaatlikult ja murekalt kõik sipelgad potist välja, laskis ka toa sipelgatest puhtaks pühkida, sidus nööri poti ümber ja riputas ta toa lakke haagi otsa. Nüüd tahtis ta näha, kas sipelgad veel tulevad, ja kuidas nad poti juure saavad. Ometi oli üks sipelgas veel potti jäänud; see tuli nüüd välja, ronis kartlikult sinna ja tänna ja otsis teed mahatulemiseks. Viimaks leidis ta nööri üles; sedamööda jooksis ta üles laeni, jooksis siis lage mööda seinani, seina mööda põrandale ja kadus seal ühe prao vahele, kust sipelgad aiast omale olid tee valmistanud. Enne kui pool tundi mööda oli, tuli sama prao vahelt suur hulk sipelgaid tuppa; üks jooksis teejuhina ees, teised tema järele. Kõik ronisid seina mööda üles otsekohe nööri juure ja sealt alla potti. See kestis kogu päeva; ühed jooksid ikka nööri mööda üles, teised alla.

Mesilaste nõelamine hädaohtlik.

Kui hädaohtlikuks võib mesilaste nõelamine minna ja kui väga ettevaatlik peab olema, et mesilasi mitte ärritada, näitab meile järgmine juhtumine, mis mõne aja

eest Bissingeni linnakeses oli juhtunud: Selle linnakese kooliõpetaja istus oma toas laua taga ja tegi oma tööd. Äkki tundis ta, et üks putukas tema kaela peal liikus; kui ta seda oma käega tahtis ära ajada, tundis ta kaela peal õige valusat pistet just kaela tuiksoonel. See putukas oli mesilane. Kooliõpetaja laskis kohe kartuli kaabet haigele kohale panna, mis tuttav kodu-abinõu mesilase piste valu ja paistetuse vastu on. Äkki kukkus ta kui piksest tabatud meelemärkuseta maha ja tema tütred ja teised juuresolijad arvasid, et ta on rabandusse surnud. Küll katsuti teda elustamise abinõudega meelemärkusele tuua, aga kauaks ajaks jäi see asjatuks. Viimaks ärkas ta ometi jälle elusse, oli aga väga nõrk. Arst seletas, et veri on kihvtitatud, ja võttis vastuabinõusid

Lesk.

Ema.

Töömesilane.

tarvitusele. Peaaegu imelisel viisil toibus haige päeva jooksul jälle täiesti, nõnda et ta oma tööd võis jatkata; ei jäänud temal muud halbust järele, kui natukene väsimust.

Kui aga inimene rahulik on ja mesilasi milgi viisil ei eksita nende tegevuses ning neid ei löö, võib ta ka rahuliselt mesipuu ees ehk kõrval seista ja nende tööd ja toimetust vaadelda. Nõnda teevad kõik mesilastepidajad, et nad mesilasi ei karda, ja siis ei sünni neile ka midagi, sest nad ei tarvita mesilaste vastu mingisugust vägivalda, vaid käivad täiesti rahulikult ja sõbralikult nendega ümber. Üks mesilastepidaja tahtis kord noort peret, kes praegu puuoksale oli heitnud, mesipuusse panna. Tema teenija tahtis talle selle juures abiks olla, ja kattis oma pea rätikuga. Kui nüüd mesinik oksa raputas, kukkus mesilaste ema tüdruku rätiku peale ja kogu pere kogus ennast nüüd rätiku alla. Kui rätik ära võeti, oli tüdruku nägu ja kael kõik mesilastega kaetud.

Tüdruk tahtis hirmu pärast ära joosta, aga mesinik ütles, et ta seda mitte ei peaks tegema, sest siis võiks suur kahju tulla. Ta võttis mesilaste ema kinni ja pistis ta mesipuusse. Silmapilk lendas kõik pere temale järele. Ükski mesilane ei olnud kartlikku tüdrukut nõelanud.

Hoidke endid erilaste eest.

Öeldakse, kuus erilast võivat hobuse tappa. See ehk on liialdatud. Aga Esseni linna juures juhtus kord, et erilased suure koera surnuks nõelasid ja teisele niipalju haiget tegid, et see pärast vististi ka suri. Lihunik H. oli oma koeravankriga, kuhu kaks koera ette olid rakendatud, maale sõitnud, et ostetud vasikat linna vedada. Ostukohal jättis ta vankri puu juure seisma ja läks ise sisse. Hädalt oli ta istet võtnud, kui koerad haledasti ulguma hakkasid. Ta ruttas silmapilk välja ja nägi, et koerad suures valus maas väherdasid, sest et suur hulk erilasi neid igast küljest valusasti nõelasid. Suure vaevaga läks tal korda erilasi vaeste koerte seljast ära ajada, aga lugu lõppes koerte surmaga.

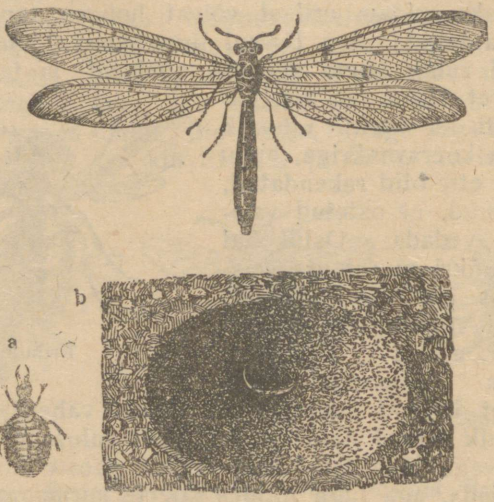
Erilane.

Õpetatud mesilased.

Keegi Wildmann andis Plymouthi linnas kolme õpetatud mesilasteperega etendusi. Kui ta ette astus, olid mesilased tema näol ja õlgadel ja tema taskutes. Ta laskis mesipuud kõrvalolevasse tuppa viia, siis vilistas ta ja selle märguandmise peale lendasid kõik mesilased tema pealt ja tema taskutest oma korteritesse. Ta vilistas veel kord, siis tulid nad jälle oma vanadele kohtadele Selle peale laskis ta mesilased kahe minuti jooksul endid ühe pealtvaataja kübarale koguda ja sealt tema enese paljale käsivarrele tulla, nõnda et nad nagu must topp tema käsivarre ümber olid. Siis pidid nad tema näole ja pähe lendama sel viisil, nagu oleks tal näokate ees, siis laual tema käsu järele edasi ja tagasi käima j. n. e.

Kuidas sipelgalõvi jahti peab ja ehitab.

Sipelgalõvi on oma nime oma tõugust saanud. Putukas ise lendab peaaegu üksnes öösel ümber, väga harva päeval, millal ta harilikult liigutamata okste ja rohu küljes ripub. Huvitav on oma tegevuse poolest tema tõuk, kellel kuus jalga on. Temal pole tiibu, ta on pool tolli pikk ja tuhahalli karva. Tema keha on

Sipelganeitsi ja tema tõuk sipelgalõvi.

piklik-ümmargune, tagumine keha osa on paks ja mitmest rõngast kokku pandud. Tema pea on väikene ja pea küljes on kaks tublit sirbitaolist söömishaaki, mille sisemises kõverduses teravad hambad on. Tõuku on palju sagedamini leida, kui putukat ennast. Teda võib leida kuival liivamaal, millele päikene paistab. Tähelepanuga otsides leidub seal trehtritaolisi aukusid liivas, mis umbes kaks ja pool tolli pealt laiad ja üks kunni kaks tolli sügavad on. Selle trehtri põhjas liivas on sipelgalõvi; üksnes kaks tema söömishaaki on liivast väljas. Et nad aga ka peaaegu liiva karva on, siis ei panda neid mitte nii kergesti tähele.

Kui nüüd pealtvaatajal õnn on õigel tunnil tulla, siis esineb talle seal huvitav nähtus. Kui nimelt sipelgas

juhtumisi trehtri äärele tuleb, libiseb ta ühes liivaga viltu trehtri seina mööda alla põhja. Muidugi ei ole see sipelgale ükspuhas, kas ta oma teed edasi astub või peab tahtmata sügavusse libisema, sellepärast püüab ta kõigest jõust trehtri seina mööda jälle üles ronida. Kui niisugune ülespoole püüdmine näib asjata olevat, nõnda et ülesronija sipelgas ikka jälle tagasi libiseb, jääb ka sipelgalõvi all rahulikult ootama, kunni saak tema suuhaakide piirkonda tuleb. Aga ikka ei lähe see asi mitte nii kergesti, sest sipelgal läheb sagedasti ka korda trehtri seina mööda ülespoole ronida. Niisugusel korral peab sipelgalõvi teisi abinõusid tarvitusele võtma, mida ta siis ka teeb. Niipea kui ta allapoole libisevast liivast aru saab, et sipelgas püüab üles saada, hakkab ta oma peaga nagu labidaga liiva sinna poole viskama, kus sipelgas rabeleb. Ülesvisatud liiv langeb muidugi jälle tagasi ja tõmbab sipelga ühes alla põhja, kus ta paratamata sipelgalõvi saagiks saab.

Sipelgalõvi tõmbab nüüd putuka osalt ehk täiesti liiva alla ja imeb ta välja. Ühest sipelgast saab ta kümme minutit süüa. Niiviisi püüab ta ka teisi putukaid, nimelt kärbseid, ämblikka, tõukusid, ei heida ka armu omasuguse peale, sest juhtub üks sipelgalõvi teise trehtrisse kukkuma, siis leiab ta ka seal otsa.

Kui ta nüüd oma söömaaja on pidanud, parandab ta trehtri jälle ilusti ära, sest sissekukkuvate putukate rabelemise tagajärjel on ta enam-vähem korratusse sattunud. Siis poeb ta jälle trehtri põhja liiva sisse ja luurab teist saaki. Ta avaldab selles palju kannatust ja püsivust. Isegi siis, kui mitme tunni jooksul ükski putukas ennast pole näidanud, jääb ta ometi kannatlikult oma kohale ja ootab ikka edasi. Selle juures paneb ta aga ka ettevaatlikult hädaohtu tähele, mis temale võiks juhtuda. Seda on sellest näha, et ta oma haagid täiesti liiva sisse tõmbab, kui tema trehtrile lähenetakse ja seda tähelepanuga vaadeldakse. Niikaua kui vaatleja seal on, jääb tema ka rahulikult liiva alla täiesti peitu. Kui aga sel ajal putukas tema trehtrisse kukub, unustab ta oma ettevaatuse ja püüab saaki oma harilikul viisil kätte saada, selle peale mõtlemata, et teda nüüd tähele pannakse. Niisugusel vaatlemisel võib niisugust püüdmist ise esile kutsuda, kui kinnipüütud kärbsel tiivad ära kistakse ja kärbes seks trehtrisse visatakse. Niipea kui kärbes trehtri põhjas

on, võtab röövija ta kinni. Kärbes paneb muidugi vastu, aga sipelgalõvi raputab ja pigistab teda, lükkab ja viskab teda oma trehtri seinte vastu, tõstab ta üles ja viskab siis vastu maad ning katsub ennast igalt poolt ta külge imeda. Sagedasti vältab see veerad tundi, enne kui ta saagi oma võimu alla on saanud. Tema söömishaagid on talle nii võitlemises kui ka putukate väljaimemises suureks kasuks. Ta haarab nendega oma saagist kinni, ühtlasi aga püüab ta nende abil ennast oma saagi küljes kinni imeda.

Sipelgalõvi tarvitab oma trehtri valmistamiseks 24 kunni 36 tundi. Et seda väljas nii pikal ajal võimatu on tähele panna, võib sellekohaseks tähelepanemiseks seda asja omale kergemaks teha. Kõige lihtsam on, kui sipelgalõvi toas kastikesse pannakse, kus 3—4 tolli paksuselt liiva sees on. Esiteks katsub loom oma keha tagumise poolega maad, kus tal kõige parem oleks oma tööd peale hakata. Kui ta on paraja koha leidnud, tõmbab ta oma tagumise kehapoolega sügava ringi liiva. Selle ringi sisemine külg on madalam kui välimine külg. See tuleb sest, et tõuk ümberkäigu ajal selle söömishaagiga, mis ringi keskpaigale lähem on, ringist liiva oma laia pea peale tõstab ja seda siis ringi äärele viskab. Nii siis hakkab ringi sisemus iga uue ringi tõmbamisel ikka madalamaks minema ja iga uus ring nihkub ka sellepärast ikka enam allapoole, nõnda et nende ringide üksteise kõrvale tõmbamisest viimaks trehter sünnib. Viimaks jääb veel keskele väike liivakuhi, mis ta samuti nagu ennegi oma laia peaga välja viskab.

Viimaks on siis trehter valmis saanud, mille seinad mitte liig järsud, aga ka mitte liig vähe kalduvad pole, vaid just nõnda, kui see temale püüdmiseks kõige parem on. Sest esimesel korral jookseks liiv tuule puhumisel ülevalt auku ja täidaks silmapilk jälle trehtri, ja teisel korral võiks ta saak, hädaohtu nähes, ruttu vähekalduvat seina mööda üles ronida ning ennast sel viisil päästa.

Kui nüüd niisugusesse trehtrisse väikesi kiva visatakse, siis hakkab ta neid sealt silmapilk välja vedama. Väiksemad kivid viskab ta oma peaga niiviisi välja, kuidas ta liiva välja viskab, suuremad kivid tõrjub ta niiviisi välja, et ta oma keha tagumise poole kivi alla pistab ja siis niiviisi kivi tagurpidi minnes august välja lükkab. Huvitav on näha, kuidas ta igapidi püüab kivi tasakaalus

hoida, et see tagasi auku ei kukuks. Kui aga kivi sellegipärast mõnikord tagasi veereb, siis hakkab ta seda tööd ikka jälle otsast peale ja kordab seda mõnikord kuus kunni kaheksa korda. Kui niisugune väljatõukamine kivi suuruse pärast mõnikord ei õnnestu, jätab ta selle trehtri maha ja teeb enesele uue.

Kui tõuk hakkab tuppe looma, läheb ta sügavamasse liiva sisse ja kleebib enese ümber olevad liivaterad limase vedelikuga kokku, mis varsti kõvaks kuivab. Nõnda teeb ta enese ümber kõva koore, mis väljastpoolt nagu liivatomp välja näeb, seestpoolt aga kui siid läigib, sest et ta seal veel kord selle limase vedelikuga on üle tõmmatud. Niisugust tupeloomist võib hakatusest lõpuni vaadelda, kui sipelgalõvi tõuk toas kastikesse pannakse, kus põhjas natuke liiva on; see võib umbes augustikuu alguses sündida. Kolme nädala pärast on tõugu muutumine täiesti sündinud. Tõugust sündinud putukas närib oma tupekoore katki ja lendab sealt välja. Ta toidab ennast pehmest puuviljast ehk teistest putukatest ja muneb oma munad liivaste kohtade peale päikese paistele, aga ometi nõnda, et nad sellegipärast on kahju eest kaitstud. Tõuk, mis omal ajal munast välja tuleb, leiab enesele siis kohe paraja koha elamiseks.

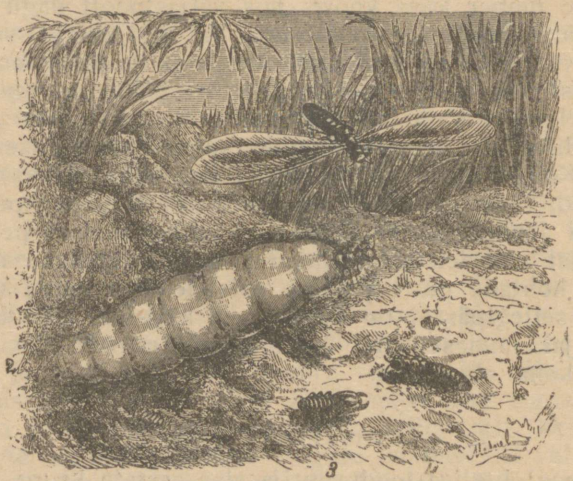
Termiitide riik.

Keegi Inglise loodusuurija elas aastate kaupa soojades maades, et termiitide ehk valgete sipelgate elu-olu lähemalt tähele panna. Oma sellekohaseid tähelepanekuid on ta kirjade läbi avaldanud, millest meie siin järgmisi üles tähendame.

Kõik, kes Lääne-Aafrikas on reisinud, on seal suuri ridu kuhjataolisi, umbes kaksteistkümmend jalga kõrgeid onnikesi tähele pannud, mis väljastpoolt on mustusega kinni kaetud. Mõnedki reisijad pidasid niisugust kuhikukogu neegrikülaks, sest et hottentotid ka sarnastes onnides elavad. Aga nende imestlemine oli suur, kui nad nägid, et nendes onnikestes mitte inimesed ei elanud, vaid putukate salkkonnad, mis samuti kui inimesedki on mitmesugustesse seisustesse jaotatud.

Neid jaotatakse viide klassi. Esimene klass on kõige suurem, sinna kuuluvad töötegijad. Need muretsevad hoonete ehituste ja paranduste ning söögitagavara

kogumise eest; nemad kannavad hoolt munade kohaleviimise, poegade söötmise ja kuningapaari tarvete eest. Nad ei ole veel täiesti väljaarenenud putukad, vaid on enam-vähem tõugusarnases olekus; neid on oma ümmargusest peast, lühikestest lõugadest ja ülepea oma väiksusest tunda. Neid võib liblikate tõukudega võrrelda. Teises klassis on juba täielikumad putukad; neil on juba väikesed tiivakesed, nad on nagu keskolevus tõugu ja täielise putuka vahel. Kolmandas klassis on sõdurid.

Termiidid: 1) isane tiibadega, 2) emane enne munemist, 3) sõdur, 4) tööline.

Neid on vähem kui töötegijaid; saja töötegija peale tuleb üks sõdur. Need sõdurid on tõesti seltskonna kaitsjad. Neil on õige suur ja tugev rind ja tugevad lõuad.

Neljandas ja viiendas klassis on mõlemad täieliselt arenenud putukad: tiibadega isane ja palju suurem tiibadeta emane. Neid mõlemaid teenib kogu seltskond, sellepärast nimetatakse isast putukat kuningaks ja emast kuningannaks.

Kui täiesti arenenud termiidid esimest korda välja lendavad, saab suur hulk neist hukka: üks osa langeb lindudele saagiks, teine osa teistele vaenlastele, suur jagu langeb neist vette; vähe jääb üle uue riigi asutamiseks. Kui üks paar kõige kõrgemast klassist töötegijate hulka

juhtub, kellel veel valitsejat pole, siis võetakse nad suure austusega vastu. Nad viiakse kohasesse elukohta, ja kohe hakkavad töötegijad oma valitsejatele tuba ehitama. Nad teevad selle savist ja teevad selle sissekäigu just nii suure, et nad sealt ise võivad sisse ja välja käia; aga kuningapaarile on see liig väikene. Sinna jäävad nemad siis ka vangi, nõnda kaua, kui elavad.

Ema muneb nüüd lühikese ajaga suure hulga mune, umbes kaheksakümmend tuhat. Sel ajal on kogu peres suur ja palav tegevus. Suured hulgad töötegijaid käivad edasi ja tagasi, igaüks püüab ema käest muna saada. Need saavad igaüks oma kongikese. Sõdurid peavad igal pool hoolsasti vahti. Nad kaitsevad oma kuningat ja kuningannat eneseohverdamisega.

Kõik nende loomade töö tehakse seinte varju ja kaitse all; seal on nad kaitstud päikese palavuse ja vaenlaste eest. Üldisest ruumist lähevad igale poole laiemad ja kitsamad maa-alused teed. Laiemad teed pole pikad; nende laius ulatub poole jalani. Nad on ikka kaks kunni kolm jalga maa all. Nendesse laiematesse käikudesse jooksevad kitsamad käigud, mis kaugemale lähevad ja mitte nii sügaval maa sees ei ole, mõnikord koguni maa peal on. Viimasel korral on nad ikka nende asjadega kaetud, mis just ümberkaudu maa peal on. Seeläbi on nad tundmatuks tehtud, nõnda et harjumata silm neid tähele ei pane. Need käigud on seestpoolt savise materjaaliga vooderdatud, mis nõnda kõvaks läheb, et vihm neist läbi ei tungi.

Imelik on see asjaolu, et need käigud suure kindlusega just nende vanade kändude juure viivad, mis neile toitu annavad; ja on arvatud, et öösised salakuulajad need õiged teejooned välja otsivad ja tähele panevad, ja seda siis maa sees töötavatele teatavate märkidega teada annavad, kus joones nad just peavad oma rada ajama. Neid maa-aluseid käikusid peab sagedasti pikendama, ehk igale poole rohkendama, kui vanad toidukohad on tühjaks söödud ja uusi kohti on vaja välja otsida.

Peale niisuguste käikude tegemist on veel töötegijate mure üldist elumaja laiendada ja parandada. Munade konge tuleb rohkendada ja tagavara ruume suurendada. Viimased on ka savist ja täidetud puukillukestega, mis nende toit on.

Heidame veel kord pilgu sõdurite peale. Üks osa neist näitab tõesti kuninga ja kuninganna auvahi ametit pidavat. Vähemalt ei ole iialgi nende seltskonnas rahutusi tähele pandud, ja väliseid pealetungimisi võib üksnes harva ette tulla. Kui elumajale peale tungitakse ja tunnevad töötegijad, kelle keha õrn ning kaitseriistadeta on, hädaohtu, siis ei pane nad mitte ise vastu, vaid hakkavad põgenema ja rahutust avaldama. Selle peale ilmub silmapilk sõdur, et järele vaadata, mis seal sünnib. On ta näinud, kuidas asjad seisavad, pöörab ta ümber ja tuleb siis teiste sõduritega tagasi. Nüüd läheb rahutus üldiseks ja sõdurid ruttavad sellele kohale, kust hädaoht ähvardab. Need avaldavad võitlemises suurt julgust ja viha. Nad viskavad oma pead sinna ja tänna, ajavad oma söömistangid laiali, kargavad aga niisuguses olekus sagedasti laastutükkide ja omasuguste kallale, aga mitte vaenlase peale. Kui neile kepp ette hoitakse, hammustavad nad sellesse nii kindlasti, et neid kepi küljest ei saa vabastada muidu, kui loomakest surnuks kiskudes. Kui inimene oma keha niisuguste vihaste loomade kätte annaks, siis poleks temal küll mitte eluga pääsmist.

On nüüd pahandus kõrvaldatud, lahkuvad sõdurid lahinguplatsilt ja töötegijad hakkavad tehtud kahju jälle parandama. Igaüks kannab oma lõugade vahel tükikese pehmet savi, mis pool nii suur on, kui ta ise, ja paneb augu äärele, mis jälle tuleb kinni katta. Kohe ruttab ta siis jälle tagasi, et rohkem parandusmaterjaali kohale tuua. Nii on siis kogu aeg sissemurtud augu äärel suur hulk töötegijaid kibedasti töös. Kõik töö sünnib aga kõige paremas korras, ei eksita sealjuures keegi teist.

Ehk küll, nagu öeldud, sõdurid lahingu järele jälle kohe ära lähevad, siis on ometi tööliste hulgas siin ja seal mõni sõdur näha, kes nagu vaht teiste seas on, aga tööst milgi viisil osa ei võta. Nad käivad kinnipandud tanglõugadega augu äärel tööliste keskel rahulikult sinna ja tänna. On tähele pandud, et nad töötegijate elustamiseks teatavat mühinat teevad. Selle mühina järele hakkavad töötegijad nobedamini töösse, ja selle tagajärjel on neil väikestel loomakestel ühendatud jõuga võimalik ühe öö jooksul kolme kunni nelja küünra suurust auku parandada.

Kui nende elumaja kaheks pooleks on löödud, ilma et kuninglikud kambrid on hukatud, on teisel hommikul

kõik vahed ja praod, kust võiks külma ja niiskust sisse tulla, hoolsasti kinni kleebitud ja parandatud. Kui ka suurem jagu nende elumajast rikutakse, aga kuninglikud kambrid terveks on jäänud, siis jääb seltskond sellegipärast ikka kokku ja hakkab silmapilk jälle uut elumaja üles ehitama; aasta jooksul on siis uus maja kõige vähemalt jälle kolme jala kõrguseni tõusnud. On aga kuninglik paar hävitatud, siis läheb seltskond laiali ja ühineb teiste seltskondadega, ehk olgu siis, et nad pereheitmise ajal omale jälle uue kuninga ja kuninganna saavad.

Üks teine tõug Aafrika termiite elab maa-aukudes ja tuleb sealt toidu otsimiseks välja. Meie ülevalnimetatud loodusuurija nägi kord suure karja niisuguseid termiite maa alt välja tulevat ja suures korraldatud rongis rutuliselt edasi minevat. Need olid enamasti töötegijad; siin ja seal oli aga mõni sõdur näha. Mõned sõdurid käisid rongi ees, teised seisid rongi kõrval paigal, kuna mõned jooksid sinna ja tänna nagu korraldajad, ülevaatajad ja kaitsjad. Üks neist oli poolteise jala kõrguse taime varre peale roninud ja vaatas sealt rongi peale maha. Vahetevahel lõi ta oma tanglõuad tugevasti taimevarre vastu ja sünnitas seeläbi iseäralist mühinat. Niipea, kui teised seda kuulsid, vastasid nad valju surinaga ja kiirendasid ühtlasi oma sammusid. Oli näha, et see sõdur seal üleval kõikide üle valvas.

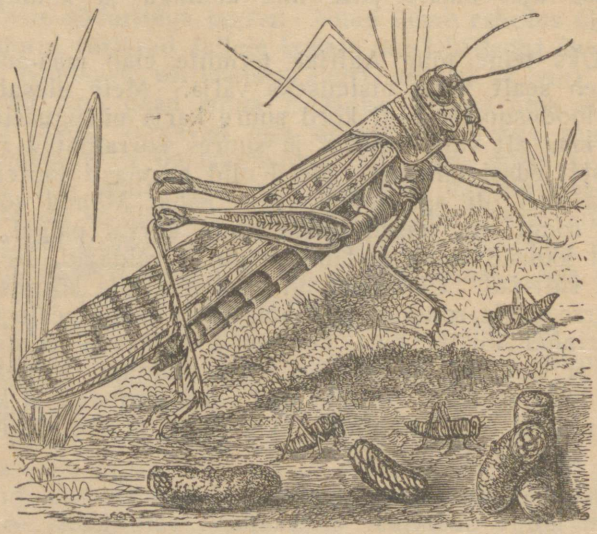
Kolmas tõug termiite on Aafrikas suureks piinaks, mis ka kõige suuremal ettevaatusel võib kaela sattuda. Nad tulevad maa-aluseid käikusid mööda inimeste majade alla, tungivad üles majadesse ja hävitavad siin kõik, mis puust on. Ka õõnestavad nad palgid, kunni maja katuseni, nõnda et maja viimaks täiesti sisse langeb. Väljastpoolt pole seda hävitamist näha, sest et termiidid puu välispidist pinda ei söö, nõnda et palkidel oma endine nägu väljastpoolt jääb, ehk nad seestpoolt küll täiesti õõnestatud on.

Ka Euroopas on kaks tõugu termiite. Üks neist elab Bordeaux ümberkaudsuses männi- ja tammepuie latvades ja sööb nende puie noored kasvud ära. Teine tõug elab Sitsiilia saarel; tema tükib kaubapakkidesse, kastidesse ja kappidesse ning hävitab nende sisemuse pikkamööda täiesti. Sagedasti juhtub, et kast, mida kaua aega

pole lahti tehtud, lahtivõtmise ajaks täiesti tühjaks on söödud.

Rohutirtsude piin Egüptuses.

Vaata, vaata! — seal lõunaläänes — ons see suits või pilv? Vististi on see suits. Kui pime! Ja kuidas ta kasvab ja tõuseb! Ei, see ei ole ometi mitte suits, see on pilv! Aga kui must! Kui ligidal maapinnale! See ajab kange hirmu peale. Pilv tuleb ligemale, ikka lige-

Rändaja rohutirts.

male — nüüd kihiseb ja kohiseb õhus — läheb pimedaks — päike kaob, pilv on üleval meie kohal, — kui hirmus pime! Ei või kahekümne sammu peale enam kedagi ära tunda! Hui, nüüd müriseb õhus nagu veskikivi! Kas see pilv siis kord ei lõpe? — Pea! Pea kinni! Hobused ajavad ennast püsti, meie vanker läheb ümber — sadab elavat rahet. Pööra teine külg, sõber, et elavad raheterad sulle näkku ei lööks, vaid selja pihta, ma katsun hobuseid kinni pidada! Soo! Vaata nüüd, see on rohutirtsude salk!

Rohutirtsud tulevad määratutes karjades lõuna-idast; kui suured need karjad arvu poolest on, seda ei või keegi inimene öelda. Üks miljon on enesest palju, väga palju;

aga tuhat miljoni ei ole rohutirtsude arvu kohta veel midagi, ja sellegipärast tarvitaks inimene, kes igapäev 16 tundi loeks, enam kui kolmkümmend aastat, kui ta tahaks tuhat miljoni rohutirtsu ära lugeda. Neid on palju enam kui sadatuhat miljoni. Kuhu parv maha langeb, seal katab ta küünrapaksuselt maad 8 kunni 9 tunni jooksul. Uskumata kiirusega on kõik lehed ja rohud, kõik, mis kasvab ja õitseb, kadunud, kogu lõikus on hävitatud! Kellel hommikul põllud ilusat vilja täis olid, sellel ei ole õhtul enam ainsatki terakest, ainsatki puuvilja, ainsatki rohulehekest. Kuidas temale on sündinud, nõnda on see ka naabrile, nõnda kümnele külale ümbruskonnas sündinud. Kõik on söödud, kõik on hävitatud.

Ja sa ei suuda neid ära ajada; — löö neid, viska nende peale, sõida nende peale, — kõige lähemad lendavad üles, aga langevad natukene eemal jälle maha. Neid ei saa ära ajada, enne kui nad ise ära lendavad. See sünnib harilikult lühikest aega enne päeva tõusu. Siis tõuseb nagu antud märgi peale kogu see pilv jälle korraga viiskümmend kunni kuuskümmend jalga üles õhku ja lendab siis suure kiirusega edasi, kunni ta väsib ja mõne penikoorma järele jälle alla langeb.

Rohutirtsude parve ei saa ära ajada ega hävitada. Kui ka mitme küla elanikud nende vastu võitlusesse astuvad, ja teivastega ning laudadega nende peale löövad; kui ka loomad nende peale aetakse, tulelonte nende sekka visatakse; kui ka need tuhanded linnud, kes rohutirtsude karjaga ühes lendavad, suure ahnusega neid alla neelavad, — ometi ei saa aru, et nad natukegi vähenenud oleksid. Kui ka tuhat korda tuhat neist hävitatakse, siiski pole seda sugugi märgata.

Kui peakari jälle õhku tõuseb, jäävad ikka veel suured hulgad üle, kes väsinud on ja ei suuda edasi lennata, ehk kes selles suures tungis ei olnud süüa saanud, ehk kes lennates teiste poolt olid haavatud. Sest rohutirtsud lendavad nii tihedalt, et nad üksteise tiibadele sagedasti kahju teevad; ka söövad sagedasti pealpool lendajad alumiste tiivad nälja pärast puruks. Nendele mahajäänutele tulevad enamasti ka need veel juure, kes eelmineval seisukohal olid maha jäänud. Neid ülejäänuid võib suure vaevaga küll enam-vähem mitmesuguste abinõudega hävitada, mis suure karja juures mõjuta ja tagajärjeta jäid. Muidugi on aga siis ka, nagu juba öeldud,

elu taimeilmas täiesti hävitatud. Et aga Egüptus nii viljarikas ja viljakandja maa on, sellepärast ei ole ka iga rohutirtsude parve tagajärjel näljahäda. Lähem lõikus on muidugi kadunud, aga samal aastal tuleb veel teine ja ka veel kolmas lõikus.

Kui niisugused hulgad maalt läbi on käinud ja mere ääre välja tulevad, lasevad nad endid lõunatuulest üle Vahemere ajada. Muidugi saavad siin miljonid neist merelaintes hukka, kuhu nad väsimuse pärast langevad; aga need, kes veel üle mere jõuavad, on sellegipärast Euroopale hirmsaks piinaks ja hädaks. Nende hulk on sellegipärast veel nii suur, et nad, samuti kui Egüptuses, kogu lõikused hävitavad. Ja selle tagajärjel on siis Euroopas ikka näljahäda.

Aastal 874 tulid nad Prantsusmaale. Seal lõppes neist nii palju, et mädanevate loomade lõhn katku sünnitas. Aastal 1693 lendasid nad Tüüringeni. Nende arvu, kes Veimari ja Roda vahel maha tulid, hinnati umbes 93 miljoni peale — ja need olid ju üksnes suure karja jätised. Maikuus 1863 tuli niisugune suurest karjast veel ülejäänud osa Hispaaniasse, Toledo linna juure. Siin asutati silmapilk rohutirtsude kommisjon, kes nende loomadega võitlust pidas. Mõne päeva jooksul oli neist 22800 naela surmatud, — kui palju on neid küll seal olnud?! Ka saadeti sõjavägi nende kallale, aga vaenlasest ei saadud ikka lahti, enne kui ta ise arvas õige aja olevat ära lennata.

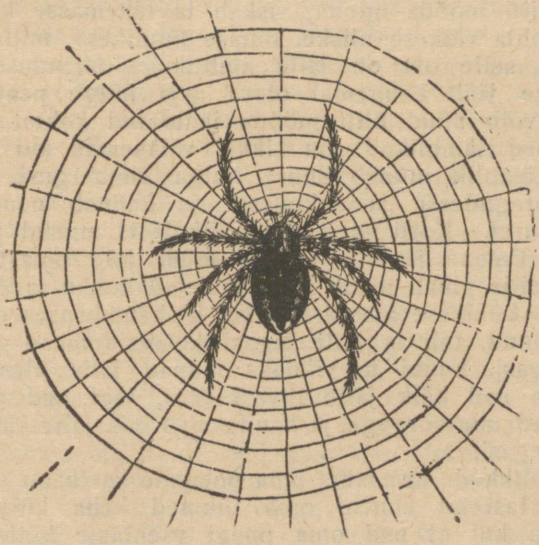
Need rohutirtsud on rohelist karva mustade täppidega ja nende pikkus on 2½ tolli. Mühinat sünnitavad nad seeläbi, et nad oma tagumisi jalgu oma kõvade tiibade külge hõõruvad. Emane rohutirts muneb umbes 200 muna maa sisse kahel või kolmel korral; need on valge limaga üksteisega ühendatud. Neid mune katsutakse igal pool hävitada. Harilikult lähevad aga need munad, mis meie pool munetakse, külma ja vihma tagajärjel hukka.

Enamasti saavad rohutirtsude karjad juba Vahemeres otsa. Kui aga mõned tuhanded miljonid veel üle saavad, siis hävitatakse nad pikkamööda, ehk, kui nad veel edasi lendavad, siis lõpevad nad viimaks Põhja- ja Läänemeres. Kuid neid korraga oma võimu alla saada on võimata, ei ole seda iialgi saadud. Mailandi linnavalitsus pakkus kord, kui rohutirtsud ümberkaudset maad piinasid, nende tapmise ja korjamise eest iga koti pealt maksu.

Kahe päeva jooksul oli juba 12 tuhat kotti ära antud ja maksu maksetud, aga nüüd võeti nõuks mitte enam maksta, — kust see raha oleks võetud?!

Teine liik: Ämblikud.

Ämblikkudel on pea ja rind ühes tükis, mitte, nagu putukatel, kahes jaos. Pealaes on neil paariklaupa kunni 12 lihtsilma. Jalgu on neil kaheksa, mõnel ka kuus. Nad

Ämblik.

hingavad õhutorude läbi, nende veri on valge, tiivad puuduvad neil. Neil ei ole kehavormi moondumist munast väljatulemise järele. Nad toidavad endid putukatest, mõned ka suuremate loomade verest. Meie juures elavad ämblikud on seeläbi kasulikud, et nad kahjulikka putukaid hävitavad; nad pole meil kihvtised. Soojades maades tuleb ka mõni kihvtine tõug ette, nagu skorpionid.

Ämblikkude tagumine kehapool on eelmisega lühikese peenikese varre abil ühendatud; tema küljes on neli kunni kuus käsna, millest limane, külgehakkav vedelik

tarbekorral tilgaviisi välja tuleb. Sellest vedelikust valmistab ämblik imepeenikest niiti, mis õhu käes kõvaks nagu siid läheb. Seda niiti tarvitab ämblik oma munade katmiseks, ehk pesa ehitamiseks, ehk võrgu tegemiseks, mille sees ta enesele putukaid toiduks kinni võtab. Kõikideks nendeks mitmesugusteks otstarveteks on neil niitidel ka mitmesugused omadused ja tulevad ka seepärast mitmesugustest käsnade jagudest.

Ämblik võib oma niiti mööda ennast loodis üles tõmmata ja alla lasta; ta võib ka selle peal ristloodis edasi ja tagasi käia. Aga niisuguse niidi kinnitamine ei ole just kerge. Kui ämblik omale sihi on võtnud, kuhu ta tahab niiti mööda minna, viskab ta lähemasse kinnihakkamiskohta väikese niiske, limase kuulikese, mille küljes niit on, selle ots on jälle ämblikuga ühenduses. See kuulikene jääb kaugemal oleva asja külge peatuma ja ämblik võib nüüd niiti mööda ihaldatud kohta saada.

Isased ämblikud on ikka väiksemad kui emased. Emane ämblik muneb suure hulga ümmargusi, valgeid mune pragudesse ja aukudesse ja kannab nende eest suurt muret. Kord võeti aiaämblikult ta munad ja maeti mulda. Emane ämblik jooksis mõni jalg omast pesast edasi, heitis pikali maha, tõmbas jalad kokku ja oli nagu surnud. Lühikese aja järele, kui kõik ümbruses oli vaikseks jäänud, tuli ta jälle tagasi ja otsis maad mööda edasi-tagasi, kunni ta viimaks munad jälle üles leidis. Ta otsis nad kõik jälle liivast üles, tegi nad puhtaks, kattis nad uue võrguga ja kandis nad siis jälle vana koha peale tagasi.

Ämblikkude armastus oma poegade vastu on nii suur, et nad lasevad ennem oma liikmed keha küljest ära tõmmata, kui et nad oma poegi vaenlaste kätte annavad. Mõned tõud söödavad alguses oma poegi, teiste juures aga hakkavad pojad kohe ise omale toitu otsima. Nad luuravad aukudes ja urgastes oma saagi peale. Igal pool ehitavad nad oma võrgud püüdmiseks: põldudel, puude otsas, põõsastes ja rohus, seinte küljes ja kaljudel. Igal tõul on oma jahipidamisviis. Mõned jooksevad oma saagile ruttu järele, teised kargavad äkki tema peale, kolmandad lähenevad salaja saagi ligidale ja lähevad siis äkki kallale, neljandad ootavad vagusasti, kunni saak nende peidupaigale on liginenud. Kinnipüütud loomakese hammustavad ämblikud oma tugevate lõugadega surnuks.

Talveks ehitavad mõned omale eriti elukoha, ehk nad topivad kõik augud ja praod oma suvekorteris kinni. Oma korteris on nad poolvagusas olekus, kunni soe kevadine päike neid jälle täiele elule äratab.

Ämblikkude eluiga on läbistikku üks aasta. Oma nahataolist ihukatet vahetavad nad aegamööda. Ka on neil see omadus, et neile kaotatud kehaliigete asemele uued kasvavad.

Ämblikud ilma ettekuulutajad.

Et ämblikka ilma ettekuulutajaiks peetakse, on tuttav. See pole kerge neid sellepoolest tähele panna ja siis nende olekust ning tegevusest lõppotsusi teha.

Rahvasuu räägib: mida varemalt ristiga ämblik hakkab oma võrku väljas kuduma, seda varem tuleb soe ilm; iseäranis, kui ta oma võrgu põhja- või läänepoole välja ehitab. Ilm jääb kestvalt soojaks, kui ämblik pikka-mööda, korralikult koob, — lühikeseks ajaks aga, kui ta ruttab ja oma tööd korratult teeb. Kui ta aga oma võrgu hõredaks teeb, siis tuleb tuult, ja kui ta iseäranis agarasti tegev on, tuleb tuult veel samal päeval. Ilm läheb kuivaks ja palavaks, kui ämblik oma võrku usinasti siit ja sealt puhastab. Kui ta rahulikult oma võrgu keskpaigas istub külgetõmmatud jalgadega, on kestvalt head ilma loota; ja kui ta ka kerge vihmasaju ajal sellesse olekusse jääb, läheb ka vihm varsti üle, ehk küll taevas näitab teisiti ütlevat. Kui ta aga jalgu pole enese külge tõmmanud, vaid need nagu kargamiseks on välja sirutatud, tuleb suur palavus ja piksevihm, mis aga varsti üle läheb. Kui ta oma võrgust välja läheb kuhugile nurka, kust peaniidid välja tulevad, kui pealegi võrk juba lohakile on ja ehk mõned augud temas olemas, tuleb torm ja kange vihm, ja enamasti jätab ta niisugusel korral oma vana korteri maha. Tuleb ta aga jälle tagasi ja hakkab oma võrku parandama, siis võib kauemaks ajaks häid ilmu loota. Kui ta mitu võrku üksteise järele teeb ja nimelt mitmele poole, siis võib nende seisukohast kindlasti öelda, kust poolt tuul hakkab puhkuma.

Kindral Disjonval pandi mässu pärast Hollandimaal Utrehti linna kauemaks ajaks vangi. Ämblikud, keda vangitubades harilikult sagedasti leidub, olid ka siin tema seltsilised. Et looduse eluolu teda ikka oli huvi-

tanud ja et aeg temal siin üksi olles igavaks läks, hakkas ta ämblikkude olekut ja tegevust lähemalt tähele panema. Ta pani peagi tähele, et iga kord, kui ilma muutus tuli, ka ämblikkude tegevuses ja olekus midagi iseäralikku oli. Temal enesel hakkas siis pea ikka valutama, kui ilm muutus, ja just samal ajal pani ta ka muutust mõnes ämblikkude tegevuses tähele. Nõnda oli ta tähele pannud, et need ämblikud, kes suurt rattamoelist võrku teevad, ikka siis, kui temal peavalu oli, oma võrgust ära kadusid, ja selle peale tuli siis paratamata paha ilm. Niipea kui temal peavalu tuli, kadus ka ämblik, ja vihm ja põhjaida tuul vältasid mitu päeva. Niipea kui ämblik jälle oma võrku tagasi tuli, hakkas ka tema peavalu vähenema ja hea ilm oli varsti käes.

Kauakestvad tähelepanekud tõendasid talle, et muutused õhus tuntavalt ämblikkude peale mõjuvad ja et nende kadumine ja tagasitulek, nende kudumine ja harilik tegevus ilma muutusega väga lähedas ühenduses on, nõnda et ämblikku võib kindlasti ilma ettekuulutajaks pidada. Disjonval läks oma ämblikkude tähelepanekus viimaks nii osavaks, et ta paha ilma tulemist umbes kümme kunni viisteistkümmend päeva ette ütles, nagu järgnev sündmus seda näitab.

Kui talvel 1794 Prantsuse vägi Hollandi tuli ja siin võidurikkalt edasi läks, tuli nende edasiminekule takistus äkilise sula ilma tagajärjel, mis madala Hollandi äkki vee alla pani. See oli suurele väele muidugi hädaohtlik, ja juba hakkas Prantsuse kindral selle üle nõu pidama, kas mitte parem poleks hollandlaste poolt pakutud rahasumma vastu võtta ja kogu väega tagasi pöörda. Seal muutis kiri, mis ta Disjonvali käest sai, tema plaani, ta jäi. Disjonval teadis, missuguses hädaohus Prantsuse vabariigi vägi sula ilma tulekul oli. Tema aga lootis Prantsuse väe läbi vangist vabastamist, seepärast tegi ta võimalikuks Prantsuse kindralile salaja kirja kätte toimetada. Kirjas ütles ta, et ta oma eluga selle eest vastutab, et kõige vähemalt 14 päeva jooksul niisugune suur külm tuleb, et kõik veed kõvasti kinni külmetuvad ja Prantsuse vägi võib oma edasitungimist suure eduga jääl jälle ette võtta. Ta ütles ka kindralile, et ta seda üksnes sellepärast nii kindlasti võib ette öelda, sest et ta palju aastaid ämbliku eluolu selle poolest on tähele pannud. Prantsuse kindral usaldas teda ja jäi. Ja tõesti

tuli ka 12 päeva pärast suur kange külm, mille järele kõik vesi nii kõvasti kinni külmas, et ka kõige raskemate suurtükkidega võis jõgedest üle minna. Peagi olid prantslased Utrehti linnas ja Disjonval lasti vangist niisuguse ettekuulutuse eest lahti.

Rabigo ämblikud.

Kui professor Rabigo St. Lui saarel uude korteri läks, leidis ta sealt kaks tähtsat ämblikku. Kui ta esimese päeva õhtul söögilauast üles tõusis ja talitaja tahtis söögilauda ära koristada, hirmus ta selle juures äkki kui nägi suurt musta ämblikku lauda mööda edasi-tagasi jooksvat. Ta jooksis silmapilk Rabigo järele. Kui nad jälle söögituppa tulid, nägid nad, kuidas ämblik ennast seinaprao vahele peitis, kus ta võis täiesti julge olla. Teisel õhtul oodati samal ajal, kas ämblik jälle lauale ei tule. Ta oli juba prao äärel ja näis laualolijate äraminekut ootavat. Rabigo soovis, et loomakesele midagi paha ei tehtaks. Inimesed tõusid lauast üles, läksid teise tuppa ja nägid klaasukse läbi, kuidas ämblik ühe taldriku juurest teise juure liikus ning söögijätiseid sõi. Igal õhtul tuli ta ikka samal ajal laua peale süüa otsima; ja et teda selles mitte eksitada, jäeti laudlina temal olevate jätistega teise hommikuni lauale. Sagedasti jäeti ka mõni suur kärbes laudlinale, et näha, mis sünnib. Muidugi hakkas mõlemate vahel võitlus, mis mõnikord vahelduva õnnega õige kaua vältas; aga enamasti jäi ämblik ikka võitjaks.

Teise ämbliku leidis Rabigo tütar, kui ta klaverit mängis. Klaveri kohal rippus Rabigo abikaasa suur pilt. Kui Rabigo tütar klaverit mängis, nägi ta, et pildi raami mööda keskmise suurusega hall ämblik pikkamööda alla tuli. Tütar kutsus isa vaatama. Kui aga mängu enam kuulda polnud, jooksis ämblik silmapilk raami mööda üles. Hädalt oli aga tütar jälle mängima hakanud, kui ämblik kohe jälle nähtavale tuli ja raami mööda allapoole jooksis, veel kaugemale kui enne. Teisel päeval tuli ta veel enam allapoole. Nõnda sündis see iga päev; viimaks jäi ta klaverile seisma ja seisis seal rahulikult niikaua, kui mängiti. Lõppes mäng, oli ka ämblik silmapilk kadunud. Ta kuulas iga kord nii suure tähelepanuga, et ta kärbsed, kes talle sel ajal ette visati, täiesti tähele

panemata jättis. Kui Rabigo sellest korterist ära läks, tahtis ta neid ämblikka ühes võtta. Kui must ämblik lauda mööda edasi-tagasi käis, topiti seinaauk kinni, et ta sinna enam tagasi ei saaks. Kui aga teda taheti kinni võtta, põgenes ta ära teise kohta, kus teda kätte ei saadud. Teisel päeval ei tulnud ta mitte enam tuppa.

Imelik oli, et ka teine ämblik sest ajast saadik ära jäi, kui oleks teine teda hoiatanud. Otsiti teda pildi tagant, aga asjata; ka kuskil teises kohas polnud teda leida.

Musikaalsed ämblikud.

Proua von Vendome õuemeister jutustab, et ta kord jalutuskäigult koju tulles oma tuppa olla läinud, et enne õhtusööki veel viiulit mängida. Hädalt oli ta aga veerand tundi mänginud, kui nägi suure hulga ämblikka laelt maha tulevat ja lauale tema kõrvale seisma jäävat. Nad jäid nii kaua sinna, kunni viiulimäng kestis. See tegi mängijale nii palju nalja, et ta seda pärast veel mitmel puhul kordas.

Taltsutatud ämblik.

Keegi vang tegi oma üksikus vangitoas ämblikku nii taltsaks, et ta tema häält tundis ja iga kord tuli, kui ta teda kutsus, ja kui tal midagi pakkuda oli. See ämblik lühendas talle seal mõnegi kurva tunni, sest keegi sõber ei võinud tema juure tulla. Kui aga vangivaht seda nägi, tappis ta ämbliku.

Õlivaras.

Mailandi linnas kustus üks õlilamp peakirikus ikka palju ennem ära, kui kõik teised lambid. Selle üle imestati väga ja kahtlustati kirikuteenrit, kes nende lampide eest hoolt kandis. Sellepärast valvati tema järele, kui ta lampe täitis. Ta kallas ikka igasse lampi ühepalju õli, aga ometi kustus üks neist ikka palju ennem ära, ja kui järele vaadati, oli ta täiesti tühi. Üks kirikuõpetajatest võttis nõuks selle iseäralise nähtuse põhjust kätte saada, maksku mis maksab. Ta jäi kirikusse valvama, kui lambid

olid täis valatud, ja ei jätnud silmapilgukski seda lampi silmist. Seal nägi ta, kuidas suur ämblik lambi nööri mööda maha lambi juure jooksis. Tükk aega jäi ta lambi juures nägematuks, viimaks ronis ta jälle nööri mööda üles ja kadus. Nüüd võttis kirikuõpetaja lambi maha ja nägi, et sealt suur hulk õli puudus. Seega oli ämblik varas olnud. Kui ämblik teisel päeval jälle lambi juure tuli, võttis õpetaja tema kinni. See ämblik oli õige suur ja paks ja teda hoitakse praegu veel Viini linnas loodusteaduse kabinetis.

Ämbliku eluvisadus.

Ühe kaupmehe lapsed Graudentsi linnas olid kuulnud, et ristiga ämblik kalliskiviks muutub, kui teda aasta otsa valguseta, õhuta ja toiduta kinni peetakse. Nad tahtsid heameelega niisugusel lihtsal viisil omale kalliskivi muretseda, püüdsid niisuguse ämbliku kinni, panid ta väikesesse kastikesse, mässisid selle paberisse, sidusid nööri selle ümber ja panid kõik hästi lakiga kinni. Siis pandi kastikene pööningule katusekivi ja lati vahele. Muidugi jäi see sinna unustusse. Vend läks peale selle Danzigi linna kellegi kaupmehe juure õpipoisiks; õde ei mõelnud ka enam ämbliku peale.

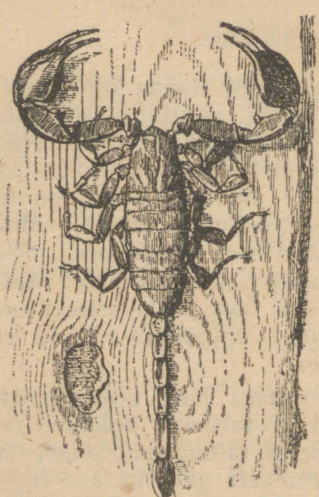
Nelja aasta pärast tuli noormees jälle koju omakseid vaatama. Kutsuti sugulased ja tuttavad kokku seda päeva pidulikult pühitsema. Räägiti läinud päevadest ja sündmustest; — seal tuleb noormehele äkki ka see lugu ämblikuga meele. Ta küsib õelt, kas ta on järele vaadanud, mis ämblikust on saanud. — „Ei, selle olen täiesti unustanud, kastikene peab veel samal kohal olema." — Kastikene tuuakse ära, tehakse lahti, ja enam kui neljaaastase vangipõlve järele, söömata, polnud ämblik küll mitte kalliskiviks saanud, vaid jooksis tervelt ja elavalt oma vangikojast välja.

Skorpion.

Skorpionid elavad enamasti soojades maades. Ülemalpool 45. kraadi põhjapoolsest laiusest pole neid enam leida. Nad elavad samuti kui sajajalgsed kivide all, mädanevas puus, müüriaukudes ja muudes sarnastes pi-

medates peidupaikades. Et nad aga väga armastavad soojust, sellepärast tungivad nad ka sagedasti inimeste elumajadesse, tükivad vooditesse, riietesse, jalanõudesse, mis just saadaval on. Kus prussakaid majas, seal on skorpionid sellepoolest kasulikud, et nad neid hävitavad.

Et nad nõnda inimesele ligidale tükivad, siis tuleb sagedasti ette, et nad inimesi nõelavad, aga ikka nagu kaitseks, vabatahtlikult ei tungi nad inimesele kallale. Nende piste on väga valus ja sünnitab kohaliku põletiku, halvatuse, palaviku, pöörituse ning minestuse, sedamööda, kui suur loom on. Suuremate skorpionide piste on mõjusam, sest et nende kihvt haava tuleb. Aga piste mõju tundub pistetud inimese ärritavuse järele, ka kohaliste ilmade järele, sest põletikud on soojais mais ikka hädaohtlikumad ja kurjemad, kui parajas kliimas. Euroopa tõud haavavad kõige nõrgemini, Aafrika ja Aasia tõud aga kõige kangemini, vist küll ka sellepärast, et nad palju suuremad on. Aafrikamaalased panevad kange sideme haava ümber ja heidavad maha nõnda kauaks, kunni nad tunnevad endid jälle parema olevat. On seda nähtud, et inimese organism aegamööda skorpioni kihvtiga harjub. Teistkordne pistmine ei mõju enam nõnda kangesti ja kestvalt kui esimene, ja kolmas jälle mõjub vähem kui teine. Öeldakse, et skorpioni piste, kui teda mitu korda on saadud, muud paha enam ei tee, kui üksnes valu.

Skorpion.

Skorpionid söövad putukaid, ämblikka ja teisi väikesi loomi, kes öösel ümber käivad. Sellepärast peavad nad ka nende peale jahti. Seda tehes jooksevad nad õige väledasti ja osavasti, mõnikord, kui tarvis, ka külgepidi ja tagurpidi, hoiavad oma saba, kus pistmisnõel sees on, üles seljapoole pöördult, et nõela igal ajal ja igale poole tarbekorral tarvitada. Oma sõrgadega võtavad nad saagi

kinni, tõstavad üles silmade kohale ja annavad temale siis nõelaga surmahoobi. Siis tõmbavad nad surnukeha suu juure ja imevad ta välja, ehk, kui nälg õige suur on, söövad ta ka koguni ära.

Iseäranis tungivad skorpionid ämblikkude kallale, ehk nad küll sugulased on. Nagu ämblikud, elavad ka nemad üksikult, sest et nad üksteisega leppimatud on. Kui neid vägisi kokku pannakse, tapavad nad üksteist. Üksnes ema on oma poegade vastu lahkemeelne ja kaitseb neid, kunni nad veel nõrgad ja abitud on. On nad aga täiskasvanud, lahkuvad nad üksteisest ja kogu veresugulus on kadunud.

Tarantel.

Tarantel on ämblikutõug, kes lõunapoolses Itaalias elab ja keda iseäranis Tarenti linna ümbruses rohkesti leida on, nõnda et arvatakse tema nimi selle linna järele võetud olevat. Ta on umbes tollipikkune ja halli, mustatriibulise selja ning kollaka kõhuga. Munemise ajal teeb ta 4—8 tolli sügava augu kuiva maasse. Selle seinad tõmbab ta võrguga üle ja ise seisab ta omal uksel ning luurab seal saaki. Läheneb putukas, siis kargab ta selle peale, tõmbab ta oma koonesse ja sööb ta ära.

Munad kannab tarantel ikka enesega ühes ja ka munadest väljatulnud pojad kannab ta oma kehal. Talvel elab tarantel kangunud olekus oma koopas, mille sissekäik kevadeni on võrguga ja mullaga kaetud. Vanemad loomad enamasti surevad selles vangisolekus.

Itaalia arst Samuele Costa kirjeldab ajakirjas „Raccoglitore medico" aastal 1840 taranteli pistmist järgmiselt: „Ühes külas Tarenti linna ligidal hammustas tarantel kahekümneaastast talumeest töö juures käest. Hammustatud koht läks kohe siniseks ja paistetas üles. Mees tundis ägedat valu käes ja kuklas; tema hingamine läks raskeks, ta tundis pööritust ja väsimust, ta keha hakkas värisema ja ihu läks külmaks. Ta ei võinud enam püsti seista, vaid pidi maha heitma. Kui ta nüüd niisuguses olekus oli, lasksin talle nõndanimetatud „tarantella-tantsu" ette mängida. Kohe kargas ta voodist välja ja tantsis suure elavusega paar tundi; selle peale heitis ta väsinult ja higiga kaetult voodi ja uinus rahuliselt magama. Kolme päeva jooksul korrati seda tantsu mitu korda ja neljandal

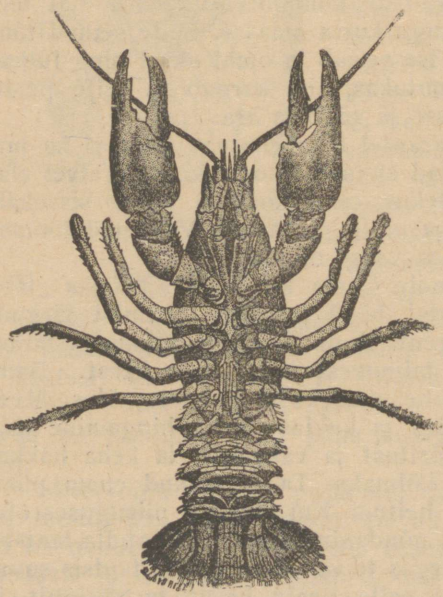
päeval oli mees terve, ilma et ma mingit rohtu oleksin tarvitanud." Nõnda jutustab Itaalia arst. Praeguse aja andmed ei tõenda seda.

Kolmas liik: Koorekandjad loomad.

Koorekandjate keha on koorega kaetud; neil on viis paari jalgu, valge veri, kaks kunni neli katsumissarve; neil on liitsilmad, ehk ka lihtsad. Suurem jagu neist elab vees ja hingab seepärast ka lõpuste läbi, kuna need, kes maal elavad, samuti kui putukad, õhutorude läbi hingavad. Tähtsam osa koorikutest on

Vähid.

Vähid elavad vees; nende keha on rohelispruuni koorega kaetud, mis keetes punaseks läheb. Neil on neli katsumissarve, välimised on pikad, sisemised aga lühikesed. Vähi kuulmisorgaan on välimiste, haistmisorgaan aga sisemiste katsesarvede kõrval. Vähi kaks esimest jalga on suured ja tublid sõrad ja on kääridesarnased; teised jalad on peenikesed. Tema silmad on varte otsas. Tagumine pool vähi kehast on sabasarnane; selle all kannab emane vähk oma mune. Vähi liha on jaani-, heina- ja lõikusekuul kõige maitsevam. Vähid on suured söödikud ja toidavad endid väikesist loomadest.

Vähk.

Vähkide eluviisist.

Vähid armastavad enamasti jooksvat vett, aga mitte igal kohal; kui neid kuhugile vette pannakse, ei jää nad ikka sinna elama, vaid jätavad koha maha, kui see neile ei meeldi. Nad on ööloomad ja tulevad üksnes öösel oma kaldaaukudest välja, harva mõnikord ka päeval kõue ajal. Vähid võivad edaspidi ja tagurpidi käia, ujuvad aga üksnes tagurpidi ja tarvitavad siis oma keha oimusarnast tagumist otsa mõlaks. Nad tõmbavad endid sagedasti õige sügavasse kaldaaukudesse, ikka pead ja sõrgu ettepoole hoides ja nõnda ikka valmis olles kas saagi tabamiseks ehk kaitseks vaenlase vastu. Läheneb neile keegi vaenlane, iseäranis inimese käsi, siis taganevad nad esiti, siis aga kaitsevad endid oma sõrgadega ja punnivad nii kangesti vastu, et sagedasti lasevad sõra ihu küljest ära kiskuda, enne kui endid lasevad välja tõmmata. Ehk küll nende loomulik elukoht vesi on ja nad seepärast lõpuste läbi hingavad, võivad nad siiski ka kauemat aega väljaspool vett elada, iseäranis siis, kui õhk õige niiske on, nõnda et nende lõpused ära ei kuiva. Nad armastavad pimedust ka siis, kui nad vangipõlves elavad; kunstlik valgustus ärritab neid ja ajab nad, kui nad väljas on, oma aukudest välja tulema.

Üks iseäraline nähtus vähkide juures on see, et nad oma lubjakoort vahetavad. See sünnib meil maikuust kunni septembrikuuni. Enesest on see ju loomulik, et vähk oma koort peab muutma, sest see koor on kõva ja kindel ja ei lase ennast milgi viisil välja venitada, nõnda, et vähi keha tema sees, kui ta ei muutu, ei saa kasvada. See koorevahetus sünnib siis, kui koore alla, mis pikkamööda õhemaks ja pehmemaks on läinud, uus paksem nahk on tekkinud, mis koore ühenduse kehaga lahutab. Keha esimese ja tagumise poole koor lähevad siis lahus kehalt ära. Kõige imelikum selle koorevahetuse juures on, et ka uus kõht sünnib ja nimelt vana kõhu ümber, mille nüüd uus kõht ära seedib. On vähk vanast koorest välja tulnud, siis on hakatuses uus kehakate veel väga pehme. Uus koor tarvitab kõvenemiseks mitu päeva, ja alles sel ajal tekib lubjaollus kooresse. Ehk küll koorevahetus vähkidel loomulik on, siiski pole see neil koguni mitte kerge, jah, seda võiks peaaegu haiguseks nimetada, sest paljud surevad sel ajal. Neil päevil, kui

kehakate alles pehme on, ei tule nemad ka oma urgastest välja, sest et teised, kellel veel kõva koor on, nende kallale tungivad ja nad ära söövad. Selle pehme naha rikked pole aga vähkidele mitte väga hädaohtlikud; ka kadunud kehaliigete asemele kasvavad veel uued.

Kõige kergemini püütakse vähka seeläbi, et neid nende aukudest üles otsitakse. Aga niisugune püüdmine on ka enam-vähem hädaohuga ühendatud. Sest esiteks võib vähk ise oma sõrgadega õige kõvasti pigistada, teiseks võib käsi ka kergesti vesiroti kinni võtta, kes siis omalt poolt muidugi hammustamisega ennast kaitseb. Kergesti võib neid püüda kalarüsadega, kuhu söödaks ehk meelituspalaks surnud konni pannakse.

Merevähk.

Merevähi koor on mustjas-pruun, ta võib umbes kahe jala pikkuseks ja neljateistkümne naela raskuseks kasvada. Ta elab selges vees peaaegu kõikides Euroopa meredes, aga ka Põhja-Ameerika kaljulistel randadel. Kõige suuremaid püütakse Gootenburi juures ja Norramaal. Kõige maitsevamad on nad lihavõtte pühadest kunni jaanipäevani. Sadanded laevad sõidavad igal aastal Norramaale merevähi püüdmiseks. Neil laevadel on all eriruum vähkidele, kus laevaseintes augud on, nõnda et merevesi võib sisse tulla. Sest merevähid ei jää väljaspool vett kauaks elusse ja surnult ei osteta neid. Iga laev võib 10—12 tuhat vähki enesesse mahutada. Et vähid üksteisele kahju ei teeks, seotakse nende sõrad paelaga kinni. Neid püütakse korvidega, mis kalarüsade sarnased on, kuhu neid siis surnud kaladega sisse meelitatakse. Kui nende ligidal suurtükki lastakse, ehk kui ülikangesti müristab, siis nad sagedasti surevad, ehk viskavad vähemalt oma sõrad ära, mis neile aga jälle kasvavad. Merevähkide püük toob Norramaa sadamalinnadele suurt kasu. Merevähka süüakse keedetult äädika ja soolaga.

Rabi ja liivahüppaja.

Seisime Inglismaa rannal ja vaatasime pealt, kuidas liivahüppajad, ka üks tõug vähka, liival aelesid; seal nägime natukene eemal teist vähitõugu, keda rabiks nimeta-

takse. Oma kõha välimuse poolest on ta kaunis tühine loom; ta on rohekas-halli karva ja umbes poolteist tolli lai. Ta tuli pikkamööda liival, kus aga paiguti vett peal oli, kaldale ligemale ja vahtis ettevaatlikult ja hoolsasti enese ümber. Lained viskasid praegu suurema limulise looma välja liivale. Rabi kargas kohe selle peale ja hakkas teda oma sõrgadega purustama ning temast üht tükki teise järele ära sööma. Aga pea oli tema himu sest toidust täis, ta jättis limulise maha ja tuli maale ligemale. Sel silmapilgul tuli merest nõndanimetatud liivahüppaja välja ja püüdis märgade kohtade kaudu ligidalolevate mererohtude juure saada. Ta liikus pikkamööda edasi, sest ta ei aimanud, et vaenlane teda luurab, ja hakkas viimaks rahulikult rohtu sööma. Rabi liikumised olid nüüd tõesti imelised; ta pani liivahüppaja liikumisi hoolsasti tähele. Tomp mererohtu oli nende vahel, seda tarvitas rabi omale varjuks. Umbes kaheksa tolli maad oli ta oma saagist kaugel ja ta püüdmine oli seda maad lühendada. Aga liivahüppaja oli, oma endiste kogemuste peale toetudes, omalt poolt ka ettevaatlik; oli ju võimalik, et vaenlane läheduses luuras. Rabi läks nüüd oma peidupaigast välja ja lähenes ettevaatlikult tasahiljukesi saagile. Kui ta oli sellele nelja tolli kauguseni lähenenud, jättis liivahüppaja söömise järele ja pööris rabi poole. Sel silmapilgul juhtis miski teine sündmus meie tähelepanu lühikeseks ajaks oma peale, kui meie aga varsti jälle võitlejaid vaatasime, oli rabi kadunud. Mis temast oli saanud, oli meil võimata teada saada. Liiv oli igal pool sile, muud kui siin ja seal oli mõni rohuleht maas. Kui meie aga suurema tähelepanuga sinna poole vaatasime, nägime, et liivahüppaja ligidal liivatomp oli, mis pikkamööda ikka enam ülespoole tõusis, kunni viimaks rabi nähtavale tuli, kes ennast oli maa sisse kaevanud, et hüppaja teda ei näeks. Kui ta oli liiva enesest maha raputanud, astus ta veel paar sammu hüppajale ligemale ja kargas siis tema peale, nagu kass hiire peale. Oma sõrgadega kiskus ta hüppaja puruks ja hakkas teda sööma. Olime senni seda rabi üksi tähele pannud, pärast aga nägime, et neid seal mitu tosinat niisamasuguse jahiga tegevad olid, suured ja väikesed, virgad ja laisad, kõik olid saagipüüdmisel töös. Iseäranis huvitav oli üks neist suurematest, kes suure ettevaatusega merest välja tuli. Kui see meie seisukohale lähenes, liigutasin kogemata oma

kätt, aga seda oli rabi tähele pannud, ja see pani teda kahtlema. Ta vaatas ettevaatlikult enese ümber, vajus meie silmade all täiesti liiva sisse, muud kui kaks musta täpikest — tema silmad — olid liivast nähtaval, mis nüüd tähele panid, mis ümbruses sünnib.

Alles, kui meie mitu minutit olime täiesti vagusi istunud, oli rabi jälle täiesti rahulikuks jäänud, tema kahtlus oli kadunud, ta tuli liivast välja ja hakkas oma jahti edasi pidama. Tema seisukoha lähedal oli mitu hüppajat seltsis; nende vahele jooksis rabi ja ajas nad kõigile poole laiali. Kinni võtta ei saanud ta neist ühtki, selle-pärast vajus ta jälle liiva, kust ta liikumatult luuras. Kui hüppajad lühikese aja pärast nägid, et rabi kadunud oli ja seepärast midagi enam karta polnud, tulid nad vanale kohale jälle tagasi ja hüppasid rabi peal teadmata endisel viisil ringi. Nüüd aga sünnib see, et hüppajad hüppamisel mitte ikka jalge peale ei kuku, vaid sagedasti küljeli ja selili. Niisuguses seisukorras on siis rabil kerge oma saaki kätte saada. Seda ootas liivas peidus olev rabi; niipea kui üks hüppajatest selili ehk küljeli kukkus, kus tal jälle rohkem aega tarvis läks jalgele tõusmiseks, kargas rabi liivast välja otsekohe oma saagi kallale.

Mõnikord tulevad ka kaks rabi oma sõrgadega üksteise peale, et jõudu katsuda, aga harilikult astub üks neist peagi tagasi. Kui kepp rabi ligidal hoitakse, kardab ta sellest enesele muidugi hädaohtu. Ta ajab enese siis tagumistele jalgadele püsti, sirutab oma sõrad vaenlase poole välja ja lööb oma käärid nii' suure jõuga kokku, et seda kuulda võib. On ta kääridega kepist kinni hakanud, siis võib teda niiviisi üles tõsta.

Üksiklane vähk (Eremiit).

Üks tõug merevähka valib omale elukohaks teokarbikesed. Vähk otsib enesele niisuguse mahajäetud karbi välja, kuhu ta lahedasti kogu oma kehaga sisse mahub, nõnda, et välimine hädaoht temale ei saa kahju teha. Siin hoiab ta ennast karbi keerdude küljes nii kõvasti kinni, et teda sealt ei saa välja tõmmata. Ta laseb oma sõrad ja keha esimese poole ära kiskuda, aga täiesti teda sealt karbist elusalt välja ei saa. Kui karp temale kitsaks läheb, otsib ta omale teise, ruumikama. Aga oma kar-

bikeses võivad vähid õige pahasse olekusse sattuda, sest just niisuguste karpide peale tekib merevamm. Vamm laotub nüüd karbi peal igapidi laiali, ka karbi ukse kohal. See jääb aegajalt ikka vähemaks, ja kui vähk õige! ajal karbist välja ei tule, jääb ta sinna viimaks täiesti vangi. Nõnda on niisuguseid karpa leida, kus vähk sees on, kus aga vamm nii kaugele ukse ette on kasvanud, et vähk enam välja ei saa, vaid hädalt aga suudab suure vaevaga omale natukene toitu kätte saada. Viimaks peab ta sel viisil muidugi nälga surema.

III. Ussid (vaglad).

Ussidel on nööritaoline ümmargune ehk linditaoline lai aga pikk keha; nad on jaluta; mõned neist lähevad edasi seeläbi, et nad oma keha kokku tõmbavad ja välja sirutavad, teised aga teevad seda harjaste abil, mis neil keha peal on, teistel jälle on lühikesed jalajuurikad. Ussid armastavad märgades kohtades elada ja rohkendavad end munade abil. Neid on kolm seltsi: muldussid, kaanid ja sisikonnaussid.

Vihmauss.

Vihmauss on punast karva; tema keha on ümmargune, mille mõlemad otsad peenikesed on. Pead ja silmi tal ei ole. Ta elab niiskes mullas ja sööb mädanenud taimede jagusid mullaga. Talvel poeb ta 3—6 jalani mulla sisse, tuleb siis kevadel niiske ilmaga hommikuti ja õhtuti jälle välja. Haned, mutid, siilid, mõned hiiretõud, palju linde ja mõned suuremad põrnikatõud söövad vihmaussa. Kalapüüdjad tarvitavad vihmaussa kalapüüdmisel söödaks. Neid kaevatakse maa seest välja, ehk kallatakse keedist rohelistest Saksamaa pähklapuu lehtedest sinna kohta maa peale, kus neid arvatakse sees olevat, mis nad siis maa seest välja ajab; ehk lüüakse teivas niisugusesse kohta maa sisse ja lükatakse ja raputatakse seda sinna ning tänna, mispeale nad ka jälle maa seest välja tulevad, sest

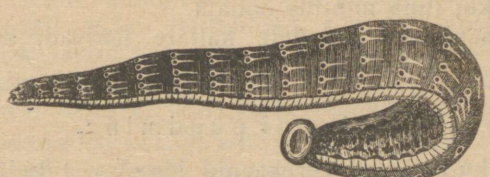

Vihmauss: 1) pea, 2) saba.

et nad niisugust möllu arvavad oma vaenlastest — mut tidest — tulevat. Ahjunõgi ja värske nahkuri park maa peale valatult surmavad ka väljaronijaid. Kui vihmaussid kaovad, siis kaovad ka mutid, sest et nende toit vihmaussid on.

Verekaan.

Verekaanil on mustjas-roheline selg pruunide joontega ja kollakas-roheline kõht mustade täppidega. Temal on väikesed teravad hambad ja mõlemas kehaotsas imemisauk. Ta elab seisvas magedas vees. Ta imeb verd, sellepärast tarvitavad teda arstid seks, et nad lasevad teda haigetelt halba verd välja imeda. Sellepärast peeti kaanisid apteekides suurtes klaaspurkides. Kaan oli omal

Verekaan.

ajal tähtis kaubaasi. Nüüd on arstimisviisid täielikumaks läinud ja see arstimisabinõu on vananenud. Omal ajal tarvitati verekaanisid näit. Pariisi haigemajades igal aastal viis kunni kuus miljoni, kes 170 naela verd välja imesid. Londoni linna veeti neid igal aastal kunni seitse miljoni, samuti on ka Ameerikasse neid suurel hulgal veetud. Enamasti püüti neid Saksa-, Ungari-, Poola- ja Venemaalt. Kui kaan enese on verd täis imenud ja kui tema peale siis soola raputatakse, tõukab ta jälle kohe vere enesest välja. Kui tal imemise ajal keha tagumine ots ära lõigatakse, jookseb sealt veri välja, tema aga ei lase ennast imemises seeläbi oksitada. Teda ei tohi vägisi imemiselt ära kiskuda, sest et siis ta pea imemisnokaga keha küljest lahti kistakse, mis võib haava halvaks teha. Kui ta aga ise ära kukub, siis on imemise haav tühine ja paraneb lühikese ajaga. Kui kaanisid tahetakse arstimiseks tagavaraks hoida, siis püütakse neid juuni- ja juulikuus, pannakse nad veega klaasi ja uuendatakse

seda vett suvel nädala, talvel aga kahe nädala järele; neid toidetakse verega. Sagedasti ei taha nad ennast inimese naha külge imeda. Sel korral peab siis nahka veega, ja kui see ei aita, piimaga pesema, sest et kaan armastab puhast nahka. Et teda sundida teatavale kohale ennast kinni imema, pistetakse ta niiskesse paberrulli, nõnda et ta pea rullist välja ulatub, ja hoitakse see siis sellel kohal, kust tahetakse verd lasta välja imeda. Kui teda tahetakse sundida, et ta imemise järele jätaks, siis raputatakse tema peale tuhka, soola, ehk ninatubakat, ehk kallatakse tema peale alkoholi. Et verejooks äkki ei lõpeks, pannakse haava peale soojasse vette kastetud lapp.

Kaani võib veeklaasis ka ilma ettekuulutajaks tarvitada. Niikaua, kui head ilma loota on, jääb ta rahulikult klaasi põhja. Aga ta läheb rahutuks ja ujub klaasis üles ning alla, kui ilma muutus oodata.

Et kaanid ka kaladele kallale tükivad, sellepärast katsutakse neid hävitada.

Verekaani püüdmine.

Harilikult elavad verekaanid jõgedes, tiikides ja soodes; nende toit on putukad ja kalade veri. Neid püütakse enamasti kevadel ja sügisel, kus nad siis end nende ihu külge imevad, kes püüdmise otstarbel järvedes ja soodes ümber käivad. Selle juures löövad püüdjad keppidega vee peale, mis kaanid rahutuks teeb, nad üles veepinnale ajab, kus neid siis kätega püütakse ja kotti aetakse. Kui kõueilm on, siis ujuvad nad suurte hulkade kaupa veepinnal ja neid püütakse seal siis kergesti. Üks Prantsuse ajaleht annab huvitava kirjelduse kaanipüüdmisest La Brenne'is, Pariisi ligidal.

La Brenne'i ümbrus on kogu Prantsusmaal kõige tühjem ja kurvem. Inimesed on siin kahvatud ja näevad haiglased välja. Kõik loomad on vaesed, lahjad ja jõuetud, isegi kalad pole maitsevad, üksnes üks on seal kõige paremas korras ja seda on seal suurel hulgal olemas, see on — verekaanid. Tuleb võõras kord siit tühjast kohast läbi, siis näeb ta siin ja seal mõned kahvatud mehed sasis juustega ja habemega. Peas on neil mustad villased mütsid, mis otsaesist kunni silmakarvadeni katavad, ja seljas hallid linased riided. Jalad ja käevarred on paljad ja lahjad. Norus peaga sammuvad nad pikkamööda kitsa

jõe kallast mööda põõsastest läbi edasi ja tagasi. Need kahvatud mehed on kaanipüüdjad. Kui kaugelt näed niisugust nukrat meest sügavate silmaaukudega ja veidra olekuga, siis võiks sul mõte tulla, et see haige inimene on, kes oma palavikuhoos voodist välja on jooksnud. Kui nüüd näed, kuidas see mees pikkamööda niueteni vette astub, siis ühte jalga aegamööda teise järele veest välja tõstab, teda kõigelt poolt vaatab ja katsub, siis jälle pikkamööda vette laseb, siis võiks arvata, et see nõdrameelne on, kes siin eksitamata oma halenaljakaid tempa teeb. Aga see mees pole haige ega nõdrameelne, vaid harilik verekaani püüdja. Kui ta kaanide peidukoha veetaimede taga, mudas ja samblas on üles otsinud, annab ta oma jalad nende vereimejate voli alla. Need loomakesed imevad end suurel arvul silmapilk tema jalgade külge ja mees on nende hammustamisega nõnda harjunud, et ta seda peaaegu enam ei tunnegi. On tal mõlemad jalad nõndaviisi kaanisid täis, tuleb ta kaldale ja paneb nad kotti. On ta mitu korda nõnda oma käiku korranud, läheb ta viimaks heal tujul veriste jalgega oma saaki kandes koju.

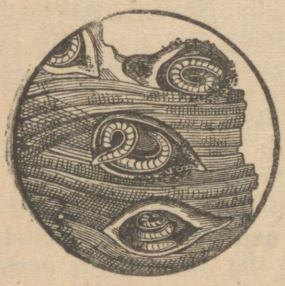
Mõnikord on kaanid kokkukeerdunult mudas ehk ujuvad üksikult veepinnal nõnda, et neid võib niisugustel kordadel kergesti käega püüda. Kui ilm ja aastaaeg peri, on saak ka rahuloldav. Sagedasti seob kaanipüüdja kepi otsa surnud looma keha tükka ja pistab selle siis niisuguses kohas vette, kus ta arvab head saaki saavat. Kaanid tulevad siis ka suurel hulgal ja imevad end selle lihatüki külge. Sealt võtab püüdja nad ära ja paneb nad veega anumasse. Kui suvel ilm palavaks läheb, läheb ka kaan ikka enamasti sügavamasse vette, nõnda et püüdjad sagedasti peavad kaelani vette minema ja ometi suurt saaki ei saa. Mõned punuvad pajuokstest ja roost väikesed parved, mis hädalt meest kannavad; selle peal sõuavad nad siis tasakesi roostikus ümber, enamasti aga ilma suure tagajärjeta, sest et kaanid liig sügavasse on läinud, kus vesi külmem on, ja püüdja peab selle saagiga rahul olema, mis ta oma parvel pikali olles oma käega kätte saab, aga paljugi neist jääb ka parve okste külge kinni.

Igatahes jääb niisugune püüdmine viletsaks tööks. Püüdja on poolte päevade kaupa vaheldamisi vee peal, vee sees, ehk vee all. Õhk on siin aurust, udust ja soode kihvtisest vingust täidetud, mis tervisele väga kahjulik on. Uhatus, palavik, köha, jooksjahaigus on siin harilik

nähtus. Joovastavate jookide abil püüavad nad siin vere ja kehajõu kaotust tasuda ja halva õhu kahju vastu mõjuda, — kuid see teeb asjaolu igatahes veel halvemaks. Aga püüdjad on sellega juba rahul, kui nad suudavad oma verega päeva jooksul niipalju verekaane püüda, et nad sest saagist võivad oma perekonda toita, kuna Londoni kaupmees enesele tüki eest kunni kümme kuldnat laseb maksta.

Trihiin.

Trihiin elab sigade, kodujänese, metsjänese, hiirte, rottide, kasside, rebaste, tuvide, kanade ja veel mõne muu looma soolikates. On trihiin alla neelatud ja on ta soojaverelise loomade soolikasse tulnud, siis areneb ta seal sees õige ruttu, sünnitab mõne päeva järele mõni tuhat poega ja sureb siis ise ära. Need pojad puurivad end soolikatest läbi ja tungivad lihaste kiududesse, kus nad end lihast toidavad, kokku keerutuvad, sisse kapselduvad ja siis nagu muna koore sees kinni on. See sissekapseldatud trihiin peab jälle mõne soojaverelise looma soolikasse tulema, kui ta peab arenema ja siginema. Kaht asja on seega tähele panna: trihiin, kes soolikasse tuleb, ei tungi lihastesse, alles ta järeltulijad teevad seda ja lihasetrihiin peab enne jälle soolikasse tulema, kui ta võib sigineda.

Trihiinid lihases, palju suurendatud.

See hädaohtlik elukas on sel ajal, mil ta oma poegi sünnitab, kõige rohkem poolteist liini pikk. Sead saavad neid hiirtelt ja rottidelt, kui nad neid söövad. Sea soolikast läheb trihiin lihasse ja sealihaga sööme ta oma kõhtu. Keetmise palavuses surevad trihiinid. Et meie jäneseid, kanu, tuvisid jne. iialgi keetmata ei söö, siis on selge, et trihiinid üksnes sigade kaudu meie kõhtu tulevad. Seepärast on see inimene trihiinide eest julge, kes toorest seasinki, ega ka toorest singivorsti ei söö. Siginemisvõime jääb trihiinidel mitukümmend aastat alles, trihiinihaigus ei ole sellepärast sugugi naljaasi. Hetstädti linnas jäid kord 159 inimest trihiinide läbi haigeks ja 28 neist suri. Kui

keegi ütleb: mina söön juba enam kui 20 aastat singi vorsti ja pole trihiine saanud, sellepärast ei taha ma oma harilikust elust taganeda, — siis ei ole see — õrnalt öeldud — mitte mõistlik. Need 28 surnud inimest olid vististi ka 20 aastat sealiha söönud ja polnud hädaohu peale sugugi mõelnud, enne kui nad äkki haigeks jäid. Pärast ei aita enam midagi ütlemine: „Oh, oleksin ma mitte söönud!" Mis sündinud, oli sündinud, seda ei saanud enam tagasi võtta ja teha.

Paeluss.

Paeluss, laiuss ehk viik on valge, pikk ja lapik sisikonnauss. Tema kasvab sagedasti kunni 60 jalga pikaks;

1) Paelussi pea: a) haagikeste rida, b) imemisnapid

2) Paelussi küpsekssaannud kehalüli

3) Paelussi algus, tangudsealihas, a) keha, b) kael, d) pea

ta keha on paljudest lülidest kokku seatud, mis ikka jälle uuesti kasvavad, kui neist osa ära pudeneb. Tema esimene kehajagu läheb peenemaks, pea küljes on imemisnapid ja haagikeste read, millega ta ennast kinni imeb ja kinni hoiab. Pea tähendab nende juures seda otsa, millega nad ennast kinni peavad, sest, mis muidu peas on: meeled, suu, peaaju — seda pole neil olemaski. Haagid on pea otsas kõige välimised, nad seisavad reakaupa ringis ja nende taga on kaks kunni neli ümmargust ehk pikergust tugevatest lihastest nappi. Niisuguse pea järele tuleb tükk peenemat paela ilma lülideta; lülid hakkavad seal, kus pael laiemaks läheb. Mida enam tahapoole, seda kindlamaks lähevad lülide vormid. Lülide laius ja pikkus on muutlik. Niipea kui üksikutes lülides arenemisvõimelisi mune on, kukuvad nad ära ja tulevad mustusega

kehast välja. Hakatuses avaldavad nad veel elumärke, nad liigutavad endid, venivad pikemaks ja tõmbuvad kokku. Kui paelussi arenemiskäik veel selge polnud, peeti neid väljatulnud tükikesi ka iseseisvaiks ussideks; nüüd teame, et need üksnes ussi lahutatud, küpsekssaanud kehaosad on.

Paelussid elavad inimese ja selgrooliste loomade soolikates. Aga nad on seal üksnes välja arenenud, mitte sündinud. Nende idud on söögi ja joogi läbi kehasse tulnud.

Aga kuidas tulevad paelussi idud meie söökidesse ja jookidesse? Kuidas tulevad nad loomade kõhtu? Väljatulevad paelussi lülid surevad ja mädanevad ära; aga munad, mis nende küljes on, jäävad elusse, sest nad on kõva, kindla nahaga välimiste hävitavate mõjude vastu kaitstud. Tuul ja vihm viivad nad laiali, nõnda tulevad nad vette ja taimede külge, mida söögiks tarvitatakse, ja tulevad niiviisi siis loomade ja inimeste kõhtu. Allaneelatud munadest tulevad nüüd kõhus paelussi alged välja. Need on tillukesed ussikesed, kellel keha eelmises otsas kuus teravat noa- ehk haagitaolist paarikaupa seotud okast on. Teisi orgaane tal pole, aga nende abil puurib ta ennast soolikast läbi miski teise lähedalolevasse orgaani, et siin oma arenemist alata. See orgaan, kuhu niisugune paelussi idu on sisse tunginud, valmistab sissetungija ümber tubli katte ja hoiab ennast seeläbi tuntavamate tagajärgede eest. Aga sissetungiva vedelikku läbi kasvab ussikene suuremaks. Okkad kaovad nüüd, sest et neid vaja pole, ja nende asemele areneb pikkamööda paelussitaoline pea. Niikaua, kui nad kehaorgaanis sisse kapseldatud on, ei lähe nende arenemine enam edasi; endid sealt päästa on neile täiesti võimatu. Kui nüüd paeluss peab täiesti välja arenema, siis peab see keskorgaan, kus sees ta on, teise soojaverelise looma soolikasse tulema, see tähendab, see orgaan peab teisest loomast ära söödama. Siin tuleb väike paeluss nüüd oma kapslist välja, imeb ennast soolika külge kinni ja hakkab oma tagumise kehapoole lülisid kasvatama, mis, kui nad küpseks on saanud, eralduvad ja kehast välja tulevad, nagu ülevalpool seletatud. Nõnda on siis paelussi elu ja arenemiskäik. Kui ta oma kapslist lihas välja ei pääse, mis üksnes praegu kirjeldatud viisil võimalik on, siis peab ta oma elu siin ka lõpetama, sigenemata. Tema ümber olev kapsel läheb paksuks, lubjastub ikka rohkem ära, nõnda et tema elanik viimaks sureb ja kuivab.

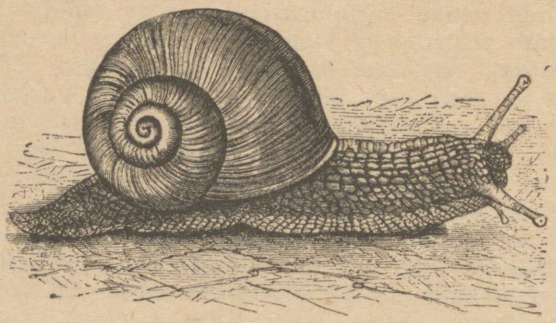
Aga sellegipärast tuleb ka ette, et kapsel mitte igalt poolt nii kindel ei ole, et ta vedelikku ei lase juure tulla. Selle vedeliku abil elab uss edasi ja kasvatab oma keha tagumisse otsa veerakukese, mis tangude nime all sealihas tuttavad on. Kui need eluvõimelised rakkussikesed looma sisikonda tulevad, viskavad nad oma veeraku ära ja kasvatavad paelussi lülisid. Nii mõnigi on tangus sealiha süües enesele paelussi omandanud. Aga rahustuseks peame ka ütlema, et palavus tangude elu hävitab ja hästi keedetud sealiha ja vorst paelussi ei sünnita. Aga sellegipärast peab inimene paelussi siginemise eest ennast hoidma, sest et ta võib tema mune ka taimetoidu ja veega oma sisikonda vastu võtta. Aga on ka uuemal ajal paelussi hävitamiseks abinõusid leitud, mis paelussi ruttu ja kergesti surmavad.

IV. Limulised.

Limulised ajavad oma ilanahaga kaetud kehast lubjaollusi välja, millest nende ümber koor kasvab.

a) Tigu.

Oma suure siginemise ja ahnuse läbi on tigu üks kõige kahjulikumatest loomadest aednikule ja põllumehele. Ta on aasta otsa tegev. Talvel tõuseb ta üksnes sula ilmaga maapinnale; suvel teeb ta seda järjekorraliselt igal öösel, ka vihmasel päeval; ta kardab aga kuiva õhku ja päikesepaistet. Süüa armastab ta iseäranis teri, naerid,

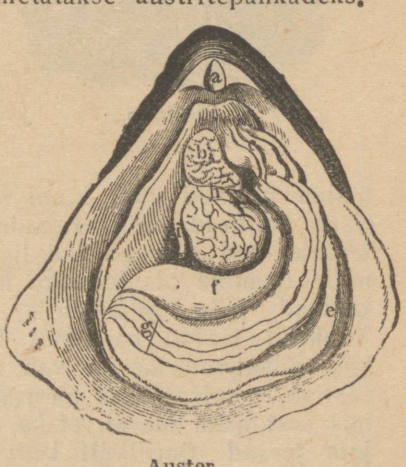
Tigu.

kapsaid, värskeid herneid, ube, kurka ja kartulid. Nimetatud vilja sööb ta siis hästi väetatud mullas mõnikord nii tugevasti, et niisketel aastatel palju kaotsi läheb, teeb aga niisugustel kohtadel ka kuival suvel õige palju kahju. Tigusid hävitavad pardid, konnad, varesed, kaarnad, hakid, harakad, räästad ja siilid. Tigusid võib ka suurel arvul püüda, kui õletuuste ehk laudu nõnda maha pan-

nakse, et nende alla õõnsus jääb. Niipea kui päike paistab, peidavad teod endid suurel hulgal sinna alla, iseäranis veel, kui nende alla hõõrutud ehk purukslõigatud porgandid, õunu, pirna ehk kõrvitsatükka pannakse, mida nad heameelega söövad. On ka hea, kui peenardele värsket lubjavett kallatakse, ehk värskelt põletatud lubjajahu raputatakse, ehk kui peenarde peale odrapõhku laotatakse, mille külge nad kinni jäävad. Ka nõe, tuha ja õige peenikese liiva pealeraputamine on hea. Liivamaas ei sigine ja ei edene tigu. Tigude olemist tuntakse kergesti sellest, et maa sees palju suleroo suuruseid aukusid on. Sagedasti tõmbavad teod noorte kapsataimede lehed otsadega maasse, et neid rahulikult ära süüa. Kus mutti kannatatakse, seal ei sigine teod, sest et mutid nende kõige agaramad hävitajad on.

b) Austrid.

Austrid elavad meres, nad kasvavad oma koorega kaljude ehk ka teiste austrite külge, ehk on liivasel põhjal maas. Niisuguseid kohti nimetatakse austritepankadeks. Juunikuus on terve loom mune täis, mille arvu mitme miljoni peale arvatakse. Juuli- ja augustikuus tulevad pojad munadest välja; kahe aasta pärast võivad nad juba sigineda, söömiseks aga tarvitatakse neid alles siis, kui nad neli aastat vanad on. Nooremaid püütakse austripankade loomiseks; seal visatakse nad vette, mida külvamiseks nimetatakse. Nad jäävad sinna maha, kuhu nad visatakse, sest et nad ei või edasi liikuda. Et austrite koor igal aastal uue ääre saab, järeldatakse neist äärtest austrite vanadust. Nad võivad kuus kunni seitse aastat vanaks elada. Kus austrite püüdmine valitsuse ülevaatuse all seisab, seal ei tohi neid mai-, juuni- ja juulikuus püüda, et nende siginemist mitte takistada. Mõned austripangad on

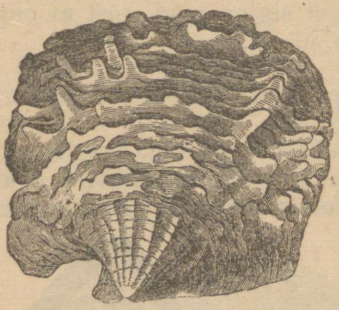

Auster,
üks pool koort ära võetud.

nii madalas vees, et neid mõõna ajal kätega võib püüda; neid tõmmatakse ka raudrehadega välja, ehk neid püütakse eriti sisseseatud austrivõrguga, mis lootsikult sisse visatakse. Austritest keedetakse suppi, ehk neid süüakse elavalt: nende peale tilgutatakse mõni tilk sidruni sahvti ja neelatakse siis tervelt alla.

Pärlitepüüdmine.

Pärlid on pärlikarbis elava looma nahakortsude vahel. Karp on hall-rohelist karva, valgete triipudega.

Pärlikarp.

Pealik Vilson kirjutab pärlitepüüdmise üle Persia merelahes järgmiselt: „Kõige suuremad pärlitepüüdmise pangad on Bahraini saare ümbruses. Muidu leitakse neid vähemal ja suuremal arvul Araabia ja selles meres olevate saarte ramal igal pool. Et vesi ninasse ei tungi, pigistavad tuukrud, kes pärlid otsivad, sarvest tehtud näpitsaga nina kinni ja kõrvadesse topivad nad vaha. Niude ümber on neil võrk kinni seotud, kuhu nad pärlikarbid sisse koguvad. Et kergemini ja rutemini põhja saada, võtavad nad enesega kivi ligi, mis nööri otsa on seotud, mille ülemine ots lootsiku külge on kinnitatud. Kui nad tahavad jälle välja tulla, tõmbavad nad seda nööri. Tuukrud jäävad harilikult kaks minutit vee alla. Ehk küll niisugune kauem vee all olemine raskusi teeb ja väsitab, ei olevat see tervisele ometi mitte just kahjulik, mis sest näha olevat, et ka vanemad inimesed seda kahjuta teevad. Harilikult käib inimene päeva jooksul hea ilmaga kaksteistkümmend kunni viisteistkümmend korda vee all, ja seda võib ta üksnes tühja kõhuga teha. Kui tuukur oma tööst väsinud on, heidab ta puhkama ja sööb alles siis, kui ta magamise läbi ennast on karastanud. Ehk küll pärlid müügil õige kallid on, siiski ei teeni pärlipüüdjad sealjuures palju; ja kui tuukur päev otsa agarasti tööd

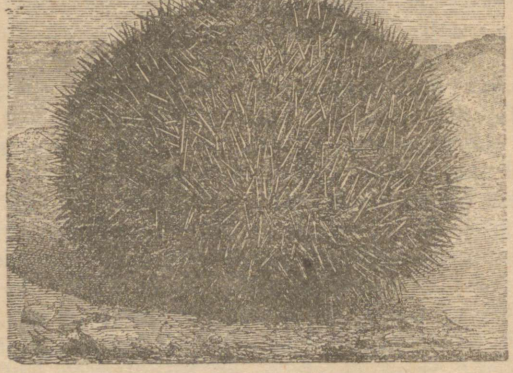
ei tee, ei teeni ta oma eluülespidamistki. Mõnikord viiakse pärlikarbid lahtitegemata maale ja müüakse ka nii juhtumisi, harilikult aga tehakse nad juba merel lahti ja võetakse pärlid välja. Kõige suuremad karbid, mis läbimõõdus kuus kunni üheksa tolli on, tulevad perlmutri nime all müügile. Karbikese omanikku, see on, temas elavat limulist, ei tarvitata aga mitte toiduks, ehk küll toiduaineid siin väga vähe olemas on. Alaväärtuslisi pärlid on siin palju ja nad on ka odavad. Neid tarvitatakse meeste ja naiste riiete ehtimiseks."

V. Joonikud.

Joonikute keha on väga mitmet moodi: ümmargune, pikergune, tähemoodi j. n. e. Nende liha on süldisarnane; nende suu on ikka keset keha; nende toidupüüdmise liikmed, mida suur hulk olemas, lähevad nagu jooned keha küljest välja. Mõned neist võivad käia, mõned on aga eluaeg ühel kohal paigal.

Meresiil.

Meresiili keha on sinikate harjastega kaetud, mida ta võib oma tahtmist mööda liigutada. Nahas on tal augud, mille läbi ta võib oma jalgu välja pista ja jälle sisse tõmmata. Need harjased pole üksnes kaitseabinõud, vaid nad on temale ka toetamiseks ja edasiliikumiseks. Meresiilid on laisad loomad, nad elavad meretaimedest ja neist

Söödav meresiil.

väikestest loomadest, kes nende taimede küljes on. Meresiilid elavad lõunapoolseis Euroopa meredes. Nad otsivad aukusid merepõhjas oma elukorteriteks, teevad aga enesele ka ise niisuguseid aukusid. Mitmes kohas on mere põhi neist koguni must.

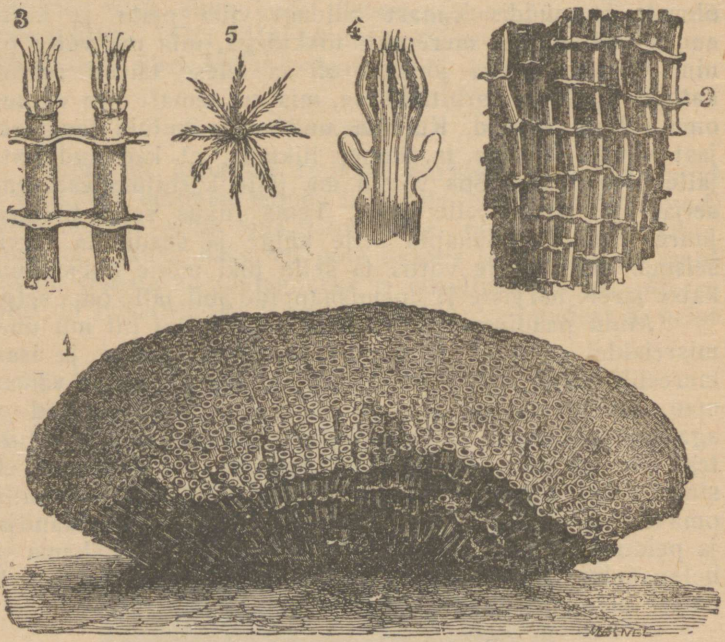
Suurem jagu neist rahulikult maaslamavatest loomadest kannab oma seljal karbitükka, kiva ja teisi neid katvaid asju, mida nende imemisnapid, mis harjaste vahel on, kinni peavad.

Keegi loodusteadlane ja looduse armastaja jutustab meresiilist järgmist: „Võtsin merest ühe meresiili kinni ja viisin ta koju. Võtsin tema seljast koorma ja panin ta mereveega täidetud klaasi. Tal nähti väga halb tundmus olevat, ta püüdis ennast kuidagi viisi peita ja kattis ennast sellepärast mererohu tükkidega, mis ma vette panin. Veerand tunni jooksul oli ta enese täiesti rohuga katnud ja oli ka karbitükikese, mis ma temalt olin võtnud, oma seljale võtnud. Kui ma suurema rohutüki tema seljast võtsin, hakkas ta ümber liikuma, et kadunud katet jälle üles otsida. Siis võtsin ma jälle karbitükikese tema seljast ja jätsin selle vette. Tema liikus selle tükikese juure, pani imemisnapid selle külge ja seadis ta serviti seisma. Selle peale võttis ta selle tüki mõne nurjaläinud katse järele harjaste ja imemisnappide abil jälle oma selga.

Minu paadimees, kes mind mitu aastat oli mu uurimisreisidel saatnud, võis juba lootsikult emase ja isase meresiili vahel vahet teha. Isased on natukene väiksemad, tumedama karvaga ja ümmargusemad, emased on aga lapergusemad ja enam punakat-violetti karva. Mulle tegi see vahetegemine raskusi, aga mu paadimees ei eksinud iialgi. Ka oli ta tähele pannud, et isased meresiilid oma seljas midagi ei kanna, vaid et need koormakandjad ja peidus olla tahtjad kõik emased loomad on. Lähema tähelepaneku järele oli see ka õigus. Kevadel süüakse ka emase meresiili liha."

VI. Polüübid.

Polüüpide keha on kotikese sarnane, mis seestpoolt mõnikord vaheseintega mitmesse jakku on jaotatud. Nende

Korallid: 1) korallide kogu, 2) tükk sellest loomulikus suuruses, 3) kaks toru polüüpidega, 4) polüüp ilma toruta, 5) polüüp ülevalt vaadatud.

suu ümber on liikmed, millega nad oma toitu kinni püüavad. Nende alumine pool on lai ja vee põhjas kinni. Polüübid võivad kahel kombel sigineda, nimelt: looma ke-

ha kukub kahte jakku ja iga jagu on kohe täielik loom, ehk looma külge kasvavad käsnasarnased tükikesed, millele pea ja käevarred kasvavad, millest igaühest siis polüüp sünnib. Polüübid elavad hulgakaupa ühe kännu ümber koos, mis kriidist ja lubjast on, mida nad ise oma kehast välja lahutavad. Niisugused polüüpide pangad algavad merepõhjast ja tõusevad aegamööda ikka kõrgemale, kunni nad viimaks üle merevee pinna ulatuvad ja seeläbi ajajooksul saari sünnitavad, millel ka inimesed elavad. Niisuguseid polüüpide panku nimetatakse koralliideks. Koralle püütakse merest; nad on punase kivi sarnased ja neist valmistatakse kallihinnalisi asju. Kallid korallid elavad Vahemeres, Põhja-Aafrika rannas, neid leidub aga ka Lõuna-Itaalia rannas ja Baleaar'ide saarte juures. Nad kasvavad kaljude, teiste korallide ja paigalseisvate asjade küljes, on väga otsitud ja kõrgesti hinnatud kaup. Sadanded laevad sõidavad korallide püüdmisele välja. Mõnes kohas on see püük pea-elatusabinõu, nagu Torre del Grecos, Vesuvi ligidal. Palgi alumisele poolele kinnitatakse ühest otsast teise võrk ehk traatkorvid, palgi keskpaika riputatakse suurtükikuul. Niisuguse raskusega lastakse palk merre ja tõmmatakse korallipanga juures edasi ning tagasi, nõnda et korallid võrgu silmustesse kinni jäävad ja pangast lahti kistakse. Mõne aja pärast tõmmatakse palk jälle üles. Sagedasti pannakse ka kaks palki ristamisi üksteise peale. Korallipüüdjad puhastavad leitud püügikoha nii põhjalikult, et neil kümne aasta jooksul enam tarvis pole sinna tulla; koralli kasv on kümne aasta jooksul umbes neli tolli.

Korallipüüdjad on enamasti itaallased, neli kunni kakskümmend meest ühel laeval, sedamööda, kuidas nende võrk enam või vähem raske on. Suvel on nad sellel tööl kodust väljas, alles septembrikuus tulevad nad koju tagasi. Hea kauba eest maksetakse head raha; tähtis selle juures on, kui paksud ja missugust karva tükid on. Kõige kõrgehinnalisem on hele roosi-punane korall, mida *inglinaha* nime all müüakse.

Peaasjalikult tehakse kalliskorallidest pärliketta, mis kaela ümber kantakse. Niisuguste pärlite peaturg on Jaapan ja India; seal pannakse ka surnutele korallikletid kaela ümber. Neist tehakse ka nööpa, kepipäid, noapidemeid, käevõrusid j. n. e. Prantsusmaal ja Itaalias

on suured korallivabrikud. Paljugi ebausku aetakse punase koralliga; neid kannavad paljud inimesed ketina kaela ümber selles arvamises, et nad kehast palju haigusolluseid välja tõmbavad.

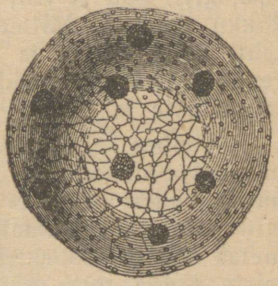
Koralle tehakse järele luust, sarvest ja ka gipsi, zinnooberi ja kummiaraabikumi segust. Päris korallid võivad aga ka musta karva olla, mis sest tuleb, et nad on kaua soomudas olnud, misläbi nende punane värv kaob.

VII. Algloomad.

A. Infusoorid.

Seitsmeteistkümne aastasaja algul leidsid hollandlased Zacharias Janson ja tema poeg Hans Middelburgis kokkupandud suurendusklaasi (mikroskoobi) ja andsid aastal 1616 ühe niisuguse Austria suurhertsogile Albrechtile. Kaks aastat hiljem tegi Franz Montana Neapolis sama leiduse, ja aastal 1621 pani Cornelius van Drebbel, Londonis elav hollandlane, tähtsa paranduse suurendusklaasi juures toime.

Õpetlased hakkasid nüüd ülisuure agarusega mikroskoobilisi uurimisi toime panema. Palju tõde ja ebatõde, palju õigeid arvamisi ja eksiarvamisi toodi seeläbi valgusele ja saadeti uute leidustena ilma. Üks neist väsimatuist uurijatest oli *Anton Leeuwenhoek*, sündinud aastal 1632 Delfti linnas. Vanemate soovil pidi ta kaupmeheks saama, aga juba varakult oli tema kõige armsam tegevus füüsika põllul katseid toime panna. Kõik isa soovid ja nõuandmine ei aidanud midagi. Anton pühendas enese täiesti füüsika uurimistele. Ta pole asjata püüdnud ja uurinud; kui ta aastal 1723 — üheksakümneüheaastane rauk — Delfti linnas suri, võis ta rahuldustundega suurele arvule leidustele tagasi vaadata, mida ta võis omaks pidada.

Infusoor: keraloomakene 50 korda suurendatud.

See oli aastal 1685, kui ta ühe tilga vihmavett suurendusklaasi alla pani, ja — oh imede ime! — kogu veetilk elas, kihises ja kubises lugemata loomadest. Ta

kordas oma katset — ikka sama nähtus. Ja mida kõlvem suurendusklaas, seda suurem oli nende üliväikeste loomade arv, kellest palja silmaga ühtki polnud näha.

Leeuwenhoek pani veel sadanded sellekohased katsed toime ja tuli viimaks järgmisele otsusele: „Kgu loodus elab; aatomid, millest kõik olevused on kokku pandud, on elavad loomad, ja neid võib suurendusklaasi läbi näha, kui miskit keha nõnda võib lahendada, et need üksikud aatomid endid kehast lahutavad." Ta nimetas neid elavaid atoome ladinakeelse sõnaga „*animacula*", s. o. loomakesed; ta otsis ja leidis neid igalpool, ja tema järele leidsid tuhanded õpetlased neid elavaid maailma põhiolluseid.

Aegamööda muutus vaade nende „animacula'te" kohta; sest kui kehad ka ei tea kui üliväikestesse osadesse jaotati, ei nähtud iialgi animaculaid suurendusklaasi all; need tulid alles siis nähtavale, kui vett ka juure võeti. Seepärast, nõnda järeldati, sünnitab neid vesi. Kõik, kellel võimalik oli suurendusklaasi, kui ka kõige halvemat, osta, vahtisid nüüd kirgliselt neid algosasid, millest maakera, vesi, kivi, puu ja vili, vihmauss ja lõvi kui ka inimene on kokku pandud. Mitmesuguste ainetega ja vedelikkudega tehti nüüd katset ja loodi niiviisi loomakesi, keda suurendusklaasi läbi vaadati; anti selle kohta ka trükitööd joonistuste ja piltidega välja.

Umbes kaheksakümmend aastat selle järele, kui need mikroskoobilised olevused leiti, tõendas loodusteaduse uurija Ledermüller, et need loomakesed mitte elavad aatomid pole, vaid loomakesed, kes vee abil sünnivad, ja nimetas nad infusoorideks. Ta andis oma sellekohaste uurimiste kohta mitu väga huvitavat kirja värvitud joonistustega välja. Mõni aeg pärast seda oli siis õpetlaste seas see kindel arvamine, et need loomakesed vee pealevalamise läbi sünnivad, ilma et seks miski idu oleks olemas olnud.

Aga sellekohaseid katseid tegid asjatundjad ikka edasi ja leiti, et loomakesi ei sündinud, kui vedelik, mida pealevalamiseks tarvitati, lühikest aega enne seda ära keedeti ja anum, millesse ta valati, oli õhukindlalt kinni kaetud. Kui teda üksnes looriga kinni kaeti, tekkis sinna sisse loomakesi, aga vähe. Kui aga veeanum täiesti katmata jäi, ja vesi ka polnud keedetud, oli lühikese aja

järele vees määratu hulk niisuguseid mikroskoobilisi elukaid ja taimekesi.

Esimene õpetlane ja uurija, kes selle kohta oma kindla arvamise avaldas, oli itaallane Lazaros Spalanzani (1729—1799), loodusteaduse professor Pavia linnas. Tema tõendas: infusoorid pole mitte vees lahutatud ainete osad, ei sünni ka vee pealevalamisega, vaid mikroskoobilised väikesed taimeidud ja loomakeste munad heljuvad meile täiesti nägematuina õhus; õhust tulevad nad vette ja arenevad seal välja.

Õpetlased on kaua aega selle poolt ja vastu vaielnud, sest katsete juures on ju see mõõduandev, kui hoolsasti ja täpipealselt neid tehakse, kui teravalt ja missugusel arvul tähelepanekuid toimetatakse ja kui hea mikroskoop on.

Selgele lõpule tulid sellekohased uurimised alles õpetlase Christian Gottfried Ehrenbergi töö läbi. Tema oli arst, aga pühendas enese täiesti loodusuurimisele, tegi teaduslisi reise Egüptusse, Nuubiasse, reisis Alexander von Humboldtiga Uraali mägedes ümber. Igalpool uuris ta kõige paremate abinõudega mikroskoobilisi elukaid, aga iialgi ei leidnud ta kusagil lahutamist elavatesse aatomitesse, ehk uut loomist. Oma tähelepanekuid ja uurimisi on ta kogu maailmas mitmesugustel tingimistel teinud. Igalpool arenesid need loomakesed munast, ehk sündisid jaotamise, ehk ka pungade või urbade varal.

Kõige harilikum infusooride siginemine sünnib jagunemise läbi. Loomakene, kellel kerakujuline või munakujuline vorm on, saab kahel üksteise vastu seisval punktil väikese lohu. Need lähevad mõlemalt poolt sügavamale ja nöörivad keha kahte jakku, mis aga veel koguni õhukese toruga on ühendatud. Ka see toru katkeb viimaks ja kumbki kehapool on nüüd iseseisvaks loomaks saanud, mis silmapilk oma teed edasi ujub. Ka sünnib niisugune lagunemine nelja ossa, nõnda et ühest loomakesest korraga neli saab.

Niipea, kui sarnane loomakene on iseseisvaks saanud, kasvab ta silmapilk nähtavalt; ja ühe või kahe tunni järele on ta nõnda kaugel, et ta jälle jaguneb. Ja nüüd teeme väikese rehkendusülesande. Kui loom igal tunnil jaotub, siis saame ühest loomakesest:

1	tunni	järele =	2	loomakest
2	„	„	4	„
3	„	„	8	„
10	„	„	1024	„
17	„	„	131	tuhat
24	„	„	16	miljoni
2	päeva	„	256	biljoni
4	„	„	65536	kvatriljoni
8	„	„	4225	noniljoni

64 päeva ehk umbes kahe kuu järele 65 tuhat veel 456 nulliga s. o. nii suur arv, et kui meie kuus numbrit tolli peale arvame, siis tuleb arvurida, mis kuus ja pool jalga pikk on. Niisuguse arvu suurust ei suuda keegi enesele ette kujutada.

„Aga", ütleb see ehk teine, „niisuguse siginemise tagajärjel peab lühikese ajaga kogu maailm infusoorideks saama, ja et need loomakesed, kui nad ka ei tea kui väikesed on, ometi kõik toitu tahavad, siis peaks nad ju kõik ära sööma, mis maa peal on." Jah, õige küll — kui! Nimelt 1) k u i nende loomakeste rohkenemist ei takistataks, sest nad surevad ka määratul arvul, enne kui nad on jagunenud — nagu ka väga palju inimesi sureb, enne kui nad on lapsi saanud, ja 2) k u i nad mitte nii väikesed poleks. Aga nende pikkus on tuhandes osa ühest liinist, jah, on ka niisuguseid olemas, kelle suurus 2-tuhandes osa ühest liinist on; millest seega 24 tuhat tükki peab üksteise kõrvale panema, et ühe tolli pikkust kätte saada. Ühe ruuttolli peale läheks neist seega 576 miljoni, ühe kanttolli peale enam kui 13 biljoni. Nii tihedalt ei ole nad muidugi vee sees koos, ja nii väikesed pole nad ka kõik, aga 500 miljoni võivad lahedalt ühes veetilgas rõõmsalt edasi ja tagasi ujuda. Nüüd ei ole see ka mitte enam nii väga raske välja arvata, kui palju neid toobi vee peale läheb. Kui Ehrenberg Egüptuses oli, ei võinud üks suurtsugu türklane sellest aru saada, mis Niiluse vees näha on, ta oli selge ja maitses hästi. Siis andis Ehrenberg temale lühikese seletuse ja laskis teda selle seletuse tõendamiseks mikroskoobi läbi vaadata. Aga türklane hirmus väga, lõi käed üle pea kokku ja ütles: „Oh mu sõber, sa oled mu väga õnnetuks teinud!" Tema arvas nimelt, et ta nüüd edaspidi ometi enam ei julgeks Niiluse vett juua, sest et ta igas veetilgas nii määratu

palju loomi alla neelab, — kuid veeta peaks ta ometi surema.

Annan veel ülesande: Teravmägede saarte ligidal on ilusas sinises meres koht, poolteist ruutpenikoormat lai, mis vees elavatest infusooridest roheline on. Ruutpenikoormas on 288×288 ruuttolli; need rohelised loomakesed lähevad 1400 jala sügavuseni. Mitu loomakest võib seal olla, kui meie ka ühe kanttolli peale mitte rohkem kui 500 miljoni neist arvame. Niisuguse koleda siginemise juures ei ole imestada, kui mõnikord tiigi selge vesi mõne päeva jooksul infusooride läbi roheliseks, punaseks ehk pruuniks läheb.

Teine siginemisviis, mida Ehrenberg on tähele pannud, on siginemine pungade läbi. Taimetaoline loom lahutab enesest pungataolise osa, mis enne mõni aeg vees ümber ujub, siis kuhugile seisma jääb, varre ajab ja oma sünnitaja sarnaseks saab. Ja kas need siis viimaks tõesti taimed pole, võiks mõni küsida? Ei, seda nad pole, sest nad pööravad kõrvale, kui neile takistused vastu tulevad, kuna ujuvad taimed igasse vastutulevasse takistusse tõukuvad. Ja kui suurem loom väiksele vastu tuleb, põgeneb see eest ära, sest infusooride juures on õigus üksnes sellel, kellel suurem jõud on. Infusoorid on kõige väiksemad loomad maailmas ja just nendele kuulub nimetus — algloomad. Nemad on punast, kollast ja rohelist värvi, mõned on ka värvita. Nende keha on kerasarnane, munasarnane, ehk pikergune, nende seas on jälle kõige väiksemad täpploomakesed ja monaadid.

Ime-monaad.

2. augustil 1819 oli talumehe Pittarello naine Legnano külas, Padua linna ligidal, maisiputru keetnud. Pudrust jäi osa üle ja see pandi kööki lauasahtlisse. Teisel päeval võeti puder välja, et seda süüa, aga siis olid pudru peal igalpool punased täpikesed. Puder oli seega rikki läinud, ta visati ära ja perenaine keetis uue. Aga — oh ime — mõne tunni järele olid ka selle pudru peal jälle punased täpid, ja nüüd oli see enesest mõista, et siin saladuslised mõjud tegevad olid.

Pitarello läks, ilma et sellest kellelegi oleks öelnud, kirikuõpetaja juure, rääkis temale, kuidas lugu oli,

ja palus temalt abi. Õpetaja tuli veel samal päeval Pittarello majasse, vaatas asjaolu ligemalt järele, rahustas kodakondseid, õnnistas maja kõikide ruumidega ja kinnitas, et nüüd jälle kõik korras olevat.

Aga asi polnud ometi korras, ikka tulid need punased plekid jälle nähtavale. Õpetaja toodi teist korda ja see ütles nüüd: „Jah, nüüd tuleb asja peale koguni teisest seisukohast vaadata. Need plekid on veri; kõik, mida tahate süüa, higistab verd välja, ja see on teile nuhtluseks teie pattude pärast. Olete salaja pattu teinud, mida teie pole üles tunnistanud ja mida teile sellepärast pole andeks antud; nüüd alandage endid Jumala ees paastudes ja paludes."

Pittarello ja tema naine tegid, mis neile kästud, aga punased plekid ei kadunud toiduainetelt. Majarahvas paastus, palus, andis vaestele andeid, aga miski ei aidanud, veretilgad ilmusid kõikidele toitudele. Jah, Pittarello peab suur patune olema; et selle peale ju enne keegi ei tulnud! Kas ei ole ta jõukas, — peaaegu rikas talumees? Noh, ega ta siis oma raha ka pole leidnud. Kahe aasta eest oli suur nälg, küll on ta siis oma vilja eest liigkasu võtnud! Ei tea, ehk on lasknud ka vilja oma pööningul hukka minna, kuna vaene rahvas pidi nälga kannatama, kuna tema kõrgemaid hindu ootas. Ehk see on tollest ajast järeljäänud jahu, millest nüüd keetmisel vaeste inimeste veri välja tuleb. Nõnda seletas õpetaja asjaolu, ja sellepärast pidi see ka nõnda olema.

Mõne päeva jooksul oli Legnano suures ärrituses ja segaduses. Mitte üksnes külarahvas, vaid ka rahvas naabriküladest jooksis siia kokku, et Pittarello majas seda imet näha. Asi läks viimaks nii pahaks, et politsei pidi sekka tulema. Ta saatis Padua linnast ametniku ja asjatundja kohale asja järele uurima. See seletas, et need punased plekid muud pole, kui väikesed seenekesed. Ta pani neist väikese osa teiste asjade peale ja seal kasvis ja läks see samuti laiali. Ta seletas, et see täiesti lihtne ja loomulik asi olla, aga rahvas uskus õpetajat enam kui teadusmeest. Siis võttis see teadusmees õige väikese osakese sellest punasest ainest ja läks õpetaja juure võõrsile. Seal pani ta ilma, et seda keegi nägi, selle punase aine leivapätsi peale, millest ju lõigatud oli. Mõne päeva pärast higistasid ka siin söögiained verd välja. Ja õpetaja polnud ju vististi patune inimene.

Asi jäi seks kunni aastani 1848. Siis ilmusid ka Berliinis toiduainetel punased plekid. Nüüd võttis Ehrenberg, kellest juba kõne oli, asja käsile ja leidis oma katsete ja uurimiste tagajärjel, et see punane ollus seenekene pole, vaid väikene infusoor, monaad, kõige väiksem elukas maailmas, kes senni leitud. Ta pani eluka kartulitele, juustule, leivale, riidele ja mitmesugustele teistele ainetele. Igalpool tuli punane kord mõne aja pärast nähtavale.

Aastal 1872 oli see nähtus ka Danzigis mitmes majapidamises, et punased plekid söökidele tulid. Nüüd ei rääkinud keegi enam verest, keegi ei pidanud neid iseäralikkudeks patusteks, kelle juures see oli juhtunud. Teadus oli selle ebausu hävitanud. Vististi on kärbsed need, kes neid monaate ühest majast teise kannavad.

Ei ole siin selle üle kahtlust, et veri, mis armulaua leivalt vanal ajal olevat leitud, ka seeläbi oma seletuse saab. Katoliku kirikus on endisel ajal niisugustest sündmustest mitu korda räägitud, ja selle tagajärjed on mõndagi paha sünnitanud.

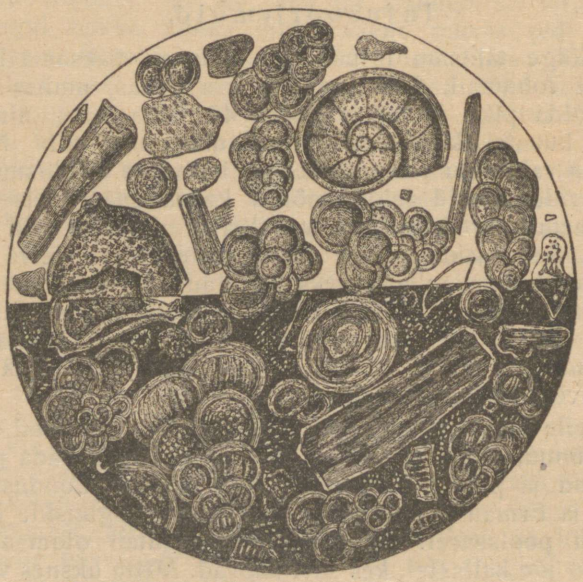
Infusoori-muld.

Kõige tähtsam infusooride-ladu on Saksamaal Lüüneburgi rohumail. See on künklises kohas, umbes paarsada sülda pikk ja lai ja kunni 40 jalga paks, ning on kunni kuusteistkümmend jalga maapinna all. Nende kogu on valge kui jahu. Ka teistes kohtades on niisuguseid infusooride-ladusid leida, mõnes kohas enam, teises kohas vähem valged, ja juba vanal ajal nimetati neid mäejahuks. Seda jahu on ka näljaaastatel tõesti leiva sisse küpsetatud. See on näituseks sündinud kolmekümneaastases sõjas Klinkepi külas Vittenbergi linna ligidal, kus niisugune infusooride-laager olemas oli valge mäejahuga. Seda mäejahu pole nüüd enam olemas, aga seda liiki leidub veel teistel kohtadel.

Meile jutustatakse, et mitmetes maades inimesed olevat savi söönud, ehk veel söövad. See on ehk esiti häda pärast sündinud ja pärast harjunud viisiks saanud. Loodusuurija ja reisija Erman räägib söödavast maast tunguuside juures Ohotski poolsaarel. Ka Humboldt kirjutab otomaakidest Orinoko jõe kallastel, kes savi söövad. Mitte üksnes vihmaajal ei tee nad seda, kus lihatoit neil puudub, vaid ka

siis, kui neil kõike küllalt on. Nad teevad kuivatatud savikuulid jälle niiskeks ja söövad neid siis kui maiusasju. See on katsete läbi kindlaks tehtud, et see söödav savi kas täiesti ehk vähemalt osalt infusoorimuld on, ja kui selles veel elavaid infusoore leidub, siis on temas ka tõesti toiduolluseid, muidu aga puuduvad tal seeditavad ained.

Õpetlane Ehrenberg juhib oma kirjades tähelepanu ühe asja peale, millel võib suur praktiline tähtsus olla. Meie loeme, et vanal ajal olevat ehituskiva olnud, mis vee peal ujuvad. On kindlad teated, et kuulsa Sofia kiriku kuppel Konstantinoopolis palju kergemaist kividest on tehtud, kui harilikud telliskivid on. Aastal 1791 tarvitas itaallane Tabroni Toskaaniast kaevatud mäejahu kergete, vee peal ujuvate telliskivide valmistamiseks, mis ka iseäranis sellepoolest praktilised näisid olevat, et nad soojust mitte nii kergesti läbi ei lasknud. Ka Prantsusmaal juhatasid inseneerid tegema ja tarvitama kergeid kiva niisugusest mullast. Ehrenbergi katsed Berliini infusoorimullaga läksid täiesti korda. Sellest valmistatud telliskivid kaaluvad kaks naela, kuna sama suur teisest savist

Kriitloomakesed palju suurendatult.

tehtud telliskivi kaheksa naela kaalub. Kui need kivid vahaga kaetakse, ujuvad nad vee peal, ja nad ei sula ka kõige suuremas palavuses.

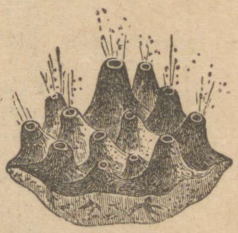
Kriitloomakesed.

Neist loomakestest on õige palju tõugusid, paljud neist on ka juba surnud. Kõik nad elavad vees, kõige enamad mereliivas, mererohu ja merevammide küljes. Nende siginemine on mõnes mererannas nii suur, et umbes pool mereliivast nende koored on. Nemad sünnitavad ka merevee verise karva päeval ja merevee tulevalgustuse öösel. Ehrenbergi katsete järele on suurem osa passaattolmust nende loomakeste koored. Kriit ei ole muud, kui nende elukate koored. Niisuguseid kriidikaljusid on suurel mõõdul olemas Inglismaal, Prantsusmaal, Hispaanias, Greekamaal ja paljudel saartel.

B. Vammid (käsnad).

Mida meie vammiks nimetame, on lugematu arvu väikeste loomade ühine korter. Muidugi pole elanikud mitte enam vammi sees, kui see meile tarvituseks tuleb. Siis on nad sealt juba ammugi vägivaldselt välja aetud. Üksnes siis, kui vamm otsekohe merest meie kätte antakse, võime tema elanikka näha; tema on siis siiditaolise limaga kaetud. See lima ulatub sügavale vammi kaanalitesse. Ja see lima ongi elav, loomalik osa vammist. Üksikuid loomakesi võib üksnes mikroskoobi abil näha.

Vamm ise on kude peenikestest sarvesarnastest ja elastilistest kiududest. Temas on määratu palju aukusid, suuremaid ja õige väikesi. Need augud on kaanalitega ühenduses, mis jälle üksteisega ühenduses on, nõnda et vesi, mis ühelt poolt vammi peale kallatakse, teiselt poolt vammist välja jookseb. Sagedasti leitakse nendest aukudest ja kaanalitest mitmevormilisi lubjatükka, mis vammi elanikud oma kehast välja lahutavad. Vammid on mitme-

Pesuvammi tükikene vee väljavooluga, kangesti suurendatud.

suguse suurusega ja mitmesuguse välimise vormiga. Vammid elavad meres, iseäranis Greeka ja Aadria meres Dalmaatsia rannas. Nad on merepõhjas, on ikka teiste kehade külge kinni kasvanud, nimelt kaljude, kivide ja korallipankade külge. Vammid tuuakse samuti kui pärlikarbid tuukrite poolt merepõhjast välja; siis pestakse nad hoolsasti mitu korda, keedetakse hoolega läbi ja lastakse siis täiesti ära kuivada. On vamm ära kuivanud, siis on ta palju väiksem, kui ta aga vett enesesse imeb, läheb ta jälle suureks ja pehmeks. Seda on igaüks oma pesuvammi juures näinud.

Vammi elanikud on temaga kokku kasvanud, sellepärast ei saa nad endid laialiselt liigutada, vaid võivad nende väikeste karvadega, mis nende kehadel on, vett liigutada, nõnda et see keerlema hakkab ja oma vooluga uusi orgaanilisi olluseid juure toob, millest need väikesed loomakesed elavad. Vesi tungib vammi aukudesse ja voolab sealt kaanalite kaudu jälle välja, sest et uut voolu ikka jälle peale tuleb.

Vammi loomakesed siginevad munade, ehk ka jagunemise läbi. Neid mune ja uusi loomakesi viib nüüd veevool edasi, kunni nad viimaks kuskile seisma jäävad ja hakkavad uut vammi valmistama oma elukohaks.

Sisukord

	Lhk.
Eessõna	3
Sissejuhatuseks . . .	5
A. Üldised vaatlused .	5
a. Kivide riigis . . .	5
b. Taimede riigis . .	6
c. Loomade riigis . .	6
B. Loomusund	8
a. Ehitussund	10
b. Toidumuretsemissund	12
c. Poegade eest hoolitsemissund . .	13
d. Salakaitsesund . .	14
e. Seltsimissund . . .	16
f. Kasvatuseline mõju ja edu	16
g. Loodussunni piiri määramine raske	19
h. Pööriti seisukord loomusunni vastu. .	19
C. Loomade kasu . . .	21
D. Loomade tõugude arv	22
E. Loomade tõugude hävitamine . . .	22
F. Loomariigi jaotus .	22
I. Selgroolised või lülisambaloomad.	
Esimene liik: Imetajad loomad	25
A. Ahvid	26
1. Loodusteadline kirjeldus.	26
Gorilla. Pilt 1 . .	26
Orang-utan. Pilt 2.	27
Shimpanse. Pilt 3.	28
Gibbon	29
Pavian	30
Mandrill või metskurat. Pilt 4 . .	30
2. Jutustused ahvidest .	31
Gorilla	31
Ameeriklase kokkupõrkamine gorillaga	32
Väikene Ndshina .	33
Orang-utani tähelepanemisand ja järelemõtlemine .	34
Buffoni shimpanse	35
Ahvi ähvardus . .	36
Haavatud autundmus	36
Kuidas shimpanse mõistab enesele abi leida	37
Võrdlus ahvi ja koera vahel	38
Koko. Pilt 5 . . .	39
Kees	41
Mandrill tubakatoosiga	43
Kadedus	44
Peeter	45
Mis kaputsiiniahv õpib. Pilt 5-a. .	47
B. Nahkhiired. Pilt 6 .	48
Vereimeja. Pilt 7 . .	50
C. Putukasööjad . . .	51
Siil. Pilt 8.	51
Mütt. Pilt 9	53
D. Murdjad loomad . .	55
a. Karu. Pilt 10. . .	55
Jääkaru suur armastus oma poegade vastu. Pilt 11 . .	56
Karu koolis . . .	58
Karu heasüdamlus .	59
Karupüüdmine . .	60

Lhk.

b. Koer. Pilt 11-a . . 61
Aubry koer . . . 62
Postiljoni koer . . 63
Türk 64
Minko 67
Barri 68
Hästi õpetatud . . 69
Koera truudus . . 71
Mis emaarmastus suudab teha . . 73
Päästja 73
Suur südidus . . . 74
c. Hunt. Pilt 12. . . 76
Liig vara hõisatud . 79
Hunt ja hobune . . 79
Julge metsavahipoiss 81
Hirmus 82
Vaene kimmel . . 83
Huntide kohtumõistmine 85
Taltsutatud hundid. 86
Kuri hunt 88
Truu mälestus . . 89
Veel mõned huntide loomuavaldused . 90
d. Rebane. Pilt 13. . 91
Rebase tembud . . 92
Võõrad kasulapsed . 94
Ta ei unusta oma last 95
e. Hüään. Pilt 14 . . 95
Hüäänide püüdmine Afganistanis . . 96
f. Lõvi. Pilt 15 . . . 97
Kuningas astub ette 98
Lõvijaht ja lõvi taltsutamine 100
Lõviküti surm. . . 101
Hädaohtlik naaber . 102
Valter Turm ja tema lõvi. 104
Kõige hirmsam emale 105
Krahv Stadioni lõvi 106
g. Tiiger. Pilt 16. . . 106
Tiiger on lahti . . 107
Trompetipuhuja ja tiiger 108
h. Jaaguar. Pilt 17. . 108
Jaaguarijaht . . . 109
Kuidas jaaguar kalu püüab 110
i. Ilves. Pilt 17-a . . 111
k. Kodukass. Pilt 17-b 113

Lhk.

Kass rändab poegadega oma koju . 115
Kass — hea ema . . 115
Karistaja kass. . . 116
Kassi südidus ja julgus 116
Armastus laste vastu 117
Sõprus kassi ja koera vahel 117
Kass toob mõrtsukatöö avalikuks . . 118
Kassi haruldane poolehoid 119
Muusikat armastaja kass. 120
Kassi halvad küljed 121

E. Närijad loomad . . 121
a. Orav. Pilt 18. . . 121
b. Rott. Pilt 19. . . 123
Hirmus surm . . . 123
Armastus laste poolt 125
Hädaohtlik himurahustamine . . . 125
Õpetatud rotid . . 126
c. Hiir. Pilt 20. . . . 126
d. Jänes. Pilt 21 . . . 127

F. Kukkurloomad. . . 129

G. Hambavaesed imetajad 130
a. Laiskloom. Pilt 22 . 130
b. Soomusloom. P. 23 131

H. Mitmekabjalised loomad 132
a. Elevant. Pilt 24 . . 132
Elevandi truudus . 135
Elevant tnnneb oma meest 136
Elevandijaht Suumatra saarel . . 136
Elevant ja aednik-naine 138
Elevandi meelespidamisvõime . . 138
Elevandikütid Tseiloni saarel . . . 139
Hullupöörane elevant 139
b. Ninasarvik. Pilt 25 140
c. Jõehobu. Pilt 26 . . 142
d. Siga. Pilt 27 . . . 143

Lhk.

I. Mäletsejad või sõrakandjad loomad . . 144
a. Kaamel. Pilt 28 . . 145
Kaamelitega ümberkäimine ja nende õpetamine . . . 145
Kaameli kättemaksmishimu 147
b. Põhjapõder. Pilt 29 148
Linné tähelepanekud põhjapõtrade kohta 149
Põhjapõtrade tarvitamine Põhja-Ameerikas . . . 149
Raskused põhjapõdrajahil 150
c. Kits 151
Kitse julgus . . . 151
Väikene amm. . . 151
d. Lammas. Pilt 30 . . 151
Jukukene 152
e. Veis 153
Härja meelespidamisvõime. Pilt 31 153
Julge lehm. Pilt 32 154
Volihimu . 155

K. Ühekabjalised loomad 155
a. Hobune. Pilt 33. . 156
Hobuste püüdmine Ameerikas . . . 156
Metshobuste-karjad. 157
Hea meelespidamisvõime 160
Hobune ja rahakott 161
Kasak ja tema hobune 162
Hobune päästab koera elu 162
Truu hobune . . . 162
b. Eesel. Pilt 34 . . . 163
Päästetud eesel . . 164
Eeslid lahinguvõitjad 164
Truu eesel 165

L. Sõudjalad. 165
Hüljes. Pilt 35 . . 165

M. Valaskala. Pilt 36. . 168
Valaskalapüüdmine 169
Valaskala-ema. . . 170

Lhk.

Teine liik: Linnud

A. Kiskjad linnud . . 171
a. Kaljukotkas. Pilt 37 172
b. Kanakull 172
c. Öökull. Pilt 38 . . 172

B. Ronijad linnud . . 173
a. Rähn. Pilt 39. . . 173
b. Kägu. Pilt 40. . . 173
c. Papagoi. Pilt 41. . 175
Papagoi meelespidamisvõime 176

C. Laululinnud. . . 176
a. Linavästrik. Pilt 41-a 176
Linavästriku hoolsus 177
b. Lõoke. Pilt 42. . . 178
Päästja ema . . . 178
c. Varblane. Pilt 43. . 179
Shakerl 179
d. Siisikene 180
Siisikese asmastustegu 180
e. Kaaren. Pilt 44. . . 181
Kaaren nõtrade kaitsja 181
f. Vares. Pilt 45. . . 183
Varese tarkus. . . 183
g. Pääsukene. Pilt 46. 184
Pääsukeste usaldus 185
Imelik pääsukese pesa 185
Poegade eest . . . 186
Vang 186

D. Tuvid 187
Bertoni musikaalne tuvi 187
Iseäraline tuvide taltsutamine 188
Kirjatuvid 189

E. Kanad. Pilt 47. . . 191
Natuke kanade hingeelust 192
Põldpüüd, tehke silmad lahti! Pilt 48. 193
Kuidas Austraalia metskalkun oma munad välja haudub 194
Kukk — mõrtsukas 195

F. Jooksjad linnud . . . 195
Jaanalind. Pilt 49. 195

Lhk.

G. Soolinnud 197
a. Kurg 197
b. Toonekurg. Pilt 50. 198
Mõnda kurest . . 198
Hästi ette arvatud . 200
Kohtu alla langenud 200
Tüli pesa pärast. . 201
Kättemaksmine seltsiliste abil . . . 201
Pesa 202
Taltsutatud toonekurg 203
Emaarmastus . . . 203
Eneseohverdamine . 203
Kurgede karistus . 204
Kallis kaelarõngas . 204

H. Ujujad linnud . . . 205
a. Luik. Pilt 51. . . 205
Kurjad luiged . . 205
b. Hani. Pilt 51-a . . 206
Truu hanepaar . . 207
Hanepaari liigutav armastus ja truudus 208
Haruldane surm . . 209
c. Kajakas. Pilt 52. . . 209
Kajakas oma kodumaal 210
d. Merepääsuke . . . 211
Merepääsukesed kalapüügil juhatajad 211

Kolmas liik: Roomajad.

A. Kilpkonnad. Pilt 53. 212
B. Sisalikud. Pilt 54. . 214
a. Krokodill. Pilt 55. . 214
Krokodillijaht . . 215
Aasia krokodill . . 216
Ameerika krokodill 218
Krokodilli söögiisu . 219

C. Maod 220
a. Üleüldine kirjeldus . 220
b. Madude liigid . . . 220
1. Kihvtised . . . 221
Rästik. Pilt 56. . 221
Latsutaja madu Pilt 57. . . . 221
Prillmadu. P. 58. 222
2. Kihvtita 222
Nastik. P. 59. . 223

Lhk.

Kuningamadu. Pilt 60. . . . 223
Anakonda . . . 223
Püütonmadu . . 224
c. Jutustused madudest 224
Anakondamadu hirmutuseks . . . 224
Suur hirm 225
Juhtumised madudega 225
Tseiloni saarel . . 231
Maotaltsutajad ja -lausujad 233
Madude taltsutamine 235
Peenikene kaelarõngas 236
Oravajaht 237

Neljas liik: Kahepaiksed.

Konnloomad. Pilt 61. 238
Usaldavad konnad . 238
Veel üks mõistatus. 239
Iseäralikud tähelepanekud kärnkonnast. 240
Kärnkonnade eluvisadus. Pilt 62. . 241

Viies liik: Kalad.

Kalade hingeelust . 242
Kalade tähtsus inimeste majapidamises 243
Jaht õhus ja vees P. 63 243
Mõõgakala. Pilt 64 244
Haikala teejuht . . 245
Võitlushimu. Pilt 65 247
Merehunt 248
Karpkala eluviis. P. 66 248
Pikk iga 249
Heeringapüük Norra merel. Pilt 67 . . 250
Värisevate angerjate püük hobuste abil 251
Haikalad. Pilt 67-a . 253

II. Lüliloomad.

Esimene liik: Putukad

Kuidas putukad endid hädaohus kaitsevad 257

Lhk.

Putukate siginemine 259
Ka maipõrnikas on kasulik. Pilt 68 . 260
Sipelgate tarkus. P. 69 261
Mesilaste nõelamine hädaohtlik. P. 70 261
Hoidke endid erilaste eest. Pilt 71. . . 263
Õpetatud mesilased. 263
Kuidas sipelgalõvi jahti peab ja ehitab. Pilt 72 . . . 264
Termiitide riik. P. 73 267
Rohutirtsudepiin Egüptuses. P. 74 . 272

Teine liik: Ämblikud.

Pilt 75. . . . 275

Ämblikud — ilma ettekuulutajad . . 277
Rabigo ämblikud . 279
Musikaalsed ämblikud 280
Taltsutatud ämblik . 280
Õlivaras 280
Ämbliku eluvisadus 281
Skorpion. Pilt 75-a . 281
Tarantel 283

Kolmas liik: Koorikud.

Vähid. Pilt 76 . . 284
Vähide eluviisist . 285

Lhk.

Merevähk 286
Rabi ja liivahüppaja 286
Üksiklane-vähk . . 288

III. Ussid (Vaglad).

Vihmauss. Pilt 77 . 290
Verekaan. Pilt 78 . 291
Verekaani püüdmine 292
Trihiin. Pilt 79 . . 294
Paeluss. Pilt 80 . . 295

IV. Limulised.

a. Tigu. Pilt 81 . . . 298
b. Austrid. Pilt 82. . 299
c. Pärlitepüüdmine P. 83 300

V. Joonikud.

Meresiil. Pilt 84 . 302

VI. Polüübid. Pilt 85. 304

VII. Algloomad.

A. Infusoorid. P. 85-b 307
Ime-monaad . . . 311
Infusoori-muld . . 313
Kriitloomakesed Pilt 86. 315
B. Vammid (Käsnad) P. 87 315